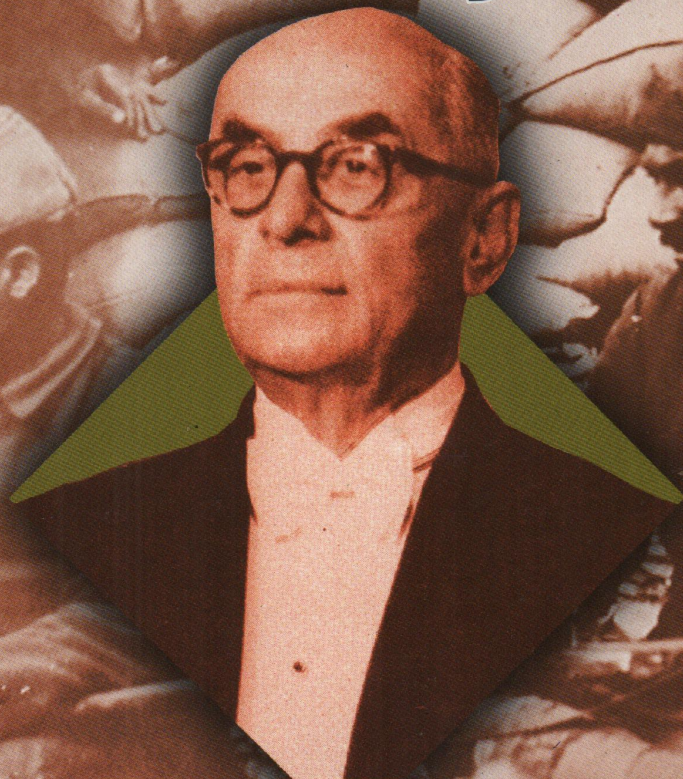
CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

8

SABAH KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Giriş

8

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Millî Mücadeleye Giriş, 8. Cilt
Sabah Kitapları 55
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celâl Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Yasemin Bakkal, Bülent Yüksel

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

İÇİNDEKİLER

Bölüm 4

Bölüm 5

Bölüm 6

Bölüm 7

Bölüm 8

Bölüm 9

Bölüm 10

Bölüm 11

Bölüm 12

BÖLÜM 1

BEN AYDIN CEPHESİNDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ DEĞİŞİKLİKLER

7. ciltte (s. 144) anlattığım şekilde, Aydın cephesinden ayrıldıktan sonra yerime, mektupçuluklarda bulunmuş Nuri Bey adında birisi getirildi. Daha sonra da, Sivas'da 'Heyet-i Temsiliye' ile irtibat kurulunca, Albay Refet Bey (General Refet Bele) geldi. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker, askerî kuvvetleri Kuva-yı Milliye'de faal görev almış olmalarına rağmen, idareden uzaklaşmış veya uzaklaştırılmış gibi idi. Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış olan, Ödemiş'te beraber bulunduğumuz ve münasebet kurduğumuz, Jandarma Yüzbaşısı Tahir Özerk, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'den boşalan askerî yeri doldurmak için 'Harekât-ı Harbiye Reisi' gibi yeni bir isimle Demirci Efe'nin yanında ve emrinde işe başladı. Bu yeni duruma göre Demirci Mehmet Efe 'Aydın ve Havalisi Umum Kuva-yi Milliye Kumandanı' adını aldı. Böylelikle Efe, bu bölgenin her şeyi oldu. Damad Ferit Paşa Hükümeti de bu yeni tertipten memnun görünüyordu. Aydın'daki millî kuvvetleri toplayıp Sivas asileri (!) üzerine saldırtmaya muvaffak olamasa bile, en büyük düşmanı Mustafa Kemal Paşa ile birleşmelerini, onun tezine hizmet etmelerini önlemiş oluyordu.

Demirci'nin karakterinden, sırası geldikçe okurlarıma bahsettim, malûmdur. Yüzbaşı Tahir Özerk askerî hiyerarşiye bağlı, basit bir subaydı. Yalnız başına büyük karar alabilecek haslette bir insan değildi. Zaten böyle olduğu için en büyük amiri Kemal Paşa'nın tavsiyesiyle bu mevkiye getirilmişti. O da kumandanının emir ve muvafakati olduğu için ken-

dince riskli bu görevi kabul etmişti Sivas üzerine yapılacak bir harekete Tahir Bey katılabilir miydi? Rahmetlinin hatırısına bir saygı olarak hemen söylemeliyim ki hayır, memleket sevgisi ve inkılâp duygusu buna müsaade etmezdi.

Ancak resmî makamların müsaadesini almadan veya otorite saydığı kimselerin aciz mevkiine düştüklerini görmeden 'asi' (!) Mustafa Kemal Paşa ile birleşmeyi göze alamazdı.

'Mektupçuluk yapmış' bürokrat Nuri Bey'e gelince: Şahsını tanımadım, sadece işittiklerimi yazacağım: Bu zat, millî mukavemete taraftar ordu mensuplarına emniyet telkin edememişti. Albay Şefik Aker hatıralarında, "O muhitten uzaklaşıncaya kadar onun vücudu, cidalin samimiyetini, temizliğini bulanık gösterdi," demekte ve misallerini vermektedir. Bununla İtalyan politikasına temayülü olduğunu da söylemektedir. O, Antalya'da İtalyan muhitinde Nazilli'ye gelmiş malûm 'kliğin' yoluyla Demirci Efe'ye sokulmuştur. Bundan sonradır ki Efe cepheden ayrılmış, Nazilli'de Forbes Kumpanyası'nın güzel köşküne yerleştirilmiş, saltanatlı bir 'Hıdiv' hayatı yaşatılmak imkânı kendisine hazırlanmıştı.[1]

Sivas'daki 'Heyet-i Temsilliye'nin, yani Mustafa Kemal Paşa'nın memleket mukadderatına tamamen hâkim olduğu anlaşıldıktan sonradır ki Nuri Bey de ortadan kaybolmuştur. Az önce işaret ettiğim Refet Bey'in buradaki rolü, ancak bir müşahit ve umumi hatlarında Efe'ye yol göstermekten ibaret olduğu halde bilinen kişilerin İstanbul Hükümeti namına çevirdikleri entrikadan o da nasibini almıştır.

Demirci Efe'nin yanına sokulan padişah taraflısı adamların aleyhte çalışmaları Refet Bey geldikten sonra da devam etmiştir.

Merkez heyeti üyelerinden birisi, Yörük Ali Efe'yi tuttuğu sanılan ve Aydın millî mücadelesinin başından sonuna kadar fedakârlıkla çalışan bir yedeksubayına (Necmi Bey'dir), "Demirci Efe'yi vurmalı, Refet Bey hem askerin, hem millî kuvvetlerin başına getirilmeli,"[2] demiş; bu suretle arada nifak yaratmaya yeltenmiştir. Halbuki aynı adam ve benzerleri, Demirci'nin adı söylenirken, 'Efe Hazretleri' (!) denilmesine yol açanlardan biriydi.

Diğer taraftan, 'Refet Bey'in Alaşehir ve Salihli Kuva-yi Milliyesi ile temasta bulundukları sırada atlarını yemsiz bırakmak istemişler, bu adamın buralarda işi nedir?' propagandasını yürütmüşlerdir. Yanlış bir fikir uyanmasına meydan vermemek için söylemeliyim ki bu çeşit harekette milletin, ne de Kuva-yi Milliye'nin bir ilgisi vardı. Millet ve onun ruhundan doğan Kuva-yı Milliye memlekete hizmet edenleri daima takdir etmiş, sinesine basmıştır. Fitne ve fesat, İstanbul Hükümetinden geliyordu ve maalesef o zaman iktidar partisi denilen Hürriyet ve İtilâf'ın başında bulunan üyeleri arasında yerini bulunuyordu.

Emekli Albay Sayın Şefik Aker anlatıyor:

Refet Bey'in yine Salihli ve başka taraflarda bulunduğu bir gün idi. Demirci Efe ile yalnız başımıza oturuyorduk. Birdenbire Demirci Efe omuzunda asılı çantasından bir kâğıt çıkardı, bana uzattı. "Bu telgrafı padişaha çektim, dört beş gün oldu, daha cevabını alamadım, acaba neden," dedi.

Kâğıdı okudum. Demirci Efe ağzından kuvvetli bir kalem ve lisan ile yazılmış kullluk, sadakat icabı padişah uğrunda 'feda-yi cana' hazır bulunduğu mealinde doğrudan doğruya Saraya çekilmiş bir telgraf müsveddesi idi. Hiç münasebeti olmayan bu telgrafın çekilmesi Demirci Efe'nin aklına gelmezdi. Bunun Hürriyet ve İtilâfçıların işi, bir siyaset 'dolabı' olduğu belliydi.

Aradan birkaç gün geçti, Refet Bey Nazilli'ye geldi. Bu telgraf bahsini kendisine açtım. Refet Bey gülmeye başladı ve halledilmiş bir şifre çıkardı. Demirci'nin telgrafından memnunluk duyan Padişah Vahdeddin mahzûziyetini* Efe'ye yetiştirmek için telgrafı Sadrazama havale etmiş.(O zaman Sadrazam, Ali Rıza Paşa idi). O da Nazilli Mevki Kumandanı Sermet Bey takma adını taşıyan Refet Bey yoluyla Padişah'ın iltifat dolu cevabını Efe'ye bildiriyordu. Tabiî Efe'nin bu cevaptan haberi olmadı.

Görülüyor ki Kuva-yi Milliye'ye sızmış olan zararlı elemanlarla gerçek Kuva-yi Milliyeciler arasında gizli bir mücadele vardı ve devam ediyordu. Bütün bunları, sırası geldikçe tekrarladığım gibi Mustafa Kemal'in azim ve iradesine dayanan başarısı halledecekti.

DENİZLİ VAK'ASI

İşte Aydın Kuva-yi Milliyesi'nin içten ve dıştan manevi şekilde çöküntüye rastladığı böyle bir sırada 'Denizli Vak'ası' diye anılan feci olay başgösterdi. Bugün dahi Denizliler, bunun hatırısını ıstırap içinde yaşarlar.

Az önce okuduğumuz ve ileride de anlatacağımız 'Milen Hattı' meselesi ile Yunanlılar, Kuva-yi Milliye'nin daha fazla kuvvetlenmesini önlemek, millî kuvvetlerin aleyhine stratejik mevkileri elde etmek için bütün cephelerde taarruza geçmek kararı almışlardı. Bu kararlarını Paris Barış Konferansı'na katılan İtilâf Devletleri de destekliyorlardı. 23 Haziran 1920 günü Yunanlılar üstün teçhizatlı çok sayıda kuvvetleri ile Umurlu-Köşk cephesine yönelmişler; Nazilli'yi tekrar işgal etmişler, Menderes Nehri boyunca ve Buldan yönünden Denizli'ye doğru ilerlemeye başlamışlardı. Halk ve onlar arasına karışan bozguna uğramış Kuva-yi Milliye'nin bir kısım silahlı kuvvetleri de kafileler halinde ve perişan bir surette Menderes'in doğusuna Isparta, Burdur ve Sandıklı gibi şehirlere doğru geri çekiliyordu. Düşmanın Nazilli'yi yaktığı şayiasının dolaşması da mevcut paniği ve elemi artırıyordu. Bu sırada Aydınlı,

---

* Mahzûziyet: Memnunluk, hoşnutluk anlamındadır. Bu kelimeyi, vaktiyle Padişahlar çok kullanırdı: 'Mahzûz oldum', 'Mahzûziyet-i şâhâneyi mûcip oldu' şeklinde... / C. B.

Umurlulu, Köşklü, Sultan Hisarlı, Atcalı ve Nazillili Rumlar Denizli'ye naklolunmuşlardı. Bundan başka Ödemiş, Balyanbolu köylerinden ve Nazilli'den bir kısım Türk göçmenleri de buraya yerleştirilmişlerdi.

Demirci Mehmet Efe ve savaşçı kuvvetler karargâhlarını Denizli'ye beş kilometre mesafedeki Goncalı Şimendifer İstasyonu'na kaldırmış, burada toplanıp duruma hâkim olmak çaresini arıyorlardı (Temmuz 1920).

Denizli şehri ise fikir, hareket ve emniyet bakımından karmakarışık bir halde edi. Mutasarrıf Faik Bey (Öztrak) Mayıs ayı başlarında görevinden ayrılmış, Denizli, resmî idare bakımından başsız kalmıştı. Yerine hadiseden iki gün önce livaya gelmiş Kahraman Efendi adında, durumu kavramaktan aciz yaşlı bir Kadı* vekil olmuştu.

Denizlili Rumlar bu halden şımarmışlar, esas duygularını açığa vurmuşlar; gelecek Yunan kuvvetlerini gösteri ile karşılamak için kıymetli Yunan bayrakları hazırlama koyulmuşlar, sevinç içinde, komşuları Türklerle, "Korkmayınız, biz sizi koruruz," şeklinde alay etmeye başlamışlardı.

Denizli ileri gelenlerinden küçük bir zümre de, 'Denizli'den Hicret Etmeyecek Ahâlinin Hukukunu Muhafaza Heyeti' adı altında hükümete (Kuva-yı Milliye'ye değil) yardımcı bir heyet vücuda getirmişlerdi. Bu heyet, Belediye Reisi Hacı Tevfik Bey'in daveti üzerine şehirde kalan tanınmış Türklerden ve Hıristiyanlardan kurulu olarak belediye dairesinde toplanmışlardı. Halktan da bu toplantıya katılmış olanlar vardı. Toplantıda:

Rum erkeklerinin tehcir edilmesi (başka yere gönderilmeleri) meselesi ve Yunan Denizli'ye geldiği takdirde Türklere yapılacak işkence münakaşa edildi. Hatta biraz da ileri gidilerek Denizli'yi Yunan işgal ettiği takdirde Ankara'da millî hükümetin ancak kurulmuş olduğunu ve hemen yardıma koşacak ordunun bulunmadığını, İstanbul Hükümeti'nin seyirci kalacağını ve komşu vilayetlerin yardıma koşmayacak bir halde olduklarını düşünerek Denizli'yi Yunan hunharlığına terketmekten ise şehrin akıbeti üzerine Antalya'da bulunan İtalyan Kumandanı'nın Hacı Tevfik ve eşraftan Saraçoğlu Salih ve Gıyasî Efendiler tarafından bir fikir olarak ileri sürüldü. Fakat Polis Komiseri Hamdi Efendi'nin müdahalesi üzerine böyle bir teşebbüste bulunulmadı, yalnız münakaşa edildi. Şehrin idare şekli üzerinde de konuşuldu.

Neticete şehrin idare ve asayişi için bir heyet kuruldu. Buna 'Hicret Etmeyeceklerin Hukukunu Muhafaza Cemiyeti' adı verildi. Heyetin reisliğine ve mutasarrıf vekilliğine Kadı Kahraman Seyfi Efendi getirildi. Heyetin, Belediye Reisi Hacı Tevfik, Kara Hacıoğlu Ahmet, Şirvanoğlu Nakip, Ahmet Ziya, Saraçoğlu Hacı Salih, Odabaşıoğlu Halil, Şirvanoğlu Gıyasî Efendilerle jandarma emeklisi Namık Bey'den kurulu sekiz üyesi vardı.[3]

Bir bakıma bu heyete: 'geçici mahiyette bir hükümet' de denilebilirdi.

* Kadı: Şer'i Mahkeme Reisi. Tanzimat'a kadar her çeşit davaya bakan, Tanzimat'tan sonra yalnız evlenme, boşanma, miras davaları ile ilgilenen, medeni kanundan sonra kaldırılan mahkemelerin başkanlarına denirdi. / C. B.

Bu kurula girenlerin çoğu, Kuva-yi milliye için fedakârlıkla çalışanlara karşı idi. Bu konudaki görüşleri birbirine uymuyordu. Fakat çok azınlıkta bulundukalrı için seslerini çıkaramıyorlardı. Bunlar esas itibariyle Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin siyasi görüşlerinin ve Vahdeddin Hükümeti'nin izlediği mukavemetten vazgeçme veya 'düşmana teslim olma' politikasının etkisi altında bulunuyorlardı. Bundan önceki yedinci cildimizde tafsilatını verdiğim, Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın Denizli ve Nazilli'de bulunduğu sırada aşıladığı fikirler, sayıları mahdut bu zavallıların esas fikri olmuştu. Paşa;

Şevketli Padişahımız, Efendimiz Yunanlılara saldırmayı istemiyorlar. Bütün devletlerin siyasi lütuf ve atifetleriyle meselelerimiz hal yolundadır,

propagandasını yürütüyor, bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın tutumu aleyhinde telkinlerde bulunmaktan da çekinmiyordu. Denizli'nin yeni heyetinde yer alan çoğunluk, en yetkili sandıkları bu ağızdan doğrudan doğruya veya dolayısıyle işittikleri uyuşturucu telkinlerin esiri bulunuyorlardı. Şimdi ise eski fikirlerine daha sıkı surette sarılmaları tabii idi. Çünkü millî cephe çökmüş, Yunanlılar galip kuvvetlerle üzerlerine geliyordu. O halde Kuva-yi milliye sahneden çekilmeli idi.

Yunan kuvvetleri Sarayköy'e yaklaşınca, başıboş kalan Denizli'de işgal endişesiyle bir telaş başgöstermişti. Demirci Mehmet Efe, halkın şehri boşaltması için gereken emri vermişti. Öteden beri şahıslarından takdirde, sevgi ile bahsettiğim Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi de kendine göre durumun icap ettirdiği tedbiri almakta gecikmemişti.

Müftü Efendi 1 Temmuz 1920 günü Denizli'nin Delikil Çınar semtinde tertiplediği bir mitingde söz alarak yaratılan heyecanı yatıştırmaya çalışmakla beraber başka mahalle göç etmenin doğru olmayacağı fikrini müdafaa etmiş, halkı düşmana mukavemet için gönüllü kayıt olmaya davet eylemişti.

115 kişi hemen gönüllü yazıldı. Bunlara 'Millî İntikam Bölüğü' adı verildi. Hoca Osman Efendi (ileride müftü olmuştur) Denizlili Halil İbrahimoğlu Mülâzim (Teğmen) Rüştü, Şerif Alioğlu Mülâzim Şükrü, Kadiroğlu Mülâzim İsmail, Ahmetoğlu Hüsnü, Şakiroğlu Esat, Alioğlu Rıza, Tevfikoğlu Baytar Ali ve Mülâzim Şükrü Beylerin emirleri altında Buldan'a imdat kuvveti olarak gönderildi. İşte burada Denizli'nin asıl ruhu toplanıyor, okunuyordu.

Şehir içinde Türk ve Rumlardan kalabalık insan yığınları peyda olmuştu. Geçim maddelerinde azalma, fiyatlarında da yükselmeler görülüyordu. Ayrıca asayiş ve emniyetin sağlanması da önemli bir mesele olarak ortada duruyordu. Dışarıdan gelen Rumlar sayıca önem kazanmışlardı. Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Efendi, 5 Temmuz 1920 günü tel-

grafhaneye gitti. Makine başında Goncalı'da bulunan Demirci Efe ile görüşmek istedi. Efe'ye hitaben aşağıdaki satırları yazırdırdı. Bu yazıda:

Denizli'de Rumlar mühim bir ekseriyet teşkil etti. Geçen sene İslamlar aleyhine Yunanlılarla beraber facialar yaratmışlardı. Şu halde Denizli'de kalan İslamların hayatı ve cephe kuvveti tehlikede kalacaktır. Hiç olmazsa erkeklerinin Denizli'den kaldırılarak içeriye gönderilmelerini İslam ahâli namına rica ederim,

demişti; aynı zamanda Müftü, Heyet-i Milliye Reisi olduğu için muhalif bazı kimselerin husumetini kazandığından Tavas ilçesine gitmek üzere Efe'nin müsaadesini de istemişti.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin bu suretle hareketinin ciddi sebebi vardı. Kadı Kahraman Seyfi Efendi'nin başkanlığında kurulan 'muvakkat idare' kendilerine katılmak üzere Müftü Efendi'ye bir mektup yazmıştı. Aynı zamanda Müftü Efendi'ye başının çaresine bakmak da tavsiye edilmişti. "Eğer Yunanlılar gelirse seni elimizle teslim ederiz, buradan kalk git," demişlerdi. Müftü Efendi'nin Denizli'yi terk etmesine bunlar da sebep olmuştu.[4]

Bu müracaat Demirci Mehmet Efe tarafından kabul olundu. Rum erkeklerinden onbeş yaşına kadar küçükler, ihtiyarlar, sakatlar müstesna ve eli silah tutanlarının trenlerle Eğridir'e gönderilmeleri tümen kumandanlığınca da münasip görülerek kararlaştırıldı.

Bu karardan sonra Rumların nakli için trenler hazırlandı ve bu işin emniyet ve intizam içinde yapılması için İşletme Müdürü Eşref ve askerî Hat Komiseri Teğmen Kemal Beylere gereken emirler verildi. Eğridir'de aynı emniyet ve intizamın sağlanması için mahallî hükümete müracaat olundu. Tümen Kumandanı bizzat bu mesele ile meşgul oldu. Denizli'ye Jandarma Yüzbaşısı Rıfat Bey ile yardımcısı Jandarma Teğmeni Fazıl Bey gönderildi. Ancak bu efendilere, Denizli Hükümet Dairesi'ne gidip görevlerini söyledikleri zaman, yerli ahâliden birkaç kişi, Yunanlılar Denizli'ye girdiklerinde, "Hicret etmeyecek olan ahâliye zulüm yapacaklarından bahisle bu nakil işinden vazgeçmelerini, Rumların Denizli'de bırakılmasını," ihtar etti.

Demirci Efe de kendiliğinden hükümet kuvvetinin yapacağı işe yardımcı olmak üzere zeybek arkadaşlarından, benim de kendisini cephede yakınen tanıdığım Sökeli Ali Efe kumandasında zeybeklerle milislerden kurulu bir müfrezeyi Denizli'ye gönderdi. Tümen kumandanının Dinar'dan getirttiği 12 jandarma da Teğmen Şevki Efendi kumandasında Denizli'ye gönderildi.

Sökeli Ali Efe maiyeti ile Denizli'ye vardığında onu da Rumların nakledilmemesi için etki altına almak istemişlerdi. O, iptidai bir adam olmasına rağmen efesinin emirlerine ve aldığı görevi ciddi olarak yapmaya meraklı bir adamdı. Beğenmediği bir işte toleransı yoktu. Kendisine yapılan

teklifi şiddetle reddetmiş, aldığı emri yerine getirmekten başka yapılacak bir şey olmadığı cevabını vermişti. Ali Efe, Yüzbaşı Rıfat ve Teğmen Fazıl Beylerle işe başlamıştı. Bu sırada Efe'ye bazı yerlilerin, nakil olunacak Rumları evlerinde gizledikleri ihbar edilmişti. Bunun üzerine o da dellal bağırtmış, böyle harakette bulunanlar olursa cezalandıracağını ilan etmişti.

Bir tesadüf, belki iyi ve insani bir maksatla Denizli zenginlerinden birsinin evinde birkaç Rumu gizlediği meydana çıkınca, Efe bu itibarlı şahsı dövmüş ve rivayete göre tahkir eylemiştir. Bu hadisenin olduğu gün Denizli'de Mevki Kumandanı Albay Tevfik Bey'den 57. Tümen Kumandanı'na bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta:

Rumların nakilleri siyaseten zararlı olacağından ve diğer cephelerde de böyle bir muamele yapılmadığından Rumların dahile gönderilmesinden sarf-ı nazar olunması,

rica edilmiştir. Tümen kumandanının buna verdiği cevap kesindi:

Bu gibi millî işlere sizin karışmamanızı rica ederim.

Sonuç olarak 7 Temmuz 1920 günü akşamına kadar iki günde Rum erkekleri ve isteyenler aileleri ile beraber trenlerle Eğridir'e gönderilmişlerdi.[5] Bu işler olurken Albay Tevfik Bey'den Tümen Kumandanı Şefik Bey'e bir telgraf daha geldi; bunda da aynen şöyle deniliyordu:

Burada bulunan zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz ediyorlar, bir hadise çıkacağını arz ederim.

Aynı zamanda Demirci Mehmet Efe'ye de başka bir telgraf daha gelmişti. Bunda da:

Buraya gönderdiğiniz zeybekler halkın malına, ırzına tecavüz etmekte olduklarından vukua gelecek müessif hadisenin mesuliyetinin size raci olacağını beyan ederiz.

Bu bir tehditti. Efe'nin buna lakayt kalamayacağı malûmdu. Telgrafın altında mutasarrıf vekili olan Kadı ile beraber tam dokuz kişinin imzası vardı. Mutasarrıf vekilinin yetkisine bunların da iştirak ettirilmesi dikkati çekiyordu.

Bu imza sahipleri bildiğimiz, Denizli'den hicret etmeyecekİslam ahâlinin hukukunu muhafaza için kurulan hükümete müzaharet heyetidir.

Bu telgraftan Demirci Efe üzüldü. Sökeli Ali Efe'yi telgraf başına istedi. Aralarında telgraf haberleşmesi başladı. İkisi de birbirine şiddetli lisan kullanıyordu. Demirci Efe:

Ben sizi oraya milletin malına, ırzına dokunmak için mi gönderdim...

Şedit bir lisanla:

Bunları kim işledi ise senden isterim...

Sökeli Ali Efe de aynı hiddet ve şiddetli bir dil ile cevap verdi. Kısaca meali şu idi:

Milletin malına, ırzına dokunanın, sana sormadan kafasına sıkıyı ben çekerim (kurşun atarım). Bunu sana kim söyledi ise gelsin bana söylesin... Bu yalandır. Yalnız dün Murat Bey'in Kilisli kızanlarından bir ikisi istasyonda Rum kadınlarından birisinin (veya bir kaçının) parasını almışlar. Onları istedim, gizlenmişler, daha gelmediler.[6]

Demirci Efe bu cevabı aldıktan sonra hemen trenle Denizli'den Goncalı'ya gelmeleri emrini verdi.

Aradan yarım saat, belki bir saat kadar bir süre geçmişti. Tümen kumandanı, Albay Tevfik Bey'den aşağıdaki telgrafı aldı:

Vuku bulacağını gece arz ettiğim müessif hadise vukua geldi.

Bu telgrafta tafsilat yoktu. Hadisenin mahiyeti ne idi? Bilinmiyordu.

Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey ve Demirci Efe birlikte Goncalı İstasyonu'nda bir ağacın altında sabah kahvesi içiyorlardı. Güneş doğmuş, yükseliyordu. Denizli yönünden yanlarına koşmaktan güç nefes alan bir zeybek kızanı geldi. Üstünde ne silah, ne cephane vardı. Telaşlı bir tavırla:

Efem... millet... bizi kırıyor,

dedi. Bunun arkasından Nazilli köylerinden zengin, haysiyet sahibi iri yarı yakışıklı zeybek elbiseli fakat aslında gönüllü, sade bir vatandaş olan bir şahıs koşarak geldi. Demirci Efe hemen ayağa kalktı. İlk gelen zeybek kızanının üzerine hiddetle yürüdü:

İmansızlar, milletin malına ırzına dokunursunuz ha!

dedi. Kızan bunun yalan olduğunu yeminlerle Efe'yi kandırmaya çalışırken sonraki gelen köylü araya girerek:

Efe sen bana inan... Kızanların hiçbirisinin kabahati yok, bu haber yalandır. İşte Anzavurluk var,[7]

dedi ve sözüne şöyle devam etti:

Buraya yanınıza gelmek için telgrafhaneden Sökeli ile çıktık, onbeş kadar kızanla geliyorduk. Elimizdeki silahları istediler. Tek bir fenalık olmasın diye verdik. Yürürken üzerimize ateş ettiler. Kim vuruldu, kim kaldı bilmiyoruz. Biz bahçelere saptık kurtulduk, geldik. Arkadaşlar ne oldu? bilmiyoruz,

dedi ve Demirci Efe'nin sorgusu üzerine Ali Efe'nin de akıbetini bilmediğini ifade etti.

Demirci Efe fazla düşünmeye lüzum görmeden arkadaşlarını kurtarmak amacıyla hemen Denizli'ye gitmeye karar verdi. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker de yerine Topçu Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey'i vekil bırakarak, kendi ifadesine göre Demirci'yi yalnız bırakmamak, müfrit hareketlerini önlemek maksadı ile, o da trene atladı; Denizli yolunda gidiyorlardı.

Albay Şefik Aker'i cephede yakından tanıdım. Dürüst, ahlaklı bir insan olduğuna inandım. Bu kanaatle şimdi sözü kendisine bırakıyorum. Bundan sonra, başlayan feci dramı aşağıda, özetlediğim şekilde hep beraber okuyacağız:

Yanıma asker olarak emir çavuşu bile almadım. Daima islim üzerinde bulunan üç vagonlu trenimize bindik. Denizli'ye yaklaşmakta olduğumuz bir sırada süvari ve silahlı birtakım adamların bahçe ağaçları arasında acele, acele yürüyüşlerini ve bazılarının durarak trenimize baktıktan sonra yine acele yürüyüşlerle uzaklaşmakta olduklarını pencereden gördüm. Bu hareketler, beni ikaz etti. Derhal treni durdurdum. Demirci Efe üzüntülü, vagonda ağzını açmıyordu. Vagondan indik, yürüyüş emniyet tertibatı aldırttım. İstasyona geldik. İstasyonda makas yanında, iki demir ray ortasında 9 teneke kapalı kutu, bunlara ayrıca uzun bir fitil bağlı, bu fitilin bir ucuna kibrit sokulmuştu... fitil ateşleme fitili ve teneke kutudakilerin infilak maddesi olduğuna kanaat gelmişti. Uzun fitilin kibritli ucu, demir rayın üstüne konmuştu.

İstasyonda kimseler yok... kapılar, pencereler açık... kimseler görünmüyor, anlaşılması güç, bir sır içinde bir hava... Tam bu sırada ilerimizde mevzi alan emniyet postalarımızdan, ağaçlar arasından, "davranma,teslim ol, bırak silahını!" gibi sesler işittik. Koşarak oraya gittik.

Aşağı yukarı otuz yaşlarında orta boylu, uzun ceket ve pantolonlu bir adam silahını yere bıraktı, teslim oldu. Zeybeklerden birisi yüksek sesle "Efemin silahı!" dedi. Bu silah bir mavzer filintası idi. Balyambollu Koca Mustafa Efe adında bir zeybek çetesi reisinin silahı imiş. Bu koca Mustafa, Sökeli ile beraber Denizli'de bulunmuş olanlardandı...

Teslim olan adamın elindeki bu silahı tanıyanlar, efelerini bu adam vurdu diyerek hiddetle üzerine saldırdı ve bıçakladı, bir hamlede adamdan bir lakırdı alınmaksızın öldürüldü.

Ben, karanlıklardan ayrılmak için bu tutulan adamdan hadisenin mahiyeti hakkında biraz bilgi alacağımızı umarken hemen öldürülmesi, bizi aydına çıkarmaktan mahrum etti. Demirci Efe'ye ve onlara bir daha böyle yapmamalarını söyledim. Demirci Efe onlara emir verdi.

Dinarlı jandarmalarımızın başındaki Teğmen Şevki Efendi'ye Denizli Hükümet Dairesi'ne gitmelerini, inzibatı ellerine almalarını, ve mutasarrıf vekili ile jandarma kumandanını istasyona göndermesini, emniyet tedbiri almalarını, bir tecavüze uğrarlarsa yardımımızı beklemek üzere sebatla mukabele etmelerini ve bana bilgi yetiştirmeleri emrini verdim. Hükümet konağının yolunu bilmediklerinden yanla-

rına kılavuz olarak beş altı zeybek kızanını da verdik. Yola çıktılar. Bu jandarma müfrezesi ilerlerken şehirdeki mezarlıktan, sonra hastahane istikametinden ateşe tutuldu. Mukabele etti, ateş kesildi. Biz bu ateşi istasyonda işitmiştik.

O civarda adam arattırdım. Perişan kıyafteli bir adamı ağaçlar arasında tuttular, getirdiler. Ödemiş göçmenlerinden olduğunu istasyonda kahve yapıp satıcılık ettiğini söyledi.

Sorduğumuz sorulara bu adam, "Eli silahlı, sopalı 500 kadar kişinin istasyona geldiğini, istasyon memurunu tevkif ettiklerini, şimendifer yaklaşınca hepsinin kaçmış olduğunu, Sökeli Ali Efe'nin ve başkalarının vurulduğunu işittiğini," söyledi. Sebebi onca meçhul!

Yine bu sırada istasyon memuru ile yanında, zannederim Aydınlı Ahmet Efendi adında bir zat, istasyona heyecanlı bir durumda çıka geldi. Bunların da ifadesi şöyle idi:

"Silahlı bir kalabalık istasyona geldiler. 'İstasyon memuru!' diye seslendiler. Bu ikisi korkarak binada saklandılar. Gelenler pencerelerden istasyon binası içine tüfenk sıktılar. İçeri girdiler. İstasyon telgraf makinesi ile Goncalı'ya haber verdiler diye istasyon memurunu, diğerini de Demirci'nin adamısın diye ikisini de tevkif ettiler. Bundan sonra da 'geliyorlar diye' bir takımları savuşmaya başladı. Bir takımları da 'kaçmayın Demirci'nin eli ayağı Sökeli idi' diyerek kaçanları men'e çalıştılar; başlarındaki, jandarmadan emekli binbaşı İ. N. kaçanları men edemedi. Hepsi de bir tarafa kaçtılar. İstasyon memuru ile o yanındaki zatı da tutuklu olarak götürdüler. Fakat şehir içinde bırakmışlar ve Sökeli Ali ile bazı arkadaşlarının şehit ve yaralı olduğunu söylediler."

"Bu silahlı kalabalığın istasyona gelmesindeki maksatlarını anladınız mı?" diye sordum. Onlar Goncalı'ya ineceklerini, şöyle vurup böyle kıracakları hakkında laflarını işittim. Fakat ne için Sökeli ve arkadaşlarını vurduklarını bilmedikleri gibi sorgumuza cevaben, zeybeklerin ahâliye bir tecavüzlerini de işitmediklerini söylediler.

Gerek kahvenin, gerek istasyon memurunun bu ifadelerine göre bu kanlı hadisenin herhangi şahsi bir kavgadan doğmadığını ve bu saldırının teşkilâtlı ve umumi bir hazırlanma ile yapıldığı kanaatini bana vermişti. Hele bu ayaklananların başında kumandan olduğu anlaşılan ve Kuva-yi Milliye'de hiç çalışmamış olan İ. N. Efendi'nin (adı Namık Bey'dir) Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne temayülünden dolayı büyük harpte İttihat ve Terakki Partisi tarafından jandarma binbaşılığından emekliye sevk edildiği haberini de, ya yalan ya doğru, evvelce işitmiştim.

Bu adamın, ayaklanmaların başında bulunmuş olmasında zeybeklerin 'bu işte Anzavurluk var' sözünü kabul ettirecek bir durum görür oldum.

Bu kanaatim üzerine ben biraz askerî kuvvet getirmeye karar verdim. Bu kuvvet yalnız kıyamcıların (ayaklananların) tedibi için değil, tedip sırasında günahsız halkın korunması için lâzımdı.

Fakat Sökeli Ali Efe'nin ve diğer bilinmeyen arkadaşlarının vurulduğunu kahveciden ve istasyon memurundan haber alan Demirci Efe ve arkadaşları kendilerini kaybetme derecesinde tehevvüre, hiddete kapılmışlar, ağlamaya başlamışlar ve Denizli'den intikam almak için en korkunç sözleri savurmaya koyulmuşlardı. Aynı zamanda Demirci Efe, bizi getiren trene adam bindirerek hemen Sarayköyü'ne gitmesini ve orada ne kadar atlı varsa hepsinin hemen Denizli'ye gelmeleri-

ni, öldürülen arkadaşlarının intikamını almaları haberini göndermeye kalkıştı.

Düşmanın bugün yarın hareketini beklediğimiz şu sırada düşman en yakın mesafede on kilometre bir cephede duran bu atlı kuvvetin güpegündüz düşmanın gözü önünde yapacağı tesiri ve aleyhimizde kendilerine vereceği ümidi düşündüm.

Demirci Efe'den, bu mahzurlardan bahsederek zeybek atlılarının düşman karşısından alınmamasını ve mütecavizleri tedip için Goncalı'dan getireceğimiz askerin kâfi gelebileceğini söyleyerek çok rica ettim. Fakat ağlayan Efe, mütehevvir bir çehre ile, "Bir seneden beri bu millet için düşman karşısında çalışan arkadaşları vurulsunlar ha... bundan sonra millet için değil ..... çalışacağım," gibi teessürden doğan kötü cevaplarla karşılandım ve maalesef bu tehlikeli hareketin önüne geçemedim.

Goncalı'da bir depo teşkil etmiştim. Bu bölükte o gün 400 kişi kadar vardı. Bunlardan fazla ümitli olmamakla beraber bunların başında bulunan subaylarla ve Erhat topunun mürettebatıyla ve iki makineli tüfengin hemen Denizli'ye tren ile gönderilmesi ve atlı zeybeklerin yerine mümkün olabildiği kadar piyade postaları ile cephenin tutulması için Goncalı'da vekilim Binbaşı Hakkı Bey'e ve Saraykoy'de Yarbay Mazhar Bey'e emir gönderdim.

Ben zor bir mevkide kalmıştım. Bir taraftan, birkaç yüz atlının cepheyi bırakıp geriye çekilmesi düşmana, Türklerin ricat ettiği kanaatini verdirecek ve Menderes Çayı'nı geçmek teşebbüsüne onları sevk edecek diye düşünüyordum. Diğer taraftan Demirci Efe'nin ve arkadaşlarının savurduğu sözlere göre Denizli'de umumi bir katliam ve yangın faciasının doğacağını anlıyordum. Bundan dolayı Denizli'yi şu anda iki mühim bela tehdit etmiş oluyordu. Biri Yunanlılar, diğer zeybeklerin intikamı.

Her iki belanın önüne geçecek bir vazife karşısında idim. Bütün hadisata nazım ve hâkim olduğuna kanaat taşıdığım ve birçok sıkıntılı savaşlarımızda yardımına derin bir imanla iltica ettiğim ve muhakkak yardımını gördüğüm mevcudat ve havadisatı yaratan 'kudret-i samadaniye'den (Allahtan) bu çok sıkıntılı günümde de yardım diledim. Başvuracak, ele alınacak başka bir kuvvetim yoktu.

SÖKELİ ALİ EFE VE ARKADAŞLARI NASIL ÖLDÜRÜLMÜŞLERDİ? DEMİRCİ EFE'NİN İNTİKAMI

Albay Şefik Aker anlatmaya devam ediyor:

Sabah erkenden Demirci Efe, Sökeli Ali Efe'yi telgraf makinesi başına isteyince Sökeli, tahminen 15 kadar maiyeti ile telgrafhaneye gelmiş, okurlarımızca bilinen görüşmeyi yapmış ve Demirci Efe'den "gel" emrini aldığı için arkadaşları ile beraber istasyona gitmek için telgrafhaneden çıkmış, diğer arkadaşlarına da haber yollamış: Bu arada bazı silahlı kimseler köşe başlarını tutmuş, aleyhte tavır takınmışlar...

Hükümet konağından otuz kırk adım belki daha ziyade yürüdükten sonra sağda bir sokağın başında duran silahlı küme, Sökeli Ali Efe ve arkadaşlarına "durunuz!" derler. Tabakhaneler tarafından ve geride de silahlı kümeler görüldüğü için

bunlar da dururlar. Bu silahlı kümenin başında abânî sarıklı, iri yarı ve sakallı bir adam (tabakların yiğit başısı olduğu anlaşılmıştı) Sökeli Ali Efe'ye hitaben: "Ahâli sizlerden şüpheleniyor, bir fenalık yapmayacağınıza ahâliyi inandırmak için silahlarınızı bize teslim ediniz, vagonlara girdiğinizde size veririz... Arada bir fenalık olmasın..." mealinde sözler söylemiş, sakallı gibi bir iki kişi daha bu tavsiyeyi tekrarlamış... Sökeli Ali Efe: "Ahâliye fenalık yapmaklığımıza sebep ne imiş? Biz kime fenalık yapmışız? Fenalık yapan oldu ise şimdi gösteriniz," cevabını vermiş... Laf uzamış, neticede efeler silahlarını vermeye razı olmuşlar ve vermişler, yürümeye devam etmişler, bir müddet yürüdükten sonra tabakhanelerin bulunduğu sağdaki sokakta mevzi alan silahlı diğer bir kümenin hizasına gelince, hiçbir söz söylemeden ansızın o kümeden ateş edilir.

İlk ateşte yere düşmeyen Sökeli Efe ateş edenlere bağırır:

"Yahu... yazık ediyorsunuz... ayıptır. Biz size fenalık etmeye gelmedik, biz millete hizmete geldik, size bir ziyanımız yok..." mealinde sözler söyler.

Buna cevap olarak o mevzide bulunanlardan birisi Sökeli'ye küfür ettikten sonra arkadaşlarına:

"Daha ne duruyorsunuz? Bu haini hâlâ mı söyletiyorsunuz?" der. Bir rivayete göre yine o sokaktan ve geriden yapılan ateşten silahsız olan zeybeklerden vurulanlar vurulur, vurulmayanlardan kaçan iki kişi yukarıda söylediğimiz gibi Goncalı'ya gidip vakayı anlatır.

Diğer taraflarda da ele geçenler kimi ateşte, kimi dipçikle vurulmuş (esir gibi) yakalanarak muhtelif yerlere hapis edilmiş imiş.

Saldırının ne şekilde yapıldığı hakkında önceleri ve sonraları dinlediğimiz kimselerin hemen birbirini tutan ifadeleri yukarıda yazıldığı gibidir.

Sayın Albay Şefik Aker, "Zeybeklerin düşüncelerini anlamak isterseniz söyleyeyim: Denizli'yi ateşe vermek ve istisnasız bütün halkını tüfek ateşine tutmaktı," dedikten, Demirci Mehmet Efe'yi itidale getirmek ve taşkın yaralıları daha fazla tahrik unsuru olmaktan kurtarmak için çektiği ıstırabı ve mukabil hareketin fevrî ve çok şiddetli olmasından ziyade esas suçluların kanun çerçevesi içinde harp divanlarınca tahkikat yapılarak cezalandırılmaları için devamlı gayret sarfettiğini anlattıktan sonra:

Efe bana bütün ısrarlarıma karşı 'Eğer bu iki kanuna uysun diye geciktirirsem kızanları zaptedemem; o vakit beni de dinlemezler. Yalnız bunları değil bütün şehri yakarlar ve çoluk çocuk demez, önlerine gelen Denizlileri vururlar ve başlarını alıp giderler, sen bunları bilmezsin,

dediğini ifade ettikten sonra sözlerine şu suretle devam etmiştir:

Daha önce anlattığım gibi ben mutasarrıf vekili ile jandarma kumandanını istemiştim. Albay Tevfik Bey'i istememiştim. Tevfik Bey arkadaşım yakından tanırdım. Bizden eski ve tümen kumandanlığı yapmış hamiyetli bir askerdi, hürmetim vardı. Onun yanlış bir hareketi vardı ki onu çoktan beri seziyordum. O da, telkinlere kapılmak, görevi ile ilgili olmayan işlere de o telkinlerin etkisiyle karış-

muktu. Halbuki o çağrılmadan istasyona, o çılgın kitle karşısına geldiğini gördüğüm anda fena halde üzülmüş, içimden, "ah arkadaş seni kim çağırdı da geldin" demiştim.

Binanın köşesinden dönerek birdenbire karşımıza Albay Tevfik ve Binbaşı Hamdi Beyler çıkar çıkmaz çılgın bir durumdaki Demirci Efe, ayakta duran ve etrafındakilere tafsilat vermekte olan göğsü, bağrı ve yüzü şiş, yaralı zeybek kızanına hitaben "Ülen bu da var mı idi?" sualini sorarak Jandarma Tabur Kumandanı Hamdi Bey'i gösterdi.

Demirci Efe'nin Hamdi Bey'i sormasında sebep vardı. Bir şeririn jandarmalar tarafından öldürülmesinde bir mesele olmuştu. Hamdi Bey aleyhinde Efe'ye, öldürülenin akrabaları tarafından şikâyet edilmişti. Efe gerçi buna önem vermemiş ise de şimdi aynı vak'ayı da hatırlayarak binbaşı aleyhinde bir hisse kapılmış görünüyordu. Efe, bir eli tabancasında diğer eliyle jandarma kumandanını gösterirken Hamdi Bey'in hayatı, sorguya muhatap olan yaralının ağzından çıkacak tek söze bağlı idi. Bereket adam:

"Efem, beni ölümden o kurtardı," dedi. Bu cevap herkesten ziyade beni müsterih etti. Fakat o kızan hemen aynı anda, Hamdi Bey'in yanında duran Albay Tevfik Bey'e yöneldi:

"Banu, millet tüfek burnu ile, dipçiği ile yüzüme, göğsüme, vururken kendimi kurtarmak için bunun (parmağı ile Tevfik Bey'i işaretleyerek) kucağına atıldım. İki defa beni itti ve bana vuranlara: "Ulan bir fişenge mi acıyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine tekrar (Hamdi Bey'i parmağı ile göstererek) bunun kucağına atıldım. Bu adam beni kurtardı," dedi.

Yaralı kızanın Tevfik Bey hakkında ümit edilmeyen bu sözleri hepimizi şaşırttı. Demirci Efe ve arkadaşları dahi duraladı. Fakat, bu şaşırtıcı hareket bitmeden kucağından yaralı olan öteki zeybek kızanının sesi çıktı. Gözler, kulaklar ona döndü. Ben ondan hayırlı bir söz çıkacağını kalben temenni ederken şu sözleri duyabildim:

"Bu, milleti teşvik ediyordu..." Bu kadarcık işitebildiğim sözler, onların etrafında duran bu çılgın derecede tehevvüre,* uğramış zeybeklerde ani bir hareket oldu ve bir tabanca patladı. Geride bulunduğum için Hamdi Beyi mi, Tevfik Bey'i mi, her ikisini mi vurduklarını anlayamadığım bu anda, bir 'Durun,' sesini çıkarttığımı hatırlıyorum. Fakat bir saniyede Tevfik Bey şehit edilmiş bulunuyordu.

Demirci Efe, benim bu sesime cevap olarak, döndü bana şu, hatırımda kalabilen sözleri söyledi:

"Şefik Bey, bizim baba gibi bildiğimiz Tevfik Bey'den arkadaşlarımızı kurtarmak beklerdik... Yazık!.. Bunu benden sorsunlar..." dedikten sonra Binbaşı Hamdi Bey'e dönerek:

"Arkadaş, ben seni vuracaktım. Bu işi senden bekliyordum. Fakat arkadaşlarımı kurtarmışsın, teşekkür ederim," dedi.

Hadise o kadar çabuk ve kısa bir zamanda olmuş bitmişti ki, rahmetli Tevfik Bey ve Hamdi Bey'in birden karşımıza çıkmalarıyla facianın vuku bulması yarım dakikayı geçmiş değil gibi idi. Tevfik Bey'in ağzından kendini müdafaa edecek sözlerin çıkmasına bile meydan kalmadı.

---

* Mütehevvir: Sonunu düşünmeden birdenbire hiddete kapılan. / C. B.

DENİZLİ'DE AHÂLİDEN ÖLDÜRÜLENLER

Şehir içinde derin bir sükûnet vardı. Herkes kabuğunun içine çekilmişti. Sokaklarda, kahvelerde kimseler görünmüyordu. Herkes şehre yeni gelen kuvvetten kaçıyordu. Demirci Efe nihayet emir verdi. Mahalle muhtarlarını bulup getirmelerini ve bu yoldan asıl suçluların ele başlarını ele geçirmeyi düşündü ve istedi. Güvendiği zeybekler bu iş ile meşgul iken bazıları da Belediye Gazhanesi'ne depo edilmiş gazları şehri ateşte vermek için bulundukları mahale nakil ediyorlardı (9 Temmuz 1920). Cephedeki zeybek süvariler takım takım şehre girmiş, Goncalı'dan getirtilen bölük ve top mevzilerine girmişti. Artık yeni icraata girişmek ve şehri yakmak için mani kalmamıştı.

Suçlu aramaya memur edilen zeybekler iki yüz kadar vatandaşı Efe'nin huzuruna getirmiş bulunuyorlardı. Albay Şefik Bey'in ısrarlı ricası üzerine toplanan bu kuvvetten gerçek suçluların seçilip meydana çıkarılması kabul olundu.

Zeybekler bunlara kurbanlık koyun ayırır gibi, birer birer bakıyorlar:

"Bu da işe karışmıştı" dediler mi, bunlar bir tarafa, hükümet konağı karşısında ve eczahanenin bitişiğindeki evin avlusunda toplanıyorlardı. Albay Şefik Bey'i tatmin için güya ifadeleri alınacaktı. Gerçekte bu talihsizler boğazlanıyordu.

Bu arada yukarıda bahsettiğim heyetin reisi ve Vali Vekili Kadı Kahraman Seyfi Efendi heyete dahil üyelerden bazıları ile Tabakhane'de Sökeli Ali Efe ve arkadaşlarına süikast edenlerden ele geçenler öldürülüyordu. Bunların sayısı bir rivayete göre yirmi oranında idi.[8] Diğer bir rivayete göre altmışı bulmuştu.[9] Boğazlananlardan bir zatın damarları kesilmediği için yaralı olarak kalmış, ölmemiş, sonraları tedavi altına alındığı için hayatı kurtarılmıştı.

ŞEYH TAHİR EFENDİ, ŞEHRİ YANMAKTAN KURTARDI

Denizli'nin petrol dökülerek yakılmaktan kurtarılmasını, ölüm hadisesinin durdurulmasını Sarayköylü Şeyh Tahir Efendi sağladı. Şeyh Efendi'yi ben de tanırım; orta boylu, etine dolgun, kırmızı çehresi, beyaz keçe külahı üzerine sarılı yeşil sarığı, dervişlere mahsus abadan kısa cübbesi ve belinde kemeri ile başkalarına benzemeyen özel hayatı ve kıyafeti vardı. Ara sıra cephede görünür, herkesle çabuk dost olur, sevimli bir zattı. Fazla bir kültürü olduğunu sanmam, fakat tarikat ehlinin bilgisine sahip olduğuna şüphe yoktu. Benimle de dost olmuştu. Şeyh Efendi vakayı haber alınca Demirci Efe'nin yanına koşmuş, onun kendisini kaybetmiş bir halde icraatını görünce ciddi bir tavırla yanına sokulmuş, Efe'ye:

Seni din namına, Allahın emrini yerine getirmeye davet ediyorum. Yaptığın Cenab-ı Hakkın rızasına aykırıdır. Fazla oluyorsun,

demişti. 'Din namına, Allahın emri' sözü, Demirci üzerinde beklenen etkiyi yaratmıştı. Demirci:

- Şeyh Efendi, ben yeminimi yerine getirmek isterim. Şehri yakmaya, Denizlileri cezalandırmaya yemin etmiştim.

Oğlum, şeriatta zorluk yoktur. Her şeyin kolayı bulunur. Denizli'nin mezarlığı da şehir sayılır. Oranın sakinleri şehirde bulunanlardan çoktur. Burasını ateşlediğiniz takdirde yemininiz yerine getirilmiş olur.

Taraflar bu tedbiri beğendi ve kıtal durdu. Gaz tenekeleri Denizli'nin büyük mezarılığına nakil olunarak yaş, kuru otlar ne var ise ateşe verildi ve böylelikle Efe'nin yemini yerine getirilmiş, kendisi vebalden kurtarılmış oldu.

Bundan sonra Efe, Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, "Denizliler isyan etmişti. Gereken tedbir alındı. Asayiş ve emniyet temin olundu," dedi.

BÖLÜM 2

ANKARA'YA ŞİKÂYET, VAK'ANIN ORDUYA AKSEDİŞİ VE ALINAN TEDBİR, MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TELGRAFI, HÂL-İ TABİÎNİN AVDETİ

Kelimenin tam manası ile ifade etmemiz lâzım gelirse 'facia' diyebileceğimiz vaka sona erer ermez Demirci Mehmet Efe mutasarrıf vekilliğine, ölümden affettiği Jandarma Tabur Kumandanı Hamdi Bey'i getirdi. Hamdi Bey'in münasip gördüğü ve Efe'nin muvafakat ettiği Muhasebe Müdür Vekili Hüseyin, Muamelat Müdürü İrfan, Ambar Memuru Saraykoylü Şeyh Tahir Efendi'nin Damadı Mehmet ve Meclis-i idare Kâtibi Cevdet Efendilerden bir idare heyeti kuruldu. Bu heyet öldürülenlerin gömülmesi, memleket asayişinin temini, göçmenlerin iaşesi gibi işlerle meşgul olmaya başladı.

Denizli'deki facia diğer yerlere olduğu gibi Tavas'a da aksetmiş, Denizli'den buraya kaçanlar arasında endişe ve heyecan yaratmıştı. Demirci Efe'nin, bir baskın yaparak göçmen Denizlilerden intikam almak istemesinden korkuyordu. Yaranküme halkı bir müdafaa tedbiri almakla beraber Tavaslılar tarafından Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya 12 Temmuz 1920 tarihinde bir şikâyet telgrafı çekilmiş, 'zeybeklerin şerrinden' korunmaları rica edilmişti.

Diğer taraftan vakanın olduğu günün gecesi fedakâr bir telgraf muhabere memuru, Çal ilçesi Kaymakamı Fazlı Bey'e (Güleç) hadiseyi haber vermiş ve bu yoldan mesele orduya ve Afyon'da Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey'e (Emekli Orgeneral Fahrettin Altay) intikal eylemişti. Sayın kumandan, aldığı bilgi üzerine nasıl harekete geçtiğini ve intibalarını bir hatıra yazısında anlatmaktadır. Yazıyı özetle buraya alıyorum:

Zeybek kıyafeti ile oldukça yapılı görünen bu ufak tefek genç adam, (Demirci Mehmet Efe) hakikatta fena bir insan değildi. Cahil, eşkiyalıktan gelme olduğundan hissiyatına mağlup fakat aklı selim sahibi idi. Bu kuvvetler Yunan muntazam ordusuna karşı koyacak bir değerde değildi. Ama elde başka kuvvet de yoktu. Halkın münevver kısmı ve bunlara inanananlar azlık olmakla beraber selâmeti bu mukavemette görüyordu.

Çokluk ise İstanbul Hükümeti'nin siyaset yoluyla ve az zararla vaziyeti kurtaracağını sanıyordu. Padişah ve Halife'nin yeryüzünde Allahın gölgesi olduğuna inandırılmış olan bu çokluk, onun kudret ve kudsiyetine güveniyordu: Demirci Mehmet Efe de Padişahın ismini besmele ile ağzına alanlardan başkası değildi. İşte böyle bir adamı millî kuvvetlerin başına getirerek Padişah'ın iradesine karşı bir mukavemet cephesi yaratmak hakikaten muazzam bir işti.

İstanbul Hükümeti bu adamı kazanmak için çok çalıştı, muvaffak olamadı. Muvaffak olsa idi hal çok fena olabilirdi. Onu bu işin başına getirenler buna meydan bırakmadığı gibi fıtratındaki temiz kan ve vatanperverlik hissi buna mani oldu. Onu bu işin başına getirenlerin kıyâset ve dirayetli hareketleridir ki bugünkü millî teşkilatımızın ve kurtuluşumuzun temel taşlarından birisini teşkil eder,

dedikten ve esas vaka hakkında da bilgi verdikten sonra sözüne şu suretle devam etmektedir:

Etrafa yayılan mübalağalı şaiayı yerinde bizzat tahkik için hemen otomobil ile Afyon'dan Dinar'a hareket ediyorum. Oradan da Denizli'ye trenle gideceğim. Cephe kumandanına malûmat veriyorum. Yolda kendisinden aldığım cevapta, "Hareketimde isabet olmakla beraber herhangi muhtemel bir tehlikeden siyânet tedbirlerinde kusur edilmemesi," bildiriliyordu. Tek siyânet tedbiri oraya varınca işi mühimsemememiş görünmek olduğunu kestirdim.

Denizli İstasyonu'nda Demirci Efe ve maiyeti ile halk tarafından tezahürat ile karşılandım. Efe, beni kendi ikametgâhında misafir etti ve vakayı kendi nokta-i nazarına göre anlattı. Yunanlıların Sarayköy'e kadar ilerleyebilmesi sebebini gerilerdeki hainlerin fesatları ile milleti aldatmaları olduğunu, beş on hainin temizlenmiş olmasının cephe mukavemetini artıracağını kendi mantığı ile anlattı. Vakaya ehemmiyet vermemiş görünerek, dinledim. Tahkikata gelmiş görünmemek zaruri idi. Zaten kimsede ağız açacak hal kalmamıştı. En yakn akrabası öldürülenler bile bir şey diyemiyordu. Yattığım binanın kapısında zeybekler ihtiram nöbeti tutuyorlardı. Şüphesiz bunların asıl vazifesi kimsenin gelip bana şikâyette bulunmasına meydan vermemekti.

Albay Şefik Bey'le yalnız konuşmayı şimdilik uygun bulmadım. Şöyle böyle etrafı yalnız koklamakla iktifa ettim. Dinar'a avdet ederken istasyonda, yalnız bir aralık, Şefik Bey'e "Bu işin ne kadar fena olduğunu takdir ettiğinize eminim," dedim. O da, "Ben olmasaydım çok daha fena olabilirdi, ben vicdanıma karşı mesul değilim," tarzında cevap verdi.

Ayrılırken Demirci Efe'ye de Denizli'ye yeni bir mutasarrıfın sür'atle geleceğinin tabiî olduğunu, dahili işleri ona bırakmasının ve kendisinin Yunanlılarla uğraşmasının memleket menfaatine daha uygun geleceğini söyledim. "Hareketinizden sonra ben de cepheye döneceğim," dedi. Umumi halinden korku içinde bu-

lunduğunu, fakat sezdirmemek istediğini anlar gibi olmuştum. Şiddetli muameleye maruz kalırsa bu korku tesiri ile zeybeklerini toplayarak dağa çekilmesi ve başımıza yeni bir gaile açması ihtimalden uzak değildi. Vakayı bütün bütün ehemmiyetsiz tutmak da daha fazla şımarmasına sebep olabilirdi.

Ne yolda bir hareket tarzı tutulması ve nasıl bir teklifte bulunmaklığımı yol boyunca düşündüm. İlk iş münasip bir mutasarrıf bulmak ve Şefik Bey'i oradan almak olduğuna kail oldum. Çanakkale kahramanlığına rağmen bu kirli işin içinde bir kumandan olarak bulunmuş olmak talihsizliğine dûçar olması ve devlet otoritesini temsil edenlerle arkadaşı bir albayın gözü önünde kanlarının dökülmesi artık onun orada kalmasını imkânsız kılıyordu; hem de böyle bir halin günün birinde onun da başına gelmeyeceğini kim temin edebilirdi? Ondan sonra Efe'nin cezalandırılması lâzım geliyordu.

Afyon'a avdetimde cephe kumandanlığına maruzatta bulundum. Albay Nazmi Bey'i (Solok) 57. Tümen Kumandanlığı'na ve Denizli Mutasarrıflığı vekâletine tayini, Şefik Bey'in de Eskişehir'de 56. Tümen Kumandanlığı'na nakli kararlaştırılarak Ankara'dan emrini aldılar. Şefik Bey'in bu vaka üzerine değiştirilmesi bir nevi ceza tesiri yapacağından emrin tebliğinden evvel onu tatmin etmek ve arkadaşlığından ayrılmasından Demirci'nin müteessir olmamasının yine kendi tarafından temin edilmesini sağlamak için bu tayin emrinin derhal tebliğ edilmemesini, Dinar'a çağırdığım Şefik Bey'le görüştükten ve ona lâzım gelen talimatı verdikten sonra tebligatın yapılmasını Fuat Paşa'dan (Garp Cephesi Kumandanı) rica ettim. Verdiği cevapta: "İş'ârınız pek doğru, fakat ne yapalım ki Dahiliye Vekaleti alelâde tayinlerin tebliğleri gibi bunu Denizli'ye tebliğ etmiştir; Demirci Efe bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir şifreli telgraf yazmıştır. O da kendisine cevap vermiştir. İşte o telgrafların suretlerini size bildiriyorum. Artık emr-i vâki karşısında siz işi münasip surette idare edersiniz," dedi.

Demirci Mehmet Efe'nin Atatürk'e telgrafının sureti:

Umûr-ı Dahiliye Vekâleti'nden mevrut 17.7.336 tarih ve 1675 numaralı telgrafta 57. Fırka (tümen) Kumandanlığı'na tayin edilmiş olan Nazmi Bey'in aynı zamanda Denizli Mutasarrıflığı vekâletini de îfâ edeceği bildirilmektedir. Fırka Kumandanı Şefik Bey'in şu müşkül zamanda, şu müstesna muhitte îfâ ettiği hizmeti Allah biliyor. Bir seneden beri kardeş gibi çalıştığım mumaileyhin ani olarak tebdil edilmesi beni pek müteessir etti. Nazmi Bey'in pek değerli kumandan olması hasebiyle teşrifinden memnun isem de vazifesi uğrunda icabında bir nefer gibi istihkâr-ı hayat eden bir fırka kumandanının takdir yerine bilâsebep tebdili muvafık madelet (adalete uygun) olmadığını ve bunu arz etmeyi bir vazife addediyorum. İcra ettirilmekte olan tahkikatlarda müşevvik ve vaka-i cinaiyenin mürettibi olduğu tahakkuk etmekte olan ve Pandezoplos Fabrikası sahibi vasıtasıyla dakik (un) tedarik ile iştigal yüzünden, efkâr-ı ahâliye rağmen Rum zükûrunun (erkeklerinin) tehcirine aleyhdar olan, Yunan'ın takarrubu (yaklaşması) ve cephe mücahitlerinin ihtiyacatının Yunan'ın eline geçmemesini temin için Dinar'a naklettirilen, onlar meyanında kendisine ait olanların naklinden muğber olan Kalem Reisi Miralay (Albay) Tevfik Bey ve hempalarının (ayakdaş) mütemadi şikâyetinin tesiratı neticesi olduğuna şüphe

etmiyorum. Nazmi Bey'in mutasarrıflığa tayini ile Şefik Bey'in kemakân (eskisi gibi) Fırka Kumandanlığı'nda ipka buyurulmasın selâmet-i memleket namına ve mukaddes gayemizin istihsali namına rica ederim. Hükümet-i muvakkate teşkil ve Kuva-yi Milliye reisleri taraftarlarının kasabayı terk etmelerini tehditkâr bir vaziyetle teklif ederek Bolu ve Yozgat vesair mahallerde olduğu gibi Kuva-yi Milliye aleyhinde tertip edilen vaka-i müessife-i cinaiye hakkında tarafımdan arz edilen malûmat kanaat bahş olamıyorsa acilen heyet-i tahkikiye-i adliyenin îzâmiyle hakikat-i ahvale ıttıla hasıl edilmesini hassaten rica ederim.

Demirci Mehmet Efe

Bu telgrafta Efe'nin Tevfik Bey hakkındaki iş'arâtı kendi icraatını haklı göstermeye matuftur. Bolu, Yozgat taraflarından bahsetmesi de, 'oralarda da benim gibi icraatta bulunulmuş olsa idi, o hadiseler meydana gelemezdi' demek istediği anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün buna verdiği cevap da işte budur:

Son harekât-ı Yunaniye üzerine her cephede vukua gelen ric'at safahatı Büyük Millet Meclisi'nde arîz ve amîk bahis ve tetkik olunmuş ve hükümet nizamiye fırka kumandanlarında vasi mikyasta (geniş ölçüde) tebeddülât yapmaya mecbur kalmıştır. Bu ciheti sûret-i mahremânede ıttıla-ı âlîlerine vaz ederim. Îtâ buyurulan (verilen) malûmat bittabi kanaatbahş görülmüş olduğundan başka bir muameleye lüzum olmadığını temin eder ve şimdiye kadar mesbuk (geçmiş) olan hidemât-ı âlîye-i vatanperverânelerinin yeni fırka kumandanı ile de münasebat-ı samimiye dairesinde devam edeceğine itimat ve intizar eylediğimi sûret-i mahsusada zikir ve dermeyan eylerim efendim.

Mustafa Kemal

Bunun üzerine herşey yolunda cereyan etmeye başladı.[1] Bundan sonra, Aydın cephesinin hususiyetine son verilerek umumi mahiyette ve kronolojik esasa göre vakaları kaydedeceğim. Tabiî, okurlarımız da tarihi hadiseleri bu suretle takip etmek imkânını bulacaklardır. Şu halde bu faslı burada bu suretle kapar iken söyleyeyim ki, Atatürk tarafından Denizli vakasının yukarıda kaydeylediğim bir sonuca bağlanması siyasi bir kiyaset [uyanıklık] eseri olarak kabul edilmelidir.

Aydın Kuva-yi Milliyesi Yunanlılara karşı bir mukavemet cephesi görevini –kudreti nisbetinde– yaparken bunun yanında iç isyanlara karşı da duruyor, takdire değer hizmetler görüyordu. Bu sırada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan ateşi kuvvetle alevlenmişti. Yeni kurulan hükümet henüz yeter derecede kuvvete sahip değildi. Aydın cephesinden ayrılan millî kuvvetler bunların, özellikle Anzavur isyanlarının, tenkilinde büyük yardımcı, hatta birinci derecede amil oluyorlardı. Bunları da sırası gelince kaydedeceğim.

AKHİSAR CEPHESİNİ TESLİM ALMAYA GİDİYORUM, HAZİN BİR KURBAN BAYRAMI, YOLDA GÖRDÜKLERİM[2]

Sarayköy'de buluşmamızın ertesi günü kurban bayramı idi. Arkadaşlarım ailelerinin yanında bulunmak için acele ediyorlardı (5 Eylül 1919). Hacim Muhittin (Çarıklı) konuşmamız sona erer ermez hemen Buldan yolunu tuttu. O istikametten gelip bizimle Kula'da birleştikten sonra Balıkesir'e yetişecekti. Bizim de küçük kafilemiz Eşme yönünde yol almaya başladı. Müftü Hacı Nazif Efendi, iri vücudu, başında kocaman sarığı, muntazam kesilmiş sakalı, elinde bir İngiliz filintası, belinde fişenkliklerle İngiliz cins atı üzerinde çok heybetli görünüyordu. Yanında silahlı beş muhafızı vardı. Bunlar da bayram tatili münasebeti ile köylerine gidiyorlardı. Benim için de bir at hazırlamışlardı.

Kafilemiz tam seferber halde idi. Yolda rastladığımız köylüler bizi selamlıyor, cepheden, umumi politikadan malûmat almaya çalışıyorlardı. Sordukları birinci sual şu idi: "Yunan gavuru ne vakit def olup gidecektir?"

Akşam karanlığında küçük kafilemiz, Elvanlar şimendifer istasyonu yakınına, Müftü Efendi'nin köyüne geldi.

Müftü Efendi beni, evinin misafir odasına yerleştirdi. Yalnızdım. Kendi kendime, içine düştüğüm hayatın acı, tatlı macerasını tahayyül ediyordum. Yatsı namazından az önce idi. Dışarıdan kadınlı, erkekli 'koro' halinde tatlı sesler aksetmeye başladı. Dikkat ettim. Bunlar köyün gençleri idi. Halk türküleri ile yarınki bayramı kutluyorlardı. Mesut görünüyorlardı. Şen idiler ki topluca türkü söyleyebiliyorlardı. Ben ise mahzun, kederli idim. Memleketin bugünkü halinde bayram -dini de olsa- neyimize idi. Kalbimize saplanan zehirli hançer gibi düşman bağırımızda, mübarek yurdumuzda idi. Doğrusu, saygı duyduğum aziz köylü dostlarımı yadırgadım. Bereket versin gösteri devamlı olmadı. Yerini köy müezzininin ezanı, Allah büyüktür nidası aldı. Ümitler bu nidaya, Allahın azametine bağlandı. Ondan sonra hafif karanlıklar içinde derin bir sessizlik hüküm sürdü.

O gece yorgunluğuma rağmen uyuyabildiğimi iddia edemem. Düşüncem derinleşti. Yedi ay geçmişti, ailemden çocuklarımdan en küçük bir sıhhat haberi almamıştım. Aç mı, tok mu idiler? Bilmiyordum. Bayramda, ben de -diğer arkadaşlarım gibi- onların yanında bulunmak imkân ve saadetine malik olmak isterdim. Bu mutluluktan yoksundum. Geleceğin neler getireceğini de keşfetmek, sağlam bir hükme varmak mümkün değildi. Yalnız bir tesellim vardı. Memleketim için elimden geleni, herşeye rağmen yapıyordum. Benim yere serilmiş yatağın içinde bu hesap ve düşünce ile sağdan sola, soldan sağa, dönmekle sabahı bulduğumu odama sızan hafif aydınlıktan anlamış oldum. Az sonra da Müftü Efendi geldi, "Haydi vakit tamamdır, camiye, bayram namazına," dedi.

Eşme ilçesi erkânı, başta Kaymakamları Şevki Bey olduğu halde öğle yemeğine geldiler. Müftü Hacı Nazif Efendi beni, **Germencik Müftüsü'nün oğlu Kuva-yi Milliyeci Seyit Ahmet Efendi** diye yeni adımla, davetlilerine takdim etti. Kaymakam kibar, iyi niyetli ve efendiden bir adamdı. Aydın millî mücadelesi hakkında benden bilgi edinmeye çalışıyordu. Esasen konuşma konusu umumi politika mihveri etrafında dönüp dolaşıyordu. İttihatçılar ele alındı. Sofradakilerden biri:

Bizim Manisa livasının İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesulü bir Avni Bey vardı. Yakalayıp zavallıyı İstanbul'a götürmüşlerdi. Şimd hapistedir, sanırım: Bir de İzmir Kâtibi Mesulü Celâl Bey vardı. Acaba ne oldu? İyi adamdır, diyorlardı,

dedi. Bu sözü, Kaymakam Bey bana hitap ederek tamamladı:

Celâl Bey'in sizin tarafta, Aydın havalisinde olduğu söyleniyor, öyle midir?

dedi. Bu sırada Hacı Nazif Efendi'nin bana karşı bakışlarında bir değişiklik oldu. Vereceğim cevabı heyecanla bekliyordu.
Benden, benim hakkımda alınmak istenilen bilgiye karşı kayıtsız kalmadım. Hemen cevaplandırdım:

Evet Kaymakam Bey, Celâl Bey'in Aydın havalisinde olduğunu ben de işittim. Fakat kendisine rastlamak nasip olmadı,

dedim. Benden, bana soru sormak ilk defa vâki olmuyordu. Bu şekilde kendimden bahsetmek adeta üçüncü şahsı anmak gibi bir şey oluyordu. Buna da alışmıştım.
Yemek, bu ve buna benzer konuşmalarla sona erdiği zaman misafirlerimiz basit bir veda ile ayrılmışlar, ben de kendilerini evin kapısı önünde uğurlamıştım. Binek hayvanları on, onbeş metre ilerde bulunuyordu. Oraya doğru yürüdüler, Müftü Efendi onlara refakat ediyordu. Tam hayvanlarına binecekleri sırada müftünün fısıltı halinde kendilerine bazı şeyler söylediğini fark ettim. Bu anda hepsinin birden bana dönerek, adeta koşarcasına yanıma geldiklerini gördüm. Bu defa 'Celâl Bey' diye sevgi ile beni kucaklıyorlardı. İtiraf etmeliyim ki geceki sıkıntılı halim geçmiş, bu muhabbet karşısında yeniden taze bir hayata, azim ve iradeye kavuşmuştum.
8 Eylül 1919 günü Kula ilçesine geldik. Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi bana refakat etmek nezaketini göstermişti. Burada, maiyeti ile beraber Hacim Muhittin Çarıklı ile buluştuk. Kula ileri gelenlerinden Keleşzâde Mehmet Ağa'nın bostanına indik.
Mehmet Ağa ileri bir Kuva-yi Milliyeci olduğu kadar İttihatçı idi. İki yönden, fikir ve ideal arkadaşlığımız vardı. Bizi çok iyi karşıladı. Beni

kendisine Seyit Ahmet Efendi diye tanıtmışlardı. Bu sıfatla konuşmamız devam ederken adeta isyan eder gibi bir hal aldı, beni göstererek:

Bu zat ile sohbet ediyoruz, kendisini bütün dikkatimle dinledim. Az, fakat öz konuşuyor, boşuna söz sarf etmiyor. Konuşma sırasında ele aldığı konular bizim bildiğimiz hocaların akıl dahi edebilecekleri meseleler değildir. Şu Seyit Ahmet Efendi'yi rica ederim bırakın, gerçeği olduğu gibi söyleyin. Bu zat son zamanlarda 'Galip Hoca' takma adını alan bizim Celâl Bey'den başkası olamaz. Nitekim bugün Demirci Mehmet Efe telgrafhane yolu ile soruyor, onun buraya gelip gelmediğini anlamak istiyor,

dedi. Mehmet Ağa'ya karşı doğruyu söylemekten başka yapılacak birşey olmadığını takdir eden arkadaşlar gerçek hüviyetimi açıkladılar. Fakat Demirci'nin beni sorup aramasından ürktüler.

Hacim Muhittin ve Müftü Efendi Denizli'deki malûm zümrenin telkinlerinin etkisinden henüz kurtulamamışlardı. Demirci'nin bana bir fenalık yapmasından hâlâ korkuyorlardı.

Demirci'nin sanıldığından daha zeki ve bana karşı vefalı olacağını temin ettim, ortalık yatıştı, kalp huzuru içinde bize gösterilen muhabbetten ve yapılan ikramdan faydalandık. Mehmet Ağa gece beni aldı, özel bir dikkat gösterdi. Seyyit Ali Mahallesi'ndeki evlerine götürdü, misafir etti.

Ertesi günü Müdafaa-i Hukuk Müteşebbis Heyeti'ni topladı, kendisi başkandı. Üyeleri de Keleşzâde Hakkı Ağa[3], Palanduzzâde Mehmet Şevket Efendi, Buruşukzâde Halil Efendi ve Müftüzâde Sofi Hakkı Hoca idi. Hepsi birlikte bir rahle üzerine konulmuş Kuran-ı Kerim üzerine el basarak, benim önümde memleketin kurtuluşu için yılmadan Kuva-yi Milliye'ye çalışacaklarına yemin etmişlerdi.

Bu törenden sonra yolculuk programımızı tesbit ettik. Müftü Efendi Kula'dan dönecek[4] biz Hacim Muhittin Çarıklı'nın kafilesiyle Gördes'e gideceğiz. Oradan Hacim Çarıklı Sındırgı'ya ben de son faaliyet merkezim Akhisar'a hareket edeceğim. 9 Eylül 1919 öğleden sonra Kula'dan ayrıldık.

Kavacık, Sıdal ve Emre Köyleri yolu ile Yağbastı Köyü'ne geldik. Fazla yağmur yüzünden bu köyde gecelemek zorunda kaldık. Karakâhya Molla Mustafa'nın evinde misafir olduk. Köylülerin, bizden ziyadesiyle korktukları görülüyordu. İlkin kimse evinden dışarı çıkmadı; yalnız yanında bir kişi ile köyün imamı yanımıza geldi. Onlar da korku içinde idi. Civarda şekavet olduğu için bizi de onlardan bir grup eşkiya sanmışlardı.

Ben köyde, eski, mimari bakımdan değerli bazı eserler gördüm ve köy içinde dolaştım. Eski eserlere kıymet verilmediği için kendilerine çıkmıştım; hayretler içinde kaldılar. Eşkiya, cami ve onun teferruatından olan eserler ile nasıl meşgul olur ve bundan dolayı ihtarda bulunur? Tabiatıyla tehlikeli insanlar olmadığımız anlaşıldı. Gördüğümüz köylerin, vaktiyle mâmur ve insanca kalabalık oldukları göze çarpıyordu; yarısı

harap olmuş, içi boş evler vardı. Erkek nüfusun dikkati çekecek kadar azaldığı görülüyordu. Hasılı bir perişanlık ve sefalet çökmüştü, zavallılar üzerine... Sebebini sordum. Birinci Cihan Savaşı'nın köylerini bu hale getirdiğini ifade etmekten çekinmemişlerdi. Bu objektif ve hazin manzara beni çok üzdü, içim titredi. Meş'um harbin yarattığı felâketin izlerini yakından görüyordum.

10 Eylül 1919 sabahı idi, kafilemiz Yağbastı Köyü'nden hareket etti. Borlu yoluyla Gördes'e vardık. Gördesliler bizi çok samimi muhabbetle karşıladı. Çiçekzâde Kemal, Pehlivanzâde Ethem Bey ve arkadaşlarının gösterdikleri yakın alâka her zaman için memnunlukla hatırlanacak değerde idi. Burada Hacim Muhittin Çarıklı'yı Sındırgı'ya uğurladıktan sonra ben de refakatime verilen silahlı bir Kuva-yi Milliyeci ile Akhisar'a yöneldim. Akşam şehre girdim. Niyetim eski arkadaşım reji memuru Ali Şerif Bey'e misafir olmaktı. Doğru, ikamet ettiği eve gittim. Tanımadığımız, orta yaşlı birisi kapıyı açtı. Bizi silahlı görünce konuşamayacak derecede telaşlandı; sudece Ali Şerif Bey'in Akhisar'da olmadığını söyleyebildi. Sonradan öğrendim ki Ali Şerif Bey İttihatçı ve Kuva-yi Milliye taraftarı olduğu için görevinden uzaklaştırılmıştı. Bizi karşılayan adam da onun yerine reji memuru tayin edilmiş bir Rumdu.[5]

Akhisar'da yeni millî görevime başlar başlamaz, ilk işim gerçek hüviyetim ile meydana çıkmak oldu. 'Galip Hoca' geçici adını almaklığımı zaruri kılan şartlar ortadan kalkmıştı. Fakat ne de olsa, olduğumdan başka türlü görünmek ve bazen de ona göre konuşmak manevi bir ıstırap konusu oluyordu. Şimdi daha fazla rahattım. Gerçek hüviyetimin sahibi olarak pervasızca vatandaşlarım arasında dolaşıyordum. Adeta, kaybolmuş hürriyetini bulmuş bir insan gibi huzura kavuşmuştum.[6]

AKHİSAR'DA MİLLÎ ALAY KUMANDANI OLARAK İŞE BAŞLIYORUM, TEŞKİLÂTIMIZ NE HALDE?

Akhisar cephesi Hacim Muhittin Çarıklı'nın anlattığı gibi[7] idareciler arasında çıkan şiddetli ihtilaf yüzünden perişan bir halde idi. Mıntıka Kumandanı Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey'in yerine 14. Süvari Alay Kumandanı Yarbay Süleyman Sabri Bey gelmiş, görevine başlamıştı. Ben de millî cepheyi ele almıştım. Sabri Bey daha çok resmî ve askerî işlerle meşguldü. Esasen karakteri de siyasetten ziyade mesleki meselelerle uğraşmaya müsaitti; disiplini seven ve korumaya çalışan ciddi bir askerdi.

Cephedekilerle millî heyet arasında da anlaşmamazlık vardı. Bu yüzden heyetten ve Balıkesir Kongresi'nce, Menzil Müfettişliği'ne seçilen Reşat Bey[8] Akhisar'dan ayrılmış İstanbul'a gitmişti. Kendisinin millî görevi başına dönmesini sağlamak için, İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesullerinden

Osmanzâde Hamdi Bey'den (Aksoy) İstanbul'a gitmesini rica ettim. Hamdi Bey gidip Reşat Bey'i Akhisar'a getirdi. Küskün arkadaşlar barıştırıldı. Alınan tedbirlerle, işlerde normal bir hal temin olundu. Aklımda kaldığına göre Reşat Bey'den başka heyette, memleket ileri gelenlerinden Belediye Reisi Kâmil ve Müderriszâde Mehmet Efendiler de vardı.

Bunlar gerçekten işe önem veriyorlar ve ona göre faydalı emek sarfediyorlardı. Akhisar Redd-i İşgal Cemiyeti idare heyeti her zaman yerinde ve takdire değer hizmette bulunmuşlardır. Halkın teberruatını muntazam surette toplamışlardır.

Millî kuvvetlerin ihtiyaçlarını tamamen karşılamak için Akhisar'a girecek maddelerden 'oktruva' resmi almışlardır. Bölge içindeki hububat dolu aşar ambarlarına el koymuşlardır. Akhisar bölgesine kuvvet gönderilirse iskân, ve personel maaşlarını da temin etmeye hazır olduklarını bildirmişler ve sözlerini yerine getirmişlerdir.

Denilebilir ki bu son hareket Akhisar'da üçüncü defa teşkilâta başlamaktı. Birincisi, (6. Cilt, s. 112-114'de) anlattığım gibi İzmir'in ve akabinde Manisa'nın beklenilmeyen şekilde işgalinden doğan heyecan ve şaşkınlık devresi sırasında mukavemet için hazırlık ve Kuva-yi Milliye teşkilâtı yapılamamıştı. Kuvvetli bir şahıs çıkıp da bu ödevi üzerine almak cesaretini gösterememişti. Akhisar'ın ileri gelen söz sahibi Musazâde Bay Rıza mukavemet için ilk toplu konuşma sırasında:

> Hükümet bir şey şey yapmazsa, asker getirmezse bizim için kadere boyun eğmekten başka çare yoktur,

demişti. Aradan geçen kısa bir süre sonunda, yani Yunanlıların Akhisar'ı tahliyelerinden ve Yunan işgalinin mahiyeti tamamen anlaşıldıktan sonra, Yüzbaşı İzmirli Ethem Bey tarafından[9] 15 Haziran 1919 günü 'Redd-i İşgal' adı altında bir kurul vücuda getirilmişti. Köprülü Kurmay Albay Kâzım Bey (General ve Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Özalp) 61. Tümen Kumandanı olduktan sonra Yüzbaşı, Ethem Bey'i teşkilât için Akhisar'a göndermiş, o da kaymakamı, hâkim ve beldenin ileri gelenlerini toplayarak telkinde bulunmuş ve başarı elde etmişti.

RAHMETLİ KÂZIM ÖZALP NELER ANLATIYOR?

Vefatından sonra Sayın General Kâzım Özalp'ın hatıraları neşrolunmuştur. Rahmetlinin hayır ile anılmasına sebep olacağı için kendi kaleminden aşağıdaki yazılarını okurlarıma nakletmeyi uygun buldum. Bu suretle kendisinin nasıl bir temiz düşünce ile işe başladığı da anlaşılmış olacaktır. General aynen şöyle demektedir:

(İzmir'in 15 mayıs 1919 işgal sabahı) Kardeşim yedeksubay Fethi ile annemiz ve babamızla vedalaşarak çıktık. İstasyonda bir Fransız nöbetçisinin yardımı ile hareket etmek üzere olan marşandiz treninin furgonuna bindik. Yollarda silahlı kimseler görünmüyordu. Menemen'de trenden indiğimizde, kardeşim merhum Asım o zaman orada jandarma kumandanı idi ve bizi karşıladı. Kaza kaymakamı da eski arkadaşlarımızdan merhum Kemal Bey'di. Onlarla görüştüm. İzmir ile muhabere kesilmiş, hiçbir haber yoktu. İzmir'de bazı hadiseler olduğu muhakkaktı. Fakat mahiyeti bilinmiyordu. Birkaç saat sonra, İzmir civarındaki köylerden gelenler, İzmir'in içinden şiddetli silah ve makineli tüfek seslerinin geldiğini söylüyorlardı. Durumu anlamak için o gün Menemen'de kaldım. Başka haberleri bekledik.

Yunan askerleri nümayişlerle rıhtıma çıkmışlar; Rum halkı çok heyecanlı bir halde çiçekler atarak ve millî şarkılar söyleyerek onları karşılamış ve askerler hükümet meydanına geldikleri zaman birçok taşkınlıklar yapmışlardır. Yapılan zulümleri bütün Anadolu'ya bildirmek vazifemizdi. 'Redd-i İlhak' imzası ile Menemen'den bütün Anadolu'ya telgraflar yazdık. Bu durumu halka bildirmek ve silahlı kuvvetler toplamak düşüncesiyle bir trenle Balıkesir ve Bandırma istikametine hareket ettim.

İstasyonda heyecan ve keder içinde haber bekleyen Türk vatanperverlerine durumu anlattım. Ve hemen faaliyete geçerek silahlı kuvvetler hazırlamalarını, iki gün sonra yine bu yönden geri döndüğüm zaman bana iltihak etmelerini söyledim. Böylece Bandırma'ya kadar giderek burada eskiden tanıdığım Çerkez Reşit ve Ethem ile görüştüm. Bütün taraftarlarını toplayarak silahlı bir kuvvet vücuda getireceklerini ve Yunanlılara karşı harekete geçeceklerini bildirdiler. Burada bazı subaylar ile de anlaştıktan sonra Bandırma'ya gelmiş olan Vasıf Çınar, Hamit Şevket İnce, Albay Bekir Sami Beyler ve daha bazı zatlar ile Akhisar'a gittik, maksat şimdiye kadar toplanmış olan silahlı millî kuvvetlerle Yunanlılar gelmeden Manisa'ya giderek orada depolarda bulunan silahları ve top kamalarını gerilere nakletmekti. Halbuki biz Akhisar'a vardığımız gün Yunanlıların Manisa'yı işgal ettiklerini teessürle öğrendik.

Akhisar'da toplanan ilk Kuva-yi Milliye grupları şunlardı: Kara Osmanoğlu Halit Paşa, Serezli Parti Pehlivan, Dramalı Rıza Bey, Hafız Bey, Kırkağaçlı Hafız Emin Efendi, silahlı adamları ile Soma'da toplanmışlardı. Simav'da Hacı Ali Efendi, Balıkesir'de Belediye Reisi Keçeci Hafız Emin Bey,Tüccar Dramalı Hulusi, Müstantik (sorgu hâkimi) Süleyman Bey Ayvalık ve Burhaniye arasında Köprülü Hamdi Bey, Bandırma'da Çerkez Reşit, Ethem Beyler ve silahlı kuvvetleri, yine Bandırma'da Mülkîzâde Mehmet Bey'in silahlı adamları mücadeleye iştirake hazırdılar.

Bu arada 61. Fırka'yı (tümen) ve başka kıtalara mensup bir hayli subay vardı. Teşebbüse geçmek için tereddüt içinde idiler. Birbirlerini vatan müdafaası için vazifeye teşvik ediyorlardı.

Bu mücadelede selâhiyetli vazife almam gerekiyordu. 61. Fırka Kumandanlığı'nı deruhte ederek bu havalideki subay ve askerlere selâhiyetle emir vermek imkânını elde etmeyi düşündüm. Bu maksadı temin etmek için acele bir iki gün içinde sivil kıyafet ile İstanbul'a gittim. Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa'yı görerek ona son vaziyeti anlattım. O zaman merkezi Bandırma'da bulunan 61. Fırka Kumandanlığı'na beni tayin ettirmesini istedim. Bu fır-

kanın yedeksubay ve erleri terhis edilmiş zayıf kadrolar halinde subaylar ile memleketleri pek uzakta olduğu için gidemeyen Beyazıt, Van, Bitlis, Musul, Kerkük, Halep halkından çok az miktarda er bulunuyordu.

Cevat Paşa bunlar ile ne yapabileceğimi sordu. Kıtalar teşkil edeceğimi, milislerle birleştireceğimi, Yunanlılara karşı harp edeceğimi, bütün mesuliyetlerin benim şahsıma ait olmasını istedim. Cevat Paşa'nın gözleri yaşardı, "Allah muvaffak etsin," dedi.

Esas konumuza dönelim. Yukarıda izah ettiğim şekilde Akhisar cephesi çeşitli safhalar geçirdikten sonra, yöneticilerinin kendi aralarında olduğu gibi Redd-i İşgal Cemiyeti ile de geçinemedikleri için istersek, reforma muhtaç halde idi diyelim, yeniden ele alınmıştı.

AKHİSAR MİLLÎ ALAYI'NIN KADROSU VE İDARESİ ŞEKLİ

Akhisar Millî Alayı, askerî usul ve nizam esası gözetilerek kurulmuştu. Sorumluluk fiilen alay kumandanınında idi. Yanında yardımcı bir subay bulundurulmak isteniliyordu. Bizim alayda da bu sıfatla Süvari Yarbayı Hacı Remzi Bey bulunduruluyordu. Fakat bu zatın bir defa olsun millî alayda vazife gördüğüne şahit olmadım.

Alay karargâhımız seçme yirmi kişilik bir süvari kuvvetinden ibaretti. Bunların başında Mora Yenişehirli Hafız Hüseyin Bey bulunuyordu. Hafız Bey, usta bir gerillacı idi. Yaradılışı bakımından terbiyeli, mütevazı, fevkalâde cesur ve vatanperver bir savaşçı idi. Millî alayda en ziyade güvendiğim arkadaşlarımdan biri idi.[10]

Akhisar cephesinde kuvvetlerimiz kumandam altında şu şekilde meydana gelmişti:

Koyuncu Ali'de yirmi süvari, bir bölük piyade ile millî alay karargâhı.

Tatar Köyü'nde, Burunören Köyü'nde birer millî tabur, Marmara ve Yayaköy bucaklarında birer millî bölük vardı. Taburlar, bölük ve takımlardan kuruluydu. Burunören Millî Tabur Kumandanı Beyoba Köyü'nden Ziya Bey'di.

Bölüklerden birisine Emrullah Efendi adında hamiyetli bir vatandaş bütün vakitlerini, aldığı göreve tahsis etmek şartıyla kumanda ediyordu. Silahlı sayısı, bütün cephede bin iki yüze erişmişti.[11] Bundan başka Tatar ve Burunören taburlarında ikişer makineli tüfenk vardı. Marmara Bölüğü'ne de iki makineli tüfenk gönderilmişti.

Her tabur karşısındaki düşman ile meşgul oluyordu. Özellikle Tatarlı'da bulunan millî tabur Cihan Paşa Çiiftliği, Karaağaçlı yönlerine gönderdiği keşif kolları ve küçük müfrezelerle baskınlar yaparak düşmanı devamlı surette zorlamakta ve hırpalamakta idi. Bazan Yunan keşif kollarını pusuya düşürerek zayiat verdirir, hayvanlarını iğtinam ederdi.

Tatar Taburu'nun millî kumandanı mahallin, ileri gelenlerinden Mehmet Bey, değerli bir zattı. Tabur, Tatarlı'nın ilerisinde köy hendekleri kazarak siper haline getirdi ve silahlı erlerini buralara yerleştirdi. Elimizdeki az kuvvetle buranın kesin olarak müdafaasını temin etmenin mümkün olmayacağını bilmekle beraber boş durmuyor, uğraşıyorduk.

Taburların gönüllü erleri münavebe ile yani nöbetleşe silah altına alınıyorlardı. Bir kafile gelir, kendilerinden evvelkilerin yerlerini, silahlarını teslim alırlardı. Bu işlerin görülmesinde ve nöbetleşmede zorluk olmazdı. Her davet olunan, tehalükle, hevesle gelirdi. Bunların ihtiyaçları iaşeleri merkezi ilçede bulunan millî heyet tarafından toptan temin olunurdu. Daimi gönüllü erlere onbeş lira aylık verilirdi.

ALEVÎ VATANDAŞLAR

Cepheyi teftiş ediyor, gönüllü erlerin durumunu gözden geçiriyordum. Millî alay karargâhında ve taburlarda gönüllü erler arasında Alevî vatandaşlarımızdan istenilen sayıda gönüllü bulunmayışı dikkatimi çekti. Halbuki çevremizde Alevî köyleri vardı. Bunlar hiçbir suretle diğer ırklarla karışmamış saf Türklerdi. Temiz kanlarının icabı bunların Türk egemenliği ve özgürlüğünü korumak için geride kalmalarına bir sebep yoktu. Köylerine kadar girip kendilerini ziyarete karar verdim. Baskı fikrini vermemek için yanıma kuvvet almadım.

Beni sevinç içinde karşıladılar, misafir ettiler. Evleri dikkati çekecek kadar temizdi. Beyaz hasseden minder örtüleri ve perdelerinde en ufak bir leke görünmüyordu. Gece kaldığım evlerinde köylülerin ileri gelen söz sahibi ihtiyarları, ağaları hazır bulundu. Siyasi durumu anlattım, kurtuluş çaresinin silaha sarılmak olduğunu söyledim. Buna rağmen cephede kendilerinden beklediğim sayıda gönüllü er görmediğimi anlattım, sebebini sordum. Kısaca şu cevabı verdiler:

Bizden istediler de vermedik mi?'

Bu cevabın altında asırlık bir kompleksin, yerinde olmayan bir düşüncenin yattığı görülüyordu. Yani, 'bizi adam yerine koymadılar ki' demek istiyorlardı. Mahiyeti bilinen manasız bir Sünnî-Alevî çekişmesi karşısında idim. Gereken teminatı verdim. Kendilerine karşı bir dikkat ve saygı işareti olmak üzere karargâhımda, gelecek gönüllülere yer ayıracağımı vaadettim.

Aradaki anlaşmanın delili olarak ertesi günü bir miktar süvarinin, silahları ve atları ile alay karargâhına gönderileceğini, 'millî mükellefiyet' namına hiçbir hususta diğer vatandaşlarından geri kalmayacaklarını söylediler ve sözlerini yerine getirdiler.[12]

BÖLÜM 3

BALIKESİR, ALAŞEHİR KONGRELERİ KARARLARI

Balıkesir Kongresiyle, Alaşehir Kongresi gibi iyi niyet mahsulü teşebbüslerle Ege'nin kuzey bölümü Kuva-yi Milliyesi organize edilmek istenilmiş, hatta kongrede millî kurulların düşüncesi, bir dereceye kadar ideolojisi tespit yoluna gidilmiştir. Ege Kuva-yi Milliyesini ele geçirmek, mümkün olduğu takdirde Sivas'da Mustafa Kemal Paşa ile birleşmelerine mani olmak amacıyla İstanbul Hükümeti namına hareket eden Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın cepheleri ziyaretinden ve rolünden bahsederken (yedinci cildimizde s. 129'da) kısa bir tahlil yapmıştım. Okurlarıma bu konuyu burada hatırlatmak isterim. Kongrelerde ortaya atılan ideolojik fikirler Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde[1] alınan ve memleketi kurtaran kararların paralelinde olmamıştır. Teşkilât kısmına gelince: Nazariyattaki güzelliğine rağmen tatbikattaki müşkülâtı önlenememiştir. Meselenin bu kısmı, göze alınan fedakârlığın ve vatansever davranışın yanında mesele olmaktan çıkmıştır. Bundan dolayı gösterilen gayret ve hareket daima takdirde anılacak tarihi bir değer taşımaktadır.[2]

İZMİR'DEN SONRA İŞGALLER DEVAM EDİYOR, MENEMEN, MANİSA, AKHİSAR, BERGAMA VE CİVARI HAREKETLERİ

Yunanlılar İzmir'i, şehir ve civarına inhisar etmek üzere işgal etmişti. Bu hususu sıra geldikçe daima tekrar eylemişizdir. Yunan Başvekili Venizelos, işi olup bitti şekline sokmak istemiştir. Aradaki anlaşamamazlık Paris Barış Konferansı'nın uzmanlar komisyonunda başgöstermiştir.

Yunan diplomatları Rum Patrikhanesi'nden aldıkları maksatlı istatistiklere, Yunan propaganda teşkilâtının uydurduğu vesikalara (!) dayanarak işgal sahasını genişletmek, ileride de ilhaka (Enosis'e) çevirmek istiyorlardı.

Yunan iddialarının esassızlığını gören Amerikan delegesi Westermenn, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un beyannamesinin 12. maddesinin ruhuna uygun olarak, Türk halkının kendi hayat ve mukadderatlarını kendilerinin teminat altına almaları gerektiğini savunuyordu.

İzmir şehri işgalinin bilinen feci sonucu üzerinde 20 Mayıs'ta Venizelos ilgililere Paris'ten, işgalin şart ve sınırlarını ifade eden bir telgraf gönderdi. İzmir'e Yüksek Komiser atanan Steryadis, Epir'den gelip Atina'dan geçmişti. Bu zat, hükümetinden aldığı direktifi keyfi olarak tecavüz etmiş görünüyordu veya öyle gösterilmek isteniyordu. Müttefik Devletler'in temsilcilerine danışmadan Aydın'ı, Manisa'yı işgal ettirdi. "Kıtalarını, tehlikeli bir heyecan ve infiale düşmüş bir ahâlinin harîmine soktu,"[3] deniliyordu.

Bu hareketin manası evvela tasavvur ve karar, sonra engele uğradığı takdirde emri alanların yanlış uygulamaları şeklinde itizar gibi iki yüzlülükten başka bir şey değildi. Hal böyle iken yalnız İzmir şehrini ve civarını değil, İzmir, Aydın sancaklarını işgale başladıkları gibi şimdi de Manisa livasını elde etmek yoluna gidiyorlardı.

Menemen, İzmir-Manisa yolu üzerindedir. Burası da Yunanlılar tarafından hadisesiz 21 Mayıs 1919'da, yani İzmir'in işgalinden altı gün sonra elde edildi. Sebebi, daha doğrusu bahanesi gayet basitti. Altı gün içinde silahlanmış makineli tüfenkli Türk çeteleri (!) Rum ahâlinin hayatları için tehlike (!) teşkil ediyordu. Kostantin Çakalos adındaki bir yarbayın kumandasındaki 5. Alay'dan bir tabur piyade bir ağır makineli tüfenk ve bir bataryadan ibaret müfreze İzmir'den hareketle iki koldan Menemen üzerine yürüdü. Birinci kol, Ulucak, Menemen, daha zayıf olmak üzere ikinci kol da Tahtacı, Emirâlem yönünde yürüyüşe çıkarılmıştı. Menemen'de asker, sivil bir kuvvetimiz yoktu. Yalnız işgal kuvveti tarafından el konan 17. Kolordu'nun silah deposu vardı.

MANİSA'NIN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ

Manisa da diğer şehirlerimiz gibi ortaya atılan bahanelerle işgal olunmuştur. *Yunan Ordusunun Seferleri* adlı kitapta okuduğumuza göre güya Yunanlılar biz Türkleri "medenileştirmek" için Anadolu'ya ayak basmışlardı. Haksız da elde edilse 'zafer' gururu insanlara neler söyletmiyor! Manisa'nın işgalinden önce, İzmir'de geçen acıklı vakalar Manisalıların dikkatini çekmeliydi. Hal, maalesef böyle olmamıştı. İlkin halk iki-

ye bölünmüş bir kısmı 'mukavemet' taraftarı olmuş, ne bahasına olursa olsun düşmana karşı koymak düşüncesini savunmuş, fakat Türk'ün gerçek karakterine yakışan bu tezi yürütememiş diğer bir kısmı da 'teslim olmak' fikrini savunmuş, hükümet de bu ikincileri desteklemiştir. Meydana gelen karışıklıktan düşman rahatça faydalanmış, asil Türk şehri hadisesiz düşmanın eline düşmüştür (26 Mayıs 1919).

Bu sırada Manisa'nın, İzmir Valisi İzzet Bey'in 'ikinci nüshası' denilebilecek Giritli Hüsnü Bey isminde bir mutasarrıfı vardı.

Bu şahıs, livada Türk devletini temsil ettiğini unutmuş gibi idi. Kozmopolit valinin bütün 'gayri millî' emirlerini canla başla yerine getirmeye çalışır, adeta işgal kuvvetlerinin temsilcisi imiş gibi bir tavır takınırdı.

Hüsnü Bey'i İzmir'den tanırdım ve itiraf edeyim, iyi tanırdım, İstinaf Ceza Mahkemesi Reisi idi. Hukuki bilgisi ile arkadaşları arasında bir mevkii vardı, kötü hali işitilmediği için muhitçe de tutulurdu. Bir insanın -fetret zamanında da olsa- bu kadar değişebileceği bende hayret yaratmıştı. Manisa'nın jandarma kuvvetleri de, mutasarrıfın düşüncesine uygun bir zihniyeti temsil ediyordu. Buranın, ismini Fehmi Bey olarak hatırladığım jandarma kumandanı, Rumeli'den gelen subaylardandı. Her İzmir'e gelişinde beni görür, millî meselelerden, inkılâplardan, Makedonya maceralarından bahsederdi. Mütareke'den sonraki gelişinde, İzmir'deki jandarma arkadaşlarından hemen hepsinin bir işgal vukuunda mukavemet taraflısı olduklarını düşünerek, kendisinin de aynı fikirde olacağını tahmin ederek biraz fazla açıldım ve kendisini millî davaya kazanmak istedim. Sapsarı kesilmişti. Adeta üzerime saldıracak gibi bir hal almıştı.

Manisa, başka şehirlere benzemiyordu; daha üstün, önemli bir mevkii vardı. Burada, 23. Topçu Alayı ve 17. Kolordu'nun oldukça zengin 'mühimmat deposu' bulunmakta idi. Manisa'da hüküm süren şaşkınlığın ve kararsızlığın etkisiyle o civardan olan erleri, çoğunlukla köylerine dağılmışlardı. 25 Mayıs 1919 günü buradaki taburu ile garnizonun diğer erleri de doğuya doğru çekilmişlerdi. Manisa Mevki Kumandanı Ahmet Zeki Bey şahsi teşebbüsünü kaybetmiş, Harbiye Nezareti'nden, hat ve hareketini tayin etmek için talimat istiyordu.

56. Tümen Kumandanı ve 17. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Bey[4] Manisa'nın işgalinin arifesinde Akhisar'a gelmiş, teşkilât ve Manisa'daki depoda bulunan silahları ve topları geriye çekmek için teşebbüste bulunuyor, vasıta arıyor, özellikle 10,5 santimetrelik 'cebel obüs' koşulu bataryasını kaçırmak için çırpınıyordu. Batarya şehir dışına çıkarılmış iken müdahale ve korkaklık yüzünden Manisa'ya geri getirilmişti.

İtilâf Devletleri namına silahların depolara konulup muhafaza edildiğini tetkike memur edilen İngiliz siyasi temsilcisi Elkanhaym adındaki teğmen işe karışmış; şehir dışına çıkarılmış topların başına gelmiş; bizimkilere şu yazılı emri vermiştir: "Toplar ambara, diğer kıtalar kışlaya

dönecektir!" Bu emir (!) maalesef yerine getirilmiştir. *Türk İstiklal Harbi'nin Başında, Garbî Anadolu'da Mahallî Mücadele* adındaki eserde bu meseleden bahsedilirken şu haklı mütalâa yürütülmektedi:

Mıntıka kumandanı bu emri hiçbir veçhile kabul etmeyecek, ve esasen elindeki takriben altmış mevcutlu bir piyade taburu ile koşulu bataryayı alarak çekilecek ve icabında istimal edecekti. Fakat bunu yapmadı. Aynı zamanda millî mefkûre ve seciye sahibi olmayan mutasarrıfın yardımı şöyle dursun, topların terki için fiili müdahalede bile bulundu. Hükümet memurları ile mahallî ahâlinin de işbu hale karşı lakaydisi neticesi olarak koşullu ve kadro halinde olmak üzere otuzu mütecaviz güzel toplarımız Yunanlıların eline geçmiştir.

Aradan bu kadar vakit geçtiği halde bu satırları yazarken dahi içim titredi. Bu kıymetli silahlar o zaman elimize geçmiş olsaydı ne kadar kuvvetli olurduk. Kuva-yi Milliye ve Büyük Millet Meclisi ordusu için ne kadar büyük fayda sağlanmış olurdu...[5]

İşte Manisa bu şartlar içinde iken işgal için Çakalos kumandasındaki 5. Yunan Alayı'ndan iki tabur piyade, ağır makineli tüfek bölüğü, topçu bataryası ve jandarmadan ibaret toplu bir kuvvet Menemen yönünden, ikinci bir kuvvet de Bornova-Sabuncubeli üzerinden harekete geçti. Kılılar Manisa'nın yakınında bir yerde birleşti, mutasarrıf çağrıldı, teslim şekli kararlaştırıldı.[6] Tarihi şehir Yunan eline düştü (25 Mayıs 1919).

İzmir'in facia halinde işgalinden sonra aynı fecaat devam etmek suretiyle Yunanlıların işgali, Aydın ve Manisa şehirlerine kadar uzatmaları ve fırsat bulunca daha ilerilere götürecekleri anlaşılır anlaşılmaz vatansever halk arasında umumi ve millî bir heyecan başgöstermişti. Mustafa Kemal Paşa da millî vicdandan kopan bu akıma uyarak idare amirleri valilere ve bazı ordu ve kolordu kumandanlıklarına ve müfettişliklerine aşağıdaki genelgeyi göndermişti.

İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali gelecek tehlikeyi daha alenî ihsâs etmiştir. Millî bütünlüğümüzün muhafazası için millî tezahüratın daha canlı olarak izhar ve idâmesi lâzımdır. Millî hayat ve istiklali rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milleti dilhûn etmektedir. Teessürlerimiz zapt olunamıyor. Hazım ve tahammülü kabil olmayan bu hallerin derhal izâlesini, bütün medeni milletlere, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar zemininde önümüzdeki hafta içinde ve muhtelif vilayetlere göre Pazartesi başlayıp Çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler akdi ile millî tezahüratta bulunulması ve bunun tekmil mülhâkata teşmili ve bütün büyük devletler mümessilleri ile Bâbıâlî'ye müessir telgraflar çekilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber millî tezahüratta adab ve sükûnetin fevkalâde muhafazası ve Hıristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi tavırlar alınmaması elzemdir.

Zât-ı âlîlerinin bu fikirleri etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetiyle

işin hüsn-ü idaresinden ve muvaffakiyetinden acizlerinde tam itminan mevcuttur. Neticenin bildirilmesini rica ederim.[7]

Bu genelge ile güdülen maksat devlet memurlarını uyarmak ve millî görevlerini yapmaya davet olmakla beraber halkı millî duygularını kamçılamaktı. Esasen bu sırada millet, daha önce söylediğim gibi iki bölüme ayrılmıştı:

1- Düşmana boyun eğmek, 2- Mukavemet etmek. Memleketini sevenler ikinci fikri benimseyerek silaha sarılmak taraflısı olmuşlardı.

Akhisar da artık tereddütten sıyrılmak üzere idi.

AKHİSAR'IN BİRİNCİ İŞGALİ

30 Mayıs 1919 günü bir kısım Yunan kuvveti Akhisar'ın güney batısında Kayışlar İstasyonu'na gelip çadır kurmuştu. Bu kuvvet 250 kadar piyade, 7 süvari, 2 ağır makineli tüfenkten ibaretti. Akhisarlı Rumları memnun etmek için Manisa'dan ayrılıp buraya geldiklerini söylüyorlardı.

Bu küçük kuvvet 5 Haziran 1919 öğleden önce Akhisar'a girdi. Rumları ziyadesiyle memnun etmiş olmalı ki yer yer 'tak-ı zafer'ler ve büyük gösterilerle yapılan karşılama töreni taşkınlık derecesini bulmuştu. İstilacı müfrezenin böyle tek başına ilerlediğini gören 14. Kolordu Kumandanı General Yusuf İzzet, elindeki ufak kuvvetlerle düşmanın bu hareketine mukabeleye karar vermişti. Bu maksatla Soma'daki 188. Piyade Alayı'na Akhisar'a doğru ilerlemesi emrini vermişti. Alay emri alır almaz Soma'dan hareketle Kırkağaç-Harta üzerinden ilerleyerek Süleymanlı kuzeyindeki sırtlara yerleşmişti. 188. Alay'ın bu ilerleyişi Akhisar'daki Yunan müfrezesini ürkütmeye kâfi gelmiş ve ortada başka bir sebep yok iken Yunan müfrezesi 9/10 Haziran 1919 gecesi sessizce Akhisar'ı terk ederek Kayışlar'a çekilmiş ve orada geceyi geçirdikten sonra ertesi sabah Manisa'ya dönmüştü. Akhisar da düşmandan temizlenmişti.

Bu vaka ve düşmanın girdiği yerde millî 'izzet-i nefsi' çiğnemesi, Akhisarlıları sıkı sıkıya 'mukavemet' taraflısı yapmıştı.

HALİT PAŞA VAKASI

İttihatçı olduğu için çok yakından tanıdığım Karaosman Oğulları'ndan Halit Paşa millî işlerle devamlı surette ilgilenen bir zattı. Memleketin ileri gelen söz sahiplerinden oluşu, ona özel bir mevki sağlamıştı. Kendisini sever ve sayardık. Paşa, 22 Haziran 1919'da yeni kurulan Harmandalı-Türkeş millî cephesinde bulunuyordu. Oradan da maiyetinin ihtiyaçlarını temin için 7 Temmuz akşamı yanında on kadar silahlı ile çiftliğine gitmişti. Paşa'nın bu kadar muhafız kuvvetiyle çiftliğine geldiğini gören bir

Rum hizmetçisi, çiftliğin güneyindeki 'Papazlı' Köyü'ne (Hocalı) giderek buradaki Rum komitecilerine haber vermişti. Papazlı beş altı yüz evli büyük bir köydü, nüfusunun hepsi Rum'du. Bu Rumlar Manisa'nın Yunan ordusu tarafından işgali sırasında askerî depomuzun yağmasına katılmışlar, silahlanmışlardı. Geceyi çiftliğinde geçiren Paşa bunların hücumuna, suikastına, uğramıştı. Çiftliğin doğusu, geçilmesi mümkün olmayan bir bataklıktı. Diğer tarafları da Mütevelli ve Koldere'den gelen Rumlarla birleşen papazlı komitecileri tarafından tutulmuştu. Sayıları birkaç yüze varan bu baskıncı kuvvete karşı Paşa ve Paşa'nın küçük kuvveti müsademeyi kabul etmişti. En son fişenklerini ateşleyinceye kadar müdafaada sebat etmişler, teslim olmamışlardı. Müsademe sonucu olarak bu kuvvetin yarısı şehit düşmüştü. Bizzat Halit Paşa, birkaç yerinden yaralanmış, şehitler arasında Allahın rahmetine erişmişti.

Savaşçılardan cephanelerini sarf edip de sağ kalanlar düşmana teslim olmaktan ise bataklıkta boğulup ölmeyi göze almışlar, iyi bir şans sonucu olmak üzere bir gün çabaladıktan sonra kurtulmuşlardı.

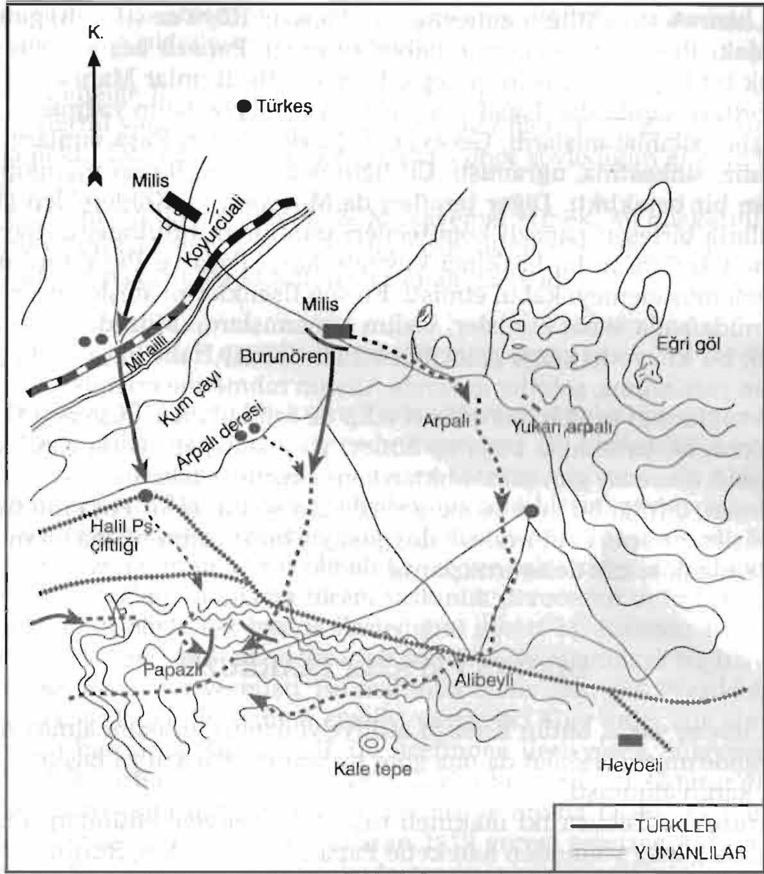
Rumlar, çiftliği bu suretle ele geçirdikten sonra, şehit Paşa'nın başını kesmişler, ortaçağ usulü vahşet duygusuyle bir sopanın ucuna takmışlar, köyde sokak sokak dolaştırmışlardır.

BİRİNCİ PAPAZLI TAARRUZU

Bu iğrenç vak'a, bütün Kuva-yi Milliye'yi üzmüş, intikam almak hevesi uyandırmıştı. Teşkilât da ona göre hızlanmış, Papazlı'ya baskın yapılması kararı alınmıştı.

Burunören Taburu iki makineli tüfenk ile takviye edilmişti. Büyük kısmı ile güney yönünden hareketle Papazlı'yı kuzeyden, Burunören Taburu'ndan bombalarla hazırlanmış küçük fedayi müfrezesi, Alibeyli Köyü'nden ve Çaldağı üzerinden dolaşarak Papazlı'nın güneyindeki köye hâkim tepeleri tuttuktan sonra Koyuncu Ali'deki bölüklerden tertiplenen müfreze, Mihailli Çiftliği – Halit Paşa Çiftliği yönünden yol alarak Papazlı'yı doğudan çevirip taarruz etmek için 10 Ağustos 1919 gece yarısında harekete geçmişti. Fedayi müfreze sabahleyin düşman üzerine bombalarını atar atmaz, Papazlı'yı çevirerek siperlere yanaşmış olan diğer müfrezeler de hücuma geçmişlerdi. Bunlar siperlerdeki bütün Rumları telef ederek, köy içine girmişler ve sokak savaşına başlamışlardı.

Durumu haber alınca Yunanlılar Manisa, Mütevelli, Koldere'den imdat kuvveti göndermişlerdi. Burada kalmak düşünülmediğinden millî kuvvetler çekilmişlerdi. Yunan müfrezesinin hayvanları tamamen ele geçirildiği için süvari kuvvetimizin artırılması sağlanmıştı. Savaşta zayiatımız bir subay 13 erden ibaretti.

Akhisar millî kuvvetlerinin Papazlı'ya hücumları

İKİNCİ PAPAZLI TAARRUZU

Birinci baskın veya müsademede elde edilen sonuç, Kuva-yi Milliyecilerin şevkini artırmış, manevi kuvvetini yükseltmişti. Birinci Papazlı taarruzundan sonra Azm-i Millî Köyü'ndeki müstakil Mehmet Bey Müfrezesi, cüretli bir hareketle ileriye atılmış, Saruhanlı üzerinden Tatarköyü'ne girerek orada kalmıştı. Bu yeni durum üzerine müfreze takviye edilmiş düşmanla teması muhafaza etmesi emir olunmuştu.

Papazlı'yı işgal için Tatar Müfrezesi, Karaağaç istikametinde bir nümayiş taarruzu yapacak, birinci Papazlı hücumundan sonra daha ziyade kuvvetlendirilmiş olan Burunören Taburu, Koyuncu Ali Bölükleri, birin-

cinin taarruz tertibinde olduğu gibi düşman siperlerine atılacaklardı. Ancak düşman da boş durmamış o da yediği darbenin acısı ile kuvvetini artırmış, yeni bir hücuma karşı daha tertipli bulunmuştu.

Hareket emrini alan kuvvetlerimiz 27 Ağustos 1919'da şafakla beraber düşman üzerine atılmışlardı. Fakat düşmanın doğu sırtlarına tabiye ettiği topçusu, kıtalarımız üzerine şiddetli ateş açmıştı. Güneyden taarruza kalkacak müfrezeler dağdaki düşman kuvvetleri ile karşılaştığından diğer kuvvetlerimizle işbirliğine muvaffak olamadı. Buna rağmen Kuva-yi Milliyeciler özellikle, köyün batısındaki ilk siperleri işgal ederek düşmanı tard etmişlerdi.

Burada maneviyatı bozulan düşman, köyü terk ederek Mütevelli yönünde bir hareket göstermek istemişti. Fakat her taraftan çevrilmiş olduğunu anlayınca yerinde sebat etmek zorunda kalmıştı. Müsademe her tarafta şiddetle birkaç saat devam etmişti.

Bizimkilerin esasen az olan fişenkleri tükenmişti. Kuvvet, silah ve teçhizat bakımından arada nisbet kabul etmez büyük fark olduğundan düşman siperler içinde kalıyor ve kendini koruyabiliyordu. Bu şartlar içinde taarruzu devam ettirmek maddeten mümkün olamıyordu. Ayrıca geriden yardımcı imdat kuvveti alması da, arkadan kuvvetlerimizi vurması da mümkündü. Bunun üzerine kuvvetlerimizin geri çekilmesi emri verilmişti. Bu savaşta tarafların zayiatının müsavi olduğu söylenebilir. Akhisar Kuva-yi Milliye teşkilâtının başında bulunanlardan Reşat Bey bu savaşta yaralanmıştı.[8] Yunanlılar Papazlı'yı ikinci baskından sonra tam teçhizatlı bir alay merkezi haline getirmişlerdi. Küçük kuvvetlerimiz düşmanın oldukça önemli bir kuvvetini olduğu yerde tevkif etmiş, tutmuş oluyordu.

BİR MÜLÂHAZA

Gerillacılar ve askerlere göre, gönüllülere milislere, sevk ve idarede fazla ağır ödev yüklememelidir. Aksi hareketin reaksiyon yaratacağı düşünülmelidir. Siperleri zapta memur edilen savaşçı bir kuvvetin tüfenklerinin yanında süngülerinin de bulunması şarttır. Bizim Kuva-yi Milliye savaşçılarında yalnız tüfenk vardı. Siper önünde muharebe edilirken, teşkilât yoluyla bunların fişenk gibi başta gelen ihtiyaçları temin olunmalıdır. Halbuki kahramanlarımızın belinde veya boynunda çapraz asılı fişenkliklerinde ne kadar mermi varsa hepsi bu kadardır. Demek oluyor ki sürekli savaş yerine, taarruzlarda bir yere bağlı kalmamak şartıyla mahdut sayıda müfrezelerle bir veya müteaddit baskınlar yapılarak düşman mevzilerinde karışıklık yaratılmalı ve bundan faydalanarak en ziyade başarı elde edilen yerde baskın tamamlanmalıdır. Millî kuvvetler bu çeşit baskınları maharetle yapmışlardır.

AYVALIK'IN İŞGALİ VE ETRAFINDA ÇEVRİLEN SİYASİ ENTRİKALAR

Ayvalık'ta zayıf kadrolu 172. Alay vardı. Mıntıka kumandanı Ali Bey'in (Çetinkaya) emrinde idi. 1919 yılı Şubat ayının sonlarına doğru, İzmir'de bütün Ege bölgesi delegelerinden kurulu İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti büyük kongresi devam ederken Ali Bey'le görüşmüştüm. Kendisi düşmana karşı hararetli bir mukavemet taraflısı idi. Ayvalık'a atandığı takdirde bu ödevi yerine getireceğini söylüyordu.[9]

Ayvalık'ta beklenilen ilk mukavemeti yaptığı ilan edildiği zaman Aydın'ın Germencik bucağında bulunuyordum. Yunanlılara karşı atılacak kurşunun akislerini ve halk üzerinde yaratacağı etkiyi tecrübe etmek istemiştim.[10] Sonuç ziyadesiyle müsbetti.

Yunanlılar Midilli Adası'nın pek yakınında bulunan bu güzel şehri ve bölgeyi büyük ihtilallerinden beri ele geçirmek hülyasını besliyorlardı. Şehir halkı da teşkilâtıyla, yüzde yüz Yunan (Rum) olarak bunu bekliyordu. Bu uğurda bir hayli tarihi macera ve isyanlar geçirilmişti. Her şey hazırdı. Şimdi karşısında Ali Bey gibi 'çetin' bir adam, bir kumandan vardı. Yalnız aralarında kuvvet bakımından çok fark vardı. Mübareze şöyle başladı:

Yunan Başvekili Venizelos, İzmir'den itibaren bütün Ege'yi, İyonya'yı ele geçirmek isterken az önce söylediğim gibi Helenizmin Akdeniz'de ideolojisine, eski deyimle, 'cansiperâne,' hizmet etmiş bir şehri ihmal edemezdi. Halbuki büyük devletlerden kopardığı yetki, bunun halline henüz kâfî gelmiyordu; siyasi bir durum icat etmek icap ediyordu. İşlek zekâlı Yunan devlet adamı, bu kurnazlığı bulmakta o kadar zorluğa uğramadı. Aşağıdaki emri hazırladı ve verdi:

İzmir'deki Fevkalâde Komiser'e

Paris, 21 Mayıs 1919

Repolis'ten aldığım telgrafta, Ayvalık'taki ırkdaşlarımızın Türk ahâliye karşı ayaklanmış olduklarını öğrendim.

Ayvalık'ta bulunan Türklerin bizimkiler (Rumlar) tarafından vâki olacak tecavüzlerden korunması için Ayvalık'a bir bölük asker ile yirmi kişilik bir jandarma takımı gönderilmesini Miralay Zafiryo'ya söyleyiniz.

Ayvalık'taki Türklerin sonradan gelme ve yerli ahâliden sayılmayacaklarını ben de biliyorum. Fakat bunların 'tehciri' benim tarafımdan halledilecek bir meseledir. Yerlilerin taarruzuna meydan verilmemesi lâzımdır; cebir yoluyla çıkarılmalarını tasvib edemem. Askerî kıtalarla beraber sivil bir kaymakamın da gönderilmesi icap ettiği fikrindeyim. Bu zat gerek Rumların, gerek Türklerin eşit olarak istirahat ve huzurları ile meşgul olmalıdır.

Venizelos

Emirde bahis konusu olan Türkler, Umumi Savaş sırasında casusluk yaptıkları için köylerinden uzaklaştırılan Rumların yerine yerleştirilmiş, Rumeli'den vaktiyle gelmiş Boşnak göçmenlerdi. Venizelos'un Rumlara karşı himaye etmek istediği şahıslar da bunlardı.

Halbuki Ayvalık Mıntıka Kumandanı Ali Bey'in emrindeki alay ne Rumların Türklere, ne Türklerin Rumlara tecavüzlerine müsaade etmeyecek durumda idi.

Mıntıka Kumandanı, yerli Rumların tutumundan, İzmir, Menemen ve Manisa'da geçen hadiselerden Ayvalık'ın da başına gelecek belayı anlamış bulunuyordu. Elindeki imkânlarla beraber Kuva-yi Milliye namıyla vücuda getirilen teşkilât mensuplarına silah da dağıtılarak bu imkân biraz daha genişletilmişti.

İyi silah kullanmakla tanınan Kozan bucağından hemen bir milis bölüğü (Kuva-yi Milliye) kurulması sağlanmış, Altınova, Araplar, Murateli, Gömeç, Burhaniye ve civar köyler halkı da bu vatani göreve koşmuşlardı. Kesin olarak 'mukavemet' kararı verilmiş, şehir ve civarında hazırlığa başlanmıştı. Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey bu millî kurulun başına geçmişti.

Edremit'in genç kaymakamı Köprülü Hamdi Bey Kuva-yi Milliye teşkilâtına başlayan ilk mücahitlerimizdendi. Aydın, cesur, vatanperver bir arkadaşımızdı. İleride sırası geldikçe menkıbelerini anlatacağım.

Memlekete, kendisini, bütün 'Redd-i İlhak Heyetleri'ne çektiği aşağıdaki telgrafla tanıtmıştı. Bu telgrafın metni şöyledir:

Bütün Redd-i İlhak Heyetlerine,
16.6.35 (1919)

Bugün Ayvalık'a doğru yapılan bir keşif taarruzu başarı ile sonuçlanmıştır. Düşmanın topçu ve makineli tüfenk ateşi altında ilerleyen fedakâr arkadaşlarımızın hareketi her türlü takdirin üstündedir. Hareketlere katılan Edremit Bölüğü ile Boşnakların canlarını feda edercesine çalıştıklarını özel suretle kaydediyorum. Edremit'in asil çocukları dörtbuçuk saat devam eden büyük savaşı ile namlarını tarihe geçirecekler. Zayiatımız pek önemsizdir. Allahın inayeti ile düşman yenilecek ve vatan kurtulacaktır.

Hamdi

Vaktiyle casusluk yüzünden İç Anadolu'ya gönderilen Rumlardan eski yerlerine dönen halka yardım bahanesiyle memleketimize gönderilen evvelce mahiyetinden bahsettiğim Yunan Kızılhaçı ile İngiliz siyasi temsilcisi Atkinson da bu sırada Ayvalık'da bulunuyordu.

İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği Osman Nuri adında bir kaymakam şimdiye kadar birçok kere anlattığımız, bilinen zihniyeti temsil ediyor, İngiliz temsilcisi ile birlikte hareket ediyordu. Bu adam tarafından, İngi-

liz temsilcisinin teşviki ile tutuklu Rumlar salıverilmiş, jandarmalar da dağılmıştı. Kaymakam jandarmaların yerine alaydan kuvvet istemişti. Bunun esasen az olan kuvveti parçalamak arzusundan ileri geldiğini takdir eden kumandan, dağılan jandarmaların çoğunu toplamıştı. Aynı zamanda alaydan devriyeler çıkarılarak asayiş korunuyordu. Ayrıca da sıkıyönetim ilan edilmişti.

Asayişi bozmak isteyenlerden birkaç kişi, alaya mensup bir 'mekkârecinin' şehir içinde silahını elinden almışlardı. Bunun üzerine kumandan, bir subay kumandasında bir müfreze ile Metropolithane'yi muhasara ettirdi. Silah iade olunmadığı takdirde hesabının Metropolitten sorulacağını söyledi ve silah hemen Rumlar tarafından geri verildi. Şehirde asayiş tam manasıyla hükmünü sürüyordu. Bu sırada mıntıka kumandanı, İzmir'deki 56. Fırka Kumandanı Hürrem Bey'den 20 Mayıs 1919 tarihli bir şifre telgrafı aldı. Bunda, "Kıtalarının hâl-i hazır durumu hakkında acele malûmat verilmesi," isteniliyordu.

İzmir'in işgalinden sonra kumandan ve subaylara esir muamelesi yapıldığını bilen mıntıka kumandanı, aynı zamanda Yunanlıların Ayvalık'ı da işgali için hazırlandıklarını haber aldığından bu telgrafın, alayının durumunu öğrenmek için tertiplenmiş suni bir hareket, hile olduğuna hükmederek aşağıdaki cevabı verdi:

İzmir'de Fırka 56. Kumandanlığı'na,

20/21 Mayıs 1919
Ayvalık

Alayın her ferdi demirden bir kale gibi yerinde sabittir. Her türlü hıyanet hareketlerine mukabeleye amadedir. Büyük bir hamiyet ve fedakârlık hissi ile meşbu olan alayım ve mıntıkam dahilinde bulunan efrad-ı millet namına arz-ı malûmata şitâbân olurum.

Ayvalık Mıntıka Kumandanı
Ali

Böyle düşünmekte ve hareket etmekte kumandanın hakkı vardı. Yunanlılara gelince; Venizelos'un yukarıda kaydettiğim telgrafındaki küçük kuvvetle Ayvalık'ın işgal olunup olunamayacağı tetkike değerdi.

Bununla beraber İzmir'de Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Albay Zafiryo, ihtiyata riayet ederek daha fazla kuvvet ayırıp göndermişti. 27 Mayıs 1919'da Ayvalık'ın Dalyan Boğazı'ndan iki Yunan torpidosu göründü. Bunlar limana gelerek demirledi. Torpidolarda fazla asker olduğu ve işgal için geldikleri anlaşılıyordu. Limandaki bir İngiliz savaş gemisinde bulunan, Amiral Calthorpe'un[11] muavini albay, Yunanlılar hesabına işgale biz Türklerin karşı koyup koymayacağımızı tetkikle beraber esas fikir ve kuvvetimizi öğrenmek ihtiyacıyla mıntıka kumandanını bulunduğu gemiye davet etti. Tam bu sırada bir Türkten ziyade İngiliz gibi

davranan Osmanlı Hükümeti'nin kaymakamı, Kumandan Ali Bey'e telefonla şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceğini ve bunu İngiliz mümessili Atkinson cenapları nezdinde protesto ettiğini bildirdi. Şu hale karşı mıntıkanın ne yapmak istediğini sordu. Mıntıka kumandanı cevap olarak, "Vatani vazifesinin icap ettirdiği müdafaayı yapacağını," söyledi, birkaç dakika sonra kaymakam, mıntıka kumandanına yine telefonla:

Epiruhi İngiliz torpidosunda bulunan Amiral Calthorpe'un muavini İngiliz albayının torpidoya teşrif ederek kendisiyle görüşmek istediğini Atkinson Cenapları bildirmektedir,

dedi. Bunun üzerine mıntıka kumandanı kendi yerine Binbaşı Tevfik Bey'i bir teğmen ile beraber torpidoya gönderdi.

Calthorpe'un muavini albay, mıntıka kumandanının neden gelmediğini sormakla beraber esas maksadını açıkladı;

Yunanlıların buraya yanlışlıkla geldiğini İtilaf Devletleri'nin Ayvalık'ın işgaline müsaade etmediklerini, Yunan torpidolarının hemen Ayvalık'ı terk edeceklerini,

bildirdi. Ve az sonra Yunan torpidolarının demirlerini alarak Dalyan Boğazı'ndan çıkıp gittikleri görüldü.

İngiliz albayı Mıntıka Kumandanlığı ile görüşmek arzusunu tekrar gösterdi. Ertesi günü 28 Mayıs 1919'da torpidoda mülâkat vukua geldi.[12] Görüşme sırasında İngiliz albayı, "Müdafaa edip etmeyeceklerini, bu konuda emir alıp almadıklarını," sorduktan sonra, "Yunanlıların Ayvalık'ı işgal etmeyeceklerini ve buna İtilaf Devletleri'nin müsaadesi olmadığını," bildirdi. İngiliz torpidosu da birkaç saat sonra Ayvalık'ı bırakıp gitti. Torpido Ayvalık'ı terk ederken Atkinson telefonla Mıntıka Kumandanlığı'na şu bilgiyi verdi:

Albay, Yunanlılarla Türklerin işine karışmayarak İzmir'e dönmesi için Amiral Calthorpe'den emir almıştır ve gitmiştir.

Yunanlıların kuvvetlerini, işgal için yeter derecede görmediklerinden çekilip gittikleri bir gerçekti. Nitekim, az sonra daha fazla kuvvetlerle tekrar geleceklerdir.

İngilizlerin bu suretle hareketleri, Yunanlılar hesabına bizi aldatıcı bir tertip midir? Amiral Calthorpe'u, Mondros Mütarekesi'nden beri yakından takip ediyor, tanıyoruz. Kendisi iç hayatında centilmen görünmektedir. İş hayatında bu centilmenlikten çok defa ayrılmaktadır. Basit, kurnaz bir adam haline gelmektedir. İzmir'in işgalinde birinci derecede büyük rolü o oynamıştı, Ayvalık'ın işgali için rol aldığı görülmektedir. Hatta bu rollerinde yalan söylemeye kadar ileri gitmiştir.

İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'ne gelince ne yapacağını bilmez bir halde idi. Dahiliye Nâzırı (İçişleri Vekili) Ali Kemal Bey, Karasi (Balıkesir) Mutasarrıfı Hilmi Bey'e çektiği şifre telgrafta:

Merkez'den sarih bir emir ve İngilizlerden konferansın kararlarına dair kati tebliğ olmadıkça asla Yunanlılar tarafından asker ihracına (çıkarılmasına) ve işgale müsaade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet edilmesi lâzımdır,

diyordu. Bu kesin emre rağmen Sadrazam Ferid Paşa ile Ali Kemal Bey'in birkaç gün içinde fikir değiştirerek millî harekete karşı şiddetle cephe aldıkları görüldü. Yunanlılar, evvela Yarbay Ali Bey'in alayı ve Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'in emrindeki millî kuvvetlerle Ayvalık'ta müsademeye başladı. Dahiliye Nezareti'nden Burhaniye ilçesi kaymakamına yazılan ve ahâliye ilan edilen telgrafta ise:

Hükümet Yunanistan'la hâl-i harpte olmadığı için işgal-i vakıaya karşı madem ki fiilen de protesto edildi. Artık müsademeden tevakkî olunması (sakınılması) ve nezdindeki İtilâf Devletleri'nin vasıtasıyla işin ve ahâli hukukunun temin edilmesi ve askerin Harbiye Nezareti'nden gönderilmek üzere olan emre imtisâlen (uyarak) geri çekilmesi Meclis-i Vükelâ kararı ile tebliğ olunur,

deniyordu. 61. Tümen Kumandanlığı da 'Refet' imzasıyla alaya şu emri veriyordu:

Ayvalık'a çıkarılan Yunan kuvvetlerine mukabele edilmesi hükümetin maksat ve menfaati hilâfına olacağından Ayvalık'ın cenubundaki (güneyindeki) kıtalar Soma istikametinde ve şimalindeki (kuzeyindeki) kıtalar da Burhaniye'ye tedricen Edremit, Balıkesir istikametinde daima düşmanla temas muhafaza edilmek üzere çekileceklerdir.

Görülüyor ki İstanbul Hükümeti ilkin gösterdiği celâdete rağmen hemen sonra İngilizlerle birleşiyor. Şu şartla ki İngilizler Yunanlıları koruduklarını Türk kamuoyundan gizledikleri halde diğeri buna dahi lüzum görmüyordu. Birkaç gün sonra, "Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsaade edilmemesi, iktiza ederse her türlü kuvvetle mukavemet edilmesi lâzımdır," diyen Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey, Bergama Kaymakamlığı'na çektiği 1 Haziran 1919 tarihli telgrafta ise:

Hükümet-i Osmaniye, Yunanistan ile hâl-ı harpte olmadığı için ve mütareke ahkâmına göre İtilâf Devletleri tarafından bütün teşkilât, teçhizat tahdit edildiği için bu yolda vukua gelen tecavüzlere karşı tabiatıyla protesto etmekten başka bir çareye tevessül edilemez. Şayet Yunan işgal kuvvetleri tarafından böyle bir taarruz vukua geliyorsa tarafınızdan hükümet namına şiddetle protesto edilsin, fakat fiilen

mukavemet, sulh konferansında Yunanlılara karşı serdedeceğimiz hukuki efkâr ve müddeiyatı sektedar etmek demektir. İşte bu talimata göre hareket ediniz,

diyordu. Nihayet, 172. Alay'ın Ayvalık'ı müdafaa edeceği İngilizler tarafından kendisine haber verilen Albay Zafiryo Ayvalık'ın işgali için ayırdığı kuvvetleri artırdı. 28 Mayıs 1919 saat 20'de *Esperyas* şilebine 8. Girit Alayı'ndan üç piyade ve bir ağır mitralyöz bölüğü ile bir jandarma takımı ve dağ taburundan bir bataryayı gönderdi.[13]

29 Mayıs gecesi Ali Bey Adası gerisine gelen Yunan gemileri adaya asker çıkardı. Bu kuvvetler sabah olmadan Ayvalık'ın kuzey doğusuna baskın şeklinde harekete geçti. Ayvalıklı Rumların da yardımı ile ilerlemeye başladı. İngilizlerin bizim aleyhimize, Yunanlılar lehine hileli davranışları meydana çıkmış oldu.

Türk kuvvetleri Ayvalık'ın bütün tepelerini tutmuşlardı. Karaya çıkan ilk Yunan kuvvetleri ile o bölgedeki müfrezeler müsademeye başladı. İlk kurşun düşman üzerine atılmış oldu. Bu müsademede birkaç erle Edirneli Fahri Bey adında bir yüzbaşı şehit düştü. Makineli tüfek kumandanı Zeki T[illegible]an'ın yararlığı görüldü.

Düşman 29 Mayıs 1919 tarihinde Ayvalık'a yerleşti. Ali Bey, alay karargâhını Muradeli Köyü'ne nakletti.

AYVALIK MINTIKA KUMANDANI ALİ BEY'İN HARBİYE NEZARETİ'NE YAZILMIŞ BİR MÜTALÂASI

Ayvalık Mıntıka Kumandanı Yarbay Ali Bey'in (Çetinkaya) doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne yazılmış bir mütalâası vardır. Tarihi 3 Haziran 1919'dur.

Bu mütalâa kendi bölgesine ait olmakla beraber Kuva-yi Milliye'yi de ilgilendirdiğinden Ali Çetinkaya'nın umumi politika hakkındaki görüşlerinin ifadesidir demekte bir mahzur yoktur sanırım.

Mıntıka Kumandanı, Harbiye Nezareti'ne şunları yazmıştır. Nazır Şevket Turgut Paşa da bu mütalâaya katılmıştır:

İzmir vakasından sonra Yunanlılar Ayvalık'ın işgalini kesin olarak kararlaştırdıkları halde ancak onbeş gün sonra muvaffak olmuşlardır. Bugün dahi Ayvalık'tan ilerlemek Yunanlılar için bir meseledir. Yunanlıların ve hem de bizim askerî ve millî durumumuzu düşünerek işgal mıntıkasına hareketlerini ve işgalin genişletilmesini seddetmek (kapamak) istemekteyim. Bunun için Ayvalık Rumlarının hayatı mesabesinde olan zeytin ormanlarını işgalimiz altında tutarak ve hakiki teması muhafaza ederek sükûnetle vaziyeti idare etmekteyim.

Şayet şu suretle bir vaziyet ihtiyar edilmeyip işgal kuvvetlerinin önü açık bırakılırsa bir taraftan heyecan ve hicrette bulunan İslam ahâli herc-ü merç içinde

kalacağı gibi işgal hattını dahi istediği istikamette suhuletle hareket ettirecek ve öteden beri ifsad ve itmâ eylediği bazı memur ve hamiyetsiz İslamlar vasıtasıyla birçok yerlerde de kabul görecek ve hatta vaktinden önce gelip işgal etmeleri için davet olunacaktır.

Bu ise evvel ve ahır vatanın ve İslamların menfaatini tamamen ihlal ve belki islahı kaabil olmayan bir siyasi şekil meydana gelmesine sebep olacaktır. Şu hal karşısında 61. Tümen'den yazıldığı gibi Soma ve Balıkesir istikametinde bilâ mucip (sebepsiz) askeri çekmek tehlikelidir ve imkân dahilinde değildir.

Dün Dahiliye Nazırı'ndan aldığı emre uyarak Balıkesir Mutasarrıfı (Hilmi Bey) dahi Ayvalık'a giderek Yunan işgal kuvvetleri kumandanı ile görüştü.[14] Alınan tertipler ve askerî vaziyetimizin işgal kuvveti üzerinde müessir olduğu yakinen anlaşıldı.Başıbozuk kuvvetlerin hareketini önlemek bence mümkün olmamakla beraber, mümkün olduğu kadar bunları da suret-i müslihanede (barışçı bir tutumla) durdurmaya ve lüzumsuz taciz ve taarruzdan vazgeçirmeye çalışacağım!

Yunan kuvvetlerine mukavemet edilmeyerek her tarafı açık bırakmak ve terbiye-yi siyasiye ve milliyesi noksan (!) milletimizi mukadderatına terk etmek vukuatın sevki ile hasıl olan ve mütemadiyen ilerleyecek ve genişleyecek (düşmanın) emrivâkii yalnız İstanbul'dan siyasi vasıtalarla halli imkânında aramaklığı, gözlerimin önünde cereyan etmekte olan ahval ve filliyat sahasında pek tehlikeli görmekte olduğumu vatan endişesiyle bir defa daha makam-ı devletlerine arzetmeyi vazife bildim. Bu hususta bana hükümetin biraz muavenet etmesi kâfidir.

KUVA-Yİ MİLLİYE HAKKINDA ALİ BEY'İN DİKKATİ ÇEKEN BİR CEVABÎ ŞİFRESİ

İstanbul Hükümeti, gün geçtikçe Kuva-yi Milliye aleyhindeki fikrini ve hareketini şiddetlendirmek suretiyle değiştiriyordu. O kadar ki memleketi, bütün çaresizliklere rağmen kurtarmaya çalışan Kuva-yi Milliye'ye Yunanlılardan fazla düşman oluyordu.

23 Haziran 1919 tarihinde (İzmir'in işgalinden 39 gün sonra) 429 numaralı şifreli telgrafla Ayvalık Mıntıka Kumandanı Yarbay Ali Bey'e (Çetinkaya) bir tebliğde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ali Bey bu şifreye, şifre ile cevap vermiştir. Verilen cevap aynen şöyledir:

Gayet Aceledir: K. 14 k. Mahremdir.

23.6.35 (1919) tarih ve 429 numaralı şifreli emr-i telgrafileri mefadına (mealine) nazaran icap edenlere tebligat ve vesâyâ-yi müessire icrâ kılındı. Ve bu (cephede) harekâr-ı milliyenin tevakkufuna (durmasına) sarf-ı mesai olunmasına başlandı. Hükümetin arzu-yi katisi dairesinde harekât ve teşkilâtın adem-i devamı temin edilmiş olacağına ümitvârım. Bu baptaki mütalâatımın ayrıca arz olunacağı maruzdur.

Ayvalık Mıntıka K.
Kaymakam
Ali

Bir tebliğe cevap olarak yazılan bu şifrenin fotokopisini buna, 14. Kolordu'ya bağlı 61. Tümen Kumandanlığı'nı yapmış olan General Kâzım Özalp (Büyük Millet Meclisi Reisi) vermişti. Generalin hatıraları ve birçok yazıları basında çıkmıştır. Bu vesikayı da neşredip etmediklerini bilmiyorum. Ben, bu vesikayı sadece tarihe tevdi ediyorum, o kadar.

Ayvalık Mıntıka Kumandanı Ali Bey'in cevabi şifresi

BÖLÜM 4

TURGUTLU VE AHMETLİ'NİN İŞGALİ

Şimdi esas sadedimize gelerek devam ediyorum. Yunanlılar kararlaştırdıkları işgal programlarına göre hareket ediyorlar ve İngilizlerin yardımlarına da dayanıyorlardı. Manisa'dan sonra 20 Mayıs 1919'da Nif'den (Kemal Paşa'dan) Yunan 5. Piyade Alayı'na bağlı bir tabur yürüyüşe geçti. Hiçbir taraftan mukavemet görmeden Turgutlu kasabasını işgal etti.

4 Haziran 1919'da tıpkı Akhisar'ın ilk işgalindeki gerekçede yazılı maksatla, aynı kuvvet harekete geçerek Ahmetli'yi de ele geçirdi.

Bundan sonra Ahmetli'nin geri alınmasında rolü olan Ali Orhan İlkkurşun[1] bana maceralarını anlatmıştı. Ben de okurlarıma işittiklerimi özet olarak naklediyorum:

1919 Haziranının ikinci haftası sonlarında idi. Salihli'den yarım saat mesafede bulunan Kırkveli Mahallesi'ne girerken bütün okul öğrencileri saflar teşkil etmişler, binlerce kişiden meydana gelen halk kitleleri bizi karşılıyorlardı. Alkış, "yaşa" sesleri bir tufan gibi her tarafı çınlatıyordu. Bu sırada Tahir Bey (Tahir Özerk) heyecana kapılmış, atını dört nalla sürüyor ve biz de bittabi onu takip ediyorduk. Sürat o derece müthiş oluyordu ki birimizin simasını kestirmek mümkün olamıyordu. Gösteri de bu nisbette kuvvetleniyordu. Fakat bu muhteşem karşılama kimler için oluyordu? Onu da arz edeyim:

Kolordu Kumandan Vekili Bekir Sami Bey Salihli ile Kula arasında Dursallı Köyü'ne kadar gelerek kendisinin Salihli'ye gitmekte olduğunu söylemiş, bu büyük istikbal de onun için yapılıyormuş... Halk, Kolordu ve Kolordu Kumandanı geliyor diye o heyecan ile o büyük gösteriyi yapıyordu. Halbuki gelen ve gelecek olan hep bizden ibaretti: 12 kişi.

Alaşehir'den gelmiş altmış kişilik müfrezeye daha bir kısım yeni iltihak eden gönüllülerle seksen kişiye yükselen bu kuvvet, Ahmetli ilçesine sevk edildi. Bunlar, maalesef Yunanlıların bir alayının baskınına uğradıklarından kısmen dağıldılar ve kısmen de esir düştüler (21 Haziran 1919).

Esirler arasında tümen karârgahından millî kuvvetlerimize katılan altı subay da vardı. Bu esirler kasabada 28 kişi olarak idam edildi.

Yunanlılar acele özel bir mahkeme teşkil ederek idam kararı almışlardır. Halbuki bunlara, özellikle subaylara esir muamelesi yapmaları lâzım gelirdi. Yunanlılar küstahça ve bizleri korkutmak amacıyla işledikleri bu cinayete mukabil cezalarını çekmeleri lâzım gelirdi. Kamuoyu bundan büyük heyecan duymuştu.

Ertesi günü sabahı biz oniki arkadaş Ahmetli istikametine doğru yola çıkmış idik. Salihli'ye bir saat mesafedeki Cafer köyü karşısına vardığımız zaman, Tahir Bey'den şu emri aldım: "Orhan Bey, ben arkadaşlarla bu köydeyim. Sen Selim Bey'i de beraberine alarak dağılan kuvetleri de topladıktan sonra Ahmetli'yi bir gece baskını ile geri almaya çalış. Muvaffak olacağınızdan eminim." Ben harekete devam ettim. Etrafa perakende bir halde dağılmış kuvvetleri toplaya toplaya ilerledim. Daha sonra Hamit Şevket İnce, Salih Vecdi ve Üsteğmen Abdullah Beyler de kendi arzularıyla gelerek bize katıldı. Mevcut kuvvetimiz elli kişi oldu. Güneş batarken Ahmetli kasabasını önlerine varmış bulunuyorduk.

Orada arkadaşlarımızı topladık. Küçük bir halka vücuda geldi. Elimle işaret etmek suretiyle Ahmetli İstasyonu'nun bir kilometre kadar güneyindeki sırtları gösterdim, maksadımı şu yolda izah ettim:

"Görüyorsunuz ki, Ahmetli ova içinde bir kasabadır. Düşman henüz etrafında 'tahkimat' vücuda getirmemiştir. Biz şimdi, karanlık basmak üzere iken şu görülen sırtları işgal edeceğiz. Bu hareketimizi gören düşman, gerisinde büyük kuvvetler bulunmayan bu kadar küçük bir kuvvetin bu derecede sokulmak cesaretinde bulunmasına akıl erdiremeyecek ve arkamızda büyük kuvvetler bulunduğu hükmünü verecektir. Bizim bu yoldaki davranışımızı da, yapılacak bir çevirme hareketinin başlangıcı telâkki ederek geceleyin çekilmek lüzumunu hissedecektir. Çekilmeyip de müdafaa veya taarruz cihetine gitse bile sırtların gerisinde hâkim dağlar bulunduğundan ricatimiz de zor olmayacaktır," dedim.

Dediklerim tatbik edildi. Netice de, kanaatim veçhile tecelli etti. Düşman bütün kuvvetleri ile ricat etmiş ve koca Ahmetli şehri bizim elli kişilik kuvvete bırakılmış oluyordu. Ancak Ahmetli Rumları kuvvetimizin 50-60 kişiden ibaret olduğunu gidip Yunanlılara haber vermiş olduklarından düşman, aynı kuvvetle bir gece baskını yaparak Ahmetli'yi yeniden işgal etti. Küçük kuvvetimiz de müdafaasını yapa yapa bir tek yaralı ve esir bırakadan ricat etti.

Şurada önemli bir ciheti arz etmeden geçemeyeceğim. Düşmanın birinci baskınında bizim altı subayımızla bir kısım erlerimizin esir düşmelerinin sebebi, maalesef işrete koyulmuş olmalarından ileri gelmiştir. Onlar hatalarını ölümle öderlerken, intikamlarının alınması görevini de bize bırakmış oluyorlardı. Bay Ali Orhan'a göre Ahmetli kasabasının böyle alınıp verildiği sıralarda idi ki Aydın'ın millî kuvvetler tarafından geri alındığı haberi geliyor, bu beşâret haberi halkın maneviyatı üzerinde güzel etkiler yaratıyordu.

ALAŞEHİR TEŞKİLATI NASIL YAPILDI?
ALAŞEHİR'DE KONGRE

Manisa'nın işgalinden sonra Alaşehir, coğrafi ve stratejik bakımdan önem kazanan ilçelerimizden biri olmuştu. Burada da müdafaa ve mukavemet kurullarının bulunması zaruri görülüyordu. Süleyman Sûrurî adında bir yüzbaşı teşebbüse geçti. Süleyman Sûrurî Bey, Bandırma'dan Turgutlu'ya gelirken trende Kumandan Bekir Sami Bey'le tanışmıştı ve onun tarafından Alaşehir irtibat subaylığına atanmıştı. Kendisi vatansever, hamiyetli ve fedakâr bir subaydı. Dördüncü cildimizde Batı Trakya vakaları münasebetiyle adı geçen Süleyman Askerî Bey'in yanında ve meşhur'Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış millî işlerde, gerilla savaşlarında tecrübe sahibi olmuştu.

İşte bu Süleyman Sûrurî Bey, 19 Mayıs 1919 tarihinde gece vakti Alaşehir'in Ulu Camiinde büyük bir halk kitlesini topladı. Milletin mukadderatı konuşulacaktı. Genç subay söz aldı. Memleketi müdafaa için teşkilâttan ve silahlanmaktan, ateşli sözlerle bahsetti. Ahz-ı Asker Reisi Ahmet Muhtar Bey de daha mutedil bir lisanla onu teyit etti. Geniş ölçüde teşkilât yapılması fikri müdafaa olunuyordu. Evvelce hükümette yapılan böyle bir toplantıya katılmamış olan mütevellizâde Tevfik Bey de orada idi. Bu zatın Alaşehir'de ve civarında özellikle efeler üzerinde nüfuzu vardı. O bölgenin en geniş arazisinin sahibi bir ağaydı. Zekâsını, servetini iyi kullanmasını bilen bir kişi idi. Ayağa kalktı, söz istedi. Herkesin nazarı bu büyük ağanın üzerinde toplanmıştı, kısaca:

> İstanbul Hükümeti'nin teşkilât hakkındaki fikrini kaymakamdan öğrenelim. Ondan sonra hareket tarzımızı ona göre tayin ederiz,

dedi. İlçe Kaymakamı Bezmi Nusret Bey de toplantıda hazır bulunuyordu. Kaymakam ne diyebilirdi? Zavallı zor duruma düşmüştü. Kendisini topladı:

> Hükümet-i Merkeziye'den aldığım emirlerden onun da bizimle beraber olduğu anlaşılıyor. Kaza hükümeti ise öteden beri teşkilât yapılması ve müdafaa tertibatı alınması fikrindedir,

dedi. Dinleyenlere emniyet geldi. İçlerinden bir heyet kuruldu. Bu heyete Belediye Reisi Galip, Akif, Mustafa, Ömer Lütfi Beylerle Hasanzâde Ömer Ağa katıldı; bu heyet 'Kuva-yı Milliye' adını aldı. Faaliyet hızlandırıldı. Askerî depodan ikiyüz kadar silah alındı, yeniden iltihak eden gönüllülere dağıtıldı. Ordunun maliyedeki paraları dahi millî kuvvetlerin emrine verildi.

Bu sırada Süleyman Sûrurî Bey Uşak'a gitti. Bura Hükümeti ve Bele-

diye Reisi, Dahiliye Nâzırı (Vekili) Ali Kemal Bey'in emir ve etkisi altında idi. Yüzbaşı ve arkadaşları, İstanbul'a gönderilmek üzere hapsedildi. Birkaç gün sonra Uşak Jandarma Kumandanı Yüzbaşı İsmet Bey'in tertip ve yardımı ile kurtuldu. Eşme'de bulunan Albay Bekir Sami Bey'le buluştu, daha sonra Alaşehir'e Mevki Kumandanı olarak döndü. Uşak da yapıldığını anlattığım 'tevkif hadisesi' Alaşehir Kuva-yi Milliyecileri üzerinde derin etki yaratmıştı. Alaşehir Jandarma Takım Kumandanı Teğmen Tahsin Bey, arkadaşları ile Uşak'a gönderildi. İstanbul Hükümeti'ne âlet olan Kaymakam Cevdet Bey bir hamlede oradan uzaklaştırıldı. Uşak ilçesi de endişe verici durumdan kurtarılmış oldu.

Alaşehir Kuva-yi Milliyesi kuvvetleniyordu. Ahmetli'ye gönderilen ikinci müfrezeyi, yedeksubaylardan Sait Bey teşkil etti. Bu müfreze tamamen zeybeklerden kurulu idi. Bir süre sonra üçüncü müfreze de meydana getirildi. Daha muntazam ve daha kuvvetli olan bu müfrezenin kumandanlığını Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey üzerine aldı. Mustafa Bey Alaşehir'in ileri gelenlerinden ve Mütevellizâdeler'dendi. Yukarıda ismini andığım Tevfik Bey'in akrabasındandı, fakat araları açıktı. Mustafa Bey, milletini seven efendiden bir zattı. Onun idaresinde Kuva-yi Milliye inkişaf etti, silahların sayısı arttı.

Alaşehir Kuva-yi Milliyesi Bozdağ'da faaliyet gösteren Postlu Mestan Efe, İzmirli İsmail Efe, Kara Erkek Efe ve Mürselli İsmail Efe ile ciddi münasebet kurmuştu. Ne gibi şartlar içinde çalışıyorlardı? Fakir halka karşı tutumları vurucu, kırıcı diye adlandırılan efelere nasihatları nelerdi? Hâsılı, okurlarıma iş zihniyetlerini, ilk zamanlarda ne kadar küçük ve mütevazı şekilde çalıştıklarını gösterecek basit bir mektubu, vesika mahiyetinde buraya alıyorum. Mektup, az önce kendisinden bahsettiğim, Alaşehir Mevki Kumandanı Süleyman Sûrurî Bey tarafından teşkilâta memur edilen Mülâzım Ali Efendi'ye gönderilmiştir.[2]

Fotokopisini aşağıda göreceğiniz mevki kumandanının mektubunda (aynen) şöyle denilmektedir:

Mülâzım Ali Efendi'ye

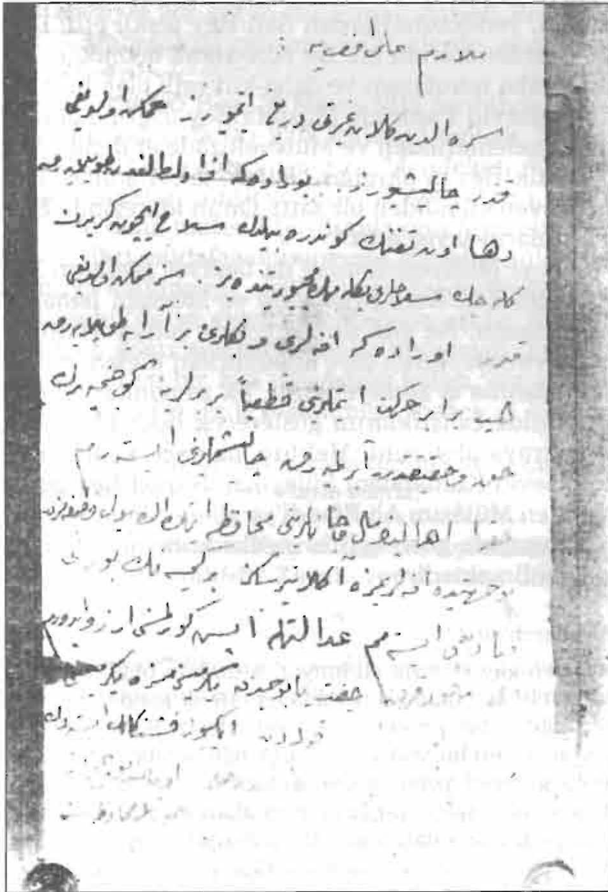
Size, elden gelen gayret diriğ edilmiyor. Mümkün olduğu kadar çalışıyoruz. Buradaki efradın elinden toplayarak daha on tüfenk gönderebildik. Silah için geriden gelecek silahları beklemek mecburiyetindeyiz. Siz mümkün olduğu kadar oradaki efeleri ve beyleri bir araya toplayarak hep beraber hareket etmelerini, katiyen birbirlerine gücenmeyerek hak ve hakikattan ayrılmayarak çalışmalarını isterim. Fukara ahâlinin mal ve canlarını muhafaza etmek en büyük vazifemizdir. Bu ciheti de efelerimize anlatırsınız. Bir kimsenin burnunun kanadığını istemem. Adaletle iş görülmesini arzu ederim. Elde mevcut kırk çift pabuçtan yirmisini size, yirmisini Salihli'ye gönderdik. Kula'dan ikiyüz fişenklik istedik. Bunların vürûdunda hemen ikmal edeceğiz. On sandık cephane ve yirmi beş bomba da gönderdik. Artık hüsnü suretle muhafazasına çalışın. Mitralyöz efradından cesur

ve işe yarar kimse varsa Dereköy'e gönderiniz, orada takım teşkil edelim. Salihli'de Kumandan Ahmet Bey'e de müracaat ediniz. Andan sonra icap eden mahalde kullanırsınız. Cümlenize selam ederim, gözlerinizden öperim. Muvaffakiyetinizi Cenab-ı Haktan temenni ederim. 18 Temmuz 1335 (1919).

Alaşehir Mevki Kumandanı
Süleyman Sûrurî

Orada işe yaramayanların ellerinden silahları alıp işe yarayacak adamlara verirsiniz. Musa Bey, Celil ve diğer efelerle daima görüşüp hep beraber hareket edersiniz.

İki kıyye (okka) kahve ve şeker gönderilmiştir.

Süleyman Sûruri Bey'in mektubunun baş tarafının fotokopisi

Süleyman Sûruri Bey'in mektubunun son tarafının fotokopisi

Alaşehir Kuva-yi Milliyesi'nin özelliklerinden biri de, burada bir kongrenin toplanmış olmasıdır. Kongre, Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey'in evinin salonunda Hacim Muhittin Çarıklı'nın başkanlığında 16 Ağustos 1919 tarihinde açılmış, 25 Ağustos 1919'a kadar devam etmiştir.

Hacim Bey'in Alaşehir'e gelişi İzmir Valisi İzzet Bey'e aksettiği için Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'den malûmat istemiştir. Kaymakam kısaca cevap vermiş, "Kazaya geldiği görülmemiştir," demiştir. Buna karşılık Vali:

Yazınızda kat'iyet (kesinlik) bulunmuyor. Bu adam ya vardır, ya yoktur. Eğer kazaya gelmiş ise mutaassıp bir faal İttihatçılardan olduğu için hemen oradan uzaklaştırılması lâzımdır,

emrini vermiştir. Tabiî dinleyen olmamıştır. Kongrede bazı kararlar alınmış idare şekli ile ilgili talimatnameler hazırlanmıştır. Kongre açmak teşebbüsü Balıkesir merkezinden gelmiştir. Daha önce Balıkesir'de kongre kararları esas alınmıştır. Alaşehir Kongresi'nin maksadı şöyle izah olunmuş:

Yunan tecavüzüne karşı Ege'deki mücadele ve müdafaayı birleştirmek ve özellikle millî hareketin başarısı ve etkisi sonucu olarak Paris Barış Konferansı tarafından geçici olan Yunan işgali sahasının tahdidi ve işgal bölgesinde Yunanlılar tarafından irtikâp olunan mezâlim ve fecayiin tesbiti ile Milletlerarası Tahkik Komisyonu'na bildirilmesidir.

Aydın'dan Bandırma'ya kadar bütün cephelerdeki Redd-i İlhak Heyetleri delegelerinin topluluğundan kurulu Alaşehir Büyük Kongresi'nin aldığı kararlar, uygulanması o günlerin şartlarına pek de uymayan talimat vesaire dışında, 26 maddeden ibarettir.[3] Bu kararlar arasında göze çarpan önemli sayılabilecek maddeler şunlardır:

1- Harekât-ı Milliye'nin yegâne gayesi düşmanı vatandan kovmaktır. (Kuva-yı Milliye'nin siyasetle uğraşmayacağı fikri de bu formülün içindedir.)
2- Umumi Seferberlik yapmak.
3- Kuva-yi Milliye, çete değildir.
4- Şehit ailelerine maaş bağlamak.
5- Büyük kongreye atfen 'Umum Kuva-yı Milliye Redd-ı İlhak Heyeti; hak-i pay-i hilâfetpenahî (halife) ve südde-i saltanat-ı Osmaniye ve seniyyeye (Osmanlı saltanatına) sadakat-i kâmileyi bir akîde (iman) olarak hıfzeder.

Bu son satırlar Alaşehir kongre kararlarının dördüncü maddesinden aynen alınmıştır. Medrese üslubu ile yazılmış bu madde düşünce ve ideal bakımından Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin kararları ile tamamen tezat halindedir. O zaman, bu suretle, samimi olarak düşünenlerin sayısı az değildi. Fakat bu hususu, bu kadar kuvvetli olmasa da, Sultan Vahdeddin'i, ve onun İstanbul'daki Hükümeti'ni ürkütmemek için siyasi bir maksatla kullananlar da vardı.

SALİHLİ'DE, BOZDAĞ'DA KUVA-Yİ MİLLİYE TEŞKİLÂTI VE OLAYLAR

Salihli de, diğer yerlerde olduğu gibi iki bölüme ayrılmıştı. Halkın bir bölümü 'başa gelen çekilir,' düşüncesiyle düşmana boyun eğmek yüreği memleket ve istiklal aşkıyla yanan diğer vatansever de, ileri atılarak elden gelen müdafaayı yapmak istiyorlardı. Aralarında çetin münakaşalar oluyordu. İçlerinde dinin esas mahiyetini takdirden aciz olanlardan biri şöyle bir tez ileri sürüyor ve:

Yunanlılar mı geliyor? Ne yapalım? Mülk Allahındır, dilediğine verir. Öyle takdir etmişse bize itaat etmek düşer,

diyordu. Nihayet mukavemet fikrinin galebe çaldığı görüldü, teşkilâta karar verildi. Alaşehir'den Şakir Ünan, Zühtü Akıncı, Ali Dayı, Hacı Mehmet Oğlu Esat, Hasan Ağazâde İsmail topluca Salihli'ye gitmişler, teşkilât ve mukavemet taraftlılarına yardımcı olmuşlardır. Bu teşebbüsten iki gün içinde elde edilen yüz kadar silahla teşkilâta başlandı. Manisa'nın işgali ile Eşme'ye çekilen 68. Alay'ın birinci taburundaki fazla silahlar da alındı. Bunlarla vücuda getirilen kuvvetler Ahmetli yoluna sürüldü, Sart'da karargâh kuruldu.

İzmir'den tanıdığım şöhretli kabadayılardan Giritli Şevki Bey[4] Menemen Askerî Deposu'ndan aldığı silahlarla Manisa'ya, oradan da teşkil ettiği kuvvetli bir müfreze ile Sart'ta Üç Tepeler'e yerleşti. Sarı Efe, (Yüzbaşı Edip Bey) Ödemiş'ten bizim Mürselli İsmail Efe maiyeti ile buraya geldi. Bu kuvvetlerden başka Sart taraflarında bir de Alaşehirli Esat adında yirmi yaşlarında bir genç bulunuyordu.[5]

Bu arada Çerkez Ethem Bey, sekiz arkadaşıyle Salihli'ye geldi. Kuva-yı Milliye'ye katıldı, çalışmaya başladı. Bandırma yoluyla bu havaliden gelip geçmiş olan eski Bahriye Nâzırı ve *Hamidiye* kahramanı Rauf Bey (Orbay)[6] ile Kumandan Bekir Sami Bey'in kendisine ve ağabeyi Reşit Bey'e tavsiyeleri üzerine Millî Mücadele'ye iştirak etmişti.

Rauf Orbay, Çerkez Ethem Bey'i ve ağabeyleri Yüzbaşı Tevfik ve Reşit Beyleri eskiden, Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa'dan tanıyordu. Bu üç kardeş tecrübeli gerillacı idi.

Ethem Bey Salihli'ye geldiği zaman orada, Dramalılardan bazıları ile birleşti. Balıkesir, Gönen, Kirmastı, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı silah kullanmasını bilen Çerkezlere haber gönderdi. Bunlardan bazıları daveti kabul edip yanına geldi. Yunanlılara karşı, akınları ve hücumları ile ün salan Parti Pehlivan da arkadaşları ile maiyetine girdi. Ethem kısa zamanda diğerlerinden fazla kuvvet kazandı.

Ethem Bey'in, kendini gösteren ilk yaptığı iş, Salihli ilçesinin Kaymakamı Hasan Fikret Bey'i muhafaza altında alaşehir'e uzaklaştırmak oldu.

Bu adam, Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde idi. Millî teşebbüsün başarı sağlayacağına inanmıyordu. İstanbul Hükümeti gibi düşünüyordu. Böyle bir hareketin Avrupalıları büsbütün aleyhimize çevireceği kanısında idi. O sırada yerinden koparılıp atılmış bir şahsın Alaşehir'de barınması da mümkün değildi. İstanbul'a fikir ortaklarının yanına gönderildi.[7]

Ethem Bey, millî kuvvetleri kumandası altında toplamak, daha kuvvetli olmak istiyordu. Bu maksatla Alaşehirli Mustafa Bey'i ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Mustafa Bey'i tutan Poyrazlıları kumandası altına almaya teşebbüs etti. Salihli'nin içinde bunlarla Ethem Bey'in kuvvetleri arasında saatlerce süren bir çatışma oldu. Allah Diyen mevkiinde bulunan Boz-

dağlı İsmail Efe ve Şakir Ünalan Efe, yüzyirmi kadar maiyetleriyle Salihli'ye indi. İki tarafla konuştu, meseleyi yatıştırdı. Fakat bu hareketin sonucu olarak Ethem Bey bütün cephedeki kuvvetlere hâkim oldu.

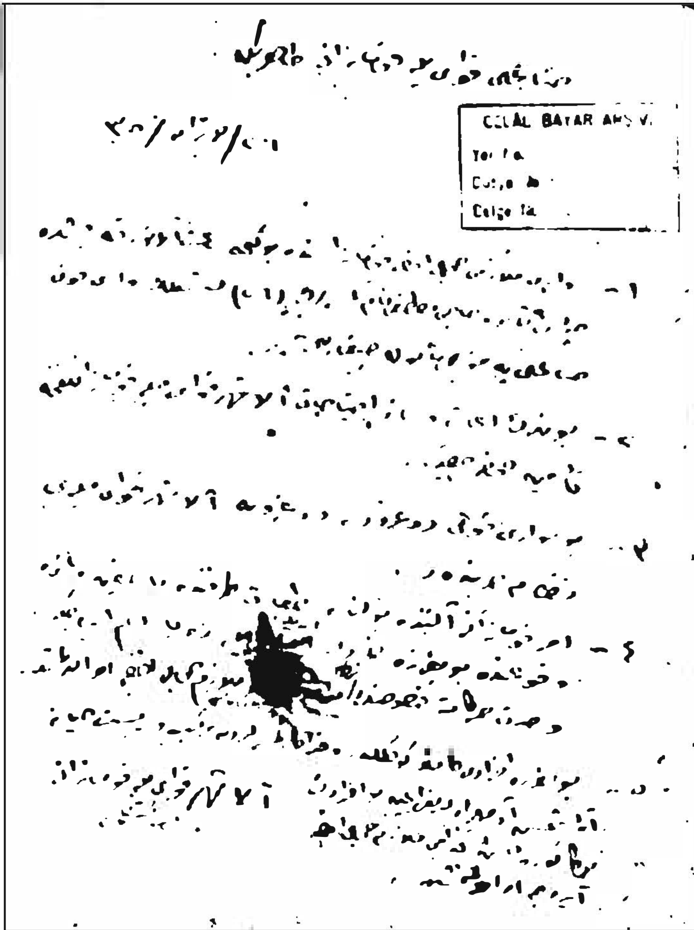
Bu sırada Alaşehir'de teşkilâtını tamamlayıp Salihli cephesine gönderen Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey[8] Salihli'de Ethem Bey ile çalışmak imkânının kalmadığını anlamıştı. Kendine bağlı kuvvetlerini Alaşehir'e çekti. Bu hareketi Ethem Bey, bir fırsat bildi. Mustafa Bey'i ortadan kaldırmak, kuvvetlerini de ele geçirmek istedi. Fazla kuvvetle Alaşehir üzerine yürüdü. İlçe Kaymakamı (Bezmi Nusret Bey) iki hasım arasında geçen vakayı şöyle anlatmaktadır:

Mustafa Bey ile cephe tedariki için konuşuyorduk. Ansızın birkaç el silah patladı ve arkası devam etti. Tevfik Bey ile sıkı sıkı görüşen Jandarma Kumandanı Ziya Bey yanıma geldi. Yüzü mosmordu. Kulağıma eğildi, "Ethem Bey şehri kuşatmak üzeredir. Cebren Mustafa Bey'in taraftarlarını dağıtmak istiyor," dedi.

Kimbilir o dakikada benim de çehrem ne renk aldı? Vaziyet tehlikeli idi. Mustafa Bey'in o saatte tesadüfen nezdimde bulunmuş olması tehlikeyi büsbütün artırmakta idi. Bir kere, kendisini himayeden acizdim. Yanı başımda onu ve ihtimal ki beni de öldürebilirlerdi. Diğer taraftan hükümete gelen bir adamı dışarıya çıkarmak, düşmanlarının eline vermek namertlik olurdu. Bunu da ben, yapamazdım. Terlemeye başlamıştım. İyi ki Mustafa Bey kendiliğinden kalktı, gitti.

Zavallıyı bekleyen akıbeti düşünerek kalbim sızlıyordu. Fakat teessür ve tereddüt zamanı değildi. Vakayı genişletmemek, ihtilâtlara meydan vermemek, bilhassa halkın hayatını ve malını korumak lâzımdı. Derhal telefonla merkez bölüğüne ve karakollara, 'ahâli evlerine çekilsin, halka dokunulmadıkça biz de işe karışmayalım' emrini verdim.

Kırk-elli nizamiye neferi ile Çerkez Ethem'e karşı mukabelede bulunulmasını teklif eden mevki kumandanına da vaziyeti o suretle gözetmesini söyledim. Mütemadi bir şekilde silahlar, mitralyözler işliyordu, şehrin muhasarası daralmakta idi. Telefon hattı kesildi. Evimi aradım. Yok.. Ethem'in maiyetinde en aşağı bir tahminle beş, altıyüz kadar süvari vardı. Memleketin daha büyük felâkete uğramaması için, muzaffer kahramanı (!) bulmaya gittim. Kasaba dışında Ahz-ı Asker Şubesi binasında idi. Kurşunlar arasından tek bir jandarma ile geçtim. Oraya vardım. Yolda giderken silahların hep havaya atıldığını ve hiçbir kimseye ziyan verilmediğini gördüm. Kalbim müsterih oldu. Ethem'in yanında maslub Edip Bey'i buldum.[9] Kurmay vazifesini görmekte idi. Bu zat ile evvelce birkaç defa Tevfik Bey'in selamlığında buluşarak beraberce içmiştik. Küçük boyu ve sarışın siması, beyaz baldırları ile mütenasip olmayan zeybek elbisesinden dolayı takılırdım. O da "benim elbisem senin sakalına benziyor," diye latife ederdi. Bununla beraber sözlerini ve fikirlerini nisbeten mutedil bulurdum. Balkan Müfrezesi namı ile bir çete kurulmuştu. Ödemiş taraflarında baskınlar yapardı. Bu işe karışmış olduğunu görünce mütehayyir oldum. Ethem Bey'e, "Sizin için kasabada bir muhalif yoktur. Hepimiz size hürmet ve muhabbet besleriz. Düşmana karşı sarf olunacak cephanenin boş yere gitmesini muvafık mıdır?" dedim. Edip Bey sözümü tasdik etti, o da hemen ateşin kesilmesi emrini verdi.[10]

Alaşehir Kuva-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey'in mektubunun fotokopisi.

Kaymakam Bezmi Nusret Bey sözlerine şöyle devam etmektedir:

Ethem, ertesi günü hükümete geldi. Mutlaka birkaç kişiyi asmak, şehirde bir terör havası yaratmak istiyordu. Kimbilir hangi günahsızlara kıyacaktı? Bunu bana açmadı. Ziya Bey'e söylemiş, hapishaneden idama 'müstahak' üç cani verildi. Zannederim ki bunların ikisi kolcu ve hamalbaşılardır. Askerlik binasında onları sorguya çekti. Suçlarını şek ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde itiraf ettiler. Çarşı kenarında üç sehpa kurdurdu. Bunları astırırken, seyretmek için beni de beraber götürmek istedi, idamlarda hükümet reisinin hazır bulunması kanun iktizası olduğunu latife yolunda serdetti. İtiraz ettim, gitmedim.

Tarih bakımından hadiseleri kaydederken yalnız bir tarafı dinlemek insanı hatalı bir yola sürükleyebiliyor. Çerkez Ethem Bey de hatıralarını neşretmiştir? O da yukarıda yazdığım olayları kendi açısından anlatmaktadır ki, bundan kendisinin sevk ve idare zihniyeti anlaşılmaktadır. Gerçeğin tamamen meydana çıkması için, onun da söylediklerini, okurlarımın bilmesi için aşağıya aldım:

Tam bu sırada Salihli merkez cephesi yakınlarında ve gerilerinde bir uygunsuzluk başgösterdi. Silahlı olarak muhalefete geçen 'Poyraz' ve 'Alaşehir' çeteleri beyliği meselesi çıktı.

Bunlar millî cephemize hizmet edeceklerini söyleyerek teşekkül etmişler ve birkaç defa da bizimle harplere iştirak eder gibi görünmüşlerdi. Birkaç gün devam eden hastalığımdan istifade ederek vaziyet aldılar. Mevcutları beşer yüz kişiden bin silahlı, kısmen Alaşehir eşrafından Mütevellizâde Mustafa Bey'le Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey namlarında iki fesatçının idaresinde idiler. Aralarına bazı hüviyetleri meçhul zabitler (subaylar) da katılmıştı. Hatta Poyraz asilerinin kumandanı Ahmet Bey isminde bir binbaşı, ben hasta iken Salihli'ye giderek karargâh kurmuş, bazı eşrafı kandırmış, gizli içtimalar tertip etmişti. Alaşehirli Mustafa Bey ise, aynı zamanda, kandırılarak kendi tarafına çektiği bir kuvvetle, Alaşehir'e çekilerek orasını merkez ittihaz etmiş, kuvvetini artırmaya çalışıyordu. Ben evvelce bunların bazı hallerinden şüpheye düşmüştüm ve bu şüpheyi halletmek istemiştim. Lakin ağabeyim Reşit Bey'in müdahalesi bu teşebbüsüne mani olmuştu. Bunlar Reşit Bey'i samimi vatanperver olduklarına kandırmışlardır.

Hastalıktan kalktıktan sonra bunları kat'i tedibe karar verdim. Ancak karar ve tertiplerimi Reşit Bey'e hissettirmedim. Çünkü hâlâ ağabeyimi kandırabilmekte idiler. Halbuki Salihli'ye sokulup ayrı ayrı yollarla kandırmakta olan Poyraz Kumandan,ı yanımdaki adamlarımı ve cephedeki bazı kimseleri dahi kandırarak kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Maiyetimden ona katılanlar olmuyor değildi.

Bu kurnaz muhaliflerimin gizli maksatlarını öğrenmek, ne yapmak istediklerine iyice vakıf olabilmek için sadık adamlarımdan bazılarını bana isyan etmiş şekilde gösterip aralarına soktum. Hatta bunlar arasında en dirayetli iki arkadaşım da karargâhlarına kadar gittiler. Bütün sırlarını öğrenebilecek bir vaziyete girdiler. Artık her karar ve mahrem teşebbüslerinden haberdar oluyordum.

Anlaşıldığına göre bu muhalefet zümresi İstanbul Ferid Paşa Hükümeti'yle ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile münasebette idi. Ve hemen hepsi de İttihat ve İtilâf zihniyetinin esiri idiler. Küstah ve hüviyeti meçhul bu isyan karargâhından son sızan malûmat neticesi, İzmir yolu ile Uşak cihetine geçmiş bulunan Yüzbaşı Rıfat (hatırımda kaldığına göre) ve polis serkomiseri olduğu tahakkuk eden ve ismi hatırımda kalmayan diğer bir arkadaşı da Uşak civarında bir kereste bıçkısında fesat saçmakla meşgulken yakalanmışlar ve mahfuzen Salihli'ye karargâhıma gönderilmişlerdi.

Bu muzır teşkilâtçıların dahilden cephemizi dağıtmaya uğraştıkları tahakkuk ediyordu. Son plan ve tertiplerinden biri de beni öldürmek suretiyle maskeyi atmaktı. Bu suikast planı Salihli'deki Karargâha hastalığım sırasında bir baskın yapmak suretiyle başlayacak idi, her nasılsa buna cesaret edemedikleri anlaşılıyor ve herhalde ihtiyatlı hareket düşüncesi ve tedbirleri buna müsait değildi.[11]

Bu sırada, Aydın cephesinde olduğu gibi İstanbul Hükümeti, özellikle Dahiliye Nâzırı Adil Bey Balıkesir ve bölgesi Kuva-yi Milliyesini ele geçirmeye çalışıyordu. Ön safta görünen Kuva-yi Milliyecilerle güya dostane münasebet kurmak için uğraşıyordu. Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye'yi avlamak, imkân görürse vurmak için Balıkesir, Denizli'ye gönderilmişti. Ethem Bey'in dediği şekilde, Salihli ve Alaşehir'de Kuva-yi Milliye'yi dağıtmak isteyen İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile ortak, ucu İstanbul Hükümeti'ne dayanan 'bir fesat' teşebbüsü ve hareketi vardı. Hatta, ileride tafsilatıyla yazacağım, bir iç harp ve kanlı bir kardeş kavgasından başka birşey olmayan Anzavur İsyanı, bizzat Sultan Vahdeddin ile eniştesi ve sadrazamı Ferid Paşa tarafından hazırlanıyordu. Keyfiyet halk arasında da yayılmaya başlamıştı. Ben bunu bilmekte idim. Fakat şahsını dahi tanımadığım Alaşehirli Mustafa Bey'in Kuva-yı Milliye aleyhinde böyle bir hareketle ilgilendiğini işitmedim. Salihli ve Alaşehir'e komşu Akhisar Cephesi'nin Millî Kumandanı sıfatı ile bunu söylemek isterim. Ethem Bey olayları antamaya devam ediyor:

Nihayet iyileştim ve kalktım. Kurnaz muhalifler aradaki sû-i tefehhümün kaldırılması için, beni kardeşim Reşit ve Karargâh Kumandanı Yusuf Beyleri bir ziyafete davet ettiler. Davet tezkeresi geldi. Reşit Bey, Yusuf Bey'le daha evvelki temaslarında bu davete icabet etmek hususunda ikna edilmişler. Onlar da muvafakat edecekleri cevabını vermişler. Ben hastalıktan yeni kalktığımı, doktor tarafından yemek ve içmekten menedildiğimi ileri sürerek her ikisini de itizar ettim, affetmelerini istirham ettim. Fakat onlar ısrardan vazgeçmiyorlardı. "Biz sizi bu davete getireceğimize söz vermiştik. Gitmemeniz çok ayıp olur. Biz sözümüzü yerine getirmemiş bir vaziyete gireriz," diye söylediler. Buna rağmen ben asla gitmeyeceğimi bildirdim ve kendilerine de şunu söyledim: "İhtiyatlı olunuz ve hatta davet saatinden bir saat sonra gidiniz." Onlar benim sözlerime hayret ettiler. Dudak bükerek birşey anlamadıklarını söylediler. Fakat içlerine de bir şüphe düşmüş olacak ki ihtiyatlı olmaları tavsiyeme de riayet etmeyi ihmal etmediler.

Halbuki ben konuşurken bütün suikast tertibatını çoktan öğrenmiştim. Davet her üçümüzü de öldürmek için hazırlanmıştı. Ben ise buna karşı tertibatımı çoktan aldırmış bulunuyordum. Bu ikiyüzlü suikast kumpanyasının tertibatı şöyle idi: Davet akşamı karargâhlarının bulunduğu çıkmaz sokaktan geçerken, yani davete giderken sol taraftaki cami mezarlığının duvarı arkasında pusuya düşürülecektim. Burada Kel Ömer, Gebeşli Osman, Çalık Köyü'nden başka bir Osman ve Tekeşinli bilmem kim bana ateş açacaklardı. Eğer planları muvaffak olmazsa sofra başında öldürülecektim.

Bize pusu kuracak olanlar hakikaten cüretli ve çok cesur adamlardı. Tertibat muvaffak olursa ve onlar işlerini tamamlayabilirlerse kendilerine hem yüklü maaş bağlanacak hem de ayrıca mükafat-ı nakdiye verilecekti. Garip olan taraf şu ki bunlar bizim ekmeğimizi yemişlerdi. Bilhassa ikisi umumi harp sıralarında Reşit Bey'in himayesine sığınarak cepheden kurtulmuşlardı. Salihli'de çiftlikte koruculukla uğraşıyorlardı.

Pusu yerinin tam karşısında iki katlı bir han vardı. Burası kuvvetlerimizin er-

zak deposu gibi kullanılıyordu. Suikast tertibini öğrenince, oraya Halil Efe ve Ali Çavuş namında itimada şayan iki arkadaşımın idaresinde on kişiyi gizlice bir gün evvel yerleştirdim. Suikastçılar mezarlık arkasında pusuya girince bunlar han pencerelerinden ani bir ateş açarak onları öldüreceklerdi. Bundan sonraki vaziyetin ne olacağı da düşünülmüştü.

Reşit ve Yusuf Beyler yarım saatlik bir gecikme ile yola çıktılar. Fakat onlar sokağa girmeden önce suikastçiler baskına uğramıştı, silahlar patlamıştı. Bu yaylım ateşinden sonra da bir sokak muharebesi başladı. Halil Efe vazifesini tam zamanında başarmış, suikastçiler daha ilk yaylım ateşinde imha edilmişti. Biraz sonra makineli tüfenkle mücehhez bulunan maiyetimle derhal şehre girdim. Zaten şehir, karargâhıma çok yakındı. Bütün endişem, Reşit ve Yusuf Beylerin tehlikeli halde bulunmalarından ileri geliyordu. Fakat ikisini de selâmette buldum. Yüzleri gülüyordu. Yarım saatlik gecikme onları ölümden kurtarmıştı.

Akşam üzeri başlayan şehir içindeki müsademe sabaha kadar sürdü, iki taraf da bir hayli kayıp verdi. Cepheye buradan telefon ettim. Bir süvari müfrezesi istedim. Bu kuvvet geldikten sonra asileri şehrin kenarına sürdük. Poyraz grubu ile temas eden Alaşehir'den Hacı Mustafa ile dört arkadaşı pusularımıza düştüler. Alaşehirli Mustafa Bey kuvvetlerinin de hazırlandıkları ancak müdafaa tertibatı almakta oldukları anlaşılıyordu.

Müfrezem ertesi gün asileri Poyraz dağlarında şiddetle takip etti. Karşı koymakta devam edenlerin evlerini yakıyordum. Nihayet af istediler, "Silahları ile gelsin. Teslim olurlarsa af ederim," dedim. Kabul ettiler. Teslim oldular. Bunun üzerine ben de Salihli'ye döndüm.

"Alaşehirli Mustafa Bey de gelsin dehâlet etsin," diye haber yolladım. Ancak bazı şartlarım vardı: Cephede bizimle beraber Yunanlılara karşı dövüşmeli idi! Alaşehir'de gadrine uğrayanların tazminatını tamamen vermeli, mallarını iade etmeliydi ve bu onların rızası alınmak suretiyle yerine getirilmeliydi. Alaşehir'de tüyler ürpertici cinayetler işlendiğini de işitiyordum.

Mustafa Bey cevap vermedi. Bununla beraber cepheye de gelmedi. Birgün bir zabitimizin (subayımızın) muhafazası altında getirdiğim cephane sandıklarımızın Alaşehir istasyonunda Mustafa Bey'in adamları tarafından zapt ve müsadere olunduğu haberi geldi. Artık onların da başı ezilmeli idi! Buna zaruret hasıl olmuştu.

Alaşehir, Salihli cephesinden yedi saatlik bir mesafede ve gerimizde bulunuyordu. Son aldığım haberlere göre Afyon Fırkası'nın (tümenin) Alaşehir'deki nokta ve irtibat memuru Gebeş Haydar Bey namındaki askerî kaymakam (yarbay) ile mülkiye kaymakamı da Mustafa Bey'in rezalet ve cinayetlerine boyun eğmiş, göz yumuyorlardı. Alaşehir'deki millî heyet âzâları bu vaziyet üzerine birer ikişer Salihli'ye sığınıyorlardı.

Kuvvetlerine çok güvenen Mustafa Bey'e karşı bir akşam üstü harekete geçtim. Sabaha karşı şehri kuşattım. Tabiatıyla, Mustafa Bey tertibatsız değildi. Nitekim bir zabit (subay) kumandasında seksen kişilik bir karakol müfrezesi ile karşılaştık. Fakat silah kullanmalarına fırsat bırakmadan tesirsiz hale getirdik. Bu seksen kişiyi hesap edemedikleri bir tertiple böylece yakalamıştık. Bomba ile mücehhez, seçkin 159 kişiden mürekkep bir hücum müfrezesinin şehre hücum etmesi ile, şehir içinde ve kenarında müsademe başladı. Kuvvetlerinin zayıf düştüğünü görmesi üzerine Mustafa Bey şehrin dağ cihetiden kırk kadar maiyetiyle

kaçtı. Sonradan öğrendiğime göre Afyonkarahisarı'na kadar firar eden Mustafa Bey orada kıyafet tebdil ederek soluğu İstanbul'da almış!

Buradaki müsademeyi de kazanmıştım. Asilerden bir çoğuk yakalanmış, aman diyenlerin dehâletleri kabul olunmuş, askerî kaymakam Gebeş Haydar ile kaza kaymakamı da tevfik edilmişlerdi. Bu isyan gailesi de böylece kapandı.

İş, adlî icraat safhasına gelmişti. Afyon'da bulunan Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey telgrafla Gebeş Haydar'ın serbest bırakılmasını rica ediyordu. Tavassutunu kabul edip bıraktım. Kaza kaymakamı da mahkemede beraat etti.

Alaşehir'de para vermedikleri için yataklarında boğulan karı koca, ırzlarına tecavüzden sonra öldürülüp gömülen kızların ve bazı Alaşehirlilerin cesetlerini gömülü bulundukları yerlerden çıkarttık. Bu arada gaspedilen para ve mücevherler de yine gömüldükleri yerlerden çıkarıldı.

Bütün bunları yapanlar, Mustafa Bey'le adamlarından Alaşehirli reji kolcubaşısı Salih ve yirmibeş kişi idiler. Bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı da Mustafa Bey'le kaçmışlardı. Cinayet eserlerini kendi elleriyle kuyulardan çıkarttım. Ondan sonra da idam sehpalarının başına getirttim. Bunlar asılmak suretiyle idama mahkûm olmuşlardı.

İçlerinden en metin görüneni Salih'ti. İp evvela onun boynuna takılacaktı, cellat bir eliyle Salih'in bağlı koluna yapışmış, diğer eliyle ipi tutuyordu. Salih'e, "son sözün nedir söyle," denilince kolcubaşı sandalye üzerine metanetle çıktı ve yüksek sesle şöyle dedi:

"Ey beni görmeye gelenler! Ben bu cezaya ve bu kötü akıbete çoktan müstahak olmuştum, yoldan ve insanlıktan çıkmıştım. Bana insanlık, vatanperverlik telkin edecek yerde yoldan çıkmama sebep olanlara da lanet ediniz. Komşuluk hakkını helal ediniz." Salih sözlerinin bittiğini celladın yüzüne bakarak anlattı ve bunun üzerine ipi çekildi. Bunu diğerlerinin iplerinin çekilmesi takip etti.[12]

Mustafa Bey'e gelince: Alaşehir Kaymakamı'nın verdiği bilgiye göre vaka sırasında yanında bulunurken hemen ayrılıp akrabasından birinin evinde saklanmış, ortalık sükûnet bulduktan sonra Mevki Kumandanı Yarbay Haydar Bey kendisini alıp Afyonkarahisarı'na götürmüştür. Burada (güya) harp divanında yargılayacağını söylemiştir; gerçekte serbestisini sağlamıştır.

Bu olaydan memnun olanların başında Mütevellizâde Tevfik Bey geliyordu. Çünkü kendi nüfuzuna rakip olmak istidadını gösteren akrabası Mustafa Bey sahneden uzaklaştırılmıştı. Bununla beraber Tevfik Bey bu vakadan sonra Kuva-yı Milliye'ye daha sıkı surette sarılmış, başarı göstermişti. Kuşacızâde Reşit, Hasan Hüseyin oğlu Mehmet, Basmacıoğlu Hacı Mustafa, Hacı Ali Yagaz'dan kurulu bir iaşe komisyonunu işe başlattı. Bunların görevi, ahâlinin alıp sattığı eşyadan 'oktruva' namıyla vergi almak ve toplanan paralarla millî kuvvetlerin ihtiyacını gidermekti. Uşak da bu yardıma katılmıştı. Takdirle ilave etmeliyim ki halk bu yardımı seve seve yapmıştır.

Çerkez Ethem Bey Mustafa Bey'i ortadan kaldırdıktan sonra Salihli.

Alaşehir, Uşak bölgesini nüfuzu altına almıştı. Kuvvetlerinin sol kanadı Sart Harabeleri'ni, sağ kanadı da Akhisar-Salihli yolu üzerinde Binbir Tepe'yi Yunanlılara karşı tutuyordu.

Bu sırada ben, Akhisar'a geldim. Millî Alay'ın emir ve kumandasını üzerime aldım. İşin içine girdikten ve etrafı dinledikten sonra Hacim Muhittin Çarıklı'nın Sarayköy'de 'Akhisar cephesi için lâzım olduğum' iddiasının manasını, 'Poyrazlılar Olayı'nın mahiyetini' anladım.[13] Ethem, Mustafa Bey meselesi yüzünden Alaşehir'e olduğu gibi Akhisar Kuva-yı Milliyesi işlerine ve millî cephesine el koymaya gelmekliğim üzerine bundan vazgeçmiş... Aramızda iyi komşuluk münasebeti devam ederdi. Ben, kuvvetlerimi ve cepheyi teftişe çıktığım zaman çoğunlukla Bin Tepeler'de Parti Pehlivan'ın müfrezesine rastlardım. Hepsi, Osmanlı usulüne göre atlarından inerler ve beni saygı ile selamlarlardı.

Sonraları Sarı Efe Edip adını alan macera arkadaşım jandarma yüzbaşısı Bursalı Edip Bey'den Aydın'ın ta Yenice Köyü'nden[14] ayrıldığım günden beri birbirimizi görmemiştik. Edip, Akhisar'a zeybek kıyafetinde geldi, bana misafir oldu. Kendisinin Çerkez Ethem Bey'le Mustafa Bey'e karşı Alaşehir'deki tutumu, Akhisar hakkındaki düşünceleri biliniyordu.

Edip Bey, vaktiyle Manisa Jandarma Kumandanı iken sevildiği halde bu defa soğuk karşılanmıştı. Fakat benim arada bulunuşum işlerin normal seyrini emniyet altına almıştı.

BOZDAĞ TEŞKİLÂTI, MESTAN EFE VE BASKINLARI

Bozdağ'ın mevki bakımından fazla önemi vardı. Yunanlıların Ödemiş[15]- Bozdağ-Alaşehir üzerinden yapacakları herhangi bir hareket karşısında Salihli'de kuruluş halindeki millî kuvvetleri korumak, aynı zamanda düşmanın Kasaba ve Manisa'daki kuvvetleri ile Ödemiş, Aydın bölgesinde bulunan gruplarından birisine başarılı akınlar yapmak maksadı ile burada kuvvet bulundurmak gerekiyordu.

Bozdağ'da ve Bozdağ bölgesinde Postlu Mestan Efe, Sarı Efe geçici adını alan Yüzbaşı Edip Bey'le daima birlik hareket eden Mürselli İsmail Efe ile Keleş Efe'nin kuvvetleri bulunuyordu.

Postlu Mestan Efe, Yunanlıların İzmir'i işgallerinin ertesi günü Birgi'de yapılan bir toplantıda Yunanlılara karşı koymayı, bu gaye ile toplanacak kuvvetlerin başına geçmeyi kabul etmişti. Mürselli İsmail Efe, daha biz Ödemiş'te iken, kardeşi Ali ve çocukları Âlim ve Hüseyin Efelerle birlikte teşkilâtımıza girmişti. Her iki namlı efe, Kara Yiğit Mehmet Efe gibi arkadaşları ile Gölcük ve Bozdağ bölgesinde şevk ile çalışıyor, Bozdağ cephesinin temelini atmış oluyorlardı.

Mestan Efe ve arkadaşları, Bozdağ'da meydana getirdikleri kuvvetleri

ile ilk önce Birgi'de bulunan Yunan kuvvetlerine birkaç baskın vermeyi tasarladı. 1919 Temmuz ayının başlarında Birgi'de Yunan Efzun Alayı'ndan bir bölük bulunuyordu. Bu bölük ikinci piyade tümeninden bir kıta tarafınan değiştirilecekti. Bu maksatla Birgi'ye bir tabur gönderilmişti. Bu tabur Birgi'nin dışında Boğdağ, Hacı Hasan, Kelaş geçitlerini iki bölüğü ile tutmuş, bir bölüğü tabur karargâhı ile Birgi'de bulunuyordu. 20 Temmuz 1919 günü sabahı ilk baskın yapılmış, millî kuvvetler Bozdağ üzerinden, Birgi'nin kuzey ve kuzey batı yönlerinden ansızın köye hücum etmişlerdi. Düşmanın köy dışındaki bölükleri bu baskına engel olmak imkânını bulamamışlardı. Yunanlılar bir süre sonra kendilerini toparlayabilmişti.

Düşman bu baskına mukabele etmek istemiştir. Tertipledikleri küçük bir müfreze ile 26 Temmuz 1919 Çereli ve Çerkezköy'e akın yapmıştır. Fakat küçük müfreze yedi yaralı iki ölü bırakarak Birgi'ye dönmüştür.

Bozdağ'daki mücahitlerimiz; 28 Temmuz 1919'da Birgi'ye ikinci bir baskın daha yapmışlardır. Bu baskın dokuz saat devam eden bir vuruşma halini almıştır. Akşama doğru bir Yunan bölüğünün Birgi doğusundaki zeytinliklerden inkişaf eden kuşatma hareketi üzerine kuvvetlerimiz geldikleri yere çekilmek zorunda kalmışlardır. Millî kuvvetleri toplamak ve kuvvetlendirmek üzere Yarbay Arif Bey gönderildi. Maiyetine iki otomatik tüfenkle kuvvetlendirilmiş bir hücum bölüğü verildi. Bunlar düşmana gece baskınları yapmaya başladı. Bu durumdan kurtulmak yolunu arayan düşman, Bozdağ'daki kuvvetleri dağıtmaya çalıştı. İkinci tümen ile on üçüncü tümenden tertiplenen ve iki alay arasında bir düşman kuvveti, Albay Kondilis'in kumandasında 7 Marat 1920'de Bozdağ'daki kuvvetlerimize cepheden ve yanlardan hücuma kalktı, kuvvetlerimizi Alaşehir'e doğru sürdü. Bu hareketin sonucu olarak Müfreze Kumandanı Yarbay Arif Bey savaş günü verdiği raporda, "Düşmanın Alaşehir yönünden ilerlemekte olduğunu, Salihli'deki millî kuvvetlerin tehlikede kaldığını," kumandan Çerkez Ethem Bey'e bildirdi. Bu haber üzerine millî kumandan Sart Kalesi harabelerinden müfrezelerini Salihli'nin doğusuna çekti. 8 Mart 1920 günü düşmanın Bozdağ'da işgal ettiği hatta durduğu, ilerlemediği anlaşıldığından müfzereler eski mevkilerine, Salihli'nin batısına geçti; Yunanlılar tarafından ele geçirilen Sart, kale harabesi dışındaki mevzilerimize tekrar yerleşti.

BÖLÜM 5

BERGAMA'NIN İŞGALİ BURADAKİ OLAYLAR

Bergama ve Ayvalık'a 9 Haziran 1919'da Reşadiye telgraf memuru şöyle bir telgraf yazıyordu:

> Bergama'ya gelmek üzere bugün Menemen yolu ile bir tabur Yunan Piyadesi, seksen süvari, mitralyöz ve dağ toplarının hareket ettiğini, din kardeşlerinin uyanık bulunmasını Menemen'den bildiriyorlar.

Aynı gün, Bergama'daki Esliha Komisyonundan Üstteğmen Nuri Efendi de Ayvalık Mıntıka Kumandanlığı'na durumu şöyle anlatıyordu:

> Düşmanın 800 kadar piyade ve bir miktar suvari, mitralyöz ve topçu ile Menemen tarafından Ali Ağa Çiftliği, Reşadiye yönünden Bergama'ya doğru ilerlediği haber alınmışsa da hakikat anlaşılamamıştır.

Mıntıka kumandanı da aldığı raporu Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya bildirmekte gecikmemişti. Bu haber bölgede, özellikle Bergama'da heyecan yaratmış, vatanseverleri kalbinden yaralamıştı.

Bergamalılar, İzmir'in feci işgali üzerine 'memleketi silahla müdafaa edeceğiz' diye her tarafa protesto telgrafları yağdırdıkları halde bu defa, Bergama'nın işgali arifesinde maalesef tutumlar umumiyetle böyle olmamıştır.

Bergama'da dahi hamiyet ve fedakârlığından şüphe edilmeyen kahramanlar elbette vardı. Fakat içlerinden bir grup buna rağmen 'mukavemetin' aleyhinde bulunmaya ve Yunanlıları karşılamaya kalkıştı.

Bergama'daki Hürriyet ve İtilâf Partisi diğer yerlere nisbetle daha kuvvetli idi. İçlerinde, şahsını tanıdığım Çeçen Hamit Çavuş gibi eli silah tutan -yerli deyimle- 'alanyarileri* de bulunuyordu. Bunlar ile eşraftan geçinen sekiz on kişi ve Fransız uyruklu Ömer isminde biri Yunanlıları Bergama'ya davet için bir de davetname hazırlamışlar, kendileri gibi düşünen elli kişiye imzalatmışlardı. Bu tertibi, umumiyetle Rum cemaati ileri gelenleri telkin ediyordu. Türklerin de Yunanlıları istediklerinin belgesi olarak kullanılıyordu. Mukavemetin aleyhinde olan Bergama Kaymakamı, Damat Ferid Hükümeti'nden ayrı bir görüş ifade eden aşağıdaki telgrafı almıştı.

Bergama Kaymakamlığı'na,

İstanbul
1 Haziran 1335

Hükümet-i Osmaniye Yunanistan ile hâl-ı harbde olmadığı için ve mütareke ahkâmına göre İtilâf Devletleri tarafından bütün teçhizat tahdit edildiği için bu yolda vukua gelen tecavüzlere karşı tabiatıyla protesto etmekten başka bir çareye tevessül edilemez. Şayet Yunan işgal kuvveti tarafından böyle bir taarruz vukua geliyorsa tarafınızdan hükümet namına şiddetle protesto edilsin, fakat fiilen mukavemet, sulh konferansından Yunanlılara karşı serd eyleyeceğimiz hukuki efkâr ve müddeiyatımızı sektedar etmek demektir.

İşte bu talimata göre hareket ediniz.

Dahiliye Nâzırı
Ali Kemal

Halk arasında da yayılan, ilçe kaymakamının resmî makamlara tebliğ ettiği bu emir, yukarıda yazdığımız anlaşamamazlığın ve karışıklığın esas kaynağını bize göstermektedir.

Bergama'da fikir ihtilafı, bu suretle devam ederken küçük sayıdaki milis kuvvetleri ile şehrin müdafaası, askerî silah ve mühimmat deposunun naklinin mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Bunu takdir eden 'Esliha Komisyonu' başkanı Yunanlıların eline geçmemesi için depoya ateş verdirmek suretiyle kıymetli silahları imha eylemiştir.

Yüzbaşı Kemal Bey (Kemal Balıkesir-Emekli Tümgeneral) 1919 yılında Balıkesir'e gelmişti. O sırada Yusuf İzzet Paşa, 14. Kolordu Kumandanı olarak orada bulunuyordu. Paşa, genç ve hareketli bir subay olan Kemal Bey'i Kuva-yı Milliye teşkilâtında çalışmak için görevlendirip, Soma'ya gönderdi.

Kemal Bey, burada bulunur iken Bergama'dan acele bir telgraf aldı. Ramazan ayına rastlayan bir gece yarısında yola çıktı. İlçe merkezine varınca Jandarma Kumandanı yoluyla Ramazan davulcularını, bekçileri topladı, bütün cami minarelerinde müezzinlere 'selatü selam' verdirdi.

* Alanyari: Bir çeşit serseri ve mahalle kabadayıları anlamındadır. / C. B.

Halk yataklarından fırlamıştı. Tellallar vasıtasıyla halkı hükümet meydanına topladı ve canlı bir demeç verdi. Yüze yakın vatandaş silaha sarılmayı kabul etti. Bergama şehri önlerinde gönüllüler toplandı.

Yukarıda bahsettiğim Çeçen Hamit Çavuş ve iki arkadaşı Tuzcu Efe ile Hacı Bektaş kendilerinin de teşkilâta kabulünü rica ettiler. İyi niyetle ricaları kabul edildi.Kemal Bey'in arazi üzerinde yalnız bulunduğu bir sırada yanına sokuldular. Mukavemet aleyhtarı bu şahıslar, ansızın genç subayın üzerine atılıp, kendisini yakaladılar, sonra da oraya gelen Yunan kolbaşısına teslim ettiler. Başsız kalan milislerin çoğu dağıldı.

Yunanlılar, esir aldıkları Kemal Bey'i, bu sıfatla Dikili'den bir savaş gemisi ile İzmir'e gönderdiler.[1]

Bergama ileri gelenlerinden sekiz on kişiden kurulu bir heyet Yunan askerî kuvvetlerini şehir dışında karşıladı. 12 Haziran 1919'da Yunanlılar Bergama'yı işgal etti.

Bergama Kaymakamı Rasim Bey, İstanbul Hükümeti'nin Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'den aldığı yukarıda yazılı telgrafa uyarak işgali 'şiddetle' protesto ettiği zaman, Yunan Kıtaları Kumandanı Bergama'dan kendisine gönderilen imzalı davetnameyi göstermiş, güya halkın daveti üzerine geldiğini anlatmak istemiştir.

Balıkesir'de bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, aşağıdaki telgrafla Bergama'nın Yunanlılar eline düştüğünü Harbiye Nezareti'ne şu suretle bildirmiştir:

Harbiye Nezareti'ne

Karasi
12 Haziran 1335 (1919)

Bergama Kaymakamlığı'ndan bugün 12 Haziran 1335 tarihli alınan telgrafta Yunan kuvvetinin Bergama'ya on kilometre yaklaştığı bildirilmiş ve Soma Mıntıka Kumandanlığı'ndan telgraf başında alınan malûmata nazaran da Bergama, Yunan kıtaatı tarafından işgal edilmiştir. Soma'daki nizamiye kuvveti Yunanlıların daha fazla şarka (doğuya) doğru hareketlerini menetmek üzere Bergama istikametinde hareket emrini almıştır. Ve istihbarata nazaran Ayvalık cihetindeki Kuva-yı Milliye'den de bir kısım kuvvet Kozak Nahiyesi üzerinden Bergama istikametinde hareket etmiştir.

14. Kolordu Kumandanı
Yusuf İzzet

Dikkat edilirse Paşa, bu telgrafta Bergama'nın düştüğünü söylemekle yetinmiyor, Bergama üzerine yeni mukabil bir hareketin vuku bulacağını da kapalı bir surette haber veriyor. O sıralarda kumandanlar İstanbul Hükümeti'ne karşı böyle ihtiyatlı lisan kullanırlardı.

BERGAMA'NIN GERİ ALINMASI

Yunanlılar Soma'ya karşı emniyeti sağlamak için Bergama'yı işgal eden askerlerinin büyük bir kısmı ile şehrin hemen güney batısında bulunmak üzere, Bergama-Kınık şosesi yönünde ileriye bir kıt'a sürmüş, batarya ve ağır makinelilerle bir miktar piyade kuvvetini Kale ve Redif bayırına yerleştirmişlerdi. Bizim 188. Alay da daha önce, Akhisar'a doğru sürülmüş, bu şehrin Yunanlılar tarafından 9/10 Haziran 1919'da boşaltılması üzerine Soma'ya getirilmişti. Bu kuvvet de, Bergama'yı ele geçiren Yunanlıların Kınık-Sıma yönünde ileri hareketlerine karşı savunmada bulunmak için, Kınık batısındaki Poyracık Köyü'ne gönderildi.

Aynı zamanda Ayvalık bölgesinden de kuvvetli bir müfrezenin Bergama'ya doğru yola çıkarılmasını Kolordu Kumandan Yusuf İzzet Paşa emrettiğinden Ayvalık Mıntıka Kumandanı Yarbay Ali Bey, (Çekinkaya) iki ağır makineli tüfenkle kuvvetlendirilmiş olan 172. Alay 1. Taburu ve Altınova–Burhaniye–Gömeç–Kozak ve civar köylerden katılan millî kuvvetlerden kurulu müfrezeyi Binbaşı Cemal Bey kumandasında Bergama üzerine sevk etti. Bunlara Kozak, Yağcı Bedir aşiretlerinden de katılanlar oldu. Hepsi yürüyüşe devamla 14 Haziran 1919'da Bergama'nın sekiz kilometre kuzeyinde İncecik Köyü'ne girdi. Müfrezeden ayrılan Ayazmendli Nazmi Bey ve Yağcı Bedir Aşireti'nden yüz kadar kahraman, Bergama'nın batısına doğru hareketle Dikili ve Menemen yönünden gelecek veya Bergama'dan gidecek düşmanın yolunu kesmek ve muhabere vasıtalarını tahrip etmekle görevlendirildi.

Yukarıda adı geçen mâhut Hamit Çavuş, elli kişilik bir Yunan kuvvetinin önüne geçmiş, 13 Haziran 1919'da Dikili'nin elimizden çıkmasına vasıta olmuştu. Bu vatansızın yeni bir hareketine engel olunacaktı. Nihayet 268 kişilik millî kuvvetimiz Poyracık'da toplandı; Bergama'nın batı ve güneybatı yönünde ilerleyecek olan 188. Alay Kumandanı Cemal Bey Müfrezesi dahi kendilerine katılarak 13/14 Haziranda Bergama'ya bir baskın yapılacaktı. Haziran'ın 14. günü her iki yönden gelen kuvvetler, sabah olur olmaz yukarıdaki durumu aldı. Bergama'daki Yunanlılar bu suretle çevrilmişti.

Millî kuvvetler hemen düşman üzerine atılmak istiyorlardı. Bu sırada Kapıkaya Köyü'ne üç Yunanlı askerin keşif için geldiği görüldü. Bunlardan ikisi öldürüldü, biri Bergama'ya kaçtı. Millî kuvvetlerimizin elinden kurtulan bu Yunan askerinin, kumandanına durumumuzu anlatacağı tabiî görüldü. Düşmanın tertibat almasına meydan verilmeden Bergama'ya hemen taarruz edilmesi kararlaştırıldı. Zevâlden biraz önce kuvvetlerimiz, Yunan ileri müfrezeleri üzerine ve şehir içinde dükkânlarla kahvelere dağılmış Yunan askerlerine hücüm etti. Bu suretle Bergama'daki düşman mağlup ve perişan edilmiş oldu.

Dikili ve Reşadiye'ye doğru kaçmaya kalkan bir kısım Yunanlılar şehri kuşatmış olan millî kuvvetlerin şiddetli ateşi ile eridi. Dikili'den gelen erzak kafilesi de Ayazmendli Nazmi Bey idaresindeki kuvvetlerin eline düştü, muhafızları imha edildi. Bakiye kalan Yunan askeri kısmen dağ ve ova yollarından Menemen'e doğru kaçmaya başladı. Reşadiye'de bulunan Yunan askerleri de bunlara uyarak aynı istikamette çekilldi. Bu sonuç o zamanın şartlarına göre Millî Mücadele'nin, üzerinde durulmaya değer zaferlerinden biriydi.

İstanbul basınına, 'Ayvalık muhabiri Mehmet' imzasını taşıyan 19 Haziran 1919 tarihli bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafın sadeleştirilmiş metni şöyledir:

Ayın on üçüncü günü her nasılsa Bergama'yı işgale muvaffak olan Yunan ve Rumlardan kurulu gâsıp kuvvet üzerine kırksekiz saat sonra Kuva-yı Milliye tarafından hücum ve taarruz edildi. Üç saat içinde işgal kuvveti tamamen bozguna uğratıldı. Bütün top, makineli tüfenk, silah cephane ve erzakı, ganimet olarak alındı. Perişan bir halde kaçabilen kalıntıları kovalanıyor. Kozak Bucağı halkı, bu başarının en büyük sebebidir. Millet, hamiyet taşkınlığı ile akın akın savaş meydanına koşmaktadır. Zaiatımız önemsizdir.[2]

Ayvalık Muhabiri
Mehmet

Kolordu Kumandanı, Harbiye Nezareti'ne 14/15 tarihli bir rapor daha göndermiştir. Bazı kısımları özet olarak yukarıdaki yazımızın içinde yer almıştır.

Türk İstiklal Harbi'nin Başında Garbî Anadolu'da Millî Mücadele adında bir kitap yazılmış, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası'nda 1928 yılında basılmıştır. Kitabın üzerinde 'Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Şubesi' işareti de vardır. Yazarı bir süre Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaverliğini yapan Süvari Yüzbaşı Ahmet Bey'dir. Bu kitapta şöyle bir not vardır:

Anadolu'da doğan millî kıyam hareketinin bütün safhalarını İstanbul'a bildirmeye cesaret edemeyen kumandanlar, raporlarında birçok noktaları meskût geçtiği ve taraflarından Yunanlılara taarruz için hiçbir tedbir ittihaz edilmediğini fakat ilerledikleri halde mani olunacağını bildiriyorlardı. Esasen Harbiye Nezareti'ni, Anadolu hareketinin tâ bidayetinden itibaren kısa zamanlarda birçok nâzırlar işgal ettiği ve bunlar arasında mücadeleyi teşvik edenler olduğu gibi millî kuvvetleri dağıtmak için tedbir ittihaz edenler de bulunduğu malûmdur.

Bu sebeple 14. Kolordu bu tarihlerde henüz İstanbul Hükümeti'yle münasebette bulunduğundan, kıyamı bir taraftan teşvik ve teşci ettiği gibi zâbitanını da (subaylarını) teşkilâta memur ediyor ve diğer taraftan İstanbul Hükümeti'ne elindeki kuvvetin millî feveranı bastırmaya kâfi gelmediğini ve kolordusunun hiçbir teşebbüste bulunmadığına dair de işârda bulunuyordu. Binaenaleyh, Bergama'nın istirdadında verilen raporun da bu nokta-ı nazara göre yazılmış olduğunu zannederim.

BERGAMA'NIN İKİNCİ DEFA DÜŞMAN TARAFINDAN İŞGALİ

Yunanlılar Bergama gibi büyük ve önemli bir şehrin ellerinden alınmasını ve burada yedikleri dayağın acısını hazmedemeyecekleri tabiî idi. Bütün kuvvetleri ile Bergama'yı tekrar ele geçirmek için hazırlanıyorlardı. Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Albay Zafiryo karargâhı İzmir'de Sporting Kulüp'de, Reşadiye Türk telgraf merkezinin vaka hakkında az çok doğru olarak verdiği malûmat üzerine derhal Altıncı Adalar Alayı'nı Dikili'ye (denizyolu ile) gönderdi.

General Nider ertesi gün (16 Haziran 1919) üçüncü süvari alayı ve bir makineli tüfenk takımını Menemen'e sevk etti. Bundan bir gün sonra da iki tabur daha aynı yolu tuttu.[3]

Bizimkilere gelince: 18 Haziran 1919'da Bergama'ya gelmiş olan 61. Tümen Kumandanı, henüz bölgede bir tedbir almaya vakit bulamadan Yunanlılar Bergama'ya doğru yürümeye başlamışlar, Kuva-yı Milliye'nin öncüleri ile temasa gelmişlerdi.

Bergama'da elde edilen başarıdan sonra Binbaşı Cemal Bey Müfrezesi'nin kuvveti altmış kişiye inmişti. Kuva-yi Milliye savaşlarında herhangi bir yere, şehre hücum edilip istenilen muvaffakiyet elde edildi mi, gelecek mukabil harekete karşı kuvvetleri toplu tutmak mümkün olamıyordu. Savaşçılar geldiklere yerlere, köylerine dağılıyorlardı. Kısa bir süre için de olsa ailelerini görmek, savaş menkıbelerini anlatmak ve kendilerini göstermek zevkinden mahrum olmak istemiyorlardı. Bu hal önüne geçilmez bir zaafımızdı. Bergama'da da aynı ile böyle olmuştu.

Kuvvetleri kısmen dağılan Kumandan Cemal Bey Müfrezesi'ne Mıntıka Kumandanlığı, şu görevi vermişti:

> Müfreze Sancı Köyü'nde bulunacak ve Dikili yönünden ilerleyecek düşman kuvvetlerine karşı Bergama'yı örtecekti. 188. Alay da Bergama'nın batısındaki sırtlarda dikili ve Menemen yönlerine karşı Bergama'yı savunacaktı.

Yukarıda kendi kaynaklarına atfen yazdığım üstün kuvvetleri ile düşman, 17 Haziran 1919 günü bulunduğu yerlerden hareketle Bergama'ya doğru yürüyüşe çıkmıştı. 18 Haziran 1919'da Sancı Köyü'nde bulunan Cemal Bey Müfrezesi, Dikili'den gelen düşman alayına karşı koymaya çalışmış ve 18 Haziran 1919 günü düşmanı gücü yettiği ölçüde oyalamak istemiş, akşamüstü Çam Köyü'ne ve 19 Haziran 1919'da da düşmanın taarruzu karşısında Yukarıbey istikametine çekilmiştir.

Bundan sonra düşmanın 6. Alayı, müdafaa için görevlendirilmiş olan zayıf durumdaki 188. Alayımıza saldırmıştır. Bu alay da kendinden çok üstün kuvvetle döğüşe döğüşe Bergama'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmış, mahallî mukavemeti kuvvetlendirmek için Kınık bölgesine alınmıştır.

19 Haziran 1919 günü, bu şartlar altında güzel Bergama tekrar düşman eline düşmüştür. Bergama kesin zafere ve Yunan ordusu Akdeniz'e dökülünceye kadar üç küsur sene işgal altında kalacak ve bu süre içinde Yunanlılar silahsız ahâliye çok zulüm edeceklerdir. Bahsi fazla uzatmamak için yapılan kötülükleri burada sıralamaktan vazgeçiyorum. Halbuki Bergama'yı işgal eden Yunan Kumandanı hükümeti namına:

İslam ve Hıristiyan ahâlinin malına, canına, ırz ve namuslarına herhangi taraftan olursa olsun yapılacak taarruz ve tecavüzlerin maddi ve manevi zararlarının kabul edileceği,

resmî surette halka bildirildiği halde icraatın tamamiyle aksi görülmüştür. Balkan Savaşı'ndan sonra Bergama'daki Rumlar 'tehcir' edilmişlerdi.[4] Bu son Yunan işgaliyle bunların önemli kısmı Yunanistan'dan geri dönmüş, Türkler için bu da ayrı bir huzursuzluk, karışıklık unsuru olmuştur.

MENEMEN KATLİAMI VE AKİSLERİ

Az önce Menemen'in işgalinden bahsetmiştim. İzmir'e 15 Mayıs 1919'da çıkarılan Yunan askerlerinden bir kol bu görevi yaptıktan sonra Bergama'ya doğru yoluna devam etmişti. Bu sırada yakından tanıdığım Menemen'in vatansever halkı heyecanlanmış, memleketin uğradığı istila felâketinden büyük üzüntü duymuştu.

İlçe Kaymakamı Kemal Bey, Türk ahâlinin ileri gelenlerini toplamış, o zaman İstanbul Hükümeti'nin emir ettiği şekilde şu telkinde bulunmuştur:

Yunanlılar İtilâf Devletleri'nin kararı ile asayişi korumak maksadı ile gelmişlerdir. Hareketleri askerî ve geçici bir mahiyettedir. Telaş ve heyecan eseri gösterilmemelidir.

Menemenliler sevdikleri kaymakamın kendine mahsus bir saflıkla söylediği sözlerden üzüntüleri azalmıştı; düşmanın memleketlerine gelişine karşı kayıtsız kalmışlardı.

Yunanlılar ileri yürüyüşleri sırasında ahâliye dokunmuyorlardı; Bergama'ya giden kol da böyle yapmıştı.

Yukarıda yazmıştım, Bergama'da Kuva-yı Milliyecilerden dayak yiyip Menemen istikametinde firar eden Yunan kuvvetleri de Menemen'e döndükleri zaman durum değişmişti. Günlerden beri hazırlanan plana göre Türklerin imhasına başlanıldı. Evvela gece vakti Yerli Rum izcileri tarafından Hıristiyan mağazalarına 'salip' işareti konuldu. Rum gençlerine asker elbisesi ve silah dağıtıldı. Şehrin hâkim mevkilerine mitralyöz-

ler yerleştirildi. 'Katliama' hükümet önünden ve ilçe kaymakamı Kemal Bey'den başlanıldı. Kaymakam gece elbisesiyle Hükümet içinde öldürüldü. Bu arada altı Türk jandarması da katledildi. Servet sahibi şahısların malları yağmaya uğradı. Ertesi gün Yunan erleri, yerli Rumlar Hükümet önünde, çarşıda ve mahallelerde bir hayli Türkü imha etti. Kaçanoğlu Bağı'nın yanındaki çukurla şose üzerinde Hafız Baki Efendi'nin, yoklama kâtibinin bağları arasındaki büyük çukur, öldürülen Türklerin cesetleri ile dolu bir hale geldi. Şehit edilen Türklerden bir kısmı da Gediz Köprüsü başında nehre atıldı.

Kız Kuyusu'nda ve Çerkez Mahallesi'nde şehit edilenlerin sayısı yüzleri aşmıştır. Salhane civarında Kovacı denilen yerde Türk cesetleri yakılmak suretiyle imha edildi. Yıkık Değirmen Tepesi'nde birçok Türk cesetlerinin gömülü olduğu görüldü. Menemen'de tüccar ve fabrikatör Çerkez Sefer Efendi bu feci vaka sırasında gördüklerini şöyle anlatmıştır:

15 Haziran Pazar günü öğleden sonra mağazamda oturuyordum. Birden Rum çarşısından kalabalık bir topluluğun gelmekte olduğu görüldü. Önde yerli Rum ileri gelenleri ve yerli Rumlardan kurulu muzika vardı. Onları, ellerinde çiçeklerle Yunan taburu takip ediyordu. Yerli Rumlar 'Zito Venizelos' diye bağırıyor. Türklere hakaret ederek geçiyordu. (Bu tabur Bergama'ya gidiyordu. Dört gün sonra aynı tabur perişan bir halde avdet etti.) Hemen o gece şehrin çevresindeki yüksek mahallere mitralyözler yerleştirildi. Bazı mahallelere askerler kondu, etrafta tertibat alındı.

Ertesi gün çarşı kahvesinde birkaç eşrafla beraber oturuyorduk. Öğleye doğru Rum mahallesinden silah sesleri gelmeye, herkes dükkanlarını kapamaya ve evlerine doğru koşmaya başladı. Ben de derhal kendimi evime attım. Fakat evime gelinceye kadar Değirmen Dağı'ndan ve istihkamlar içinden şehre mitralyözlerle ateş ediliyordu. Evim, Yunan askerlerinin hareketlerini tarassut edebilecek bir mevkide idi. Şehir üzerine mermi yağmuru yağıyordu. Saat yarımda başlayan bu ateş dörde kadar devam etti. İki saat sonra sokakta Yunan müfrezeleri gezmeye başladı, şehirde sükûn başlar gibi oldu. Merak ediyordum. Ne olup bittiğini anlamak üzere kendimi dışarıya attım. Sokağa adımımı atar atmaz önümde üç kadının cansız yattığını gördüm. Bir iki adım daha ilerledim, bir yanda on yaşında bir erkek çocuk yatıyordu. Biraz daha ilerledim, dizinden vurulmuş bir kız çocuğu kapı önüne yuvarlanmış, korkudan rengi uçmuş, imdat bekliyordu.

Artık daha ileriye gitmeye cesaret edemedim. Komşum İshak Efendi de evinin önünde öldürülmüştü. Tekrar eve döndüm. Bir müddet sonra kasaba civarındaki çiftlik bahçemde çalışan hizmetçim Todori geldi, ağlayarak Ahmet'in katledildiğini sığırların da Yunanlılar tarafından alındığını anlattı.

18 Haziran Çarşamba gününe kadar sokağa çıkmadım. O gün asayiş sağlandı. İzmir'den İngiliz, Fransız mümessilleri geldi dediler. Biraz cesaret alarak çıktım. Hükümet'e gittim. Yunan askerleri nöbet bekliyorlardı. İçeriye sokmadılar. Orada Kaymakam Kemal Bey'in ve jandarmaların öldürüldüklerini öğrendim. Tekrar evime döndüğüm zaman, mahallemizin, İslam mezarlığı cihetinde arabalarla Türk ölülerinin getirilerek defin edildiğini gördüm. Mahallemizdeki cenazeler ol-

duğu gibi duruyor, kimse defnine cesaret edemiyordu. Gidip mümessillere vakayı anlattım ve defin için müsaade aldım. Bunlar Giritli Kasap İbrahim'in oğlu on yaşında Osman, dört Giritli kadın ve komşu İshak Efendi'den ibaretti.

19 Haziran Perşembe günü Menemen'i terk etmeye karar verdik. Mümkün olduğu kadar eşya aldık, komşularla helallaştık, istasyona indik; orada bizim gibi hicrete hazır birçok Türk aileleri daha bulduk. Tren geldi, kadınları bindirdik. Fakat biz bundan mahrum edildik, trene bindirilmedik. Aramızdan Tüccar Raşit Efendi ile Berber Ahmet Efendi gibi birkaç kişi tevkif edildi. Nihayet birkaç saat sonra diğer bir trenle hareket etmemize müsaade olundu.

Hülasa olarak şunu söyleyeyim ki üç dört gün içinde Yunan askerleri Menemen şehrinde 300, köylerinde 700 kadar Türkü şehit etmişlerdi.

Bu arada benim bildiklerim şunlardır:

1- Raşit Efendi'den, üç yaşındaki küçük kızını süngü ile tehdit suretiyle 200 kâğıt para (banknot) ve 500 altınını aldılar.

2- Tüccardan, Kayserilizâde İbrahim Efendi ve biraderi süngü ile yaralandı. 2000 altını gasp, tekmil eşyası yağma edildi.

3- Gaybî Mahallesi'nden Küçük Hacızâde Mehmet Efendi'nin bütün eşyası yağma edildi.

4- Çarşıda Türk mağazaları soyguna uğradı.

5- Şube Reisi Cemil, biraderi Söke Ceza Reisi Hafız Mazhar, akrabasından Hacı Zeki Beyler yaralanarak 1000 liraları alınmıştır.

6- Rençber Bölükemini Mustafa oğlu Mehmet ve dört hizmetçi şehit, hayvanlarının tamamı yağma edildi.

7- Musa Bey, Helvacı, Kesek, Türklü, Güzelhisar köyleri tamamen tehrip edildi.[5]

Menemen felâketi daha büyük olabilirdi. Menemen'in işgalinden sonra bu bölgedeki tanınmış Türklerin bir kısmı, hayatlarını emniyet altına almak düşüncesiyle İzmir'e, bir kısmı da Yont Dağ köylerine çekilmişlerdi. Bundan dolayı azgınlığın hududu daralmış, daha çok insan öldürmeye imkân bulunamamıştır. *Türkiye İstiklal ve Harp Mücadeleleri Tarihi* kitabının 19. Cilt, 10846. sayfasında şu satırlara rastlanmaktadır:

Yunanlılar, millî karşı koymayı kırmak için, İzmir İşgal Kumandanlığı'nın tertip ve tensibi ile Menemen'de büyük bir katliam tertip ettiler. Öyle ki İzmir'deki İtalyan Konsolosluğu, Roma'ya müracaat ederek, Beynelmilel Tahkikat Komisyonu'nun, "Tekerrürü asrımız için hicap mevzuu olacak bu mezalimi önlemek üzere Menemen'e bir heyet gönderilmesini" istedi.

Fakat Menemen faciasının Yunanlıların eline geçeçek her yerde tekrarlanabileceği ihtimali, başlamış olan millî mukavemeti kırmak şöyle dursun, haysiyet şuurunu halkta büsbütün harekete getirmişti; şimdi yer yer Redd-i İlhak, Redd-i İşgal, Müdafaa-i Vatan ve Heyet-i Milliye adlarıyla gelişen bu mukavemet ruhu Yunan istila sürüsünü durdurmaya muvaffak oluyor, insan takati üzerinde bir kuvvet harcıyordu.

Yukarıda az evvel bahsettiğim kitap, bu safha için benim (Celâl Bayar) şunları söylediğimi kaydediyor:

Devrenin büyük hususiyeti, uyuşturulması için korkak ve hain kuvvetlerin elbirliği ettiği millî şuuru canlı bir halde ayakta tutabilmekti. Yorgun ve bitkin olan halk, yanı başında azimli ve ümitli bir hareket görünce, onun maddi kudretini hesaplamadan benliğinin derinliklerinde kökleşmiş olan istiklal ve hürriyet aşkı ile ona iltihak ediyor, emniyet ediyordu.

Bu haslet, Türk milletinin tarihinin en buhranlı devrelerinde şerefli bir varlık olarak yaşayabilmek için mesnet ittihaz ettiği haysiyet hissidir. Ona hitap edebildiğimiz zaman, en ümitsiz olanların bile kımıldadığına şahit oluyorduk.

Menemen olayı İstanbul'a aksedince, Genelkurmay'da şiddetli bir heyecan yaratmıştır. Bunu, üzerinde Cevat Paşa ile Kâzım Paşa'nın (Diyarbakırlı) imzaları bulunan 23 Haziran 1335 (1919) tarihli bir vesikadan öğrenmiş bulunuyoruz. Zamanın sadrazamına (başvekiline) şöyle deniliyor:

1- 17.6.335 öğleden beri Menemen'de İslam ahâli aleyhinde 'bir katliam' yapıldığı, mahallî memurların hemen tamamının öldürüldüğü haber alınmıştır.

2- İkibin kadar Yunan kuvveti Dikili'den hareket ederek 19/6/35'de Bergama'ya taarruza başlamışlar ve işgal etmişlerdir. Yunan kuvvetleri girdikleri köyleri yakmakta, fevkalâde barbarcasına davranmaktadır. Tekmil Bergama, civar ahâlisi göç etmektedir. İslam ahâli ziyadesiyle galeyanda olup vatanı müdafaa arzusu artmakta, millî kuvvetler halinde düşmanla müsademeler devam etmektedir. O havalide bulunup sükûn ve asayişi sağlamakla görevli kıtalarımız zor bir durumda kalmaktadır. Yunanlıların İzmir'den sonra istila ettikleri diğer taraflarda özellikle son günlerde Menemen ve Bergama çevresinde yapmakta oldukları barbarcasına hareket ve kıtal tarihte benzerine rastlanmayacak bir vahşeti bulmuş ve geçmiştir. Bunu durdurmak için ya Yunan istilasının önüne siyaseten geçerek memleketi harap ve mahvettirmemek, biçare İslam ahâlinin hayat ve namuslarını, büyük İtilâf Devletleri'nin zaman ve kefaleti altına aldırmak veyahut bizzat askerimiz vasıtasıyla ahâli ve memleketimizi siyanet eylemek üzere seferberlik ilan edilmek gereklidir.[6]

Burada dikkati çeken esas mesele millî kuvvetlerden bahsedilişi, seferberlik ilanının gerekli görülüşü ve teklifidir. Halbuki Bâbıâlî'nin bu yolda izlediği ve bundan sonra da şiddetini artırarak ısrarla üzerinde duracağı politikayı biliyoruz:

Yunanlılarla aramızda harp ilanı olmadığından protesto ile yetinilecektir. Kuva-yı Milliye vesair adlarla meydana çıkan silahlı kuvvetler men olunacaktır. Bunların hareketleri, saldırıları barış konferansında delegelerimizin müdafaalarını zaafa uğratır,

deniliyordu. Ne vakit? Baş delege Damat Ferit Paşa, konferans namına

Fransız Başvekili Clémenceau'dan gördüğü hakaretle yüzgeri edildikten sonra dahi...

Yunanlılara gelince: Gerçek yönü ile yukarıda anlattığım fecayii bilerek ve isteyerek vücuda getirdikleri 'Menemen vakasını' kendilerine göre anlatıp küçültmek istiyorlardı:

Bergama'dan ricat halinde geri çekilen Yunan askerlerine 'Arap Hasan' adında tanınmış bir kişinin evinden ateş edilmesi üzerine Yunan askerinin mukabelede bulunduğu, bundan başka hükümet konağından da silah kullanıldığı için Yunan askeri tarafından faillerin yakalandığı ve hapis edildiği, müsademe sırasında kaymakamın hükümet binası önüne çıktığı ve şahsı bilinmediği için vurulduğu anlatılmakta, kırk ölü, yirmi beş, otuz yaralı gösterilmektedir. Aşağı tabakadan bazı şahısların bir kısım Müslüman evlerini yağma ettiklerini, ancak yağmacıların çoğunun harp divanına verildiklerini; gasp olunan malların ilgili makamlarca sahiplerine iade edildiğini,[7]

kaydetmektedir ki böyle bir şey olduğu işitilmemiştir.

1918-1920 Yunan Ordusu'nun Seferleri adındaki, Yunanca'dan Türkçe'ye çevrilmiş kitapta aşağıdaki satırlara rastlıyoruz (s. 183), aynen şöyle denilmektedir:

Adalar askeri, Ralli Çiftlik-Bergama ve Ali Ağa-Bergama yollarında korkunç bir manzaraya şahit olmuştur. 8. Girit Alayı'na mensup arkadaşlarının Türk çeteleri ve köylüleri tarafından zalimane parçalanmış cesetleri serilmişti. Bu korkunç hayvani ve müstekreh vahşet manzaraları istisna teşkil etmiyordu. Bunlar aynı tarihte güneyde Commodore Fitzmaurice'in talebi üzerine 20 Haziran'da Yunan kıtalarının tahliye ettikleri Nazilli bölgesinde de vâki olmuştur. Nazilli, Atca, Sultanhisar, Köşk mevkilerini gezen İngiliz deniz subaylarından Teğmen Hoder ve İtalyan jandarmasından Binbaşı Corossini yüz kadar maktul saymışlardır.

Bu yazıda adı geçen yerler, benim de faaliyet sahamdı. Buralarda ya doğrudan doğruya veya dolayısıyla geçmiş olayları biliyorum. Yunanlı yazarlar ağır ifadelerle gerçekleri değiştirmeye çalışmaktadır. Girit Alayı'nın Bergama yollarında işi nedir? Türk'ün hürriyet ve istiklalini, millî şeref ve haysiyetini çalmak için gelmiş değil mi? Şerefli Kuva-yi Milliyeciler ellerindeki imkân ne ise onunla mertçe döğüşüp ölüyor veya öldürüyorlardı. Bergama'daki 'çetelerin' de yaptıkları bundan ibaretti. İnsanlıklarını, varlıklarını müdafaa ediyorlardı.

Güneyde de hal böyle idi. Aydın'dan ilerleyen Yunan kuvvetleri Nazilli'ye birinci defa Haziran'ın üçüncü Salı günü girmişlerdi. İşgal sırasında bir hadise olmamıştı. Fakat Yunanlılar Nazilli'ye yerleşir yerleşmez, durum değişmişti. Burada da İzmir'de, Aydın'da yaptıkları fenalıkları tekrara başlamışlardı. Mesela kadınlara taarruz ediyor, ezan okuyan müezzinleri minareden dayakla aşağıya indiriyorlardı. Sokak satıcılarının tab-

ları dökülüyor, Türk dükkânlarından hoşlarına giden mallar, bedeli ödenmeden alınıyordu. Memleketin ileri gelenlerinden ve gençlerden bazıları sebepsiz hapis oluyor, döğülüyorlardı. Bu arada Terzi Kara Mustafa ve Rençber Seyfettin Efendiler ölüm derecesinde dayak yemişlerdi. Rumlar heyecana geldikleri zaman sokakta rast geldikleri Türkleri 'Yaşasın Venizelos' diye bağırmaya zorluyorlardı.

Bu mezalime ve hakarete tahammül edemeyen halk, işgalin geçici olmayıp bir ilhak mahiyetini almakta olduğunu da anlayınca Yunanlılara mukabele etmek zorunluğunu duymuş, hayat ve namusunu müdafaa için Kuva-yi Milliyecilerle birleşmeye başlamıştı. Yunanlılar, yedikleri tokat, içine düştükleri korku yüzünden Haziranın 19. Perşembe günü Nazilli'yi terk etmeye mecbur olmuştu.[8] Mecbur olmuşlardı diyorum. Çünkü yer yer dağınık Yunan karakolları hücuma uğradıkları, Malkoç Köprüsü'nün atıldığı, Erbeyli baskını yapıldığı bir sırada Aydın'daki üssünden uzakta, Nazilli'de bulunan bir taburun hayatı tehlikeli bir hal alırdı. Burada duramazdı. Kendilerinin de dedikleri gibi Commodore Fitzmaurice Yunanlıların Nazilli'yi işgal ettiklerini haksız ve fazla buluyor, geri çekilmelerini 'talep' ediyordu.

Fitzmaurice bu sırada İzmir'de, Amiral Calthorpe'in yardımcısı şeklinde çalışıyordu. Bu zatın Lord Curzon'a intikal ettirilen bir raporunda:

Aydın için yapılacak yegâne sulhün Yunan askerlerini İzmir Sancağı'na geri çekmek olacağı fikrindeyim. Bu fikrim Mr. Steryadis (İzmir'de Yunan Yüksek Komiseri) tarafından Mr. Venizelos'a bildirilecektir.

Türkler Yunanlılara taarruz etmeyeceklerine dair teminat verdikleri müddetçe gerek o, gerekse Nider bu teklife muhalefet etmeyeceklerdir',

deniliyordu. Bu tarihlerde Venizelos da Paris'te idi. İngiliz devlet adamlarıyla temaslarına devam ediyordu. Mr. Balfour ile görüştü. Mülâkat sırasında Mr. Balfour, Yunan Başvekili'ne:

Dörtler Konseyi tarafından tespit edilen sınırların, sadece rızanız olmaksızın değil, talimatınız hilâfına Yunan makamları tarafından aşılması takdirinde, en iyi hal çaresinin, Yunan askerlerinin derhal İzmir Sancağı ile Ayvalık İlçesi sınırları gerisine çekilmek fikrinde olduğunu ve bu meselenin Beşler Konseyi'ne çekilmesinden önce bu dostane tavsiyeleri yerine getirmesinin iyi olacağını,

söyledi. Mr. Venizelos, önce ilerleme bakımından mahallî Yunan makamlarının verilen talimata uymadıklarını itiraf etti ve:

Paris ile İzmir arasında haberleşme güçlüğünün ve bu bölgede hiç kimsenin neye yetkili olup, olmadığının bilinmediği için ilerleme olmuştur,

dedi. Bu sebeple Balfour'un fikrini değiştirmesini ısrarla istedi. Veni-

zelos ilk ilerlemenin, İtalyanların Menderes yönündeki yürüyüşlerini durdurmak için yapıldığına işaret etti. İzmir Sancağı sınırları içinde tutmaya zorlanmanın Yunanlıları çok fena stratejik bir duruma sokmak olacağını anlattı.

Bu takdirde Manisa demiryolu üzerinde, asker toplama imkânı verilmiş olacağını ve bundan da Türklerin İzmir'e taarruz etmelerinin kolaylaşacağını,

söyledi. Hiçbir tarafın aşmaya yetkili olmayacağı işgal sınırlarının kesin olarak tespitini istedi. Edremit'den başlayan ve Soma, Akhisar, Salihli, Atça ve Menderes köprülerinden geçen yerlerin Yunanlılar tarafından işgaline müsaade olunmasını ısrarla talep etti.

Bu konuşmaya dayanan Mr. Balfour, aşağıdaki sorularının cevaplandırılmasını Amiral Calthorpe'den istemiştir:

1- Yunan makamları talimatınıza ne derece riayet etmemişler ve İtalyanların ilerlemesi ile Türklerin asker toplamaları olayları bu harekete ne dereceye kadar hak vermiştir.

2- Venizelos'un teklifleri hakkındaki tavsiyelerinizi öğrenmek istiyorum. Bu tavsiyelerinizi bildirirken işgal edilecek hattın, barış konferansının Türkiye hakkındaki kesin bir karara varmasına kadar elde tutulacak şekilde olmasını hazırlamanızı istiyorum. Bugün en önemli olan şeyin, kesin bir sınır çizmek ve gerek Türklere, gerekse Yunanllara bu hatta (sınır) riayet etmelerini ve bunu hiçbirinin geçemeyeceğini bildirmek olduğu fikrindeyim. Herkes de bu fikirdedir.

Bu hattın çizilişi Türkiye'den –şayet yapılacaksa– hangi toprakların alınıp Yunanlılara verileceği hususundaki kesin anlaşmaya bir zarar vermeyecek şekilde yapılmalıdır. Bu telgrafın umumu hakkında İzmir'deki kıdemli deniz subayının görüşlerini en kısa zamanda öğrenmekten de memnun olacağım.

Amiral Calthorpe Mr. Balfour'un sorularına:

İzmir'den Commodore Fitzmaurice'den alınmıştır. İşaret ettiği noktaları tamamen tasvib ediyor ve tekliflerinin kabul edilmesinde ısrar ediyorum,

kaydı ile verdiği cevapta özetle şöyle demiştir:

Önce müttefik konseyinin talimatına rağmen Yunanlılar tarafından başlangıçta işgal edilen yerler şunlardır: Nazilli'nin güneyine kadar, Manisa ve Kasaba ilçeleri ile Menderes Vadisi, stratejik noktalar olan Manisa ve Kasaba dışında bu işgali mazur gösterecek hiçbir sebep yoktur. Müttefik konsey tarafından gösterilen sınırlar dışındaki şu yerler el'an Yunan işgali altında bulunmaktadır. Manisa, Kasaba, Aydın, Menderes Vadisi ve Ayvalık İlçesi'nin doğusunda birkaç millik arazi. Yunanlıların talimatıma itaat etmedikleri hususlar aşağıdadır:

a) Akhisar'ın işgali
b) Selçuk–Aydın Demiryolu'nun işgali

c) Menderes Nehri'nin ötesinde Girova'nın güneyine kadar olan bölgede muharebeye girişmek.

e) Aydın'ın tekrar işgali... Bunlardan başka siyasi hareketlerle hazırlanan ve daha fazla kan dökülmesine sebep olacak ve bugünkü huzursuzluğu memleketin daha da doğusuna götürecek olan Mr. Venizelos'un teklif ettiği yeni sınırlara tamamen muhalifim. Teklif ettiği sınırlar, idaresi güç ve elde tutulması imkânsız olan yerlerdir.[9]

Buraya kadar anlattıklarım, işin siyasi, kısmen de askerî bölümüne aittir. Bir de zulüm, tecavüz ve taaddî faslı vardır. Bunun etrafında o kadar çok hazin şikâyetler oldu ki nihayet Avrupa medeniyetini temsil ettikleri iddiasında bulunan İtilâf Devletleri, o zamanki mantaliteye göre söyliyorum, biz Türklerin de insan olduğumuzu anlamak ihtiyacını duydu; Paris Barış Konferansı'ndaki delegeleri, milletlerarası bir tahkik heyetinin memleketimize gönderilmesine karar verdi. İleride bu bahse avdet edeceğim. Heyet facia mahallerinde tahkikatını yaptı. Mesela Aydın ve havalisi için sorduğu sualler şu üç noktada toplanabilirdi:

1- Aydın'ın kanlı vakaları, Yunanlıların sebebiyet verdiği Türk milletinin bir kıyamı mı idi? Yoksa Türk kumandanlığının bir tertibi, eseri mi idi? Türk halkının bir kıyamı eseri idi ise Türk askerî kıtalarının muharebelere karışması sebebi ne idi?

2- Aydın'ı terk eden Türk halkı ne için yurtlarına dönmüyorlardı. Yunanlıların fiil ve hareketlerinden mi, yoksa Türklerden bir kuvvetin men etmesinden mi çekiniyorlar?

3- Aydın Muharebesi sırasında Rum ahâli neden kaldırıldı ve dahile naklettirildi, şimdi akıbetleri ne oldu? Bunlar yerlerine dönemezler mi idi?

Bütün soruların cevapları verildi, umumi tahkikatın sorunda heyet, Yunanlıların suçlu olduğuna hükümetti. İleride bu konuya avdet ederek tafsilat vereceğim. Şimdiden şu kadarını söyliyeyim: Sanık Yunanlılar mahkûm oldu, fakat ilâm hükmü infaz olunmadı. Galiplerin adaleti bundan ileri gidemedi, lafta kaldı.

Halkımız bu gerçeği bilmekle beraber yine İstanbul'da İtilâf Devletleri'ni temsil eden büyük devletlerin yüksek komiserlerine başvurmaktan kendini alamıyordu. Bizim Akhisarlılar'da tereddütten sıyrılmışlardı, böyle yaptılar. Aynı zamanda düşmana karşı ellerindeki silahı bırakmayacaklarını ifade eden aşağıdaki telgrafı Harbiye Nezareti'ne çektiler:

Harbiye Nezareti'ne,

Akhisar
20 Haziran 1335 (1919)

Dün akşamdan bugüne kadar Menemen'deki Yunan askerinin hükümet memurlarıyla İslam ahâliyi 'katliam' eyledikleri ve 'katliamın' halen devam etmekte bulunduğunu, tarifi kabil olmayan bir heyecan ve teessürle haber almaktayız.

Esasen vatanımıza adil ve insaniyet kaideleri ile milliyet esaslarının hilâfına olarak ayak atar atmaz İzmir sokaklarındaki cinayetlerini pek vicdan yıkıcı bir tarzda tekrar eylemesi işgal ordusunun mahiyetini göstermektedir. Türk milleti ve İslamiyet, vatanını, hayat ve namusunu bu elim mütecavizlerden temizlemek için kıyam etmiş, haklı davasını silahıyla müdafaaya başlamıştır.

Müttefik Devletler namına, İzmir şehrine münhasır olan askerî işgali, keyfe mâyeşâ tevsi ve sivil memurlarla silahsız ahâli, kadın ve çocukların hayatını ifnâya sebep olan kanlı tecavüzlerini ne vakte kadar devam ettireceği milletimizi ciddenn düşündürmektedir. Hükümetimizden millî ve vatanî haklarımızı kurtaracak bir hatt-ı hareketin tayinini ve fiilen ibrazını kat'iyen talep ederiz.

İzmir ve İstanbul'da İtilâf Devletleri siyasi mümessillerine sureti mahsusada çektiğimiz telgraf ile vâki cinayetler karşısında mensup oldukları devletlerin adaletini temenni ve derhal müdahalesi talep edilmiştir. Namert düşmanın vilayetimizin her noktasını hemen tahliye etmedikçe silahımızı elimizden bırakmayacağımızı ve müdafaa-i nefs emrinde doğacak feci neticelerden kat'iyen mesul kalmayacağımızı arz eyleriz.

Ahâliden
Mehmet Nuri

Memleket namına
Belediye Reisi Ali

Musazâde Rıza

Hafız Mehmet Sait'

Müderriszâde Süleyman

Akhisar Redd-i İşgal Heyeti

Ahâliden
Hafız Osman oğlu Hüseyin

Ulemâdan
Müderriszâde Mehmet

KÜÇÜK BİR OLAY, O ZAMANIN HAYATINDAN BİR ÖRNEK

Cephede mutad günlük işlerimizle meşgul oluyordum. Bir haber geldi, Marmara bucak merkezine İstanbul'dan üç efendi gelmiş... Salihli'den geçerek Sıvas'a doğru yollarına devam edeceklermiş. Bunlar kim olabilirdi? Yolculuklarının hedefi ne idi? Tabiî merak ettim. Bu sırada umumi durumdan sıhhatli haber almak bizim için çok zordu. Muntazam surette gazete okuyamıyordum. Elimize geçen gazeteler de İtilâf Devletleri mümessillerinin sansüründen geçtiği için gerçeği öğrenmek mümkün olamıyordu. Bizi tenvir edecek bilgiyi verecek merkezimiz yoktu. Daha doğrusu merkezlerdeki millî heyetler buna layık olduğu önemi verecek halde değildi.

Hemen atlara atladık, akşam üzeri Marmara bucağına vardık. Gelenler sivil giyinmiş üç subaydı: Yüzbaşı Asaf Bey (Kılıç Ali), Enver Paşa'nın kardeşi Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'nın Başyaveri İnebolulu Yüzbaşı Selim Bey (Yörük Selim) Enver Paşa'nın yaverlerinden, üçüncüsü de Binbaşı Dayı Mesut Bey... İleride Millî Mücadele tarihinde yer alacak bu üç genç, İstanbul'da barınamamışlar, kendileri için çalışa-

yer alacak bu üç genç, İstanbul'da barınamamışlar, kendileri için çalışacak ateşli bir saha arıyorlardı. Bu sırada Kafkas'a geçtiği söylenmekte olan eski kumandanları Enver Paşa'nın yanına gitmeyi düşünmüşlerdi. Fakat bir de yolları üzerinde Sıvas'a uğrayıp Mustafa Kemal Paşa'yı görecekler, müsaade ederse emrine gireceklerdi. Bizim Marmara heyeti, şereflerine bir akşam yemeği verdi. Yemek boyunca İstanbul'daki durum konuşuluyor, memleketin kurtuluş çareleri -akla geldiği gibi- anlatılıyordu. Fakat misafirlerimiz söylemekten ziyade, dinlemeyi tercih eder görünüyorlardı. Çünkü yolculuklarının dikkati çekmemesini istiyorlardı. Halbuki hamiyetli Marmaralılar kendilerini sinelerine basmışlardı. Vasıta bulmak suretiyle seyahatleri kolaylaştırılmış, Salihli'ye uğurlanmışlardı. Tam bu sırada bana Akhisar'dan bir haber aksetti. Yayaköyü Yunanlılar basacakmış, halk bundan dolayı heyecanlanmış, şehri terk ederek Akhisar'a göç etmeye başlamış... Yanımdaki kuvvetle ve süratle bu istikamete yöneldim. Yayaköy ile Akhisar arasında göçmen kafilesine rastladım. Oldukça kalabalık olan bu topluluğu bulduğum yerde tuttum. Akhisar'a gitmelerini önledim. Yayaköy'ün halini bizzat görmek için ilerledim. Halkın telaşı beyhude değilmiş, Yayaköylü Rumlar çete halinde gece şehre girmişler, birkaç yerde bomba patlatmışlar, ahâliyi bu suretle 'terk-i diyara' kaçmaya zorlamışlar. Bizim sür'atle üzerlerine geldiğimizi görünce, önemli bir kuvvetin öncüsü sanarak müsademeyi kabul etmemişler ve firar eylemişlerdir.

Şehir içinde kaçmaya vakit bulamayan yaşlı bir Rum, boş bir Türk evinin içinde yakalandı, üzerinde balık avcılığında kullanılan dinamitler bulundu. Suçunu itiraf etti. Evi dinamitleyerek tedhiş yaratacağını söyledi. Kuva-yi Milliyecilerin usullerine göre bu adamın cezası orada verilirdi. Ben böyle yapmadım. Akhisar'a getirdim. Mıntıka Kumandanlığı'nın harp divanına teslim ettim. Bu küçük olayı o zamanın hayatından bir örnek olmak üzere kaydetmiş bulunuyorum.

BÖLÜM 6

TATAR'IN İŞGALİ

Bizim Akhisar cephesinin, anlatmaya değer savaşlarından birisi de Tatar'ın Yunanlılar tarafından işgali münasebetiyle meydana gelen çarpışmadır.

Bu sırada ben, İstanbul Mebusan Meclisi'ne Saruhan (Manisa) mebusu seçilmiş, fakat Akhisar'dan henüz ayrılmamıştım. 3.12.1919 günü cepheden gelmiş eski İttihatçı dostum Sındırgılı Oğlu Mehmet Bey'in evinde misafir bulunuyordum. Zaten her kasabaya indiğimde burada kalırdım. Bu muhterem ailenin dostluğundan, misafirseverliğinden faydalanırdım. Bu defa hasta idim. Menderes Vadisi'nin sıtma mikropları, Gediz Nehri kıyılarındaki ile vücudumda birleşmiş, oldukça şiddetli bir ateş içinde o gece beni yatağa sermişti. 4.12.1919 sabahı, erken saatlerde Cihan Paşa Çiftliği ile Selim Şahlar arasına sürülmüş olan keşif kolumuzdan, düşmanın 'Tatar' yönünden bir piyade taburu ile demiryolunu izleyen süvarisinin ilerlemekte oldukları haberi geldi. Tatar'daki millî tabur keyfiyeti millî alaya ve mıntıka kumandanlığına bildirmekle beraber düşmanı karşılamak üzere tertibat aldı. Makineli tüfenkler düşman piyadesinin ve süvarisinin geldiği yönlere tabiye edildi. Keşif kollarımız düşmanla müsademeyi kabul ederek yavaş, yavaş çekildi.

Bu haberi Akhisar'da almış bulunuyordum. O gün kasabanın pazarı idi. Köylerden alışveriş için gelenler olmuştu. Bunların gençlerinden bulabildiğim kadar delikanlıyı silahlandırdım. Emrim altına aldım.

Mıntıka kumandanı Yarbay Sabri Bey, alayın ikinci süvari bölüğü ve kuruluş halinde bulunan ikinci piyade taburu mevcudu ile savaş mahal-

line yöneldik. Piyade taburuna, Balkan Savaşı'nda ayağından yaralanmış, İzmir Askerî Harp Divanı'nda üye olarak bulunmuş ve fakat şimdi ismini sıhhatle hatırlayamadığım gazi bir yüzbaşı kumanda ediyordu. Düşman, Tatar'ın karşısına gelmişti. Bir süre bekledikten sonra saat 8'de siperlerimiz üzerine ilerlemeye başladı. Bu anda Karaağaçlı'ya ve Mütevelli sırtlarına tabiye edilen düşman bataryaları ve ileriye sokulan ağır ve hafif makinelileri ve tayyaresi de bomba ve makineli tüfengi ile Tatar üzerine bir ateş yağmuru yağdırmaya başladı.

Bu ateşten kuvvetlerimizin ürkerek çekileceğini uman düşman piyadesi siperlerimiz üzerine yürüdü. Tam 'müessir sahaya' girer girmez kıtalarımızın şiddetli ateşi ile karşılandı. Zayiat vermeye başlayan düşman yere yapıştı.

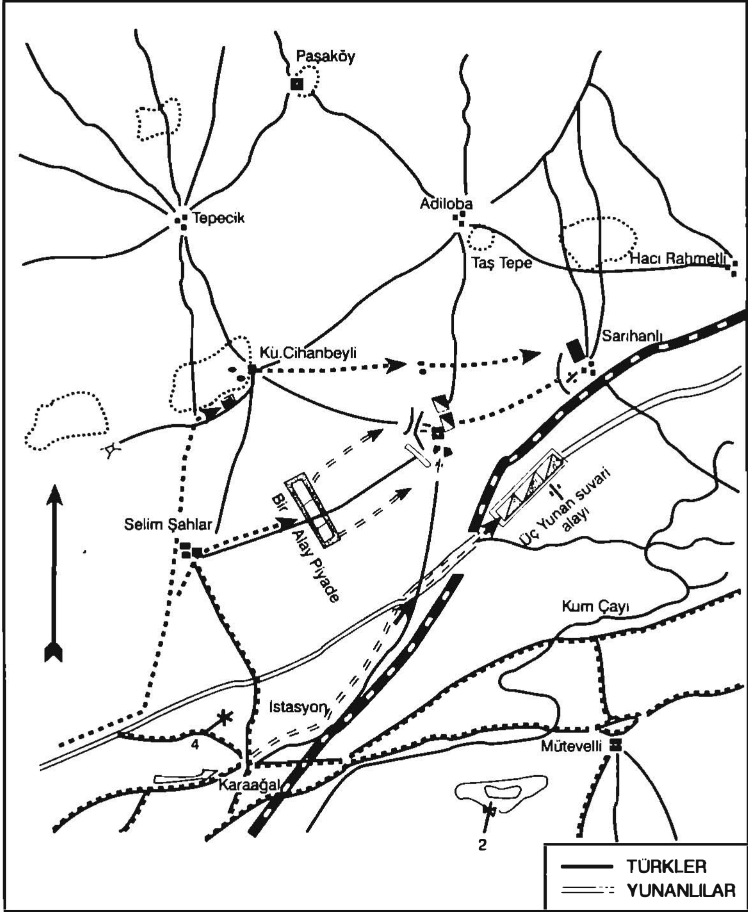
Makineli bölüğü, Saruhanlı ile Tatar arasında düşman süvarisinin daha gerilere sarkmaması için birleştirildi, ikinci bölükle de Tatar'ın kuzey siperleri takviye olundu. Makineli tüfenklerimizin iştiraki ile şiddetli bir ateş karşısında kalan düşman buranın işgalinin kolay olmayacağını bir hayli zayiat verdikten sonra anladı. Bütün 'taarruz' güçlerini kullanmak zorunda kaldı. Bir tabur kadar kuvvetini Tatar'ın kuzeyini çevirecek surette sevk ederek diğer kuvvetleri ile batıdan siperleri zorlamaya başladı, topçu ateşini artırdı. Süvarisi'nin de Tatar'ı güneyden çevirdiği görülüyordu.

Düşman, ateş gücünün himayesinde çemberi daraltıyordu, kuzeyden köyü çeviren düşman irtibatımızı kesmek üzere idi. Karşısına geçen süvari bölüğümüz büyük fedakârlıkla düşmanı olduğu yerde tutmaya çalışıyordu. Fakat fazla kuvvet karşısında muvaffak olamayacak hale gelmişti. Beş saat kadar süren bu kanlı vuruşmada savaşçılarımız üzerinde fişenk kalmamıştı. İhtiyat cephanemiz de tükenmişti. Çekilmek zorunda kalmıştık. Yunanlılar Tatar'ı işgal etti ama, gönüllerimiz, askerlerimiz kahramanca döğüşmüşlerdi.

Bu savaş sırasında birkaç değerli subayımız yaralanmıştır. Bunların hepsinin adlarını şu anda maalesef hatırlamaya muktedir değilim. Yaralı gençlerimiz arasında İsmet İnönü'nün başvekilliği sırasında yaverliğini yapan Fikret Yüzatlı da vardı; hepsi bir köyde ihtimamla tedavi altına alınmışlardı.

Biz, daha sonraları Yunanlıların Tatar'ı işgale teşebbüslerini iki maksada bağlamıştık. Burada İzmir'de oturan bir Avrupalı yabancının çiftliği vardı. Bu çiftlik bizim tarafta, Yunan işgal sınırları dışında idi. Sahibi, tarafımızdan her çeşit yardımı görüyordu. Buna rağmen Yunan işgal sınırları içinde kalmayı istemiş olacak ki Yunanlılar, masum kanı dökmek pahasına, kendisine bu cemileyi göstermişlerdir.

İkinci hatıra gelen de General Milen Hattı'nın Yunanlılar lehine tashihi meseledir ki bu da birkaç kilometre yer için bu kadar kan dökülmüştür, demektir.

Yunanlıların Tatarı işgal hareketini gösterir kroki

MUSTAFA KEMAL PAŞA İSTANBUL'DA, SULTAN VAHDEDDİN, PAŞA'YI DAMAD YAPMAK İSTEMEKTE, PAŞA SİYASİ HAZIRLIKLARDA BULUNMAKTA, ANADOLU'YA GEÇMEK YOLUNU ARAMAKTA

Müşir Ahmet İzzet Paşa, Sadrazamlıktan çekileceği sırada, henüz Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf makinesi başına davet etmişti. İzzet Paşa, bu karşılıklı haberleşmede kabineden istifa ettiklerini bildiriyor, Mustafa Kemal'in, "İstanbul'da bulunmasının münasip olaca-

ğını," söylüyordu. Genç Paşa, bu îmâdan İstanbul'da buhranlı bir durumun başlayıp devam etmekte olduğunu anlamakta gecikmemişti. Kumanda ettiği grup da lağvedilmiş olduğundan kalkıp İstanbul'a gelmiş, burada siyasi çalşmalarına açıktan açığa başlamıştı.[1]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da siyasi yoldan başarılı bir sonuca varmanın imkânsızlığını anlayınca, amelî çıkar bir yol aramaya başladı ve hareket tarzını ona göre ayarladı. İlk iş olarak kabiliyetine ve ahlakına güvendiği arkadaşları ile temas etmek istedi. Bunun için, İstanbul'un o sırada en modern oteli Pera Palas'a yerleşti. Buradan Salih Fansa adında Halep'ten tanıdığı bir zatın evine nakletti, ve nihayet Şişli'de Halaskârgazi Caddesi'nde bugün müze olan evi kiraladı. Burası kendisinin esas faaliyet merkezi oldu.

1918 yılı son aylarına rastlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Pera Palas Oteli'nde oturur iken İstanbul'u işgal eden İngiliz kumandanlarından General Harrington'un ve arkadaşları İngiliz generallerinin dikkatini çekti. Bu genç, şık, kibar, tavırlı Türk generali kim olabilirdi? Otelciden öğrendiler: Çanakkale savaşlarını idare eden Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a yeni gelmişti.

İngiliz generali bir aracı yolu ile görüşmeye talip oldu. Aracı, İngiliz generalinin arzusunu söylediği zaman Paşa'nın vakar içinde, "Nerede görüşmek istiyorlar?" sorusu işitildi.

Yanlarına davet ediyorlar, efendim.

Bu cevap üzerine genç Paşa'nın gözleri parladı:

Onlar memleketimizde misafirdir. Biz ev sahibiyiz. Türk geleneğine göre misafir ev sahibinin yanına gelir, bu takdirde kendilerini kabul ederim.

Bu soru ve cevap üzerine sonuç ne olmuştur? Hemen söyleyeyim, Paşa gitmedi, onlar da gelmedi, görüşme de tabiatıyla olmadı.

Beyoğlu'nda Hava Sokağı'ndaki eski Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Franko Paşa Apartmanı'nda oturan Salih Fansa'nın yanında geçen tarihi olay daha enteresandır. Bu aile ile dostlukları, Paşa'nın Halep'te bulunduğu sırada başlamıştı. Paşa bir ara hastalanmış, büyük dikkatle bunlar tedavisine yardımcı olmuş, istirahatını sağlamışlardı. Burada da evlerinde Paşa için bir oda hazırlamışlardı. Paşa, Halep'te olduğu gibi burada da rahatsız olduğu için bu eski dostlarından özel bir ihtimam görüyordu. Modern konfordan çok hoşlanan Paşa yeni hayatından memnundu. Bulunduğu yeni evde levazım subaylarından Ali Rıza Bey de kendisini ziyaret edenler arasındaydı.[2]

Levazım subayının getirdiği haberde memleket büyüklerinden, İttihat ve Terakki'nin gözde adamlarından bir kısmının İngilizlere teslim edile-

rek Malta'ya sürülecekleri, hatta bunlar arasında Fethi Bey'in de (Okyar) bulunduğu söylentisi vardı. Tesadüf o gün de Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geldi. Paşa, işittiklerini arkadaşına anlattı, dikkatli olmasını, şehirde emin bir yerde gizlenmesini tavsiye etti.

Fethi Bey Sadrazam Damad Ferit Paşa ile görüştüğünü, bu konuda kendisine 'söz verdiklerini' anlattı. Mustafa Kemal'in haberi nasıl aldığına hayret etmekle beraber işi umursamamazlıktan geldi.

Paşa ise, ısrar ediyor, "Bu adamların sözlerine inanmamak lâzım geleceğini," söylüyordu. Fethi Bey evine döndü. Gece, Galibe Hanım Mustafa Kemal'e, eşi Fethi Bey'in tutuklandığı haberini verdi.

Fethi Bey vakası olduktan birkaç gün sonra idi. Salih Fansa'nın eşi Selma Hanım, Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladı, kendileri evde yok iken gayet önemli bir ziyaretçinin evlerine teşriflerini haber verdi. Bu gelen Sultan Vahdeddin'in hemşiresinin kızı Prenses Münibe Hanımefendi idi. Özel ve gizli bir görev ile padişah tarafından gönderilmiş bulunuyordu. Vahdeddin, kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal Paşa ile evlendirmek istiyordu. Prenses bu maksatla aracı olarak buraya gönderilmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa evde olmadığı için ev sahibi Selma Hanım ile görüşmüş, o da şimdi meseleyi –olduğu gibi– Paşa'ya naklediyordu. Selma Hanım'a göre, Prenses Münibe aynen şunları söylemiş oluyordu:

Beni buraya gizli olarak zât-ı şâhâne gönderdi, kızları Sabiha Sultan'ı fahri yaverleri Mustafa Kemal Paşa'ya vermek arzu buyuruyorlar, kendisine bu meseleyi söyleyiniz. Ben bir iki gün sonra gelir, sizden haber alırım.

Vahdeddin'in Mustafa Kemal Paşa'yı, kendi, şahsi hesabına kazanmak istediği muhakkaktı. Fakat Meşrutiyet İnkılâbı'nı vücuda getiren bazı genç subaylar gibi padişah damadı olmak hevesi Mustafa Kemal'de yoktu. Kendisini, muhteşem de olsa, salonlar içinde hapsolmuş bir hayattan uzak bulundurmak istiyordu.

Bayan Selma Fansa, Prenses'in getirdiği haberi akşam anlattığı zaman, paşa düşünmeden şu cevabı verdi:

O halde Sabiha Sultan buraya gelsin!..

Prenses Münibe –söylediği gibi– birkaç gün sonra tekrar geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap kendisine söylendiği vakit gülerek:

Bir Sultan, Saray'dan çıkar da bir eve nasıl gelir?

dedi. Bu sırada apartmanın zili çaldı. Birinin geldiği anlaşılıyordu. Bu da Mustafa Kemal'den başkası değildi. Prenses ile bizzat görüşmek imkânı kendiliğinden vücut bulmuştu. Paşa, Münibe Hanımefendi'yi nezaket ve saygı ile selamladı. Yukarıdaki sözünü:

Lütfen Sultan Hanım buraya kadar teşrif etsinler,

şeklinde tekrarladı. Prenses de önce söylediği gibi,

Bir padişah kızı buraya, ayağınıza kadar nasıl gelebilir?

dedi. Mustafa Kemal Paşa'nın buna cevabı şöyle oldu:

Ben memleketim için çalışmış, muvaffak olmuş bir adamım. Bundan sonra da daha büyük hizmetler yapacağımdan eminim. Sultan Hanım'ı Saray'dan başka bir yerde görsem ne çıkar?

Konuşma bir neticeye varmadan sona erdi. Prenses Münibe'nin veda sırasında Bayan Fansa'ya:

O da olur; Sultan Hanım'ı getirebilirim. Fakat Paşa'nın bu konuda ciddi olduğundan emin olabilsek...

dediği işitildi ve bu da Mustafa Kemal Paşa'ya duyuruldu.[3] Bu olay tabiatıyla aile arasında uzun boylu görüşüldü ve münakaşa konusu oldu. Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım oğlunun padişah ve halifeye damad olmasını arzu ediyordu. Bu fikrini Fansa ailesine açtı.

Aman siz Mustafa'yı ikna ediniz. Buna bir çare bulalım,

dedi. Salih Fansa, meseleyi Mustafa Kemal Paşa'ya açtığı, annesinin düşüncesini anlattığı zaman şu cevabı aldı:

Annem böyle düşünebilir ve belki işittiği sarayın şatafatlı hayatına özenebilir ve oğlu için de büyük istikbal görübilir, fakat doğrudan doğruya millete hizmet nasıl sağlanabilir? Bu olacak şey değildir.

Sultan Hanım'ın daha sonra Şehzade Ömer Faruk Efendi ile evlendikleri malûmdur.

Şişli'deki bugün müze olan evde bir toplantı oldu. Bu toplantıda Yaver Cevat Abbas, Levazımcı Ali Rıza, İsmail Canbolat ve o devrin bazı şahsiyet sahibi adamları bulunuyordu. Gayeleri gizli teşkilât yapmaktı. İstanbul'daki Türkleri koruyacaklar, fırsat bulurlarsa isyan çıkaracaklardı. Bu maksatla işçileri, fabrika, tramvay personelini ellerinde tutacaklardı. Bunun için gereken para sağlanamadığından bu teşebbüs yürümedi.

Mustafa Kemal Paşa, Şişli'deki ikametgâhında güvendiği çeşitli kimselerle memleket meselelerini görüşmeye devam ediyor, hasbihalde bulunuyordu. Bunlardan biri de General Ali Fuat Cebesoy'du. Bu görüşmelerinde umumi durumu gözden geçirdikten sonra o an için çıkar yolun aşağıdaki 6 maddeden ibaret olacağını düşünmüşler, kararlaştırmışlardı:

1- Ordudaki terhis işinin derhal durdurulması,

2- Yurdun savunmasına en gerekli olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek,

3- Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmak,

4- Millî mukavemete taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek,

5- Vilayetlerde particilik adı altında yapılan kardeş mücadelesine engel olmak,

6- Halkın maneviyatını yükseltmek.

Bu yolu açabilmek için onlara göre iki önemli meseleyi halletmek zarureti vardı. Ya kabineyi devirmek, veyahut millî mukavemete taraftar bir millî savunma ve içişleri bakanını iş başına getirmek. Birincisi, şimdilik imkânsız gibi görünüyordu. İkincisi, halledilmeye çalışılacaktı. Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın millî savunmayı üzerine alması pek doğru olurdu. Paşa sırf memlekete hizmet bakımından bu görevi memnunlukla kabul edeceğini ifade etmekten çekinmiyordu. Meseleyi tamamiyle tebarüz ettirmek için söylemeliyim ki bütün bu düşünceler, kararlar esas gayeye varabilmek için tedbir aramaktan ibaretti. Hadiselerin inkişafına ve şartlara uygunluğuna göre değişiyordu. Şimdi bizzat yine Mustafa Kemal'den yeni ve daha kesin, bir kararını dinleyelim:

Bir gün dört müşterek arkadaşımızla birlikte bir hayli münakaşadan sonra, ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik ve ihtilalci tedbirler düşünmeye başladık. Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir hükümet kurarak daha azimli hareketlere başvurmak gibi... Başka bir gün bizim Şişli'deki evde toplantımız nihayet bulduktan sonra, dört kişiden biri dedi ki:

"Arkadaşlar ben çok düşündüm. Namusumla söz veririm ki sırrınız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmaya devam etmeyeceğim." Hepimiz hayret içinde birbirimize baktık. İçimizden biri:

"Bu ne demek? Başarıdan emin mi değilsiniz?" dedi.

"Hayır! bunu düşünmedim. Muvaffak olacaksınız. İhtilalciler muvaffak olsalar bile birçok tehlike karşısındadırlar. Bunu da kabul etmelidirler. İşte o zaman ben ve benim gibiler sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek ihtiyat adaylar oluruz." Derhal dedim ki:

"Beyefendinin iştirak etmeyeceği bir teşebbüs makul da olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz." Böyle yaptık, kendisi müsaade alıp gitti. Kalanlar cemiyeti tekrar kurmuş oldular.

Günler geldi geçti. Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu kanaata vardılar ki Vahdeddin'i öldürmekle, hükümeti düşürmekle esaslı bir netice almaya imkân yoktur. Nihayet hükümdar ve hükümet de, düşman süngüleri karşısında bulunmak durumundan kurtulmuş olamayacaklardır.

Bununla beraber bu temaslarıma devam ediyordum. İçlerinden bir kısmında saf bir vatanperverlik hissinin coşkunluğundan başka ne fikir, ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hâlâ hasis politikacılık menfaatlerinden başka düşünce-

leri yoktu. Kendi kendime şu kararı verdim. Münasip bir zamanda ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra bütün Türk milletine felâketi haber vermek!

İşte çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakit gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemiş gibi herhangi temaslara devam ettim.[4]

General Ali Fuat Cebesoy da *Millî Mücadele Hatıraları* adlı eserinde şunları söylemektedir:

Mustafa Kemal Paşa'nın (Şişli'de bugün müze olan) evine son defa olarak gitmiştim. Akşam yemeğini beraber yiyecek, dertleşecektik. Beni karşılarken:

"Rauf Bey'i de (Sayın Rauf Orbay) çağırdım," demişti. Hüseyin Rauf Bey'den saklı hiçbir şeyimiz yoktu. Bu temiz kalpli vatanperver arkadaşımız bizimle beraberdi. Akşam yemeğinden sonra saatlerce konuştuk. Kemal Paşa, eğer bir vazifeye kendisini tayin ettiremezse Anadolu'da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe oradan başlayacağını söylüyordu.

"Paşam, ben ve kolordum daima emrindedir," dedim. Mavi gözlerinin nasıl ışıkla parladığını tarif edemem. Yerinden kalkıp hararetle elimi sıkmıştı.[5]

Ali Fuat Paşa'nın 1919 yılı Şubat ayında atandığı kolordunun merkezi Konya Ereğlisi'nde idi. Buradan karargâhı, daha müsait olan Ankara'ya nakil edecekler, Mustafa Kemal de Anadolu'ya geçecek, Ankara bir mukavemet merkezi olacaktı. Bu konuda anlaşmışlardı.

Saklı hiçbir şeyleri olmadığı, temiz kalpli Rauf Bey de görevinden ayrılması için Bahriye Nezareti'ne başvurmuştu. Damad Ferid kendisini çağırttı. Rauf, bey bu çağırıya sivil elbise giyerek icabet etti. Damat Paşa ondan, bu kararından vazgeçmesini istedi. Rauf Bey de açık kalple konuştu, "Hükümet bu yolda giderse ordunun başkaldıracağını," söyledi; terhis edilen askerlerin acıklı durumu üzerinde durdu:

Hükümet onları memleketlerine göndermeye söz verdiği halde bu sözünde durmamıştı, askerler ortalıkta serilip kalmışlardı. Kan ve ateş arasında memleketleri için dövüşmüş olan bu erler şimdi ölümden beter bir sefalet içinde bulunuyorlardı. Bütün şimdi ölümden beter bir sefalet içinde bulunuyorlardı. Bütün bunlar isyana yol açacak şeylerdi. Bu isyanda asker olarak rol oynamak istemiyorum. Kendi bildiğim gibi hareket edebilmek için bütün resmî ünvan ve imtiyazlardan kurtulmak istiyorum,[6]

dedi. Acı gerçeklerle karşı karşıya gelmeğe alışmamış saray adamı Damad Paşa kahramanımızın istifasını kabul etti.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'le (İsmet İnönü) buluştukları sırada aşağıdaki görüşmeyi yaptıklarını anlatmıştır.[7]

Bir gün İsmet Bey'i davet ettim. Şişli'deki evimde beni yalnız bulan İsmet Bey,

"Yine ne var?" dedi. Sual sorarken gözlerinin içi yüksek zekâsı ve itimat veren derin neşesiyle gülüyordu. Hatırladığıma göre İsmet Bey o tarihte İstihbarat-ı Sulhiye Komisyonu'nda askerî mümessil olarak bulunmakta idi, "Ne var?" dedim.

- Tahmin edeceğiniz gibi!..
- Şuradan bana bir Türkiye haritası bulup masaya açar mısın? Üzerinde konuşacağım.

İsmet Bey haritayı bulup açtı. Fazla olarak daima cebinde taşıdığı pergelini de çıkardı. Latife ettim:

- Henüz pergellik birşey yok. Biraz pergelsiz görüşelim.

"Ne yapacaksın?" diye sordu. Bu münasebetle söylemeliyim ki benim en iyi anlaştığım dostlarımdan biri İsmet olmuştur. Onun için bu mülâkatın sebepsiz olmadığına hükmetmişti:

Mesela dedim, hiçbir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırmak, kurtulma çarelerini aramak için en müsait bölge ve beni o bölgeye götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

Yüzüme baktı. Tekrar neşe ve ümitle güldü.

"Karar verdin mi?" dedi.

"Şimdilik bundan bahsetmeyelim. Bana memleketi, milleti ve orduyu anlayıp bilen, vaziyeti yakından gören, tehlike şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap ver."

İsmet Bey masanın yanındaki sandalyeye ilişti ve derin derin düşünmeye başladı. O sırada ben salonun içinde dolaşıyordum. Bana sesleninceye kadar gezindim. Birdenbire ayağa kalktı, gülerek:

"Yollar çok, bölgeler çok," dedi.

Bazı ziyaretçiler, geldiklerini haber verdiler. Haritayı kapamaya vakit kalmadan içeri giren bu tanıdıklarla başka bahislere daldık. Bir hayli müddet sonra yine İsmet Bey'le yalnız kaldık.

- Ne yapacağını bana ne vakit söyleyeceksin?
- Zamanında!..

Yukarıdan beri yazdıklarım bize bir gerçeği anlatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmek suretiyle kurtuluş hareketini tertiplemek, memleketi felâketten kurtarmak yolunu açmak ve başarı ile bunları sağlamak istemiştir. Bundan başka hiçbir etkinin altında kalmamıştır.

Bir gün Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas Bey'e (Gürer) emir verdi:

Bahriye Nazırı Avni Paşa'yı bul, kendisiyle görüşmek istiyorum.

Avni Paşa, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın damadı idi. Kuvvetini buradan alıyordu. Şakir Paşa da eski muhaliflerden olduğu için Damad Paşa Kabinesi'nin en nüfuzlu ve güvenilir gözde bir üyesiydi.

Cevat Abbas Bey, Bahriye Nâzırı ile istenilen görüşmeyi temin etti. Nâzır Paşa bir sefertası içinde evinden gönderilen yemeğini yerken mülâkat başladı. Mustafa Kemal Paşa:

Hükümetin en yüksek makamlarından birinde bulunuyorsunuz. Kabiliyetli in-

sanlar, meziyetlerini, gösterebilmek için yüksek makamlara sahip olmalıdır. Siz de bugün bu şansa maliksiniz, tebrik ederim,

dedi. Anlaşılıyordu ki Mustafa Kemal Paşa karşısındaki ile geçici de olsa iyi münasebet kurmak istiyordu.

Avni Paşa'yı ben de İzmir'de, görevi başında tanımıştım. İyi kalpli bir insan olmakla beraber orta seviyede basit bir askerdi. Ordu gerisi hizmetlerde kullanılıyordu.

Nâzır Paşa, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, ziyaretini, Şişli'de bildiğimiz eve gelerek iade etti. Aralarında önemli bir görüşme oldu. Avni Paşa, Dahiliye Nâzırı (İçişleri Bakanı) Mehmet Ali Bey'den bahsetti. Değerli bir arkadaşı olduğunu söyledi. Müsaade ederseniz onu da getireceğim, dedi. Konuşmaları üçü arasında devam etti.

Mehmet Ali Bey ile, Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa yolu ile bir münasebet kurulmuştu. Dahiliye Nâzırı'nın kızı, İsmail Fazıl Paşa'nın küçük oğlu Yüzbaşı Ali Bey'le evlendirilecekti. Bu suretle aralarında bir hususiyet hasıl olmuştu. Mehmet Ali Bey, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin müfritlerindendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile uzaktan yakından ilişkili olanları işten uzaklaştırmak taraflısı idi. Zaten başta Sultan Vahdeddin olduğu halde Sadrazam Damad Ferit Paşa ve kabinesi bu politikayı taassupla tatbik ediyorlardı. Hatta sevmedikleri, korktukları kimseleri İttihatçı damgası ile muhitlerinden uzaklaştırıyorlardı.

İsmail Fazıl Paşa bu politikanın memlekete zarardan başka bir şeye yaramayacağını söylüyor, Mehmet Ali Bey'i ikaz ediyordu. O da bunları kabul eder görünüyor, ancak arkadaşlarına söz anlatmanın mümkün olmadığı cevabını veriyordu. İsmail Fazıl Paşa'nın bu telkini arasında memleketin Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetlerinden mahrum edilmemesi de vardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın öyle zannedildiği gibi İttihatçı olmadığına da şehadet ediyordu.

Konuşmaya başlanır başlanmaz Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya sordu:

– Siz İttihat Terakki Cemiyeti'ne mensun musunuz?

– Ben İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda ve esas gayesinde onlarla beraberdim.

– O halde İttihat ve Terakki ile beraber çalışmaktasınız.

– Bunun sebepleri uzundur. Şimdilik bırakalım.

Bu kısa konuşmadan sonra Mehmet Ali Bey sordu:

Enver Paşa'dan memnun mu idiniz?

Bu sual üzerine Paşa şu kesin cevabı verdi:

Enver Paşa herhalde zamanın en kuvvetli adamı olmak gerekir. Bunun aksini ispat edecek elimizde hiçbir vesika yoktur. Bilakis kuvvetine delâlet edecek bir vesika vardır ki o da Enver Paşa'ya, mevkide iken kimsenin karşı gelmemiş ve ancak memleketi terk ettikten sonra birtakım insanların başlarını kaldırmış olmasıdır... Böyle bir şahsın kuvvetli olmadığını söylemek lüzumsuz ve manasız bir iddia sayılmaz mı?

Mehmet Ali Bey tekrar sordu:

Paşa hazretleri, bugün Enver Paşa ile tekrar işbirliği yapar mısınız?

Bu çok önemli soruya Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap daha kesin olmuştu.

– Ha!... Buna açık cevap vermeliyim... Ben ömrümde ve askerlik hayatında hiçbir zaman Enver Paşa ile yakından teşrik-i mesai etmedim ki bundan sonra böyle bir iştirak peşinde dolaşayım.
– Peki iyi ya Paşa Hazretleri, bizimle teşrik-i mesai eder misiniz?
– Niçin etmeyeyim? Eğer siz memleketi bugün içine düşmüş olduğu badireden kurtarmaya azim etmiş insanlar iseniz...[8]

Mehmet Ali Bey'in asıl öğrenmek istediği de bu son sorusundaki husustu. Aldığı cevaptan memnundu. Samsun'da görevli İngiliz kumandanı, Yunanlıların bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti kurmak için uğraştıkları bu bölgede durumu açıklayan bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor İtilâf Devletleri mümessilleri tarafından Damad Ferid Paşa'ya gönderilmiş, asilerin emir ve idaresindeki Rum köylerinin, –aksine bir mantık ile– Türk tecavüzünden korunmasını, bu suretle emniyet ve asayişin (!) muhafazasını istemişler, aksi takdirde müttefiklerin duruma müdahale etmek zorunda kalacaklarını sözlerine eklemişlerdi..[9] Damad Ferid bundan telaşa düşmüştü. Meseleyi mahallinde halledebilecek kudretli bir asker, kumandan arıyordu. İngilizlere bu yoldan güvenlik vermiş olacaktı. Mehmet Ali Bey kendisine, enerjik ve istenilen vasıfları tamamen üzerinde toplamış Mustafa Kemal Paşa'yı tavsiye etmişti. Bundan dolayıdır ki anlattığım şekilde Avni Paşa ve Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'in peşine düşmüşlerdi. O da esas maksat ve gayesi için onların bu hareketinden faydalanmak politikasını takip ediyordu.

Bir gün telaşla Yaver Cevat Abbas Bey geldi. Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğini Paşa'ya bildirdi. Paşa'nın rahatsızlığı geçmişti. İstanbul'da kalıp iş görmek ümidi de sönmüştü. Bu daveti önemle karşıladı ve tabiî kabul etti.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ile konuşmasını şöyle anlatmaktadır:

Şişli'deki evimde idim. Bir gün, Anafartalar'dan beri yaverim bulunan Cevat

Abbas geldi, bana:

"Harbiye Nâzırı, dairelerinde sizinle görüşmek istiyor," dedi. Ben de kabul ederek ertesi gün Harbiye Nezareti'ne gittim. Az konuştuk. Biraz sonra masanın üstünde bulunan bir dosyayı bana uzattı:

"Bunu okur musunuz?" dedi.

Ben de dosyayı okudum. Dosya, yabancı subayların raporlarıydı. Hemen hepsi şu mealde raporlardı: "Türkler Samsun dolaylarındaki Rum köylerine tecavüz ediyorlar ve bu devam etmektedir. Osmanlı Hükümeti bu tecavüzleri menedebilecek kudrette değildir. Samsun ve dolaylarının emniyet ve asayişini temin etmek insanlık borcumuzdur..."

Bundan başka bir rapor da: "Eğer Osmanlı Hükümeti burada da asayişi temin edemezse o vazifeyi biz yapacağız..." diye yazılı idi. Bu raporları okuduktan sonra Şakir Paşa'nın yüzüne baktım sordum:

- Arzunuz Paşam?

- Buralarda böyle bir hadise var mıdır?

- Zannetmiyorum. Belki de mevcuttur.

- İşte bu sebepledir ki bu meseleyi tetkik etmek için buraya bir zat göndermek lâzımdır. Biz Sadrazam Paşa Hazretleri ile konuşarak bu işi size vermeyi düşündük.[10]

- Benim Samsun'daki vazifem Türklerin Rumlara zulüm edip etmediklerini tetkik etmek midir?

- Evet!

- Müsaade ederseniz, bu vazifenin sıfatı nedir? Ve bu hususta Genelkurmay Başkanı ile görüşeyim.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) ile görüşmek için gittim. Fakat kendileri hasta olduğundan evinde imişler. Bunun üzerine ikinci reis ile konuştum.

Diyarbakırlı Kâzım Paşa (General Kâzım İnan, sonraları mebus ve Samsun Valisi) ikinci başkandı, Fevzi Paşa'ya vekâlet ediyordu. Mustafa Kemal Paşa sözlerine şöyle devam ediyordu:

O günlerde bir ordu müfettişliği ihdası düşünülüyordu. Bunu elde etmeyi tasarladım ve muvaffak oldum. İkinci reis, Harbiye Nâzırı ile görüştü. Aldığı direktif şu idi: "Maksat, Samsun ve dolaylarında Rumlara zulüm eden Türkleri yola getirmek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak."

İkinci reise dedim ki:

"Yetki kağıdına onların istediklerini, istedikleri gibi yazınız. Yalnız bir iki noktayı da ilave ettirmeniz lâzımdır.

İkinci reis yüzüme hayretle bakarak:

"Orada bir şey mi yapacaksınız?" deyince etrafıma bakındım.

Lütfen bana yaklaşınız. Evet, bir şey yapacağım, bu maddeler yazılsa da, yazılmasa da bir şey yapacağım," deyince, Paşa gülümsedi: "Vazifemizdir, yapacağız," dedi.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya tanınması gereken yetkiyi kapsayan talimatın müsveddesini Kâzım Paşa alıp Nâzım Paşa'ya

gitti. Nâzır, hazırlanan müsveddeyi yüksek sesle Kâzım Paşa'ya okuttu:

Siz Dokuzuncu Ordu Müfettişliği değil, bütün Anadolu'ya şâmil (yaygın) bir müfettişlik kurmuşssunuz, böyle olur mu?

dedi. Kâzım Paşa görülerini müdafaa etti:

Normal bir usül olduğunu söyledi. Kendi sahası dışındaki mülkî idare ile temas halinde bulunmak da bir ordu müfettişinin görevleri arasında sayılmak lâzımdı. Bu da ilk defa olarak kullanılıyor değildi.

Nâzır'ın imzasını koymaktan çekindiği halinden, sözlerinden anlaşılıyordu. Nihayet, "imzam şart değil ya..." dedi, mührünü uzattı. "Siz mühürleyin" emrini verdi. Mesele tamamlandı.

Erkân-ı Harbiye Reisliği Dairesi'nce (Genelkurmay Başkanlığı) hazırlanan bu talimatın sadeleştirilmiş şekli aynen şöyledir:

Genelkurmay Dairesi
Şube 1

Dokuzuncu ordu Kıtaları Müfettişliği'ne verilecek talimat örneğidir:

Zât-ı âlînizin Dokuzuncu Kıtaları Müfettişliği'ne tayini hususunda Padişahın iradesi çıkmıştır. Bu müfettişlikteki vazifeleriniz, Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişliği'ne ait vazifeler yalnız askerî olmayıp müfettişliğin kapsadığı bölge için de aynı zamanda mülkîdir.

1- Bu müşterek vazifeler şunlardır:

a- Bölgenizde iç asayişin iadesi ve yerleşmesi ve bu asayişsizliğin meydana çıkış sebeplerinin tesbiti.

b- Bölgede ötede beride dağınık bir halde bulunduğundan bahsedilen silah ve cephanenin bir an evvel toplatılarak uygun depolara konması ve muhafaza altına alınması.

c- Çeşitli yerlerde birtakım şûralar bulunduğu ve bunların asker toplamakta olduğu ve ordunun resmî olmayarak bunları himaye ettiği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorsa, katiyen engel olunması ve bu gibi kuruluş şûralarının ilga edilmesi.

2- Bunun için:

a- İki tümenli olan 3. ve dört tümenli olan 15. Kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya (zât-ı âlînizle) müfettişlikle ve günlük muameleler; yani özellik muameleleri genel kuvvet vesaire gibi hususlarda eskisi gibi Harbiye Nezareti'yle haberleşeceklerdir.

Tümen veyahut bölge kumandanlığına veyahut bir özel vazifeye tayin edilecek subayların tayinleri veya değiştirilmeleri (muvafakatınızın veya isteklerinizin) müfettişlik muvafakatı veya isteğinin katılması ile olacaktır. Bununla beraber diğer hususlarda lüzum ve menfaat görecek müfettişliğin verdiği (verdiğiniz) talimatı kolordu kumandanları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa sıhhıyeye ait haller pek mühimdir. Bu zemindeki tetkiklerin ve yapılacak şeylerin ahâliye de teş-

mil edilmesi lâzımdır.

b- Müfettişlik bölgesi Erzurum, Sivas, Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik (Samsun) müstakil sancaklarını kapsadığından müfettişliğin yukarıda sayılan vazifeleri idare için vereceği bütün talimatı bu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getirileceklerdir.

3- Müfettişlik sınırına, komşu vilayetler ve müstakil sancaklar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilayetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin vazife görmesi sırasında doğrudan doğruya vâki olacak müracaatları dikkate alacaklardır.

Harbiye Nâzırı
Şakir

Bu talimatnamenin iki maddesi Şakir Paşa tarafından Kâzım Paşa'ya dikte edilmiş, diğer maddeler yukarıda işaret ettiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Paşa'ya telkini üzerine talimatnameye konmuştur.

Bu talimatın özellikle birinci kısmının 'C' fıkrasında yazılı hususları, Mustafa Kemal Paşa'nın uygulayacağı akla dahi gelmemesi gerekir. Nitekim sonuna kadar böyle olmuştur, yapılmamıştır. Onun istediği, diğer maddelerdeki yetkilere sahip olmaktı. Bu yetkiler sayesinde geniş ölçüde askerî kuvvetlere ve mülki idareye el koyacaktı. Esas maksadına suhuletle erişmek isteyecekti. Mustafa Kemal Paşa talimatnameyi cebine koyduğu zaman başarının ilk kademesine ayağını attığını anladığı için sevincinin hududu olmamıştı.[11]

Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve bölgesi için işe başlatılmıştı. O ise bütün Anadolu ve Türk millî sınırları içindeki yerlerin kurtuluşu için planını hazırlamıştı. Yoktan bir varlık yaratacaktı. O, bu mucizeye milletinin büyüklüğüne güvenerek inanmıştı. Dayandığı temel çok kuvvetli idi ve uzun yüzyıllarca tarihin tecrübesinden geçmişti. Karşısındaki düşmanlarının da hesabı vardı. O sırada Mr. Balfour'un yerine İngiliz Dışişlerine bakan Lord Curzon, Türkiye'deki durumu, artan bir endişe ile izliyordu. Mart 1919 sonlarına doğru kabineye verdiği muhtırada:

Barış Konferansı'nın gecikmesi ve müttefiklerdeki galibiyet azminin azalması yüzünden Türklerde direnme duygusunun canlanması tehlikesine,

işaret etmiş ve,

Eski rejimi kurtarmayı uman ihtiyar Türkle, kabil olsa zaferimizin (İngilizlerin) ganimetlerini elimizden kapıp kaçmak isteyen genç Türk, İstanbul'un harap yangın kulesinin tepesinden müttefiklerin ne derece kararsızlık ve hayal kırıklığı içine düştüklerini seyrediyordu,

diye beyanda bulunuyordu. Lord Curzon'un bu sözlerine İngiliz Hariciyesindeki bir avuç taraftarından başka kimse kulak vermedi. Müttefik Yüksek Konseyi şimdi İzmir ve dolaylarını Yunanistan'a vermeyi karar-

laştırmıştı.[12] Lord Curzon bir muhtıra daha yazdı:

Selânik'in iki adım dışında bile düzen sağlamayı beceremeyen Yunanlıların Anadolu'nun böyle önemli bir kesimini yönetebileceklerine nasıl inanılabilir?

dedi. Yunan işgali gerçekleşince de:

Milliyetçilerin memlekette çıkaracakları karışıklığın sonucu, değil yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun, hatta hilâfetin bile bilfiil ortadan kalkacağını,

ileri sürdü.

Müslüman taassubunun (!) bütün Batı dünyasını kaplayacak 'çılgın bir öfke' halinde patlamasından korkuluyordu. Bütün bunlar Lloyd George üzerinde bir etki yapmadı.[13]

İşte bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa ile İngiltere arasında, Türkiye'nin ölüm veya kalımı pahasına bir 'maç' başladı. Maçta esas unsur, Mustafa Kemal Paşa ile Lloyd George'du. Diğerleri yardımcı elemanlardı. Oyun, mücadele, saldırı, ne derseniz deyiniz sonuna kadar kıyasıya devam edecek, yalnız bir tarafın galebesiyle sonuçlanacaktı. Tarihin sırasıyla izleyeceği bu sonuç, Türk'ün yeniden dünyaya gelişi kadar önemli olacaktır. İşte bundan sonraki yazılarımla başlıca bu iki seyri, safhalar halinde anlatmaya devam edeceğim.

BÖLÜM 7

SADRAZAM DAMAD FERİT PAŞA'NIN VE SULTAN VAHDEDDİN'İN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA VEDA YEMEKLERİVE BURADAKİ KONUŞMALAR

Mustafa Kemal Paşa'yı Sadrazam Ferit Paşa, 13 Mayıs 1919 akşamı Nişantaşı'ndaki konağına yemeğe davet etti. Yemekte yeni Genelkurmay Başkanı atanan Cevat Paşa da (Çobanlı) hazır bulunacaktı. Belli vakitte Mustafa Kemal Paşa konağa gitti. Sadrazamı, kendisini bekler buldu. Damad Paşa'nın hal ve tavrından endişeli olduğu seziliyordu.

Cevat Paşa Hazretleri de teşrif edeceklerdi, bekliyorum. Sizlerle uzun boylu, derinden konuşmak ihtiyacındayım Paşa,

dedi. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'dan yarım saat kadar geç kalmasını rica etmişti. Damad Paşa'nın arzularına tam nüfuz edebilmek ve onu söyletmek için bu ricada bulunmuştu.

Damad Paşa, karşısındaki genç generali dikkatle süzdükten sonra söze başlardı, "O havalideki hevilnak* vakalardan öyle haber geliyor ki bunları nasıl halledeceğimizi bir türlü tayin edemiyoruz," dedi. Damad'ın konuşması, hal ve tavrı ile çaresizlik işareti verirken Cevat Paşa da geldi, hep beraber yemek salonuna geçildi. Sessiz ve hatta neşesiz geçen yemekten sonra Damad Paşa, "biraz konuşalım," dedi. Bundan sonrasını

* Havilnak: Korkunç, dehşetli anlamındadr. Bu kelimeyi gerek Damad ve gerekse Sultan Vahdeddin'in beyanlarında çok kullandıkları görülmektedir. / C. B.

bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden dinleyelim:

Ayağa kalktık. Bir salona girdik. Burası dar, fakat güzeldi. Ortasında genişçe bir masa vardı; ayakta idik. Damad Ferit Paşa:

"Bir harita getirtelim, Müfettiş Paşa bize biraz izahat versin," dedi. Derhal bir harita getirdiler, masanın üzerine açtık. Bu bir Kipert Atlası idi. Ben sordum:

- Arzu ettiğiniz izahat nedir?

- Samsun ve dolaylarında ne yapmak istiyorsunuz?

- Samsun ve dolaylarında yabancı raporlarında bildirilen vakaların mübalağalı olduğunu zannediyorum. Fakat ne de olsa onlar basit şeylerdir. Burada tahkikat yapıldıktan sonra, alınacak tedbirler kolay olabilir, şimdiden yapılacak tedbirleri söylemekten çekiniyorum. Herhalde merak etmeyiniz!

Bu sırada Cevat Paşa'nın yüzüne baktı, o da, "Bu gibi meseleler yerinde hallolunabilir," dedi.

- Peki, siz bana teftiş sahanızı harita üzerinde gösterir misiniz?

- Henüz ben de iyi bilmiyorum.

dedim. Bir elimle Samsun dolaylarını göstererek:

- Şu parça,

Bu sırada Cevat Paşa:

"Bölgenin o kadar emhemmiyeti yoktur. Müfettiş Paşa tabiî o bölgedeki kuvvete de kumanda edecektir. Hoş nerede kuvvet kaldı ki," dedi.

Damad Paşa bütün bu konuşma sırasında Mustafa Kemal'i tetkik etti. Ne düşündüğünü tahmin etmek tabiî zordu. İngilizler, Mustafa Kemal'in adını bu sıralarda pek işitmemişlerdi.

Ancak, 'müfettişlik tasarısının akıllıca bir iş olmadığını' İngiltere Büyükelçiliği'nin Baştercümanı Mr. Ryan'ın ağzından, kendi düşüncelerinin etkisi altında yaşayan Sadrazam'a bildirmişlerdi.

İhtimal ki bunu düşünüyordu ve içten gelen iradesi galebe çalmıştı. Son olarak sordu:

- Ne zaman hareket edeceksiniz?

- Ne zaman emir ederseniz. Fakat bir an evvel hareket etmekte fayda mülâhaza ederim.

- Çok münasip. Zât-ı şâhâneyi ziyaret ettiniz mi?

- Hayır efendim. İrade-i seniyye henüz tebliği buyurulmadı.

Bu cevap üzerine Damad Paşa'nın tavrı ciddileşti.

"O halde ben irade-i seniyyeyi tebliğ ediyorum. Yarın zât-ı şâhâneyi ziyaret ediniz!" ve ilave etti:

"Paşa, bir an önce gitmelisiniz!"

Bu sırada kahveler geldi. Ferit Paşa birer de sigara ikram etti. Biraz sonra Sadrazamın konağını terk ettik. Kolkola karanlıkta Teşvikiye'den ilerliyorduk. Cevat Paşa bana sordu:

- Bir şey mi yapacaksınız?

- Evet bir şey yapmak istiyorum.

- Allah muvaffak etsin!
- Muvaffak olmaya gayret edeceğim, dedim ve birbirimizden ayrıldık.

Sultan Vahdeddin ile Mustafa Kemal Paşa bir arada, durumları suni... Biri içinden gelmeyen hürmeti göstermek zorunda, diğeri kim olursa olsun protokola dahil herkese olduğu gibi, temsil eylediği 'makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatın' azâmetini göstermiş olmak için büyüklük rolünde karşı karşıya oturmuşlardı. Serin bir Boğaziçi rüzgârı yüzlerini okşuyordu. Mutad teşrifat da tamam olmuştu. Esas görüşme başlayınca ortadaki sunilikten eser kalmamıştı. Bu sahneyi Mustafa Kemal şöyle anlatmıştır:[1]

Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdeddin ile adeta dizdize denecek kadar yakın oturduk. Sağda, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş, manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa, sola çevirmek kâfi idi. Vahdeddin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

"Paşa, Paşa şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık şu kitaba girmiştir (elini bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti), tarihe geçmiştir." O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûn ile dinliyordum: "Bunları unutun" dedi. 'Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, paşa devleti kurtaracaksın!"

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdeddin benimle samimi mi idi? O Vahdeddin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece âletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim: "Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz," dedim. Bunların söylerken kafamdaki muammayı da halletmeye uğraşıyordum.

Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayüllerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lâzımdır. İstersem bunu yapabilirmişim. Nasıl hemen hüküm veririm: Vahdeddin demek istiyor ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikâyet ettikleri meseleleri hal etmektir. Eğer onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedip edebilirsem Vahdeddin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

"Merak buyurmayınız efendim," dedim. Nokta-i nazar-ı şâhânenizi anladım. İrade-i seniyyeniz olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım. 'Muvaffak ol!' hitab-ı şâhânesine mazhar olduktan sonra huzurundan çıktım. Naci Paşa, padişahın yaveri (sonraları mebus, General Naci El-

deniz) derhal benimle buluştu. Elinde ufak bir mahfaza içinde bir şey tutuyordu.
"Zât-ı şâhânenin ufak bir hatırası," dedi. Kapağının üzerinde Vahdeddin'in insiyalleri işlenmiş bir saatti. "Pek iyi, teşekkür ederim," dedim. Yaverim aldı. Sonra sanki Yıldız Sarayı'ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi bir ihtiyatla ayaklarımızın patırtısını işittirmekten korkarak saraydan uzaklaştık.

YOLCULUK, SAMSUN'A HAREKET

Yolculuk hazırlıkları tamamlanmıştı. Paşa'nın karargâhı da bütün kadrosu ile sefere hazırdı. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılacak son iş kalmıştı. Bâbıâlî'ye gidip orada tanıdığı ricale veda etmek. Bin bir tarihi hadiseye şahit olmuş ihtiyar Bâbıâlî'ye girdiği zaman gördüğü manzarayı ve geçen olayları Mustafa Kemal şöyle anlatmıştır:[2]

Harbiye Nâzırı'nı, Sadrazamı, Dahiliye Nâzırı'nı, aradım hiçbiri makamlarında yoktu. Toplantı halinde imişler. En kestirmesi Bâbıâlî'ye gidip kendilerine haber vermekdi. Beni Sadaret Bekleme Salonu'na aldılar. Benim geldiğimi duyan bazı Nâzırların da heyecanlı heyecanlı salona geldiklerini görerek biraz şaşırdım. Mehmet Ali Bey beni meraktan kurtardı.

– Allah, Allah, ne küstahlık, işittiniz mi efendim? Yunanlılar İzmir'e çıkıyor...

– Evet...

Ben memleketin başına neler geleceğini tahmin etmemiş değildim. Fakat kimseye anlatamamıştım. Nâzırların telaşı karşısında ağlamak mı, gülmek mi lâzımdı? Kendimi tutuyordum. Fakat bu emr-i vâki karşısında ben 'Allah, Allah' demekten başka bir şey düşünmeyen Nâzırlara ibretle bakıyordum. İtidalden ayrılmamaya pek dikkat ederek:

"Ne yapmayı düşünüyorsunuz?" diye sordum.

"Protesto edeceğiz?" cevabını verdiler.

"Bu lâzımdır, doğrudur. Ancak böyle bir protesto ile Yunanlıların İzmir'den geri çekilmelerine veya İngilizlerin onları geri çekeceklerine ihtimal veriyor musunuz?" Yüzüme baktılar:

– Fakat başka ne yapabiliriz?

– Belki daha kat'i tedbirler düşünülebilir.

– Mesela ne gibi?

O zaman bir ses, eğer yanlış hatırımda kalmamışsa, Mehmet Ali Bey'in sesi cevap verdi:

"Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar bilir misiniz?"

"Tabiî kalkar, benim yanıma gelirsiniz," diyemedim. Avni Paşa'nın elini tuttum:

– Anadolu'ya beni götürecek vapur hazır değil mi?

– Çoktan tertiplemiştim. Bandırma vapuru emrinizdedir.

– Doğrudan doğruya vapur kaptanına emir verebilir miyim?

– Hal, Hay... dedi.

Yaverime seslendim: 'Paşa Hazretleri'nin bir emirleri var not ediniz. Yaverim kurşun kalemi ile bir emir yazdı, imza edilmek üzere Avni Paşa'ya uzattı.

Mustafa Kemal Paşa sözlerine şöyle devam ediyor:

Artık Şişli'deki evi bırakmak üzereyiz. Bandırma vapuru Galata rıhtımında hazır, bildiğimiz bu... Karargâhımızdan olanlar muayyen saatte rıhtımda toplanmış olacaklardı. Otomobil kapının önünde idi, evdeki vedaları bitirmiştim. Tam o sırada gelerek beni büroma götüren bir dostum,[3] aldığı bir habere göre benim ya hareketime müsaade edilmeyeceğini, yahut vapurun Karadeniz'de batırılacağını söyledi. Yıldırımla vurulmuşa döndüm.

Daha sonra vaktiyle uzun müddet yanımda çalışan bir kurmay da gelerek maiyetinde çalıştığı bir damattan aynı şeyleri öğrendiğini bildirdi. Bir an yalnız kaldım ve düşündüm. Bu dakikada düşmanların elinde idim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir şimşek geçti. Tutabilirler, sürebilirler, fakat öldürmek! Bunun için beni Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında yakalamak lâzımdır. Bu ihtimal mantıki idi. Ancak artık benim için yakalanmak, hapis olmak, nefy olmak, düşündüklerimi yapmaktan menedilmek ölmekle müsavî idi.

Hemen karar verdim. Otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim. Baktım ki yanaşmış olacağını sandığım vapur uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik. Kaptana (İsmail Hakkı Durusu) yola çıkmak için emir verdimse de Kızkulesi açıklarında muayeneye tâbi tutulduk. Birkaç yabancı subay ve askeri bizi yoklayacaklardı. Muayene uzayıp gitti.

Gelip gidildiğine göre acaba bunlarla şehirdekiler arasında bir muhabere mi vardı? Maksat beni tevkif etmekse, bütün bu şeylere lüzum yoktu. Sıkılıyordum. Bir kararsızlık da olabilir, diye düşündüm. Bundan faydalanmak için kaptana hareket hazırlıklarını çabuklaştırmasını söyledim.

Yirmiyedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldırmaya başladı. Ben kaptan yerinde idim. Subaylar ve askerler dışarı çıktılar, hareket ettik. 16 Mayıs 1919 Karadeniz Boğazı'ndan çıkarken, kaptana tehlikeli ihtimallerini anlattım. Cevap verdi: "Ne aksi, bu denizi pek iyi tanımam. Pusulamız da biraz bozuk..." Mümkün olduğu kadar kıyıları takip etmesini tavsiye ettim. Çünkü bundan sonra benim tek istediğim, Anadolu'nun bir kara parçasına ayak basmaktan ibaretti.

Gemide Üçüncü Kolordu Kumandanı sıfatı ile Albay Refet Bey de (General Refet Bele) bulunuyordu. Kafileye son dakikada katılmıştı. Onun hareket vizesi yoktu. Atlarını yükleme bahanesiyle gemiye girmişti. Gemide rütbe işaretlerini çıkarmış atlarının yanında gizlenmişti. Gemi Boğaz'dan çıkıncaya kadar bu halde kalacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın tahmin ettikleri gibi, bir tehlike yolculuğa çıkmazdan önce kendini göstermişti. Bu tehlike de İngilizlerden geliyordu. Kendisi ve oldukça kalabalık maiyeti için gerekli vize bir hafta önce Harbiye Nâzırlığı'nca irtibat subayı mahut Yüzbaşı Bennett eliyle İngilizlerden istenmişti. Yüzbaşı listeyi okurken askerî seviyesi fazla yüksek elemanlardan kurulmuş olduğu gözünden kaçmadı. Kendi amiri o sırada

da, orada yoktu. Talimat istemek için listeyi[4] genel karargâha götürdü. Oradaki nöbetçi kurmay subaya, "Bunun bir barış misyonundan daha çok, bir savaş komitesine benzediğini," söyledi. Yüksek Müttefik Komisyonu'na sormak lâzım geliyordu. Bir saat sonra yüzbaşı Bennett'i çağırdılar, kendisine:

Vizeleri verebilirsiniz. Padişahın Mustafa Kemal Paşa'ya güveni vardır,[5]

dediler. Bu vaka elbette okurlarımın dikkatini çekmiştir. Memleketin idaresi nasıl düşmanlarımızın pençesi içine düşmüştür? Rahmetli Atatürk özel görüşmelerimizden bu bahisleri bize hicran ile anlatırdı, 'Gemi kaptanını gerekirse, silah kuvvetiyle emirlerine tâbi tutmak için tedbir aldığını' söyler.

Ufukta düşman gemisi gördüğümüz zaman, bizim gemi karaya oturtulacak ve biz Anadolu'ya çıkacaktık. Anadolu toprağına ayak bastık mı, artık ebedi selâmete kavuştuk demekti,

derdi. *Bandırma* vapuru söylediğim ihtiyat tedbiri altında, mümkün olduğu kadar kıyıyı takip ederek önce Sinop'a geldi. Mustafa Kemal Paşa şehri ziyaret etti, karadan Samsun'a gitmek için yol ve vasıta aradı. Bunların olmadığı anlaşıldığı için yine gemi ile yoluna devam etmek zorunda kaldı. 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a geldi. Bugün müze ve ziyaret yeri olan eve misafir edildi. Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a gelişi, sonuç bakımından Türk tarihinin en mutlu günlerinden biri, kurtuluşumuzun müjdecisi olmuştur.

Yukarıda yazmıştım. Mustafa Kemal Paşa'nın görevi arasında Karadeniz kıyılarındaki illerde Türklerin İtilâf Devletleri temsilcilerinin iddia ettikleri gibi Rumlara tecavüz ve zulüm edip etmediklerinin tetkiki de vardı.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra geçen iki gün içerisinde o kendine has derin seziş ve kavrayış, neticeye en kısa yoldan varış kabiliyeti sonunda durumu derhal tespit etti. Bölgedeki asayişsizliğin asıl sebeplerini, itiraz kabul etmez delilleriyle birlikte arka arkaya hazırladığı iki raporla telgraf halinde İstanbul'a gönderdi.

Bu raporların enteresan özellik taşıması ve sonraları inkişaf edecek hadiseleri aydınlatması bakımından okurlarıma sadeleştirilmiş şekliyle aynen veriyorum.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan gönderdiği ilk rapor:

Şifre Telgrafname

Bâbıâlî
Dahiliye Nezareti
Şifre Kalemi

Çıkış yeri — Çekiliş tarihi : 22/Mayıs/35 (1919)
Samsun — Kaleme varışı: 22/Mayıs/35 (1919)

Sadaret Makamına,

Canik (Samsun Bölgesi) Sancağı'ndaki eşkiyalıkla, asayişsizliğin sebeplerini ve bunun hasıl ettiği sonuçları, burada yaptığım incelemelere dayanarak ve özet olarak aşağıda arzediyorum.

Seferberliğin başlangıcında sancak içinde hemen sadece asker kaçaklarından ve Müslüman, Rum ve Ermeni gibi unsurlardan ayrı ayrı teşekkül eden birtakım çeteler, adi hırsızlıkla ve arada sırada tek tük adam öldürme olaylarıyla meşgul olmuş. Rum ve Ermeni göçü sırasında bu unsurlardan zuhur eden bazı çeteler siyasi bir nitelik almış ve Rusların istilası başlayınca memleket içinde gaile çıkarmak için, bunlar Ruslar tarafından kışkırtılmış ve deniz yoluyla takviye edilmiş ve bu kısım çetelerin eşkiyalıkları, siyasi olmakla beraber, mahallî koğuşturma karşısında memleketi tehlikeye atacak dereceye düşürememiştir. Rumların yenilmesinden mütarekeye varıncaya kadar vukuat ve eşkiyalık devam etmiştir.

İslam çetelerinin teşekkülünde ise, hiçbir vakit siyasi nitelik olmamıştır. Mütarekeden sonra devletçe iki defa ilan edilmiş olan aftan birçok Müslüman asker kaçağı ve İslam eşkiyası dehâlet ettiği sırada Rum eşkiyasından yirmi kadar isimleri belli kimseler bu işten vazgeçmiştir. Bugün sancak içinde Ünye Bölgesi'ndeki bir iki Ermeni çetesinden maada Ermeni çeteleri yok denecek derecede azdır ve faaliyetleri hissedilmemektedir. Mütarekeden sonra bütün Rumlar Yunanlılık âmâl-i milliyesiyle her tarafta şımardığı gibi bu havalide Pont Hükümeti'nin kurulması gibi safsata etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri muntazam bir program altında hemen tamamen siyasi bir şekle dönmüştür. Sancağın bütün Rumların çeteleriyle beraber siyasi maksatla Samsun'daki Rum komitesi ve bilhassa Rum Metropoliti Yermano tarafından idare edilmekte olduğu kat'idir. Bu husus bizzat görüştüğüm Fransız Jandarma Subayı Mösyö Favro tarafından gayri ihtiyari olarak ifade olunmuştur. Mösyö Favro, metropolit tarafından İstanbul'daki Fransız temsilcilerine gönderilen ve Müslümanlar tarafından Hıristiyanlara tecavüzü anlatan ve yüz kadar mübalağalı olayı sayan bir raporu gizlice bana gösterdi. Bu rapor, Osmanlı Jandarma Müfettişi Albay Felon tarafından içindekilerin doğru olup olmadığını inanılır şekilde araştırılması için Favro'ya gönderilmiştir.

Şu son zamanlarda Samsun havalisindeki Rumluk nüfusunu artırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa göçmeye zorlanıyorken, bazı çeteler de gizlice deniz vasıtasıyla bazı kıyı bölgelerine çıkarılmış ve içerdekiler takviye edilmiştir. İç asayişin sağlanması için zorunlu olan kuvvetin miktarı takyid edilmeksizin askerîn terhisi münasebetiyle takip kuvvetleri azalmış olduğu gibi jandarma kuvveti esasen yok denecek derecede az olduğundan Rum eşkiyasının meydan almasına sebep olmuştur. Bugün Samsun ilçesinde otuz üç, Çarşamba ilçesinde iki, Bafra

ilçesinde üç ki, toplam olarak, elebaşılarının da isimleri ve faaliyet bölgeleri tespit edilmiş olmak üzere, kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların siyasi tecavüzlerle tahrip edici bir şekilde yaptıkları saldırılarına ve aşağılık hareketlerine maruz kalan İslam ahâlisi, hükümet-i mahalliye tarafından korunamadığından dolayı, son derecede telaş ve heyecana düşerek sancak içinde kalan bazı İslam çetelerinden adeta canlarını ve mallarını korumak için yardım istemeye ve hatta fidye karşılığında bazı Laz çetelerini Trabzon havalisinden getirterek mal ve namuslarının muhafazasını mecburiyet hasıl eylemiş ve neticede bugünkü durum hasıl olmuştur ki, Rum çeteleri İslam ahâliyi tehdit ve tenkil altına almış ve buna karşılık bazı islam köy ve bölgeleri İslam çeteleriyle adeta savunma durumunu almıştır. Bundan başka hükümetçe takip edilmekte olan göç işlerindeki ilgilerinden korkan bazı şahıslarla bir jandarma subayı da kaçarak kendilerine avene (yardımcılar) teşkil etmiştir.

Bundan başka Müslüman halka Rum eşkiyasının azgın bir şekildeki saldırılarından müteessir olup harekete geçen bir (nizamiye) subay da kendisine göre asker kaçaklarından ve halktan yardımcılar tedarik ederek çete teşkil etmiş bulunuyor ki, toplam olarak, altısı Samsun ilçesinde olmak üzere on üç İslam çetesi de faaliyet halindedir. Fakat bunlar muntazam bir programa tâbi olmayarak, gerek Müslümanlar, gerek Hıristiyanlar aleyhinde bazen de eşkiyalık ve tecavüzde bulunup, büyük kısmı da Müslüman köyleri Rum çetelerinin saldırısından koruma ve savunma gibi bir maksada hizmet etmektedir.

İşte incelemelerime ve kanaatime göre durumun hakiki şekli budur. Kasabada nüfusun çoğunluğuna sahip olan Rumlar, tamamiyle hükümete karşı soğuk ve kayıtsız ve sancak içinde ezici çoğunluğu teşkil eden Müslümanlar da, korku içinde ve millî haklarından ve geleceklerinden ve fena olaylarla karşılaşmaktan endişeli bulunuyorlar. Buraya varışımı haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde başvurup, hallerini arzetmekte ve bunlardan bazıları, kendilerine tecavüz eden Rum eşkiya elebaşılarının isimlerini söylemekten korkmaktadırlar.

Bu durumun gerektirdiği mümkün olan tedbirlere başvurulmuştur. Sonuçlarını arka arkaya arzedeceğim arzolunur.

Sadaret makamına ve Genelkurmay başkanlığına arzedilmiştir.

21/Mayıs/35 (1919)

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

(NOT: Bu raporun çekiliş tarihinin 21 Mayıs olması gerekir. Zira Paşa'nın daha sonraki raporunda '21 Mayıs 53 şifreli raporumda' kaydı bulunduktan başka yukarıda görüldüğü gibi raporun sonunda da 21 Mayıs tarihi yazılıdır. Şifre çözümündeki bir hata olsa gerek.)

Mustafa Kemal'in bir gün sonra gönderdiği, aynı konu ile ilgili ve ayrıca İzmir'in işgali mevzuunda İngilizlerle yapılan mülâkatı da bildiren ikinci raporu ise şudur:

Şifre Telgrafname

Bâbıâlî
Dahiliye Nezareti
Şifre Kalemi

Çıkış yeri
Samsun
54

Çekiliş tarihi : 22/Mayıs/35 (1919)
Kaleme varışı: 22/Mayıs/35 (1919)
Zata mahsustur

Sadaret Makamına,

Bugün kurmaylarımdan bir kaç zatı, özel surette, Samsun İngiliz siyasi mümessili Yüzbaşı Hörst, askerî murakabe memuru Yüzbaşı Zoltisher ve Sivas murakabe subayı Yüzbaşı Reho, Yüzbaşı Mill ile temas ettirdim. Bu mülâkat sonucunda aşağıdaki hususlar arza şayan görülmüştür.

1- Samsun Sancağı'nda eşkiyalığın sebepleri tamamen 21 Mayıs 35 (1919) tarih ve 53 sayılı şifreli raporumla arzettiğim kanaat dahilinde olmak üzere, bizzat İngilizler tarafından doğrudan doğruya itiraf edilmiştir ve sözü İzmir'in işgaliyle meydana gelen esef verici olaylara getirmek suretiyle, bu kimseler Osmanlı Hükümeti'nin, Türkiye'yi kendi kendisine idare edemeyeceği, birkaç yıl olsun yabancı müdahale ve vasiliğine muhtaç bulunduğu yolunda bir fikir ileri sürmüşlerdir.

2- Kendilerine verilen cevaplarda, Samsun Sancağı dahilindeki eşkiyalığın, savaş zamanında Rumlardan başladığı ve Rumların bu eşkiyalığı takviye ve idare ettikleri ve bu yüzden önemli birliklerin o zaman bu bölgede takibatta bulundurulmasına lüzum hasıl olduğu, hatta ordunun müracaatı üzerine, hükümetin o zaman Bafra göçünü de yapmaya mecbur kaldığı, bugün için Rumlar Müslümanları heyecanlanmaya sevketmekten ve öbür siyasi emellerinden vazgeçerlerse, eşkiyalığın men'inin derhal mümkün olacağı ve bu takdirde İslam çetelerinin ortadan kaldırılması mümkün ve lüzumlu görülürse, askerî tedbirlerle de tenkillerinin tabiî bulunacağı bildirmiş ve Osmanlı Hükümeti'nin idare tarzı hakkındaki fikirlerine, sadece özel mahiyette ve şahsi kanaat olarak, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığı, İngilizler gibi en medeni ırklardan danışman ve organizatör olarak uzman ve tanınmış kimselerin iyi kabul göreceği, Yunanlıların Osmanlı memleketlerinin parçalarından hiçbir yerde hükümet hakları olamayacağı anlatılmıştır.

İzmir hakkındaki suallerine de olayın devlet için tamamiyle millî ve hayati bir mesele olduğu ve en basit bir köylü için de böyle telâkki olunduğu ve İzmir'in Türk gözünde, İstanbul kadar önemli bulunduğu, hiçbir yabancı ve bilhassa Yunanistan gibi hayalperver bir hükümetin işgaline razı olunamayacağı, kuvvetle yapılan işgalin geçici bulunacağı, milletin bugün tek vücut halinde olup, millî hâkimiyet esasını Türk duygusunun hedef seçerek bugünkü hükümete bütün ruh ve vücuduyla bağlı ve itaatli bulunduğu, sırasıyla açıklanmış ve fikir ve duygu mahiyetinde olan bu mülâkat hususiyeti muhafaza etmiştir.

22 Mayıs 35 (1919)

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in bu rapırlarına karşılık Bâbıâlî Hükümeti ilk zamanlar memnunluk duyuyordu. Bunun en müşahhas örneği ise aşağıda sadeleştirilmiştir bir şekilde sunduğum Sadrazamlığın telgrafıdır:
Sadaret

İdari İşler Kalemi　　Müsvedde tarihi: 22 Mayıs 1335　　Kaleme veriliş tarihi 24 Mayıs 1335 (1919)

Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişi Tuğgenaral
Mustafa Kemal Paşa'ya,

Sancağın asayiş ve inzibatına ait incelemelerinizi kapsayan telgraflarınız, Vekiller Heyeti'nde okunarak pek ziyade istifade verici olduğundan, teşekkür edilir ve olacak icraatınız hakkında da arka arkaya bilgi verilmesi temenni olunur efendim.

Mühür
24 Mayıs 1335 tarihinde
telgrafhaneye varmıştır.[6]

Bu telgraf ve bundan sonra inkişaf eden hadiseler; kuvvetli bir irade ve ülkü karşısında türlü yoksunluklarla kendini kapıp koyvermiş Osmanlı Hükümet ricalinin ihanete kadar giden davranışlarını aksettirecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın raporlarından anlıyoruz ki bu bölgede, İtilâf Devletleri'nin 'vardır' diye ısrar ettikleri 'Türk zulmü' diye bir şey yoktur. Dikkat edilecek olursa görülür ki:

İtilâf Devletleri'nin bu şekildeki iddiaları, buralardaki belli bölgeleri içine alacak yeni bir 'Pontus Rum Hükümeti' kurulmasına yol açmaktan başka bir şey değildir.

Daha önce belirttiğim gibi esasında bu bir adi asayiş meselesi değil, mahallî Rumların bir isyanı ve Türk vatanından büyük bir parçanın koparılmasının başlangıç hareketiydi.

Kitabımızın beşinci cildinde bundan "Pontus Meselesi" adı altında bahsetmiş, oldukça geniş bilgi vermiş ve ileride bu konuyu tekrar ele alacağımı yazmıştım.[7]

Bu sözümü burada yerine getirirken okurlarımdan bu bahsi, kül halinde gözden geçirmelerini rica edeceğim.

BÖLÜM 8

PONTUS HAKKINDA TARİHÎ KISA BİLGİ

Pont Euxim veya Pontus, eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri isimdir. Aynı zamanda bu kelime Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun illeri ile, içine Amasya ve Sivas'ın bir kısmını alan toprak parçalarının da eski adıdır.

İlkçağ tarihinde Pont bölgesinde bir hükümete rastlanmaktadır. Fakat hemen söylemek lâzımdır ki bu Karadeniz Hükümeti'nin Yunanlılıkla hiçbir ilgisi yoktur. Esasen tarihçilerin ciddi etütlere dayanarak bize temin ettiklerine göre Küçük Asya, tarihin en eski devirlerinde Orta Asya'-dan gelmiş ve nesilleri eserleri kalmamış veya henüz keşif olunmamış birçok Türk kavimlerinin vatanıdır.

Bilinen tarihî bir gerçektir ki Türkler, Anadolu'ya Ertuğrul Gazi ile, hatta Selçuk Hükümeti'ni kuranlarla gelmiş değildirler. Yukarıda söylediğim gibi en eski zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun ilk sakinleri tarihin gösterdiğine göre Turanlılardır.

Anadolu'nun doğu, batı ve güney kenarlarında bulunup lisanlarındaki 'alâka ve irtibatlarına nazaran Alarodik veya Asyatik kavimler' diye adlandırılan Araratlılar, Firigyalılar, Lidyalılar gibi cinsiyetleri ve Anadolu esas ırkıyla olan münasebetleri derecesi şüpheli ve bilinmeyen önemsiz bir kısmına mukabil Milattan iki üç bin yıl önce Irak, binbeşyüz, ikibin yıl önce de Anadolu'da muhteşem bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları tahakkuk eden 'Sümer' ve 'Hitit' adı altındaki kavimlerin ise geniş manası ile Moğol–Türk, veya Turanî oldukları ispat edilmektedir.[1] Hülâsa Anadolu, tarihin bilinen devirlerinden beri Türktür.

Yunanlıların tarih bakımından Pontus bölgesi ile esaslı bir ilgileri olmadığı ve ancak ilk devirlerde zengin olmak hevesiyle birtakım Yunan gemicilerinin Karadeniz sahilinin birkaç yerine yerleşmiş olmalarının hiçbir şey ifade etmeyeceği aşikârdır.

Pontus ihtilalcileri, 1914-1918 Dünya Savaşı'nda Çar Orduları'nın Trabzon vilayetini işgal ettikleri zaman Rus subaylarının kumandasındaki çeteleri Türk köylerine hücum etmişler, yakmışlar, ele geçirdikleri halkı öldürmüşler, Türkiye aleyhinde casusluk etmişler, Batum'da Ananyon adında Rum aslında bir generalin kumandasında kurulan bir Rum tümenine gönüllü kayıt olunmuşlardır.

1917 tarihinde Bolşevik ihtilali üzerine bu tümen dağılmaya mecbur olmuştur. Ordumuz Trabzon'u geri almaya Batum vesair mahalleri ele geçirmeye başladığı zaman Pontusçular eski durumlarına dönmüşler, evvelce olduğu gibi mekteplerde, kiliselerde kulüplerde gizli çalışmalarına devam etmişlerdir.

Mondros Müterakesi'nden sonra maksatları namına açıktan açığa, karşılarında ciddi bir kuvvet görmedikleri için mücadeleye girmişlerdir.

Pontus'u Türk idaresinden kurtarmak gayesiyle ve Batumlu Tüccar Bünyatoğlu'nun teşebbüsü ile bir heyet kurulmuştu. Trabzon, Amasya, Samsun, Kayseri Metropolitleri bu heyetin içinde üye olarak bulunuyorlardı. Yeniden şubeler açıldı, âzâ sayısı artırıldı. Atina, Paris, Londra ve Amerika'ya gönderilen delegeler yolu ile dışarıda şubeler teşkil olundu.

Mütarekeden az sonra Batum'da, *Serbest Pontus* adında bir gazete çıkarıldı. Buradaki Yunan Konsolosu Kozis, İstanbul'dan aldığı direktifle gazetenin yazı işlerini idareye başladı.

Pontus meselesinde birinci derecede çalışan ve hemen hemen bu ihtilal ocağının ruhunu teşkil eden Trabzon Metropoliti Hırisantos'du. Kurulmasına çalıştığı Pontus Rum Hükümeti için Paris Sulh Konferansı'na gönderdiği müteaddid muhtıralarda bu husus görülmektedir.[2] Metropolitin yakın iş arkadaşları ile bir Osmanlı sayılan Trabzon Mebusu M. Kofidi Efendi idi. İstanbul'da, dünya savaşının, sonlarına doğru bu zatı tanımıştım. Bana uzun uzun İttihat ve Terakki'den bahsetmiş, dostça sözleriyle üzerimde iyi tesirler bırakmaya çalışmıştı.

PONTUS ÇETECİLERİNİN AYAKLANMALARI

Pontus çetecileri Birinci Dünya Savaşı için ilan ettiğimiz seferberlik tarihinden itibaren silaha sarılmışlar, isyan bayrağını açarak fiili harekete geçmişlerdir. Demek ki Pontus ideali, başlangıcından bu vakite kadar kuvvetli surette hazırlanmıştı.

Bu silahlı hareketten beklenen sonuç, Türk ve Müslümanlara dehşet

vermek, Türk çoğunluğunu azaltmak için rast geldikleri ırkdaşlarımızı öldürmek, Türk köylerini yakıp, yıkmak, hükümeti savaş sırasında zorluk içinde bırakmak, mümkün olduğu kadar üzerlerine askerî kuvvet çekmek suretiyle ordumuzu zaafa uğratmak ve böylece düşmanlarımıza hizmet etmek ve en nihayet Pontus idealinin gerçekleşmesini sağlamaktı.

Eşkiyalığın önünü almak için zamanın hükümeti de özel 'takip' taburları teşkil etmişti. Samsun'da bir kumandanlık vücuda getirilmişti. Emrine 182. Süvari Alayı da verilmişti. Bu sayede Bafra'nın Nebiyan bölgesi müstesna, diğer yerlerdeki çeteler aleni faaliyetlerini kısmen olsun tahdit etmişlerdi. Mondros Mütarekesi sebebiyle ordunun terhis ve silahlarının alınmasından ötürü meydanı kendilerine müsait bulan çeteler, daha büyük ümitle yeniden umumi harekete geçmişlerdi. İngilizler Samsun'a ayak bastıkları sırada bunlara binlerce silah verilmişti. Tabiatıyla tecavüzleri, şenaatleri artmıştı.

Diğer taraftan Pontus ülkesi denilen sahada Rumluğu çoğaltmak maksadıyla Rusya'da Bolşevik idaresine alışamayan Rumları getirip Samsun ve civarına yerleştirmeye başlamışlardı. Bütün bunlara paralel olarak beşinci cildimizde yazdığım siyasi, diplomatik çalışmalara da başlanmış, Pontus hareketi memleketimizin başına bela kesilmişti.

BAFRA BÖLGESİNDE NEBİYAN ÇETELERİ VE CİNAYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nda ilk defa önemli Rum çeteleri Bafra çevresinde görülmüştür. Bu ilçenin Nebiyan bölgesi dağlık olması ve Rum köylerinin çokluğu, halkının silah kullanmasını bilmesi yüzünden Pontus çeteleri ilkin burada isyan bayrağını açarak şekavete başlamışlardı.

Bu bölgede onyedi Rum köyü vardı. O zamanki nüfus kayıtlarına göre 1557 evde nüfus sayısı 8612 kişiden ibaretti. 1500 kadar silahlı savaşçı çıkarıyorlardı. Bu Rum köyleri Birinci Dünya Savaşı'nda umumi seferberlik emrine itaat etmemişlerdi. İlçenin diğer köylerinde bulunan Rumlardan bu bölgeye katılanlarla sayıları gün geçtikçe artıyordu.

Çeteciler, kendilerinde yeter derecede kuvvet görünce harekete geçiyorlardı. İlk facia 'Kazancı Mermer' köyünde iki Türk'ün öldürülmesi ile başlamıştı. Bu iki talihsizi sırt sırta bağlayarak diri diri yakmışlardı. Bu olaydan sonra görevi başına giden bir jandarmayı, kıtasına kavuşmak isteyen bir eri, tarlasında saban süren bir Türk çiftçisini öldürmüşler, yollarda rast geldikleri Türk kadınlarına tecavüz etmişlerdi. Bu münferit vakalar, bundan sonraki kanlı maceralarının, toplu harekete geçmek için bir başlangıç tören mahiyetini taşıyordu. Daha sonra şöyle oldu: Nebiyan bölgesinde Rum köyleri arasında altı Türk köyü vardı. Köyler halkının sayıları, Rumlarınkinin üçte biri nispetinde idi. Bu köylerin en bü-

yüklerinden yüzelli evlik Çağşur' köyüne bir gün ansızın baskın yapmışlardı. Köyü tamamen yakmışlar, silahsız halkını –tesadüfen dışarıda olanlar müstesna– en küçüğünden en büyüğüne kadar hepsini öldürmüşlerdir.

Bu kanlı olaydan sonra cüretleri artan vahşiler sürüsü 'Kuşça' köyünü de aynı suretle yakmışlar, ahâlisini öldürmüşler, Boyalı Türkmenler, Kazakcı, Komşukadı, Çiniler köylerini de kısım kısım aynı akıbete uğratmışlardır. Yalnız Çağşur ve Kuşca facialarında şehit edilen Türklerin sayısı 367'i bulmuştur.

Çetecilerin yaptıklarının derecesi hakkında bir fikir verebilmek için 1917-1918 yıllarında Samsun ve Havalisi Kumandanlığı'na, takip ve müfreze kumandanlıklarının yolladıkları raporlardan bir kaçının özetlerini veriyorum:

1- 182. Alay 2. Tabur Kumandanlığı'nın Samsun ve Havâlisi Kumandanlığı'na yazdığı 12-1-1917 tarihli raporunda:

"Rum çetelerinden Kara İlya Çetesi'nin Bafra'nın Bilerce ve Kalak köylerine baskın yaptığını; çetenin onbeşi silahsız, kırkbeşi silahlı ve bombalı olmak üzere altmış kişi oldukları, Bafra'nın Akçaalan Köyü'nden Taşcıoğlu Sava'nın çetesinin onbeşi atlı ve kırkbeşi piyade olarak altmış kişiden kurulu bulunduğu, Kurugökçe Köyü Abanozoğlu Yorgi Çetesi'nde çeşitli cinsten mavzerlerle silahlandırılmış otuzbeş kişi bulundukları," bildirilmektedir.

2- Samsun ve Havâlisi Kumandanlığı'nın Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na yazdığı 10/1/1918 tarih ve 1796 sayılı telgrafnamesinde:

"Bafra kazası Rumlarından daha 200 kadarının Nebiyan bölgesindeki eşkiyaya katıldıkları tesbit edilmiştir," denilmektedir.

3- 182. Alay Kumandanlığı'nın, Samsun ve Havâlisi Kumandanlığı'na gönderdiği 13/3/1918 tarih ve 105 sayılı raporunda:

"Çete Reisi Andon, kırk kişi ile Ballık Gölü'ne gelerek orada bulunan balıkçıları tamamen öldürdükleri ve yaralı olarak kaçmaya muvaffak olan Sürmeneli Osmanoğlu Ömer'den bu hadise haber alınarak takiplerine çıkıldığı," yazılmaktadır.

Bir hayli rapordan seçip buraya aldığımız özetlerden anlaşılacaktır ki: Rum şakileri daima tecavüz halinde görülmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkıp da mütareke hükümlerine göre ordumuzun silahları alındıktan sonra meydanı boş bulan çeteciler, İtilâf Devletleri'nin himayesinde Yunanlıların ve patrikhanenin fiili müzaheretiyle istedikleri gibi silah ve mühimmat tedarik ederek kasaba ve köylerde ne kadar eli silah tutan Rum varsa Nebiyan çetelerine iltihak etmişlerdir. Meydanı büsbütün boş bulan Nebiyanlılar bölgeleri dışına da taşarak habâsetleri dairesini genişletmişlerdir. Bu çevrede Samsun merkez ilçe-

siyle diğer illerde, yani Pontus müstakbel hükümeti sınırları içindeki yerlerde giriştikleri mezâlim hakkında elimizdeki vesikalar, Türkler aleyhinde işlenmiş tüyler ürpertisi cinayet ve vahşet örnekleri vermektedirler. Burada bunların tafsilatına girişmekten ziyade yalnız işaret etmekle yetindim.

ÜSTEĞMEN SÜREYYA BEY'İN HATIRALARI

Mütarekeden sonra Samsun bölgesinde Pontus çeteleri hakkında rahmetli Üsteğmen Süreyya Bey'in bıraktığı hatıralarından bahsedeceğim; bu suretle durum daha iyi anlaşılmış olacaktır. Genç teğmenin hatıratının birinci sayfasını hep beraber okuyalım:

Mütarekeyi müteakip Samsun ve civarında Rum çetelerinin en çok faaliyet gösterdikleri bölgelerde bulunan takip müfrezeleri Samsun'a celp olunarak terhis edildiler. Eşkiyanın takip ve tenkiline memur olarak Erbaa bölgesinde Üsteğmen Halil Turgut, Çarşamba bölgesinde Teğmen Fettah, Kocadağ ve Hisarcık bölgesinde de ben (Süreyya Bey) bulunuyorduk.

1916 senesi başından beri 'takibatta' vazife gören müfrezelerin mevcutları seksen kişiyi tecavüz ettikleri halde terhis münasebeti ile kadroları yirmi beş neferden ibaret kalmıştı. Müfrezelerin takibatından kurtulan Rum çeteleri pervasızca faaliyetlerine devam ediyorlardı.

Yüzbaşı Solter'in kumandasında bir bölük İngiliz kuvveti Buğday İskelesi'nden karaya çıktığı günden bir hafta sonra İngiliz Mümessilli Yüzbaşı Solter, Fransız Mümessili Yüzbaşı Kavrun'un tesirleri ile müfrezeler de Samsun'a avdete mecbur oldular.

Her taraftan bütün kuvvetlerin çekildiklerini fırsat bilen Rum çeteleri geniş ve siyasi faaliyetlerine hız vererek İslam ahâliyi tedhiş etmek için rast geldiklerini katlediyorlardı. Şoselerden gelip geçen yolcuları, posta arabalarını soyuyorlardı. İslam köyleri her gün Rum çeteleriyle dolup boşalıyordu. Birçok mezâlim ve şenâyi icra ediyordu. İslam köylüleri ihtiyaçlarını temin etmek için şehre gelemiyorlardı. Gelenler yollarda ifnâ ediliyor veyahut soyuluyorlardı. Bu çeteler melânette o kadar ileri gitmişlerdi ki Samsun köylerine kadar taarruz etmek cür'etini göstermişlerdi.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Refet Bey'in (General Refet Bele) emri ile Rum çeteleri ile mücadele etmek, köylüleri silahlandırmak için irşat ve tenvir maksadı ile Makineli Tüfenk Teğmeni Vehbi, Yüzbaşı Agâh ve ben (Süreyya) beraberimizde bulunan yirmi kadar gönüllü ahâli kuvvetiyle Kocadağ ve Bafra bölgesindeki köylere çıkıp faaliyete başladık. Bir ay sonra ingiliz mümessili vaziyeti haber aldı. Mahallî hükümet tarafından Yüzbaşı Asım Bey'in kumandasında bir müfreze takibimize çıkarıldı.

Müfreze, Uyumca köyüne gelir gelmez Yüzbaşı Asım Bey, keyfiyeti bize bildirdi. Birkaç gün sonra emrimizde bulunan ahâli kuvvetlerini dağıtarak Samsun'a avdet ettik. Gizli olarak Samsun'da faaliyete başladık.

15. Tümen Kumandanlığı'na Kurmay Yarbay Şefik Avni Beyefendi tayin edildi.

Rum köylerinde hummalı bir faaliyet müşahede ediliyordu. Sayısı günde güne artan Pontus çeteleri umumen mütearrız bir vaziyete geçmişlerdir.

Görülecektir ki Rum çetelerinin bu taarruz hareketleri, Pontusçuların kendileri için ülke saydıkları malûm geniş bölge içinde Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulup kuvvetleninceye kadar devam edecektir.

Pontus Rumları, kurdukları teşkilâtla, yalnız bütün Rumları Pontus fikri ve ideali etrafında toplamak ve hazırlamakla yetinmemişler, silahlı çeteler hazırlayarak geniş ve tertipli bir plan içinde fiili ve kuvvetli bir surette mübarezeye atılmışlardır. Osmanlı Hükümeti'nin esasen, Pontus vakıasının varlığından ve bütün sırlarından ancak Rumların çeteleriyle fiiliyata başlamalarından sonra haberi olmuştur. Sayıları bazen 800'ü geçen, bazı yerlerde binlere erişen bu çetelerin siyasi gayelerle şekavete zulüm ve taaddiye geçmeleri, özellikle Samsun, Amasya, Tokat illerinin bütün bölgelerinde tertipli, intizamlı bir planla harekete geçmeleri, hükümeti mukabil emniyet tertibi almaya zorlamış, çeşitli bölgelerde yapılan aramalar sonunda Pontus teşkilâtına ait bütün evrak ve vasikalar elde edilmiştir.

Pontus kurullarının idare edenlerle, bu emelleri meydana getirmek, gerçekleştirmek için silahlı çete halinde çalışanlar arasında nasıl sıkı bir işbirliği bulunduğunu, çeşitli kiliseler, okullar ve kulüplerde ele geçirilen vesikalar, mükemmel surette göstermektedir. İleride bu konuyu tekrar ele alacağım. Türkiye Büyük Millet Meclisi zamanında olayları ve tenkil hareketini siyasi yönü dahil anlatacağım.

ERZURUM VE SIVAS KONGRESİ'NE DOĞRU

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ayak bastığı zaman Pontus meselesini yukarıda özetlediğim şekilde bulmuştur. Yani fevkalâde müzmin ve ızdırap verici bir surette... ve tamamen biz Türklerin aleyhinde... Halbuki kendisine verilen talimatta, "Türklerin tecavüzlerinden Pontusçuların korunması," gibi bir kayıt mevcuttu. Böyle olmasına rağmen O'nun, gerçeği görüp gereken tedbiri ona göre almış veya aldırmış olmasından şüphe edilemez. Ancak o büyük adamın kendine göre büyük prensipleri vardı. Küçük veya büyük, meseleleri temelinden kavrayıp halletmek isterdi. Herhangi bir uzvu ağrıyan bir hastaya ciddi doktorların sadece uyuşturucu ilaç vermedikleri gibi o da millî bünyedeki bu hastalığı kökünden söküp atmanın çareleri peşinde idi. Bulduğu çare teferruat sayılan işlerle yorulmak ve vakit geçirmek değildi. Bütün vatanı selâmete çıkarmaktı. Bunun için de kuvvetli hükümet, kuvvetli rejim kurmalıydı.

İlk iş olarak, Erzurum'da emri altında bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekti:

Zâta mahsustur 21-5-1919
Samsun

Ahvâl-i umumiyemizin almakta olduğu vahim şekilden pek müteellim (elemli, kederli) ve müteessirim. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani vazifeyi yakından müşterek mesai ile en iyi îfâ etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zât-ı âlînize mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havâlisinin vaziyeti, asayişsizliği yüzünden fena bir akıbete dûçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeple medar olacak hususat varsa iş'ârını rica eder, gözlerinizden öperim kardeşim.[3]

9. Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahri Yâver-i Hazret-i Şehriyâri
Mirliva
M. Kemal

Mustafa Kemal Paşa Samsun'da kendisini tam emniyet içinde hissetmedi. Şehir, Pontusçuların havası içinde iki yüz kadar İngiliz askerinin işgali altında idi. Deniz yolu açıktı. Her gün için bir baskın tehlikesi vardı. Samsun adeta hükümetsiz kalmıştı. Mutasarrıfı yoktu. Beraberinde getirdiği 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey'i (General Refet Bele) mutasarrıf vekili tayin etti. Kendisi içeriye, daha içeriye geçmeyi uygun buluyordu. O zaman bucak olan Kavak ilçesine geldi, halk ile ilk temasını yapıyordu. Buradan Havza' ya geçti. Havza, sıcak suları ile basit fakat şirin bir su şehri idi. Burada maiyeti ile beraber Mesudiye Oteli'ne indi. Ziyaretine, Havzalılardan Zübeyiroğlu Fuat, Tatarağasızâde Hacı Mustafa Hoca, Mehmetağazâde Bayram, Kadızâde Hakkı, Saitzâde İbrahim, Belediye Reisi İbrahim Efendiler geldi. Memleketin durumu hakkında görüşmelerden sonra Paşa kendilerine:

Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, kurtulacağız. Bizi öldürmek değil, canlı mezara atmak istiyorlar, şimdi çukurun kenarındayız. Son bir azim bizi kurtarabilir,

dedi. Havzalılar Paşa'dan aldıkları ilham ile bir gece Belediye Reisi İbrahim Efendi'nin evinde toplandı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edildi. Ertesi günü Cemiyetin kuruluşu Paşa'ya haber verildi.

13 Haziran Cuma günü Yörgüç Paşa Camii'nde Paşa, maiyeti ile birlikte cuma namazını kıldı. Okunan mevlidi dinledi. Halk, Paşa ismine saygılı idi. Mustafa Kemal Paşa'nın ayrıca bir özelliği vardı, bu saygıyı artırıyordu. Çanakkale'de İtilâf Devletleri ordularını mağlup etmişti, kahramandı. Tabiî daha fazla hürmete layıktı. Halk bu duygu ile kendisini takdir ediyordu.

Paşa, Yörgüt Paşa Camii'nde konuştu, o günün durumunu bütün tafsilatıyla anlattı. İstanbul Hükümeti'nden, padişahın halinden, düşmanların

hakkımızdaki siyasetlerinde bahsetti. Rum çetelerini, Ermenilerin tutumunu, Samsun'daki İngiliz askerlerinin ne maksatla bulundurulduğunu söyledi. Millî kudretimize güvenmemiz gerektiğini sözlerine ekledi. Zamanın şartlarına göre, **'Halk için Halkla Beraber'** düsturunun bir örneğini verdi. O gün Havza'da Belediye önünde bir miting tertip edilmişti.

Havza'dan geçmekte olan Merzifon İngiliz Mümessili Keçil, bu miting ve gördüklerini Samsun İngiliz Mümessili Solter'e özel bir raporla bildirdi.

Diyarbakır çevresindeki kıtalardan İngilizlerin aldıkları Türk silahları 'Mekkâre'lerle Samsun'a gönderiliyordu. Bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile zaptedildi. Askerî depodaki silahlar da Mehmet Gerizâde'nin evinde saklandı.

Bu sıralarda Erzurum'da bir kongre toplanacağına dair genelgeler geldi. Paşa, bu haberi alınca Erzurum'a gitmeye hazırlandı. Mustafa Kemal Paşa Havza'da fazla kalmayacaktı. Çünkü Merzifon'da bir İngiliz kuvveti buradaki bütün hareketi izliyordu.[4]

Havza'da 29 Mayıs 1919 tarihinde 15., 3. ve 20. Kolordu Kumandanları'na aşağıda yazdığımız telgrafı kaleme almıştı:[5]

1- İtilâf Devletleri'nin milletimize itisafkâr (doğru yoldan sapma, hakkaniyetsizlik) bir siyaset tatbik ve istiklal-i millimizi ve devletimizi idama mahkûm etmekte oldukları tahukkuk etmiştir. İzmir'i, Manisa'yı Yunanlılara işgal ettirmeye başlayan zalimane icraatları, İtalyanların Antalya ve Konya tarafında askerî işgallerini genişletmeleri ile bir kat daha vahim bir şekil alacak, Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz mahreçlerinin de aynı akıbete uğratılması tedarikine başladıkları anlaşılıyor.

Ermenilerin hülyası hakikat sahasına iktiran ettirilerek millî hayat hakkımıza bir idam darbesi indirilmesi, bait (uzak) değildir. Kavî bir surette işgal altında bulunan hilâfet makamı ve hükümet merkezinde İtilâf mümessillerinden adeta esir muamelesi gören merkez hükümetinin îmâ eylemek suretiyle taşraya ahiren işittirdiği ses, bizlere bulunduğumuz elim siyasi vaziyetimizi pekâlâ ihsas eyledi. Milletin esaretten tahlis, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan hakkını müdafaaya ve istiklale sevki ile kabil olacaktır.

Mülkiye memurlarının itimada şayan zatları ile elele vererek istiklalimizin müdafaası emrinde lâzım olan teşkilâta (bittabi mahrem) ve harice karşı hissolunmayacak bir surette tevessül kılınmasını zaruri addediyorum. Bu husus ihtisası dolasıyısıyla biz askerlerin uhde-i vatanperveranesine terettüp (ait olma, sırası gelme) etmektedir.

2- Şark vilayetlerinde ecnebi işgalini iki şekilde tasavvur etmekteyim: Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahâlisi isyan ederek cumhuriyet ilan ve bir taraftan da kuvvetli dahili ve bilhassa harici çeteleri vilayetimizi tarac (yağma) edecektir. Buna karşı mukabele jandarma ve asker müfrezeleri ile ve kemali şiddetle takibat yapacağız ve İslam köylüleri de ellerindeki silahlarıyla köylerini bizzat müdafaa edecektir veyahut böyle bir isyan ile gerek müteradif olsun ve gerek olmasın ufak veya

büyük ecnebi kuvvetleri çıkarken sahile yerleşecek ve belki dahile de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahâli ve askerî kuvvetlerimizle tardı çaresine tevessül olunabilir. Diğer İtilâf Devletleri'nin kıtaatı olursa sahilde yerleşmelerini tevkife ve dahilde mukabelenin de aşağıdaki suretle ve mitingler ve tezahürat gûna-gûn ile millî protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin dahile sarkmasına yani memleketimiz bilfiil istila eylemelerine karşı bittabi halk ve asker yekvücut olarak fiilen silahla istiklallerini müdafaaya uğraşacaktır.

Bu ihtilallerle beraber şarkın Ermenistan ve Gürcistan cihetlerinden vuku bulacak tecavüzatın nazar-ı dikkate alınarak başlıca istikametleri 'gerilla' tarzında müdafaası hususunun şimdiden ihzarı, sahile yakın olup ecnebi kontrollarından haric kalmış mahallerdeki silahların, cephane ve techizat ve askerî sıhhi malzemenin münasip surette sezdirilmeden dahile nakillerinin temini, hatta kontrola tâbi olanların da vaziyet-i kat'iye halinde kaçırılmasının şimdiden ihzarı, köylülerin vaziyetine göre halkın kendi köyünü müdafaa veyahut civar askerî kıtaatı da takviye etmelerine göre lâzım olan hazırlığa tevessül ve bunun için silah ve cephanenin ve iaşe tarzının vaktiyle kararlaştırılması ve kıtalar mevcutlarının tezyidi ve kıtalar yedinde mevcut silahların mümkün mertebe tevhidi, denk olarak şekilde, iaşe esbâbının emniyet ve cephanenin tarz-ı ikmali mühim güzergâhlarda inşaat-ı cesimenin icabında tahrib edilmek üzere ihzarı gibi hususların şimdiden teemmülü ile son derece mahrem bir tarza ikmali lâzımdır.

20. Kolordu'nun Batı'dan Doğu'ya ve 12. Kolordu'nun Adana havâlisinde Doğu'ya gelen istikametleri temin eylemesine ihtiyaç olacağı mütalâasındayım. Hususat-ı maruzaya dair mutalâatı-ı âliyelerinin iş'âr buyurulmasını rica ederim.

3- Yalnız mahrem olarak 3., 15., 20. Kolordulara yazılmıştır.[6]

Üçüncü[7] Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın yaptıkları İstanbul Hükümeti'nin izlediği temel politikaya aykırıydı. Hatta bizzat Sultan Vahdeddin'in açıkladığı politikaya uymuyordu. Daha padişah, İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yapılan büyük mitinglerden sonra, kendisini ziyaret eden heyete:

Ağzımızı açalım bağıralım, sesimizi yükseltelim fakat elimizi kaldırmayalım,

demişti.[8] Şimdi Mustafa Kemal Paşa, halka ve emri altında bulunan askerî kuvvetlere:

Teşkilâtlanalım, silahlanalım, memleketimizi işgal eden düşmanlara karşı koyalım,

diyordu. Padişah ve İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya göndermekle kendi hesabına hata ettiğini daha ilk anda anlamıştı. Şimdi bu hatasını tamire çalışacaktı. İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın arası açılmıştı.

İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcileri de Paşa'nın hareket tarzından ve karargâhının kuruluş şeklinden kuşkulanmışlardı.

Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milen, İstanbul'da Harbiye Nâzırı'na 6 Haziran 1919 tarihli 36/2097 sayılı bir yazı göndermiş:

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilayetlerde isbat-ı vücud etmelerinin arzu olunmadığını,

bildirmiş:

Hâl-ı hazır itibariyle kesb-i temayüz etmiş seçkin bir paşanın maiyeti erkânı ile beraber memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umumiyeyi taciz edeceği gibi askerlik nokta-ı nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir,

demiş ve:

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir verilmesini,

istemiştir. Şu halde İtilâf Devletleri de Paşa'nın aleyhine dönmüş, hükümetle birleşmişlerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA AMASYA'DA ÇALIŞMAKTA

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da karargâhı ile beraber Havza'dan ayrıldı, Amasya'ya gitti. Amasyalılar bir heyet gönderip Paşa'yı memleketlerine davet etmişlerdi. Bu, Paşa'ya halktan gelen ilk davetti. Davet heyetini de Müftü Hacı Tevfik Efendi, Topçuzâde Ali Bey, Mehmet Karan Bey, Topuzâde Mustafa Bey, Miralayzâde Hamdi Bey, Yörgüçzâde Rasim Bey teşkil ediyordu.

Şehrin dışında Gezirlik mevkiinde resmî ve özel törenle karşılandı. Bu karşılamaya halk da katıldı. Ertesi günü büyük camide halk toplandı. Paşa yaşlı ve emekli bir müftüye (Abdurrahman Kâmil Efendi'ye) 'vaaz' verdirdi. Kendisi de bu toplantıda hazır bulundu. Paşa, böyle bir töreni Havza'da da tertiplemek istemişti. Fakat 'vaiz' korkudan kaçmıştı. Emekli müftü aldığı ilhamla memleketin içine düştüğü durumu halka anlatmış ve demiştir ki:

Ey ahâli! Milletin İstiklali tehlikeye düşmüştür. Bu felâketten kurtulmak için gerekirse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lâzımdır. Artık padişahın ünvanı ne olursa olsun bir kıymeti kalmamıştır. Yegâne kurtuluş çaresi halkın, hâkimiyetini doğrudan doğruya ele almasıdır.

Bu yapılan şeyler bugün için basit imiş gibi telâkki olunabilir. Fakat aslında çok önemlidir. Düşünmeli ki hükümetin baskısı, mukavemet aleyhtarı olan muhaliflerin ve İngiliz dostluğu ve himayesi politikasını güden Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin propagandası yüzünden tek kişinin 'müdafaa' fikrini özel surette söylemesi dahi bir mesele iken camilerde,

meydanlarda böyle alenî surette silaha sarılmaktan başka çare kalmamıştır demenin değeri büyüktü. Söyleyenler için fedakârlıktı.

Amasyalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak devirlerinden kalma yaşadıkları tarihi derslerin şuuru altında irsi, siyasi liyakat ve vatanseverliklerini gösteriyorlardı.

Amasya'da Paşa'yı karşılayanlar arasında bulunan Lütfi Türker gördüklerini şöyle anlatıyordu:

Paşa'yı bekliyorduk. Otomobil geldi, önümüzde durdu: O, hepimizi selamladı, ayrı ayrı ellerimizi sıktı. Üstünde liva (tuğgeneral) üniforması vardı. Hükümete gittik. Eşraf ve ulemayı (din adamlarını) istedi. Oradakilere kısaca çeşitli delilller göstererek memleketin akıbetinin vahim olduğundan, İstanbul Hükümeti'nin bunun önüne geçemeyeceğinden bahsetti. Türklerin kendi namus ve şereflerini muhafaza edeceklerinden emin olduğunu da sözlerine ekledi, sonra:

"İçinizden bir heyet seçiniz, gece uzun uzun konuşalım," dedi. Gece sekiz kişilik bir heyet seçtik. Kaldıkları eve gittik. Orada durumu daha geniş bir surette anlattı, dinleyenleri tenvir etti.

Paşa'nın düşüncelerinden biri de orduyu, namuslu idare amirlerini harekete getirmek, Yunanlıların İzmir, Aydın ve Manisa'yı işgalleri dolayısıyle büyük ve heyecanlı mitingler yaptırmaktı. Anadolu henüz gerçeği kavrayamadığından hareketsizdi. İlk miting kendi çapında Havza'da yapılmıştı.

SIVAS'DA BİR UMUMİ HEYET TOPLAMA KARARI

Mustafa Kemal Paşa, davası için çıkar bir yol bulmak üzere mukavemet taraflısı kuvvetlerin ayrı ayrı hareketlerinden ziyade bir araya gelmeleri ve bir merkezden idare edilmeleri fikrine sahipti. Böylelikle millî hizmetler bir noktada toplatılmış, dava bütün millete mal edilmiş olacaktı. Amasya'da 21/22 Haziran 1919 gecesi yaveri Cevat Abbas'a aşağıda yazılı hususları dikte etti:

1- Vatanın temâmiyeti, milletin istiklali tehlikededir.

2- Hükümet-i merkeziye deruhte ettiği mesuliyetin icaplarını îfâ edememektedir. Bu hal milletimizi madun* tanıttırıyor.

3- Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4- Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sada-i hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.

5- Anadolu'nun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı (süratle toplanması) takarrür etmiştir.

---

* Madun: Emir altında bulunan, diğerinin emir ve hükmü altında olan anlamındadır. / C. B

6- Bunun için tekmil vilayetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın (delegenin) sürat-i mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icab etmektedir.

7- Her ihtimale karşı keyfiyetin bir millî sır halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.

8- Vilayat-ı şarkiye (doğu vilayetleri) namına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre in'ikad edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilayat-ı saire murahhasları da Sivas'a vasıl olabilirlerse Erzurum Kongresi'nin âzâsı da Sıvas umumi içtimaına dahil olmak üzere hareket eder.

Mustafa Kemal Paşa dikte ettiği bu direktifi askerî ve mülkî makam sahiplerinden emniyete layık gördüğü zevata tamim etti.[9] Sıvas Kongresi bu davet üzerine toplanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa verdiği karar üzerine yazılan genelgeden başka İstanbul'daki tanıdığı önemli kişilere de aşağıdaki esasları bildirdi:

1- Yalnız mitingler ve tezahürat büyük gayeleri hiçbir vakit kurtaramaz.

2- Bunlar ancak sine-i milletten bilfiil doğan müşterek kudrete istinat ederse rehakâr (kurtarıcı) olur.

3- Zaten acı olan vaziyeti mülhik (öldürücü) şekle koyan, en müessir âmil İstanbul'daki muhalif cereyanlar ve âmâl-i milliyeyi muzir bir şekilde infirada (kendi başına) uğratan siyasi ve gayri millî propagandalardır. Bunun mücazatını vatanımız aleyinde pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4- Artık İstanbul, Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir.

BÖLÜM 9

GİZLİ AMASYA KARARLARI

Gizli Amasya kararlarının İnkılâp ve Millî Mücadele tarihimizde yeri pek önemlidir. İlk defa İstanbul Hükümeti'ne karşı Anadolu'da millî bir hükümetin temelleri atılmak isteniyordu. Bu karara iştirak edenlerden General Fuat Cebesoy, Millî Mücadele hatıraları'nda bu meseleyi anlatmaktadır. Aynen buraya alıyorum:

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Amasyalıların candan tezahüratı ile karşılanmıştık. İstikbalimize hemen hemen bütün kasaba halkı çıkmıştı. Arabalardan indiğimiz zaman Paşa:

"Sizleri zahmete soktuk; fakat buluşmamız çok iyi oldu," dedi. Hepsinin ellerini hararetle sıktı. Kafilemiz şehrin yüksek bir yerinde bulunan kumandanlık dairesinde misafir edilmişti. Yorgunluğumuzu almak için soyunup dökünecek ve biraz da istirahat edecektik. Fakat mümkün olmadı. İstikbalimize gelenlerin ziyaretleri hava kararıncaya kadar sürdü. Bu arada tabiatıyla Paşa ile konuşmak imkânını bulamadık.

Akşam yemeğine hep beraber oturmuştuk. Hasbıhâlimiz umumi mahiyette oluyor, mühim meselelerin hiçbirine temas edilemiyordu. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve ben (Ali Fuat Cebesoy) başbaşa kalmıştık. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi (Kurmay Başkanı) Albay Kâzım Bey (Rahmetli Kâzım Dirik) yazı işlerini ve muhaberatımızı temin maksadı ile yanımızda bulunuyordu. Bazen Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey de (sayın Hüsrev Gerede) odaya girip çıkıyor, Mustafa Kemal Paşa'dan telâkki ettiği emirleri süratle yerine getiriyordu.

Söze Mustafa Kemal Paşa başlamış Samsun'a çıktığı tarih olan 19 Mayıs 1919'dan bugüne kadar gerek askerî ve gerekse mülkî makamlarla yaptığı temasları an-

latmış, sonra Rauf Bey'in Garbî (Batı) Anadolu'da seyahat intibalarını dinlemişti.[1]

20. Kolordu'nun ve benim hareket tarzımdan daha evvel muhtelif muhaberelerle malûmattar olduğu için bazı sualler sormakla iktifa etmişti. Verdiğim cevaplardan memnun kalıyordu. Umumi vaziyetin müzakere ve münakaşasına geçmeden evvel Erzurum'da bulunan ve içtimaımıza gelemeyen 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya toplandığımızı bildirmeyi münasip görmüştük. Mustafa Kemal Paşa'nın imzası ile kendisine bir telgraf çekilmişti.

İçtimaımız fasılasız olarak saatlerce sürmüştü. Vatanın uğradığı istila tehlikesi, istiklal-i tamımızın masuniyeti ve hukuk-ı millîmizin muhafazası gibi mühim meselelerin formüle edilmesi pek kolay olmamıştı. Detaylara girdikçe türlü müşküllerle karşılaşıyor, bazen mevzu ister istemez dağılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlamış olduğu kısa muhtıranın2 kararlarımızı formüle etmek bakımından bize bir hayli yardımı dokunmuştu. Vardığımız müşterek kanaat şu birkaç satırla hülâsa edilebilirdi: Madem ki padişah ve onun hükümeti milletin haklarını, vatanın istiklalini müdafaada aciz gösteriyor, hatta millî mukavemete karşı düşmanlarımızla beraber cephe alıyor, istiklalimizi ve vatanın tamamiyetini tehlikeye sokmaktan çekinmiyordu, artık ondan medet ummakta ve onunla beraber yürümekte mana yoktu. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktı. Haklı davasını bütün cihana ilan edecek, her türlü tesir ve murakabeden masun bir millî heyet kurulmalıydı. Bunun için de vilayetlerden gelecek mümessillerle millî bir kongrenin akdine kat'i lüzum vardı. Kongrenin toplanması için en emin yer Sivas'dı.

Ertesi günü derhal faaliyete geçmiştik. Mersinli Cemal Paşa ile makine başında giriştiğimiz muhabere hüsnü suretle neticelenmişti. Kararlarımıza tamamen iştirak ettiğini bildirmişti. Hatta İtalyanlardan kâfi miktarda silah ve cephane tedarik ederek halka dağıtabileceği vaadinde de bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa da aynı şekilde Kâzım Karabekir Paşa ile muhabere etmiş, onun da muvafakat reyini almıştı. Yalnız Karabekir Paşa, Sivas Umumi Kongresi'nden evvel Erzurum'da Vilayat-i Şarkıye (doğru ileri) Kongresi'nin toplanmasını ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye iştirak için Erzurum'a gelmelerini rica etmişti. Paşa'nın bu arzusu bizim tarafımızdan da kabul olunmuştu. Bununla beraber ufak da olsa bir görüş ihtilafı kendisini belli etmiş demekti. Ne yazık ki ihtilaf ileride bilhassa Sivas Kongresi'ne takaddüm eden günlerde kendisini ziyadesiyle hissettirmişti. Mustafa Kemal Paşa bana:

"Erzurum'dan böyle bir cevap tahmin etmiştim. Yanılmamışım. İstanbul'da kendisi ile görüştüğüm zaman, 'Şarkta muhtelif namlar altında toplanmış olan teşekkülleri birleştirerek Erzurum'da bir mukavemet merkezi yaratılmasının ve millî bir Türk hükümetinin esaslarını kurarak yine buradan harekete geçilmesinin isabetinden bahsetmişti," demiş ve sonra ilave etmişti:

"Memleketi Şarkî (Doğu) Garbî (Batı) diye ikiye ayırmak doğru değildir. Vatanı bir kül olarak mütalâa etmeli. Kurtuluş için umumi çareler aramalıdır."

Sayın Ali Fuat Cebesoy sözlerine devam ediyor:

Miralay Refet Bey bize iştirak edebilmek için hazırlanmış olan yazıları ve kararları gözden geçiriyordu. Mustafa Kemal Paşa:

"Hamdolsun işlerimiz tamamlandı. Burada bulunmayıp da kararlarımıza iştira-

kini temin ettiğimiz arkadaşlarla da muhabere ederek mutabakat-ı efkâr hasıl olduğunu gördük. Öyle ise şimdi kararlarımızı imzalayabiliriz," dedi.

Hüseyin Rauf Bey'le ben imzaladıktan sonra sıra Refet Bey'e gelmişti. Refet Bey ufak bir tereddüdü müteakip bana döndü:

"Kongrenin icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Acaba siz de böyle mi anlıyorsunuz?" diye sordu:

"Evet Kongrenin her şeyi tetkik ve müzakere ettikten sonra milletin hürriyet ve istiklalini temin maksadı ile bir hükümet tesisi lâzım geliyorsa bunu yapacağını ben de anlıyorum," cevabını verdim.

Paşa'nın uzattığı kararnamenin altına imzasını koydu.[3]

Ali Fuat Paşa Amasya kararlarını şöyle kıymetlendiriyor ve diyor:

Bu fasla nihayet vermeden önce bir iki söz daha söylemeliyim. Amasya içtimaını ve mukarreratını kurtuluş gününe kadar harikalar yaratan milletimizin millî kıyamına tam mebde olarak kabul etmek doğru değildir. Ondan evvel de buna benzer içtimalar olmuş. İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye, Edirne'de Trakya, Paşaili, merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Redd-i İlhak gibi cemiyetler kurulmuş, Adana ihtilali hazırlığı yapılmış. İzmir hinterlantı cephesinin tesisine başlanmış, Erzurum Kongresi içtimaa çağrılmıştı. Fakat Amasya içtimaı ve mukarreratının ehemmiyeti ve hususiyeti çok daha başkadır. Münferit mıntıkavî (bölgesel) teşebbüsler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklal-i vatanımızın uğradığı tehlike etrafında müttehit olduğu, gerek harice gerek dahile gösterilmiştir.

'Mukaddes İttifak' adını verdiğim Amasya mukerreratı toplayıcı bir ruh taşımaktadır. Şunu hemen ilave etmeliyim ki, başlıca âmili de Mustafa Kemal Paşa'dır.

Ben de ilave edeyim ki: **Mustafa Kemal Paşa bu millî mukavemet kudretinin başında olmasa idi tüm olarak başarı mümkün olamazdı. Onun dahiyane görüşleri ve idaresi herşeyi sağlamıştır.**

Bahsimize devam ediyorum: Kongreye davet eden genelge mülkî ve askerî makamlara Mustafa Kemal Paşa tarafından şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı zevata gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumi mektup yazıldı. Mektup yazılanlar da şunlardı:

Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyid Bey (Ayân'dan, Senatör), Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nâzırı) Sulh ve Selâmet Partisi Reisi Ferit Paşa, (sonraları Harbiye Nâzırı) Sami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupla Mustafa Kemal Paşa şu noktaları kısaca tekrar ediyordu:

1- Yalnız mitingler ve gösteriler büyük gayeleri, hiç bir vakit kurtaramaz.

2- Bunlar, ancak sine-i milletten bilfiil doğan müşterek kudrete dayanırlarsa rehakâr, (kurtarıcı) olur.

3- Zaten acı olan vaziyeti mühlik şekle koyan en müessir âmil, İstanbul'daki muhalif cereyanlar ve âmâl-i millîyeyi muzir bir şekilde infirada uğratan siyasi ve

gayri millî propagandadır. Bunun mücazatını vatanımız aleyhinde pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4- Artık İstanbul, Anadolu'ya hâkim değil tâbi olmak mecburiyetindedir.

5- Size teveccüh eden fedakârlık pek büyüktür. (Vesika: 27).[4]

MUSTAFA KEMAL PAŞA SIVAS YOLU İLE ERZURUM'A GİDİYOR, BU SIRADA OLAYLAR, İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN VE HÜRRİYET İTİLÂF PARTİSİ'NİN ENTRİKALARI, İNGİLİZLERLE YAPTIKLARI İŞBİRLİĞİ

Mustafa Kemal Paşa 25 Haziran 1919'a kadar Amasya'da kaldı. Sıvas'a uğrayıp Erzurum'a geçmek üzere yola çıktı. 26 Haziran'da habersizce Tokat'a vardı. Doğruca askerlik dairesine indi. Paşa'nın şehirlerine gelişini haber alan Belediye Reisi ve üyeleri ile memleketin ileri gelenlerinden bazı zevat ziyaretlerine geldi.

Paşa, gelenlere, "Yarın, Belediye'de toplanmalarını, kendileri ile umumi memleket meselelerini görüşmek istediğini," anlattı. Bu toplantıda yirmibeş kadar aydın kimse bulundu. Paşa bunlara kurtuluş yolunu gösterdi ve özetle şunları söyledi:

Hiçbir savunma vasıtasına sahip olmasak dahi, dişimiz, tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaa etmeyi zaruri görüyorum. Tarih bize, vatan uğrunda canını, malını esirgemeyen milletlerin asla ölmediklerini, hâlâ yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı, hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an millet için şerefimle ölmeye hazırım.

Bu ateşli hitabe, dinleyenler üzerinde beklenilen etkiyi yaratmıştı.

Paşa, Tokat telgrafhanesini kontrol altına aldırmıştı. Sıvas'a hareketini gizliyordu. 26/27 gecesini burada geçirdi. 27 Haziran günü Sıvas'a doğru yola çıktı.

Sıvas'ta İstanbul Hükümeti'nin tahriki ile, aleyhinde gösteriler hazırlanıyordu. Duvarlara Paşa aleyhinde yaftalar yapıştırılıyor, Elazığ'a vali tayin olunan Emekli Kurmay Albay Ali Galip Bey, Sıvas Valisi Reşit Paşa'ya başvurarak Mustafa Kemal'in eli kolu bağlı İstanbul Hükümeti'ne teslimini telkin ediyordu. Sıvas'ın durumu dışardan böylece kritik görünüyordu.

Reşit Paşa vali olarak Sıvas'a geleli henüz on gün olmuştu. Vali Paşa'nın Millî Mücadele hakkındaki siyasi kanaatini sarahatle kimse bilmiyordu. Valiyi taraflar kendilerine çekmeye, mal etmeye çalışıyorlardı. Valiye hemen hemen aynı zamanda denilebilecek ki 'tebliğ' yapıldı. Biri Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu. Bunda özetle:

Vatanın taksimi tehlikesini aynen gösteren safhaların kanlı icraatı, millî vicdanı bir kurtuluş emeli etrafında 'Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye' ve 'Redd-i İlhak' teşkilatı adı altında –süratli bir surette– toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi gösteriler büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz. Ancak sine-i milletten bilfiil doğan müşterek kudrete istinat ederse kurtarıcı olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik surette izhar eden ve en tesirli âmil, maalesef başkentteki (İstanbul'daki) muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes millî emelini zararlı bir şekilde infirada (yalnızlık) uğratan siyasi ve gayri resmî propagandalardır.

Kuva-yi Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın cezasını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Şu halde İstanbul'un muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve millî emel ve duygulara hâkim değil, tâbi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir. Başkent, İtilâf Devletleri tarafından tahliye olununcaya kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim, ki bu hal bittabi zât-ı devletlerince de takdir buyurulur,

diyor; sözlerinin doğruluğuna misal olmak üzere de aşağıdaki bilgiyi veriyordu:

Devletin taksime uğrayacağı bahis konusu olduğu bir sırada düşman propagandası ile başgösteren Kürdistan istiklali gibi cereyanlar dahi haberleşme ile tarafların celp, hilâfet ve saltanat etrafındaki müşterek gayerelere davet ve tam bir mutabakat suretiyle lehülhamd (Allaha şükür ki) lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayati mesele için zât-ı devletleri gibi vatansever, söz ve fikir sahibi zevata teveccüh eden fedakârlık pek büyüktür.[5]

İkinci tebliğ de İstanbul'da Dahiliye Nâzırı (İçişleri Bakanı) mahut Ali Kemal Bey'den gelmektedir. Her ikisi arasındaki tezat müsbet ile menfi kadar farklıdır. Ali Kemal de bu 23/6/1919 tarih ve 84 sayılı şifresinde şöyle diyordu:

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker ve gerçekten vatanperver olmakla beraber zamanın siyasetini bilmediği için fart-ı hamiyet ve gayretine rağmen yeni memuriyetinde asla muvaffak olmadı. İngiliz Fevkalâde Mümessilliği'nin talep ve ısrarı ile azledildi[6] ve azlinden sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi Karasi (Balıkesir), Aydın havalisinde İslam halkı nâhak yere kırmaktan ve fakat bu vesile ile ahâliyi haraca kesmekten başka bir iş görmeyen öteden beri çektiği telgraflarla da siyasi hatasını idareten (idare yoluyla) arttırdı.

Müşarünileyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezareti'nin size kat'i emri artık o zatın azil edilmiş olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir resmî muameleye girişmemek, hükümet işlerine taalluk eden hiçbir talebini is'af etmemektir. Bu talimat dairesinde hareket etmekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan bu mühim ve vahim dakikalarda (memur, ahâli) her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife sulh konferansına mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnet-

lerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akilâne ve müdebbirâne hareketlere imtisâl etmek, fıkra, mezhep, ırk ihtilaflarını göstermeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını siyanetle, medeniyet nazarında bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?'

Birbirinin tamamiyle zıddı bu iki tebliği aşağı yukarı aynı günde alan vali, başını iki elinin avuçları içine alıp düşünürken, alkolik bir zat kendisini ziyarete geldi. Bu kişi Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin il başkanı Ellezi Oğlu Halit Bey'di. Vaktiyle vilayetin evrak müdürlüğünü yapmıştı. Hürriyet ve İtilâf Partisi ile şahsını övdükten ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni o zamanın zihniyetine göre hayli zem ettikten sonra:

Mustafa Kemal Paşa'nın, İttihatçılığı hortlatmak için didinip durduğunu elbette biliyorsunuz. Enverler, Talâtlar kaçarken onu yerlerine vekil bıraktılar, emrine de birkaç yüzbin altın verdiler. Anadolu'ya geçip İttihatçılığı diriltmeyi emir ettiler. Fakat eski camlar bardak oldu. Herifin maskesi düştü. Onun için aldıran yok. Herkesin kulağı Hürriyet ve İtilâf'da, İtilâf Devletleri de bizimle dost, Mustafa Kemal boşuna yoruluyor. Lâkin ne olsa ordu kumandanlığı yapmış bir asker. Zarar vermese bile mide bulandırır.

Merkez-i Umumiye yazdım. Azlini istedim. Bugün, yarın onun da canına ot tıkarlar. Sizden niyazım ondan telgraf filan alırsanız bana bildirmenizdir. İkinci bir niyazım da onun ağzını kullanan Rasim Bey'e yüz vermemenizdir.[7]

Vali sordu:

– Rasim Bey kim?

– Eski Sıvas mebusu, iliğine kadar İttihatçı. Daha doğrusu yeni baştan mebus olabilmek için İttihatçılığa sadakat gösteriyor. Mustafa Kemal'in emri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti diye bir dırıntı vücuda getirmek istedi. Tek bir adam kandıramadı. Kazdırdığı mührü koynunda gezdirip duruyor.

Rasim Bey fesih olunan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebustu ve valinin bu mecliste arkadaşı idi, birbirlerini yakından tanıyorlardı. Valinin nazarında ve gerçekte Rasim Bey (Başara) temiz, vatansever, memleket muhabbeti ile içi dışı dolu bir gençti. Vali böyle bir arkadaşının Sıvas'ta bulunuşundan memnun oldu. Görüşmek arzusunu besledi. Rasim Bey bir iki gün sonra -kendiliğinden- valiyi ziyarete geldi. Aralarında geçen konuşmadan valinin ilk suali şu oldu:

Mustafa Kemal Paşa ne yapıyor?

Rasim Bey valiye, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geldiğinden beri valilere yaptığı tebliğleri gözden geçirmesini tavsiye etti. Gerçekleri, esas gaye edindiği meseseleri burada görüp anlayacağını söyledi. Bunları tetkik ettikten sonra valinin fikri kristalize olmaya başladı.[8] Mustafa Kemal Paşa için:

İşte cesaretin aliyy-ül-a'lâsı böyle olur ve bir milleti ayaklandırmak isteyen bir inkılâpçı kendilerinde kuvvet ve kudret hissedenlere karşı böyle ağız kullanır,

demeye başladı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, İngiliz notasına ve Sadrazama (celâdetle) karşılık verirken neye ve kime ve nerelere güveniyordu? Arkadaşı Rasim Bey'e şüphesini ortadan kaldırmak için olacak sordu ve cevabını da aldı:

Millete!

Bunun üzerine Vali Reşit Paşa aynen şu ifadede bulunmaktadır:

Tamamiyle aydınlanmak istediğim için ısrar gösterdim. Rasim Bey, hâlâ hayretle hatırladığım bir iman heyecanı ile fikrini izah etti: "Mustafa Kemal Paşa çok büyük bir şahsiyettir. Onun her güçlüğü yeneceğine inanmak gerekir. Millete gelince, o manasız bir harpten bıkkındır. Fakat boynuna zincir takılmak istendiğini anlarsa, arslan kesilir, ateş kesilir, yıldırım kesilir. İşte Mustafa Kemal Paşa o arslana, o ateşe, o yıldırıma istinat ediyor.[9]

Bu cevap üzerine Vali Paşa'nın hatıralarında şu sözlere rastlıyoruz:

İdrakimin, bu heyecana imrendiğini itiraf ederim. Fakat bir milyon insanın malını, canını, namusunu muhafaza ile mükellef olan bir idare amirinin, bir valinin –o vali 1908 İhtilali'ne karışmış bir eski İttihatçı da olsa– anarşi, fevza dediğimiz umumi kargaşalığa rıza göstermesi kolay değildi. Onun için adımlarımı ihtiyatla atmayı tasarladım. Aynı zamanda Rasim Bey'den Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri hakkında malûmat almak istedim. Şöyle bir sualde bulundum:

"Hürriyet ve İtilâf Kulübü'nün reisi hemşehriniz Halit Bey, o kulübün nefsinde temessül ettiğini söyledi. Sizin cemiyet de o şekilde mi? Sade bir mühürden ibaret mi?"

Rasim Bey asil bir safvetle hakikatı bana söyledi: "O kadar kalabalık değiliz. Fakat başta Müftü Efendi olmak üzere ulema takımı hemen bizimle beraberdir. Okur yazarların bilhassa aydın gençlerin hepsi etrafımızda toplanıyor. Millî vaziyetin ağırlığı, yurdun bölüşülmek istendiği hakikatı, daha açık surette anlaşılırsa şahsi menfaat takip etmeyen takımı da bize iltihak edecektir. Çünkü dava vatan davasıdır, istiklal davasıdır.

ELAZIĞ VALİSİ ALİ GALİP, MUSTAFA KEMAL PAŞA'YI YAKALATMANIN, ELİ KOLU BAĞLI OLARAK İSTANBUL'A GÖNDERMENİN YOLUNU ARIYORDU

Vali Sıvas'a gelişinin ikinci günü yukarıdaki bilgileri edindi. Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas'da bir kongre toplayacağını bildiren mektubu ile Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in onunla temasa gelinmemesi hakkında-

ki telgrafını aldığı günde kanaati kesin olarak belirmiş değildi; Mustafa Kemal Paşa'yı 'hem haklı, hem kuvvetli' görüyordu. Ancak, O hakkın ve o kuvvetin müsbet netice verecek, galip İtilâf Devletleri'nin kararlarından döndürecek, Saray'ı ve Bâbıâlî'yi miskinlikten kurtaracak kadar etkili olacağını tahmin etmiyordu. Düşünüyordu, ne yapmalı idi ki yurda faydalı olacak adımı kararlaştırıp atmalı idi. Ne Dahiliye Nâzırı'na ne de Mustafa Kemal Paşa'ya cevap vermeyerek 'idraki ile vicdanı' arasında muhakeme münakaşa yaparken Sıvas'a Ali Galip Bey geldi. Ayağının tozu ile Vali Reşit Paşa'yı ziyaret etti. Vali Reşit Paşa diyor ki:

Bu zat Elazığ valiliğine atanmıştı. Yanında birkaç da adamı vardı. Kendisinin muhalif eğilimli olduğu, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni tuttuğu biliniyordu. Bâbıâlî'nin böyle siyaset ve entrika düşkünü şahıslara el uzattığı hayretle görülüyordu. Ağzı kalabalıktı, çok söylüyordu. Sözlerinin yüzde altmışı övünmekten yüzde otuzu İttihat ve Terakki'ye küfür etmekten ibaretti.[10]

Ben biraz hayret ve biraz da ıztırap içinde bu yâveleri dinlerken o tavrını değiştirdi, "Aman Paşam," dedi. "Ben İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'nın azli konuşuluyordu. Hatta harp divanına verilmesi düşünülüyordu." Garip bir bakışla beni tepeden tırnağa kadar süzdükten sonra sordu:

"Ne yapmak fikrindesiniz?"

İhtiyatsız dudaklarımdan bir kelime düştü:

"Hiç!"

Ve bu cevabımın birçok şüpheler uyandıracağını, komşu vilayet valisini 'jurnalcılığa' sevk edeceğini düşünerek hemen ilave ettim:

"Nezaret, bize sadece, o zatın azil edildiğini ve kendisi ile temastan çekinilmesini bildiriyor. Hatta İstanbul'a celbinin Harbiye Nezareti'ne ait olduğunu da tasrih ediyor. O halde ne bizce ne sizce yapılacak bir muamele olmasa gerek."

Âli Galip Bey kopmuş bir zemberek hızı ile yerinden fırladı, sol elinin baş parmağını yeleğinin koltuk kesimine geçirdi.

"Muhterem Paşa Hazretleri, dedi, her vazife daha yüksek makamdan tebliğ edilmez. Çok kere hadiselerin gidişinden vazifeler gelir. Mustafa Kemal Paşa meselesi de o kabildendir. Çünkü bu zat, her idare memurunu kendi şahsı ile ilgilendirecek ve devlete menfaat bakımından hal ve kaalini şüpheli gösterecek takımdandır. Nitekim Dahiliye Nezareti de onun bu vaziyetini tespit edip size bildirmiştir. Zât-i âlîniz nasıl olur da maslahatın icabını yapmakta müsamaha edersiniz?

Onun telaşına, heyecanına, feveranına iştirak etmeyerek sükûn içinde sordum:

- Maslahatın icabı ne olabilir?

- Devlet aleyhine kıyam etmeyi tasarladığı sabit olan Mustafa Kemal Paşa'yı hemen yakalatmak, mahfuzen İstanbul'a yollamak. Maslahat bunu icap ettiriyor.

- Ne hakla?

Herif gazebe gelir gibi oldu, köpürdü. Lakin yaşta ve yolda kendisinden büyük bir adama karşı sert dil kullanamayacağını, zemin ve zamanın da böyle bir taarruza müsait olmadığını hatırlamış olacak ki gazabını çabuk yendi, sesini mülayimleştirdi, "Galiba," dedi,

- Latife buyuruyorsunuz. Çünkü bir vali hele sizin gibi, siyasi şekavetlerin de

hemen giderilmesi lâzım olduğunu biz mevkideki naciz çömezlerden duymaya ve öğrenmeye muhtaç değildir.

– Fikrinize hiçbir suretle iştirak etmiyorum. Fakat münakaşamızı mantıki bir surette bitirmiş olmak için iştirak eder görünmek, anlamak istiyorum. Mustafa Kemal Paşa'yı siz benim yerimde olsanız tevkife teşebbüs eder misiniz?

– Tereddütsüz!

– Hangi kuvvetle?

– Polis, jandarma, icabında asker kuvvetleri ile!

Bu zatın Anadolu'da, harp sonundan beri hüküm süren zihniyetin ve yurt endişesiyle gönüllerde yer alan heyecanın azâmetinden habersiz olduğunu görüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın otuz, otuzbeş gün içinde halk tabakalarını kendi şahsiyeti ile nasıl ilgilendirdiğini ise, komşu vilayet valisi muhakkak ki sezmiş değildi. Bundan dolayı zavallı adamı tenvir etmek ve böyle fevkalâde zamanlarda çok dikkatli davranmak lâzım geldiğini söylemek istedim.

1908 İnkılâbı hazırlanırken padişahın kuvvetle itimat ettiği, Şemsi Paşa'nın (Manastır'da) ortadan kaldırıldığını ve padişahı 'mabut' sayan Arnavutların o mabut aleyhine ne suretle döndüklerini hatırlatarak Ali Galip Bey'e yükseklerden atmamasını, milletin düşüncelerine, duygularına, dileklerine –uzaktan olsun– alâka göstermesini ihtara hazırlandım.

Fakat ağzımı açmadan odaya Hürriyet ve İtilâf Partisi Reisi Halit Bey'le Belediye Reisi Zihni Efendi girdi. Ben iki vali arasında gerçecek bir münakaşayı bu efendilerin duymasını hoş bulmadığımdan bahsi kapamış göründüm. Gelenleri Ali Galip Bey'e prezante etmeye kalktım. O gevrek gevrek güldü:

"Beyefendi ile, dedi, otelde teşerrüf etmiştim. Burayı teşrifleri de nimet oldu. Kendisini münakaşamıza hakem yapalım."

Ve cevabı beklemedi. Onlara ne konuştuğumuzu uzun uzun anlatmaya girişti. Ne yalan söyleyeyim kızmaya başlamıştım. Ali Galip Bey'i terslemek üzere idim. Lâkin Hürriyet ve İtilâf'a candan bağlı bir vali ile o partiyi koca bir vilayet merkezinde temsile yeltenen bir zatın çok çapraşık bir vaziyette ne gibi cevherler yumurtlayacaklarını, renksiz bir bîçare olduğuna kanaat taşıdığım Belediye Reisi'nin de o cevhere karşı nasıl bir tavır takınacağını merak ettiğimden Elazığ Valisi'nin sözü ayağa düşürmesine ses çıkarmadım, nefsimi zorlayarak muhavereyi dinlemeye koyuldum.

Halit Bey'in Dahiliye'den gelen telgraftan haberi yoktu. Ali Galip'ten müjdeyi alır almaz böbürlendi. "Ben yazmıştım," dedi. "Eğer kuvvetli telkinlerimle İstanbul'dakileri cesaretlendirmeseydim Mustafa Kemal Paşa mutlak ensemizde boza pişirirdi." Ve yüzünü bana çevirerek şöyle bir ihtarda bulundu:

"Davulu biz çaldık ama parsayı siz toplayacaksınız. Çünkü sabık ordu müfettişini yakalatmak şerefi size nasip oluyor."

Ali Galip Bey'e söylediklerimi, bu şöhretli ayyaşa da tekrar ettim. Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için hiç bir makamdan emir almadığımı ve böyle bir şeyin benim için mevzu-ı bahis olamayacağını anlattım. Kızıl kıyamet işte bu zaman koptu. Halit Bey küplere bindi. Benim vatana ihanetle itham edileceğimi küstah bir lisanla söylemeye yeltendi. Bunun üzerine zati ve izafi şerefimi muhafaza etmek icap etti. "Efendi!" dedim, "Daha bir kelime söylerseniz sizi kapı dışarı ederim." Ali Galip Bey'e de gerekli olan ihtarı yaptım.

"Beyefendi," dedim, "Manasız konuşuyorsunuz. Sizde bana yol göstermek, vazife vermek hakkı ve kuvveti yoktur. Mustafa Kemal Paşa'yı kapsetmek size lâzım ve bilhassa kolay görünüyorsa onun kendi vilayetiniz hudutları içinde cevelan edeceği günleri bekleyiniz."

Bunlar savulduktan sonra ikinci bir grup 'mahallî eşraf namına' valiyi ziyarete geldi. Bunların da başında Çerkez Emir Paşa bulunuyordu. Emir Paşa, Abdülhamid'in sivillere verdiği rütbeye izafetle paşa ünvanını almıştı. Hadd-i zatında halktan biriydi.[11] Valiyi görür görmez telaşla sordu:

"Mustafa Kemal Paşa azil mi edildi?"

Vali, "Bilmiyorum," cevabını verdi. Emir Paşa sözüne devam ile:

"Siz bilmiyorsunuz ama, halk biliyor. Hatta sizin gibi henüz bu işi duymayanlar varsa duysun diye duvarlara yaftalar yapıştırılıyor."

Ali Galip ve Hürriyet İtilâf Partisi Başkanı Halit Beyler Validen ayrıldıktan sonra aleyhte bu işi tertiplemişler, 'Mustafa Kemal Paşa'nın azil edildiğini, yakalanıp İstanbul'a gönderilmesinin gün meselesi olduğunu' ilan etmek istemişlerdir.

Halit Bey'le Emir paşa ve arkadaşları Valiyi 24 Haziran 1919'da ziyaret etmişlerdi. Yafta yapıştırma olayı da aynı güne rastlıyordu. Ertesi 25 Haziran günü Doktor İbrahim Tâli Bey, Valiyi makamında gördü. Doktor, Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas mümessili sayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın azli vâki ise bunun ilk önce kolorduya bildirilmesi gerekeceğini Valiye bildirdi. Halbuki kolorduya böyle bir yazı gelmemişti. Vali Reşit Paşa vaktiyle 'Servet-i Fünûn' edebiyatını izleyen aydınlardandı. Ali Kemal'in *İkdam* gazetesi'nin Paris muhabiri sıfatı ile gönderdiği haberlerin uydurma olduğunu, o zamanki polemiği hatırladı. Şimdi de edebi bir vakanın siyasi şekilde tekrarlandığına ve devam ettiğine hükmetti. Gerçekte de Mustafa Kemal Paşa hükümetçe usule göre henüz azil edilmemişti. Vali, vakıanın Ali Galip'in ve Hürriyet ve İtilâf Partisi grubunun, Ali Kemal da dahil, müşterek bir oyunu olmak ihtimalini kabul etti. Hiç olmazsa durumu karışık buldu. Nihayet Doktor İbrahim Tâli Bey gibi düşünmeye başladı. Fakat ne de olsa vali idi.

İsyana, ihtilale açıktan taraftar olamazdı. Hatta Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in emirlerine de uluorta karşı koyamazdı. Nitekim İbrahim Tâli Bey'e kanaatlerini açıklamak değil, his dahi ettirmedi. Yalnız yafta meselesini, Ali Galip'in hezeyanlarını –teessürüne mağlup olarak– anlattı.

İbrahim Tâli Bey de bu olayın sıhhatini öğrenmek için valinin ziyaretine gelmişti. Hemen ayrıldı. Olup biteni kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirecekti, öyle yaptı. Doktordan sonra valinin iki arsız ziyaretçisi yine yanına geldi. Aralarında uzun münakaşalar, istihzalar, sahte kabadayılıklarla Paşa'nın, 'tevkifi' meselesi konuşuluyordu ve bahsin tam heyecanlı bir anında Sıvas Merkez Telgraf Müdürü soluk soluğa valinin odasına girdi, elindeki telgrafı verdi:

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne,

Şimdi Tokat'tan Sıvas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zât-ı devletleri ile teşerrüf imkânının takarrüb ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette mütehassis bulunduğumu arz ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Vali telgrafı okudu ve hemen Ali Galip Bey'e uzattı, "Buyurun okuyun, sonra da kalkın tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişi'ni yakalayın," dedi. Reşit Paşa bu anı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:[12]

Ali Galip Bey'in telgrafa kapanan gözlerinin nasıl bir değişiklikle açıldığını, renginin nasıl sarardığını, dudaklarının nasıl titrediğini tarif edemem. Teklifsizce, fakat telaşla telgrafı kaparak gözden geçiren Halit Bey'in de vaziyeti onunkinin aynı olup gerçekten gülünçtü.

Ben uzun zamandan beri canımı sıkan bu iki ayak politikacısından hınç almak için kaşlarımı çattım.

"Beyefendi," dedim, "Bir şey söylemiyorsunuz üç dört saat sonra Mustafa Kemal Paşa Sıvas'da bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz? Düşündüklerinizi yapsanıza!.."

Ali Galip Bey mahcup ve muztarip, telgrafa bir daha göz attı, sonra silkinir gibi oldu. Hayretle ve dikkatle satırları muayeneye girişti. Saatine baktı:

"Geliyor değil, geliyor değil," dedi, "Gelmiş. Sıvas'a hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın çekiliş saati üzerinden altı saat geçmiş!.."

Ben bu kaydın farkında değildim. Telgrafı alarak tetkik ettim. Elazığ valisinin keşfinde isabet gösterdiğini anladım ve cevap verdim:

"Ben Paşa'yı karşılamaya gideceğim. İsterseniz siz Halit Bey'in temin edeceği kuvvetle kendisini tevkif ediniz."

Ali Galip Bey, bir gafletten uyanıyormuş gibi başını kaldırdı:

"Onunla Harput'ta karşılaşsaydık, dediğimi mutlak yapardım. Lakin burada mesuliyet size aittir!"

Ancak vaktin darlığından yalnız Doktor İbrahim Tâli Bey'i davet etti. Telgrafı gösterdi ve fikrini açıkladı. Ali Galip Bey ve Hürriyet ve İtilâf Partisi başkanıyla aralarında geçen konuşmayı anlattı. Kendisinden Numune Çiftliğine kadar hemen gitmesini ve mümkün olduğu kadar karşılayıcı hazırlamak üzere Paşa'nın orada biraz beklemesinin sağlanmasını rica etti.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas'a girmek üzere olduğunu Rasim Bey'e bildirdi. Raşit Paşa hatıralarında diyor:

İçimde garip bir seziş olabilir. Fakat hem helecan, hem heyecan vardı. Helecan dediğim yürek çarpıntısı bütün Anadolu'yu kendi emri etrafında toplamak istidadını, kaabiliyetini ve kudretini hissettiren Mustafa Kemal Paşa'yı şanına layık su-

rette karşılayamamak endişesinden doğuyordu. Heyecan dediğim halet ise, bana bir başka âlem gibi görünen o mühim zat ile yüzleşmek üzere bulunuşumdan ileri geliyordu.

Numune Çiftliği Sıvas'a pek yakındı. Otomobille oraya on onbeş dakikada gidilebilir. Fakat bu kısa mesafe o gün bana pek uzun geldi. Her dakika bir saat uzunluğu hissettiriyordu. Ve bu vehmî duygu enikonu bir üzüntü menbaı oluyordu.

Nihayet çiftlik göründü, bende de bir çocuk sevinci yüz gösterdi. Bu satırlar ölümümden ve belki Mustafa Kemal Paşa'nın ebediyete intikalinden sonra neşrolunacağı için sözlerimin riyakârlığa hamlolunmayacağını umuyorum. Uzun ve samimi bir iştiyak durumunun sonuna, hasreti çekilen mahbup ve maşûkun huzuruna varılmış gibi, ruhi ve pek tatlı bir sarsıntı geçiriyordum. Fakat çiftliğin önüne ulaştığım zaman Paşa'yı, yanındakilerle birlikte otomobillere binmeye hazır bir vaziyette buldum. Halbuki geridekilere hazırlanmak, araba, at bulup istikbale çıkmak fırsatı verebilmek için Paşa'nın –en az bir saat– çiftlikte kalması lâzımdı.

Bu sebeple hemen otomobilden indim. İnsan kılığına temessül etmiş deha'dan başka bir şey olmayan Paşa'yı candan gelen saygı ve sevgi ile selamladım.

"Hoş geldiniz ama," dedim. "Şehre gitmekte acele buyuruyorsunuz. İlk kahvemizi burada içmek tenezzülünde bulunmaz mısınız?"

İğbirârını hissettirmek isteyen deha, ne de sert konuşuyor? Benim en halis bir hürmetle arz ettiğim bu niyaza Mustafa Kemal Paşa, idraki şaşkınlatan bir sesle cevap verdi.

"Hayır!.. hayır! Kahveye lüzum yok, hemen hareket edeceğiz."

Ve bana kendi otomobilini göstererek ilave etti:

"Siz de yanıma buyrunuz."

Onunla yan yana bulunmaktan hem şeref alacak, hem –vaziyetimi tesbite yaraması mümkün– istifadeler elde edecektim. Lakin, Amasya'dan beri Paşa'ya otomobilde refakat eden eski 'Bahriye Nâzırı' Rauf Bey'in geride kalmasını nezakete uygun bulmayarak itiraz etmek istedim:

"Rauf Beyefendi'yi," dedim, "Zât-ı âlînizden ayırmak istemem. Ben müsaadenizle, kendi otomobilime bineyim."

"Olmaz, yanıma geliniz!"

Sesi o kadar hâkimdi ki ihtiyarsız boyun kırdım. Ve iradesiz, izinde yürüyüp, otomobiline bindim. Bir neferle, bir kumandan vaziyetinde idik. Kendim ile onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabiî surur ve gurur içinde idim de... Paşa'nın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç, çok sürmedi ve Paşa'nın iltifat için değil, ağır bir şüphenin halli için, beni otomobiline aldığı çabucak meydana çıktı.

Ömrümün en acı dakikalarından birini teşkil ettiği cihetle bu vak'ayı kaydetmek isterim: Otomobil şehre doğru hareket edince ben, içimi kaplayan neşenin zoru ile, bir şeyler söylemek ve Paşa'yı söyletmek arzusuna kapıldım.

"İnşallah" dedim, "Yolculuğunuz iyi geçti!"

O, ruhumu okumak ister gibi, derin derin yüzüme baktı; en inatçı dimağlara her sırrı itiraf ettirecek bir sesle cevabı verdi:

"Sen, onu bunu bırak da, Sıvas'da yapılan hazırlıkları anlat, beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?"

"Aman Paşam, bu nasıl söz?" demekten başka bir karşılık bulamayacak kadar

şaşırmıştım. Ve bu ağır bühtânın, töhmetin ruhuma hissettirdiği eza altında bunalmıştım.

O, ızdırabımı anladı. Gözlerinde beliren bir tebessümle idrakimi şevke getirdikten sonra –ciddiyetini bozmadan– anlattı:

"Ali Galip'le yaptığınız münakaşalardan haberim var. Fakat beni Numüne Çiftliği'ne alıkoymak için İbrahim Tâli Bey'i memur edişinizden, şahsen aynı teklifte bulunmanızdan şüphelendim. Ali Galip'in sizi de kendine uydurmuş olmasına ihtimal verdim. Sizi otomobilime alışım da bu şüphe yüzündendir. Yanımda rehine gibisiniz. Şayet bir pusu varsa sizin belki de benden önce kurban gitmeniz muhakkaktır!"

Gözlerim yaşarıyordu. O, gülümseyerek ilave etti:

"İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu macerayı unutmamanızı isterim." [13]

Beş dakika sonra 3. Kolordu Kumandanlığı Dairesi önünde otomobilden iniyorlardı. Paşa'nın bir subaya şu emri verdiği işitiliyordu:

Burada bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey'le İstanbul'dan beraberinde getirdiği adamlarını hemen buldurup buraya getirin!..

Hatırılarında, Sıvas Valisi, "Vakıanın sonu ibrete layıktır, anlatayım," diyor. Biz de burada bir süre daha kendilerini dinlemeye devam edeceğiz:

Ali Galip Bey –birlikte getirdiği memurlarla beraber– adeta muhafaza altında Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti. Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emir etti. Ali Galip'i muhatap tutarak ağır bir tevbîh nutuku irat eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk sade bir hakaret yağmuru değildi.

Ali Galip'in Sıvas'ta günlerce oturarak, saman altından su yürütmeye çalışmasını 'bayağılıkla' tasvir ve kendisini hem tekdir hem tahkir etmekle beraber –hayrete değer münasebetler düşürerek– millî hareketin mahiyeti, hedefi ve kudsiyyeti hakkında da irşadları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi, Ali Galip'in o sıradaki vaziyeti yanında arslan yavrusu sanılabilirdi. Bedbaht adam o derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi.

"Askerler," dedi, "Mert olur. Türk askeri ise mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime, kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?"

Ali Galip birkaç kelime söylemek istedi. Fakat Mustafa Kemal Paşa müsaade ve müsamaha göstermedi. Kızgın kızgın ayağa kalktı.

"Size" dedi, "Daha ağır muamelede bulunabilirdim. Emekli bir asker olduğunuza hürmet gösterip bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi kısmazsanız, akıbetiniz vahim olur. Haydi buyu-

run yerinize gidin. Derin derin düşünün, Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez."

Bu konuşmadan sonra Ali Galip Bey'in ne yaptığını tahmin edersiniz? Bavullarını alıp gerisin geriye İstanbul'a mı gitmiştir? Hayır o, ertesi günü Harput'a gitmeyi tercih etmiştir.[14] Mustafa Kemal Paşa da buna ses çıkarmamış, Erzurum'a gitmek üzere hazırlığa devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip'e gereken dersi verdikten sonra 'Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İdare Heyeti' ve Sıvas'ın diğer ileri gelenleri ile topluca görüşmek ve hasb-i halde bulunmak arzusunu göstermişti.

Bir sorum üzerine dostum Rasim Başara bu toplantıyı bana şöyle bildirmiştir:

Paşa'nın misafir kaldıkları askerî dairede gece toplanıldı. Vali Reşit Paşa'nın da bulunduğu bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin durumunu, Anadolu'ya gelmekten maksat ve gayeyi, yapılacak işlerle netice hakkındaki kanaatlerini izah yolunda söyledikleri sözler notlarımda, yalnız notlarımda değil, hafızamda da hemen aynen denilecek şekilde ve canlı bir surette mevcut olduğundan Millî Mücadele tarihinin başlangıcına ait önemli ve kıymetli bir sahife telâkki ettiğim için size yazacağım yazıların ilki olarak o değerli sözleri tespit ve tahrir ederek takdim ediyorum. Hasb-i hal sırasında Atatürk'ün sözleri:

"...Biliyorsunuz ki İstanbul fiilen ecnebi askerlerinin işgalindedir.[15] İzmir'i, Adana'yı da resmen ve fiilen işgal ettiler. Bunları bir başlangıç saymak lâzımdır. Arkası gelecektir. 'Hükümet-i merkeziyye' aciz bir halde tamamiyle düşmanlarımızın nüfuz ve tesiri altındadır. Onlardan isabetli, azimli tedbirler, hareketler beklemek, zaman kaybederek tekmil mevcudiyetimizi mahv ve izmihlale mahkûm etmek demektir. Tarihimizde emsali görülmeyen bu feci durum karşısında bütün memleket evladıyla, siyasi ve şahsi her türlü ihtilaf ve hissiyatı bertaraf etmek, muhtelif cemiyet ve kurullarla tek nam altında birleşerek bu işgal ve istilalara karşı fiili mukavemete başlamak lâzımdır. Bu da düşman işgal ve nüfuzundan uzak bulunan evvela Erzurum'da, Doğu vilayetlerimiz bölgelerinden toplanacak kongrede, sonra da memleketin her tarafından gelecek delegelerle burada (Sıvas'ta) toplayacağımız umumi kongrede millî iradeyi temsil ve teksif etmekle mümkün olacaktır. Sırf bu maksatla ordu müfettişliği vazifesini kabul ederek Anadolu'ya geldiğimi sizlere açıkça söylemek isterim.

Burada bir sual varit olabilir. Diyeceksiniz ki dünyanın en kuvvetli askerî bir devleti Almanya ve Avrupa'nın büyük devletlerinden Avusturya-Macaristan ve Balkan Devletleri'nden Bulgaristan'la yani dört devletle müttefik olduğumuz halde mağlup olduk. Galip hasımlarımıza karşı bu defa tek başımıza bahusus tamamen ezgin, her suretle bitkin bir halde iken bu yolda mukavemet için tekrar silaha sarılarak muvaffak olmak nasıl mümkün olur?

Buna cevap olarak sizlere şunu söyleyebilirim ki düşmanlarımızdan büyük devletlerin üzerimize ordular sevki ile yeni baştan bir mücadele ve muharebeye

girmelerine bugünkü dahili ve askerî durumları asla müsait değildir. Bundan emin olmak lâzımdır.

Bizim mukavemetimize karşı kullanacakları tek kuvvet ve silah Yunan ordusudur. Bir taraftan birkaç ay gerilla (çete) harbiyle düşmanı işgal eder, diğer taraftan yeni baştan ordumuzun tanzim ve takviyesi ile muntazam bir cephe kurarsak –biraz geç de olsa– Yunan ordusunun behemehal hakkından geliriz. Bu netice de bizi millî hudutlarımız içinde mevcudiyet ve mutlak istiklalimizi temin edecektir. Ben bunu yapabileceğimizi, büyük ordulara kumanda etmiş en çetin durum ve harplerde bu milletin çok mümtaz ve müstesna vasıflarını, seciyyesini yakından görmüş, tanımış olmanın verdiği bir kanaat ve yetki ile ifade ediyorum.

Eğer böyle yapmaz da mukadderatımızı iradesine sahip olmayan, mutlak aciz ve ümitsizliğe mahkûm bulunan hükümet-i merkeziyyenin mutavaatkâr (boyun eğme) siyasetine, düşmanlarımızın adalet ve merhametine ümidimizi bağlayacak olursak, bir seneye varmadan tekmil sahillerimizin, şimendifer merkezlerlerinin, mühim vilayetlerimizin İzmir ve Adana'nın akıbetine uğrayacağına, Doğu vilayetlerimizde bir Ermenistan, Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Hükümeti'nin vücuda getirileceğine, geri kalan vilayetlerimiz de nüfuz bölgelerine ayrılarak öz vatanımızda hür ve müstakil yaşayacak hiçbir bölge bırakılmayacağına şüphe etmemeniz lâzımdır. Altı yüz yılı geçen bir devirde müstakil, hâkim yaşadık. Esarete, sefalete tahammül edemeyiz, derseniz, hep beraber bu gayenin teminine çalışırız. Tekrar ediyorum. Muvaffak olacağımıza da mutlak imanım vardır. Siz de bundan emin olunuz. Şayet; biz uzun seneler devam eden harpten takatsız, yorgun bir hale geldik, artık bu yolda hareketlere mecalimiz kalmadı, İngilizler gelsin, Fransızlar gelsin, ne olursa olsun bizi kendi halimize bırakınız, derseniz o takdirde benim için de yapacak bir şey kalmaz.

Rasim Bey, Paşa'nın selîs bir ifade ve mükemmel bir tahkiye kudretiyle hakikati anlatarak millî hisleri tahrik eden veciz konuşmasının tesir ve neticelerini şöyle anlatmaktadır:

Paşa'nın bu sözleri esasen İzmir'in işgalinden, 'Ermeni tehciri' meselesinden dolayı 'hükümet-i merkeziyyenin' gösterdiği aciz ve gayri millî siyasetten, Sadrazamın Doğu vilayetlerinde geniş bir Ermenistan teşkiline muvafakatını ifade eden cahilane ve hainane hareketlerinden son derecede üzgün ve yaralı olan haziruna (hazır bulunanlara) büyük bir tesliyet ve ümit vermişti. Gösterilen yolda tam bir iman ile çalışılacağı, hiçbir fedakârlıktan geri durulmayacağı hararetli bir lisanla kendisine söylenmiş ve teşekkürde bulunulmuştu.

Bu mukabeleden duygulanan Paşa mesai tarzı hakkında bana (Rasim Başara'ya) bazı direktif vermiş, bu arada Erzurum Konferansı'na gönderilecek iki arkadaşın şahısları üzerinde fazla durulmayarak hemen yola çıkarılmalarını tembih ve tavsiye etmiştir.

Sıvas'taki temaslarından sonra Mustafa Kemal Paşa bayram gününe rastlayan 28 Haziran 1919 sabahı çok erken saatlerde şehirden ayrılarak Erzurum'a doğru hareket etmiştir.

BÖLÜM 10

MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM'DA

Mustafa Kemal Paşa 3. Ordu Müfettişi olarak 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geldi. Erzurumlular Batıdan gelen saygıdeğer misafirlerini, şehrin ilk göze çarptığı yer olan Ilıca'dan karşılamak âdetindedirler. Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını da özel törenle orada istikbal ettiler. Karşılayıcılar arasında Vali Münir Bey (Akkaya, sonraları mebus) eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey (Kansu, sonraları mebus), eski mebus Hoca Raif Efendi, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile kurmay heyeti vilayet ve kolordu erkânı hazır bulunuyordu. Ilıca'da söğüt ağaçlarının gölgesi altında yorgunluk kahvesi içilirken Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini sempatik, iri vücutlu, beyaz sakallı, yaşlı bir köylü çekti. Adı Mevlit idi, Paşa sordu:

–Ağa, böyle nereden geliyorsun?
– Paşam Rus gelirken muhacir (göçmen) olmuştum. Çukurova'da idim, şimdi köyüme dönüyorum.

Paşa, düzenin bozuk, emniyetin yoksun olduğu böyle bir zamanda buralara dönmesinin düşünülecek bir mesele, tedbirsizlik olduğunu, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi, sonunda:

Ağa yoksa oralarda geçinemedin mi?

dedi. Ağa hemen soruyu cevaplandırdı:

Hayır, Paşam. Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken bin biçiyor. Allah millete

zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da, hamdolsun uşaklar da çalışkandır, değil Çukurova gibi bir yerden, taştan ekmeklerini çıkarırlar, geçimimiz çok iyi, çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki İstanbul'daki 'ırzı kırıklar' bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş, geldim ki göreyim, bu namertler kimin malını kime veriyorlar?[1]

Türk'ün asil ruhunu gösteren bu sözler, onun dahi mümessili Mustafa Kemal'in gözlerini yaşarttı. Milleti hakkındaki samimi inancını açıklamaya vesile oldu.

Mustafa Kemal Paşa'dan her zaman şu değişmez düstur işitilirdi:

Bu millete inanan kazanır. Büyük millettir, tarih boyunca harikalar yaratmıştır. Ona güvenen, ona dayanan muvaffak olur.

Büyük halaskâr bu inancını en düşkün sanılan zamanda bir kere daha ortaya attıktan sonra, Erzurum'a gitmek, onların sinesinde bir an önce yerini almak için ayağa kalktı. Halk kendisini Erzurum'un İstanbul Kapısı'nda bekliyordu. Başlarında ihtiram kıtası, bütün okullar, ahâli olduğu halde ona, 'Hoş geldin Paşam' demek için sabırsızlanıyordu. Mustafa Kemal Paşa en yeni üniformasını giymiş, kordonlarını, nişanlarını takmış, Kolordunun bineğine mahsus bir çift koyu doru atın çektiği faytonla yanında o zamanın deyimiyle, *Hamidiye* Kahramanı Rauf ve İzmit Mutasarrıfı Süreyya[2] Beyler olduğu halde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne geldi. Bu gösteriyi Erzurum halkı adeta kurtuluşun yeni bir tezahürü saymıştı.

BİR ÖZEL TOPLANTI, BURADA MUSTAFA KEMAL DÜŞÜNCELERİNİ, GELECEKTE YAPILACAK İŞLERİN FELSEFESİNİ ANLATIYOR

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelişini takip eden ilk günlerde, başkanlığı altında gizli bir toplantı yaptı. Ve toplantıda 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey (Kansu) eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey (Yiğit) Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Kâzım Bey (General Kâzım (Dirik) Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) Doktor Binbaşı Refik Bey (Başvekil Refik Saydam) bulunuyordu.

Bu toplantıya 'Amasya mülâkatının,' ikincisi dahi demek mümkündür. Paşa şahsi görüşü olarak şunları söyledi:

1- Muhâsım devletler Osmanlı vatan ve devletini mahv ve taksime karar vermiş bulunuyorlar. Bu kararlarını tatbik edebilmek için de her türlü maddi ve manevi tecavüzü yapmaktan geri kalmıyorlar. Hükümet, muhâsımların her türlü tecavüz

ve emirlerine miskince boyun eğmekte, her türlü zillete katlanmaktadır. Padişah ise, ünvanı mahfuz ve bâki kalmak şartıyla her şeye razı bulunuyor.

2- Millet karanlık içinde muztarıp ve perişan haldedir. Akıbetin ne olacağını merak etmekte ve kurtuluş çaresi telâkki ettiği her türlü tedbire başvurmakta, memleketi kurtarmak ve müdafaa etmek ümidi ile muhtelif mahallerde çeşitli namlar ile cemiyetler teşkil etmektedir.

3- Ordu Umumi Harbin bin bir meşakkati ile yorgundur. Yorgunluğuna ve hatta bitkinliğine rağmen vatanın parçalanmak istendiğini görerek önleyici çareler aramakla cidden meşguldür.

4- Günün içinde üç fikir çarpışmaktadır.

A) Galip devlerle harp edemeyeceğine göre uysal, fedakâr ve uyuşkan, hareket etmek.

B) Padişahın etrafında toplanmak ve büyük devletlerin Padişah ve halifeliği için hükümranlık hakkı tanıyacağı bölgede Osmanlı Devleti'ni idame etmeye gayret eylemek.

C) Osmanlı Devleti'nin taksimi mukarrer olduğuna göre, ırk, bölge hususiyelerine ehemmiyet vermek ve bu imkândan faydalanarak mevzii kurtuluş çareleri aramak...

Mustafa Kemal Paşa sadece ana hatları nakledilen bu sözleri tamamladıktan sonra aynen, "Vaziyet, izah edilen bu safhalar içinde bulunurken ne yapmak lâzımdır? sualini müsaade ederseniz ben düşünceme göre cevaplandırayım," dedi:

Arkadaşlar tek tedbir: Hâkimiyet-i milliyeye müstenit kayıtsız, şartsız müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal erişmektir. Hedefimiz bu olacaktır. Kolay şey değil, idealimizi tahukkuk ettirmek yolunda şimdiden her birimizin yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkül, hatta tehlikeli olacaktır Millî Mücadele'de topyekûn uğraşıyoruz. Büyük mukavemetlerle, ihanet ve hıyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Millî Mücadele'ye atılanların mahv ve ifnâsı için, saray, hükümet, ecnebiler muhakkak ki ilk andan itibaren harekete geçeceklerdir. Ayrıca yer yer memleket halkının da iğfal edilmesi, isyanlar, ihtilaller çıkartılması ve bütün bu menfi hareketlerin Millî Mücadele aleyhine tevcihi galip ihtimal dahilindedir. Daha kimbilir akla gelen ve gelmeyen ne gibi entrikalar, ne fesatlar, ne tuzaklarla karşılaşacağız. Millî Mücadele'yi, milletin büyük ekseriyetine dayanarak süratle hızlandırmak ve organize etmek zorundayız.

Görüyorsunuz ki arkadaşlar, yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hatta ölmek, öldürmek ihtimalleri ile doludur. Sarp ve haşin bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs vermeye kendinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, yorgunlukları göze alabilenlerdir ki benimle işbirliği etmeyi kabul etmiş olurlar. Hiçbir arkadaşımızın vicdanı, düşüncesi, kararsızlığı, umumi ve hususi vaziyetin icap ve sevkleri üzerinde tesir hasıl etmek istemem. Her arkadaş vicdanı ile başbaşa kalarak serbestçe düşünmeli, karar almalıdır. Vaktimiz var. Hemen karar almak mecburiyetimiz yoktur. Sonradan herhangi bir bozgunluğa mahal kalmamak için bu noktaların iyiden iyiye düşünülmesi hepimiz için aslî şarttır.

Vakit gece yarısını geçmiş olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa durmaksızın ve hiçbir yorgunluk hissetmeksizin konuşuyor, bilhassa 'şahsi karar' bahsi ve Millî Mücadele'nin süratle organize edilmesi ihtiyacı üzerinde genişliğine, derinliğine duruyordu.

Önemli bir vatan ve millet devasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddi ve manevi seferberliği, mücadelesi, savaşması ve muzaffer olması lâzımdır. Böyle muazzam bir dava gizlice görülemez ve yürütülemez. Millet davası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, meydana atılmak, bir millet ferdi olarak çalışmak icap edecektir.[3]

Bu sözleri ile Mustafa Kemal Paşa, hem başarının yolunu ve hem de yol üzerindeki tehlikeleri anlatıyor. Kendisini dinleyen arkadaşlarından, açık ifadede bulunmamakla beraber lider olarak tanınmasını da istiyordu. Arkadaşları düşündüler. Kalplerinin bütün samimiyeti ile onun üstünlüğünü, şefliğini kabul ediyorlardı. Ve ancak bu suretle başarının elde edileceğine inanmışlardı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ŞAHSI VE TEŞEBBÜSLERİ ALEYHİNDE HAREKETLER

Mustafa Kemal Paşa'nın davranışları, Erzurum ve Sıvas'ta birer Millî kongre toplamaya kalkışması İstanbul'daki hükümeti, Padişahı ve İtilâf Devletleri temsilcilerini harekete getirdi. Millî hareket ve inkılâp teşebbüsleri en kritik safhasını yaşıyordu. Her şey Mustafa Kemal'in irade kuvvetine, kudretine bağlı kalmıştı. Bu, zaafa uğradığı takdirde yanan mum gibi her şey eriyip bitmek yolunu tutacaktı. İşte böyle bir anda Erzurum'da bulunan Lord Curzon'un yeğeni Kolonel (Albay) Rawlenson, 9 Temmuz 1919 günü öğleden sonra Paşa'yı ziyarete geldi. Bu zat Erzurum bölgesinde mütareke hükümlerini kontrola memurdu. Bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını da araştıracaktı. Burada İtilâf Devletleri'ni temsil ediyordu. Şüphe yok ki ziyaretinin daha doğrusu demarşının sebebi İstanbul'dan aldığı kesin direktife dayanıyordu.

9 Temmuz 1919 günüydü. Albay Rawlenson öğleden sonra Paşa'yı ziyarete geldi. Paşa'ya, "İşittiğime göre, yarın burada bir kongre açacakmışsınız," dedi. 10 Temmuz 1919'da kongrenin açılması düşünülmüştü. Fakat bazı delegeler yolda olduğundan açılış günü 23 Temmuz'a ertelenmişti. Paşa kesin bir tavır ve sözle cevap verdi:

"Evet, milletçe açılması kararlaştırılmıştır," dedi. Konuşma şöyle devam etti. Albay:

Açılmaması daha doğru olacaktır.

Bu itiraz üzerine Paşa'nın sesi daha sert bir surette yükseldi:

Kongre mutlaka toplanacaktır ve gününde açıklacaktır. Türk milleti buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza, hâkim olan sebepleri bile sormaya lüzum görmüyorum.
– Fakat hükümetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez.
– Ne hükümetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki verilip verilmeyeceği bahis konusu olsun.
– Kongreden vazgeçmezseniz zor kullanıp toplantıyı dağıtmaya mecbur olacağız.

Paşa bu cevaptan sinirlenmiş, aynı zamanda kaşları çatılmıştı. Karşısındakine:

Ne pahasına olursa olsun kongre açılacaktır,

dedikten sonra hiddetle ayağa kalktı. Lord Curzon'un yeğeni şımarık albaya:

Görüşme bitmiştir

cevabını verdi.[4] Sıvas'da da aynı suretle demarş ve temaslar oluyordu. Bu da Fransızlardan geliyordu. Sıvas'da eskiden kalma birtakım yabancı kurullar vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti bunlara el koymuştu. Fransa Hükümeti bunları geri almak istemiş ve kurulların sahibi durumunda bulunan Cizvit papazları ile üç Fransız subayı Sıvas'a gelmişti. Arada geçen ziyaret ve iade-i ziyaret sırasında Jandarma Müfettişi M. Bruneau, Vali Reşit Paşa ile özel surette görüşmek istedi. Sıvas Kongresi ile ilgilenerek böyle bir hareketin devlete hem de valinin şahsına 'felâket getireceğini' söyledi. Dahiliye Nâzırı Adil Bey de aynı şeyleri tekrarlıyordu. Vali telaşa düşmekten kendini alamadı. Bu görüşmenin ertesi günü Bruneau tekrar valiyi ziyarete geldi. Kongrede 'Fransa aleyhine kararlar alınmazsa' ve kendisine de müzakereler hakkında doğru malûmat verilirse söylenilen tehlikenin önüne geçilebileceğini anlattı.

Bu son ikinci istek valinin endişesini şiddetlendirdi. Vali, Fransız subayının ilk sözünün doğru, ikincisinin oyun olduğu zehabına kapılmıştı. Vali kendi düşüncesine göre; kongrenin toplanması temin olunduktan sonra Adana'dan ansızın Fransız kuvvetleri getirilecek, kongre üyeleri yakalanacak, Sıvas işgal altına alınacaktı. Vali böyle bir oyunun karşısında olduğunu sanıyor ve bu yoldaki 'mülâhazası' kendisini üzüyordu.

Vali, dostu olan eski mebus Rasim Bey'i (Rasim Başara) çağırdı onun da düşüncesini öğrenmek istedi. Rasim Başara kendisine, 'Olayı olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'ya yazmasını' tavsiye etti. "O, iyi düşünür, iyi görür ve münasip olan şeyi söyler," dedi. Vali, Rasim Başara'nın teklifini kabul etmekle beraber ortak hareket etmeyi, beraberce telgrafhaneye gitmelerini, Mustafa Kemal Paşa'yı da oraya davet ederek makine başın-

da çekilecek telgrafı her ikisinin imzalamalarını istedi. Rasim Başara Fransız binbaşısı ile görüşen kendisi olmadığına göre araya girmesinin doğru olmayacağını anlattıktan sonra ancak Erzurum'da Hoca Raif Efendi yoluyla Paşa nezdinde kendisini destekleyebileceği cevabını verdi ve bu surette hareket olundu.

Vali Reşit Paşa Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. Telgrafın bazı parçalarını aynen aşağıya alıyorum:

Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı M. Sruneau bana aynen şunları söyledi: Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sıvas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmet beslerken bu meseleyi benden gizlemenize çok üzüldüm, dedi.

Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaya çalıştım, son söz olarak, "Eğer Mustafa Kemal Paşa Sıvas'a gelir ve burada kongre yapmaya başlanırsa beş on gün içinde buralarının işgal altına alınmasının kararlaştırıldığını kesin olarak biliyorum. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hürmet duygusu icabı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız olup bitti haline geldiğinde kanaat edersiniz. O vakit vatanınızın felâketine sebep olanlar arasına siz de girmiş olursunuz," sözlerini söyledi.

Dahiliye Nezareti'nden (İçişleri Bakanlığından) evvelce aldığım şifreli telgrafta başka şekilde yazılmakla beraber aynı kanaatı verecek yolda idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri kolordu kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında kumandan beyefendinin fikrini anlamaya çalıştığı gibi bu sabah M. Bruneau bendenize gelerek saat alafranga 3'te diğer Fransız subayları ile beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisi aradaki samimiyetine binaen daha önce ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir süre konuştuktan sonra netice olarak şunu söyledi. "Ben dünden beri bu mesele üzerinde pek çok düşündüm. Nihayet şuna karar verdim ki eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sıvas Kongresi'nde İtilâf Devletleri aleyhine tahriklerde bulunmazlar ve onlar hakkında kötü lisan kullanmazlarsa Franchet d'Esperey'e yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına engel olunmaması hakkında Dahiliye Nezareti'nden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki siz de benden hiç bir hususu gizlemeyeceksiniz, samimi dostluğumuzdan dolayı daima birbirimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız kongrenin toplanma tarihini öğrenmek lâzımdır," dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta kat'i bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberder edeceğimi ve aradaki dostluğumuz sebebi ile hiçbir şeyi gizlemeyeceğimi söyledim.

Binbaşının işgal meselesinde dünkü kesin ifadesine rağmen bugünkü mülayim sözlerinin sebebini zât-ı âlîlerine arz etmeyi borç bilirim ve bu yoldaki sözü fazla bulurum. Aynen anlaşılıyor ki, bunların fikri kongreyi Sıvas'ta toplanmaya 'muvafık görünerek' muhterem kongre heyeti ile sizi burada toplamak ve el altından müzakerede bulunarak tekmil üyeleri ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselelerini emrivaki (olup bitti) haline koymaktan ibarettir.

Dün akşam Dahiliye Nezareti'nden aldığım telgraf da başka şekilde olmakla be-

raber aynı yolda idi. İşte bendeniz her hakikatı -gizli tutmak istirhamı ile- efendimize arz ediyorum. Bundan sonra hareket hattının tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve adeta el ile tutulacak derecede görünürde olduğunu bilip dururken keyfiyetten zât-ı âlîlerini haberdar etmemeyi ve binaenaleyh Sıvas'da kongre akdinden vazgeçirilmesini arz etmemeyi vicdanıma sığdıramadım.

İşte bunun için zât-ı devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvân-ı kirâm'dan (sadık, şerefli dostlar) pek ziyade rica ederim ki ikinci bir kongrenin behemehal akdine lüzum yoksa vazgeçilsin, varsa dört taraftan işgali pek kolay olan Sıvas'ta toplantı merkezi olmasından vazgeçilmekle işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut tensip buyurulursa Erzincan'da toplanılması sebeplerine başvurulmasını selâmet-i memleket namına istirham ederim. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyefendi de bu yoldaki görüşlerini ayrıca yazacaklardır.

Şimdi yanımda bulunan Sıvas eski mebusu Rasim Bey de Erzurum eski mebusu Hoca Raif Efendi Hazretleri'ne bu babdaki malûmat ve mütalâalarını havi bir telgraf vereceklerdir. Okuduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretleri'ne lütfen yollarsınız.

İşte efendim vaziyet bu merkezdedir. Cevabî emirleriniz beklemekteyim.

Reşit

Mustafa Kemal Paşa Sivas Valisi Reşit Paşa'ya aşağıdaki enteresan ve tarihi değeri büyük cevabı vermişlerdir. Tam metni ile kaydediyorum:

İtâ buyurduğunuz (verdiğiniz) bilgi ve mütalâalara teşekkürlerimi arz ederim. M. Bruneau ve arkadaşlarının tehdit ile vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim. Sıvas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele olmayıp aylarca önce dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyasi ricalinin de acizlerine gönderdikleri haberler Anadolu'da, millet tarafından vuku bulmakta olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu ve milletimizin istekleri kendilerine sarih olarak bildirdiği takdirde iyi surette kabul ve uygulanmasını üzerlerine alacaklarına dair şimdiden yazılı teminat vermeye hazır oldukları merkezindedir.

M. Bruneau'nun ikinci görüşmede lisanını değiştirmesi ve yumuşak ve uygun konuşması acizlerini kazanmak cihetine matuf olmak müstebad (ihtimalden uzak) değildir. Bununla beraber Fransızlar tarafından (Binbaşı Bruneau'nun dediği gibi) beş on günde Sıvas'ın işgali o kadar kolay bir şey olamaz. Hatırınızda olsa gerektir ki İngilizler bu husustaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a 'çıkarılmasına' karar verdiler ve hatta mahzâ bendenizi (Mustafa Kemal Paşa'yı) tehdit için bir tabur dahi çıkardılar, fakat bu teşebbüse karşı milletin kavî bir azim ve iman ve ateş ile mukabele edeceği gerçeği kendilerince tahakkuk ettikten sonra hem kararlarından vazgeçmeye ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleri ile beraber orada bulunan taburu nakletmeye mecbur olmuşlardır.

Sıvas Kongresi'nde bahis konusu olacak hususlar Erzurum Kongresi beyannamesi muhteviyyatından suhuletle istidlal olunacağına göre kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikatta bulunmak gibi maksatlar katiyen mevcut değildir.

Burada şunu da söylemeliyim ki bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi

bir ecnebi devletin sahabetine (himayesine) tenezzül eden şahıslardan değilim. Benim için en büyük siyanet noktası ve şefaat kaynağı milletimin sinesidir.

Kongrenin lüzumu, zamanı ve toplanma mahalli hakkında müessir olmak bendenizin şahsi hükmünün pek ziyade üstünde tesir kuvvetini haiz olan millet kararına taalluk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların kongre heyetinin Sıvas'da toplanmasını mürevviç (tervic eder) görünerek ve sonra heyeti ele geçirmeye imkân bulması acizlerince pek uzak vehimlerdendir. Bütün bu sözlerimi aynen M. Bruneau'ya söylemenizde hiçbir mahzur görmüyorum. Ve bu münasebetle M. Bruneau ve arkadaşlarına milletimizin hukukunu muhafaza beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasi mümessillerine de bildirilmiş olduğu esaslı kararları uygulamakta ve hiçbir suret ve sebeple tereddüde düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur.

M. Bruneau bilmelidir ki, Fransızların Sıvas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın jandarma binbaşısı M. Bruneau ve arkadaşları arasında müzakere konusu olsa bile Fransız milletince uygun görüleceğine ihtimal verilemez.

Mebus Rasim Bey'in, Raif Efendi Hazretleri'ne olan telgrafnamesini okudum. Korkmaya mahal olmadığının kendisine lütfen bildirilmesini rica ederim. Gerek acizlerine vermiş olduğunuz bilgi ve mütalâaları ve gerek Rasim Bey'in telgrafnamesini heyet-i temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Sıvas Kongresi hakkındaki kat'i karar ancak heyet-i temsilliyenin müzakereleri neticesinde belli olacaktır. Bittabi karar sureti zât-ı sâmilerine arz olunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım Bruneau'nun tehditlerinin halka işaasıyla kuvve-i maneviyenin kırılmasına engel olunmasıdır.[5]

İyi yürekli bir zat olan Vali Reşit Paşa'nın eski Sıvas Mebusu Rasim Başara'yı da sürükleyerek Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafa aldığı bu cevaptan ne gibi bir etki altında kaldığı herhalde düşünülecek bir keyfiyettir. Reşit Paşa hatıralarında bu ciheti ihmal etmemiştir. Kendi kaleminden çıktığı gibi bu duygularını hep beraber okuyalım:

Kabil olsa bu telgrafı on kere, yüz kere okuyacak, kelimeler üzerinde uzun uzadıya duracak vatanpervrelikte bu kadar cesur davranan şu zatın ruhunu her satırın içinde arayıp bulmaya çalışacaktım.

Bu ne tecellüt, bu ne pervasızlık, bu ne ulvi hemmet idi? Biz Sıvas'da kurulacak kongre yüzünden Adana'daki Fransız ordusunu 'Sıvas'a kalkıp geleceğini düşünüp telaşa düşerken. O, bıyık altından gülerek belki de kahkahalar patlatarak, "Bu, bir Fransız binbaşının kafasında doğabilir ama, yapılır iş değildir," diyor. Fakat bunu söylerken öyle dil kullanıyor ki hakkın onda, isabetin onda bulunduğuna inanmamak kabil değil! Evet boşuna telaş etmişiz. Mustafa Kemal Paşa'yı dinledikten sonra bu hatayı anladım,

demektedir. Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği cevabî telgrafın sonunda, 'Emirlerinin yerine getirileceği' temin olunmaktadır.

Evet öyledir. O'nun birbirini kovalayan mantık silsilesiyle savunduğu meseleler karşısında vatan ve insaf duygusu olan her ferdin eğilmemesi mümkün müdür?

İNGİLTERE HÜKÜMETİ BASKI YAPIYOR, OSMANLI HÜKÜMETİ BOYUN EĞİYOR, MUSTAFA KEMAL PAŞA AZİL VEYA GÖREVDEN GERİ ALINMAK İSTENİLİYOR

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı ve teşebbüsleri aleyhindeki hareket, anlattığım şekilde devam ederken İngiltere Hükümeti, İstanbul Hükümeti ile birlikte kendilerine göre ciddi tedbir almaya başlamışlardı. Tedbir diye yaptıklarının başında, Paşa'nın görevinden uzaklaştırılması geliyordu.

Amiral Webb İstanbul'dan Sir R. Graham'a gönderdiği mektubun bir fıkrasında Amiral Calthorpe'a atfen şunları söylemektedir:

Gelibolu savaşlarında önemli bir şöhret yapmış olan Mustafa Kemal Paşa, gerçekten iyi bir niyetle Sadrazam Damat Perid Paşa tarafından bir ay önce Samsun'a Ordu Müfettişi tayin edilmiştir. Fakat Samsun'a vardığı zamandan beri kendisinin 'milliyetçi' ve yabancı aleyhtarı duyguların mihrakı haline geldiği anlaşılıyor. Kendisi geri çağırılmıştır, fakat bugüne kadar bu kararın bir etkisi olmamıştır. Hükümet yetkilileri, geri dönmesi için kendisine emirler verildiğine ve bu emirlerin tekrarlanacağına dair bana teminatta bulunmuştur. Diğer tehlikeli şahıs Calthorpe ile mütarekeyi imzalamış olan Bahriye Nâzırı Rauf Bey'dir. Rauf Bey, Bandırma yakınlarında o sırada tahrikler yapmaktaydı.[6]

Amiral Calthorpe da doğrudan doğruya Osmanlı Harbiye Nezareti'ne gönderdiğini hükümetine bildirdiği yazısında şunları söylemektedir:

1- Sıvas ve Konya vilayetlerinde silahlı eşkiyalar (!) teşkili ve müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareketlerde bulunmak gayesi ile ciddi bir faaliyet mevcut bulunduğu alınan raporlardan anlaşıldığını ekselanslarına bildirmekle şeref duymaktayım.

2- Bu hareketin, İttihat ve Terakki Cemiyeti ajanları tarafından idare edildiği ve Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak hareket edilmesinin, yayınlandığı anlaşılıyor.

3- Bu hareketin başlıca teşvikçileri Sıvas'ta General Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da General Cemal Paşa'lardır.[7]

4- 6 Haziran'da, Karadeniz Ordu Başkumandanı, Mustafa Kemal Paşa'nın azlini Harbiye Nezareti'nden istemiştir. Bu hususta, Harbiye Nâzırı, 8 Haziran tarihinde paşaya bir emir göndermiştir. Fakat bugüne kadar bu emre itaat edilmemiştir.

5- Memleket içinden gelen ve oradan çirkin olayların vukuu ile bu olayların yaptığı yıkıcı tesirleri bildiren malûmatın vehametini kayıtsız, şartsız ve bilâhare General Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın derhal İstanbul'a çağrılması lüzumu üzerine ekselanslarının dikkatlerini çekmeyi vazife addediyorum.[8]

Osmanlı Hükümeti de, İtilâf Devletleri temsilcilerinin fikrine uyarak ve hatta onlardan daha ileri bir gerekçe ile Mustafa Kemal Paşa'yı görevinden uzaklaştırmayı siyasi başarısının birinci şartı sayıyor, ona göre davranıyordu. Onun da gerekçesi aşağıdaki esaslara dayanıyordu:

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyet bölgesi içinde bulunan Müslüman halkı öbür unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtma yolundaki davranışlarından dolayı İstanbul'a getirilmesi İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden ısrarla istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın vâki kışkırtmaları sonucu olarak asayişi bozucu haller meydana gelecek yerlere asker gönderilmesine mecburiyet hasıl olacağı ileri sürülmüştür. Kendisine durumun önem ve inceliği Harbiye Nezareti'nce, defalarca telgrafla açıklanıp memuriyetinden istifa ile İstanbul'a dönmesi bildirilmiş olduğu halde bunları yerine getirmeyip kışkırtmalarına devam etmekte olduğu her gün yerlerinden alınan resmî bildirmelerden ve bizzat kendi tarafından gelen telgraflardan anlaşılmıştır.

İşte böyle bir gerekçenin etkisi altında yeni Harbiye Nâzırı Topçu Ferit Paşa'dan da bir telgraf geldi. Harbiye Nâzırı, telgrafında Mustafa Kemal Paşa'ya teklifinin kabülü için adeta yalvarıyor ve şunları söylüyordu:

Samimi takdirkârınız olup, elimden gelecek her arzularının husûlüne çalışacağım nezd-i âlîlerinde de müsellem olmak lâzım gelen acizleri, işbu temenniyatı hem resmî hem de hususi yapıyorum. Ve işte o hususiyete binaen de söylüyorum ki, vereceğiniz acil muvafakat cevabı yalnız hakkındaki itimad ve muhabbetinize değil aynı zamanda makam-ı nezarette ümit ettiğim muvaffakiyete de mebde olacaktır.
Ellerinizden ve Cevat'ın[9] gözlerinden öperim.

Paşa, 2 Temmuz 1335 günü Erzincan'da iken Mabeyn Başkâtibi'nden aldığı telgraftan, Padişah Vaddeddin'in kendisine, "İki ay tebdil hava alarak istediğin bir şehir veya kasabada istirahat et," dediğini öğrenmiştir.
5 Temmuzda Mustafa Kemal aleyhinde baskı şiddetlendi. Artık tebdil havadan bahsedilmez oldu. Harbiye Nâzırı'ndan yeni bir telgraf geldi:

Paşam İtilâf mümessillernin pek kat'i müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya mecbur etti. Zât-ı âlînizi benim kadar kimse bilmez. Hamiyet-i vataniyelerinin ulvi gayelerine vakıfım. Bendeniz İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek şevketmeap efendimize (padişaha) gerek mümessillere karşı taahhüt eyledim. Mahcup olmayacağıma eminim.
Hakk-ı âlîlerinde İtilâf mümessillerinden de buraya teşrifinizde hürmetten başka bir şey muntazar değildir (beklenemez). Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak zât-ı âlînizin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lâzımdır.

Bu suretle Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nâzırı arasında uzun süren bir telgraf yazışması başladı. Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap veriyordu:

Dünkü telgrafınızda Paris Konferansı kararlarına inkıyadden (boyun eğmekten) gayri yapılacak bir şey görülmediği beyan buyruluyordu. Bu kararlar nelerdir? Ajanların en son bildirileri; Millî istiklalimizi ve mukadderatımızı pek ümitsiz bir halde gösteriyor. Mesela Paris Konferansı, Trakya, Pontus, İzmir ve Kılikya meselelerini devletin aleyhine olarak tayin etmiş ve Doğu Vilayetleri'nde Ermenistan Hükümeti kabul ve teyid edilmiş ise bu kararlara inkiyâd için vekalet ve yetkisi olan ve takdir eden kimlerdir?

1- Sadrazam Paşa Hazratleri vatan ve milletin mukaddes haklarını imha eden bu vaziyetleri men ve izale için ne gibi müsbet ve manevi teminatla ve ümid ile avdet ediyorlar?

2- Zât-ı Şâhâne tekmil devlet ve millete ait hakikatlerden hilâfet hukukunun inceliklerinden samimane bir lisan-ı sadakatle tenvir buyrulmak, âmâl-ı iradat-ı seniyyeyi daima âmâl-i hakikiye-i millete imâle (meyil) eylemek lâzımdır.

İstanbul'daki bazı zevattan ve bilhassa maalesef bir iki ay bile payidar olamayan (ayakta duramayan) kabinelerde meydana çıkan sakal örüş, zaaf-ı kalb milletin âmâline makus ve gayri meşru fikirlerle vekalet ve selâhiyet kullanmak gibi tarihin en feci mes'uliyetlerinden katiyyen uzak kalmalıdır.

3- Şahsiyet-i acizaneme gelince: Pek yanlış ve hatalı telâkkiler görüyorum. Bugün vatanda bir millî kudret varsa, o cereyan eden felâketlerden mütenebbih olan (uyanan) milletin kalp ve dimağından doğmuştur. Beni buradan çekmek ve saire gibi tertibat bilakis pek yanlış ve hatarnâktır (mahzurludur).

Benim masûniyetim hakkında Hariciye tarafından İngilizlerden teminat alındığı beyan olunuyor. Buna hayret ettim, çünkü devletleri ve milletleri namına ve şerefine olarak imzaladıkları mütareke ahkâmını muhafaza etmeye bile asla riayet etmeyen ve alabildiğine tecavüzlerde bulunan çeşitli haysiyet kırıcı misaller ihdas eyleyen İngilizlerin bu teminatına itimat etmek pek saflık olur.

Yalnız tamamiyle itimat buyurulsun ki eğer memleketin selâmeti ve halâsı [kurtuluşu] şahsımın çekilmesine vâbeste olsaydı, bilâ kayd-ı şart ve nev'i beşere hiçbir ümit ve emel rabtına tenezzül etmeyerek nefsimi kurban etmek kadar vicdani ve basit bir şey olamazdı.

4- Mütarekenamenin aktinden bugüne kadar Hükümet-i Merkeziyenin maalesef birbirini takip eden aciz vaziyetler alması ve Kuva-yı Milliye'den zerre kadar kuvvet almaması nihayet İtilâf Devletleri'nin memleketimizi manasız istila etmelerini kolaylaştırmıştır.

General Allenby ile elyevm başmabeyinci olan Yaver Paşa'nın vâki olan görüşmesine ve paşanın maruz kaldığı hakarete ve ayrıca General Allenby ile eski Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa'nın mülâkatında generalin kullandığı istiklal şikenâne (kırıcı) lisana bu münasebetle dikkati çekerim.

Batı Anadolu'yu mezbuhâne bir surette kaptıran bir siyasete bir kere daha celb-i dikkat eylerim. Bunu millî tarih teşhir edecektir. Madem ki bugün haiz bulunduğunuz makam, vatan ve milletin selâmetini temine kafil ve kudret bahş olamıyor o halde eslâfın açtığı rahneleri bu kere de vatan ve milletin doğu kısmı için serfûru etmenize hiç de lüzum ve sebep yoktur.

İstiklalini zayi eden makamınızın terki suretiyle tarihin ayân olan amansız sahifesinden bir şeref-i memduh ile ayrılmak herhalde bütün erbab-ı namus ve hamiyet tarafından intizar olunur.

Bu karşılıklı telgraf yazışmasının öteki ucu, doğrudan doğruya Yıldız Sarayı'na bağlanmış bulunmaktaydı. Harbiye Nâzırı ise Saray'daki telgraf makinasının başında ve Vahdeddin ise onun başucunda idi. Böylelikle İstanbul Hükümeti'nin talepleri de tamamen Vahdeddin'in arzu ve iradesine dayanıyordu.

VEKİLLER HEYETİ'NİN AZİL KARARI

Yukarıda sadeleştirilmiş özetini verdiğim gerekçe ile Vekiller Heyeti 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın azline karar vermiş; kararının onaylanmasını, usulüne göre Vahdeddin'den istemişti. Vahdeddin de:

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam (son) verilmiştir,

iradesiyle Vekiller Heyeti ile fikir birliğinde olduğunu göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın azline ait sadeleştirilmiş şekliyle Vekiller Heyeti'nin mazbatası:

Bâbıâlî
Meclis-i Mahsus (Vekiller Heyeti)
214

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyet bölgesi içinde bulunan Müslüman halkı öbür unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtma yolundaki davranışlarından dolayı İstanbul'a getirilmesinin İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden ısrarla istenmesi ve adı geçenin vâki kışkırtmaları sonucu olarak asayişi bozucu haller meydana gelecek yerlere asker gönderilmesine mecburiyet hasıl olacağının önemle ileri sürülmesi üzerine kendisine durumun önem ve inceliği Harbiye Nâzırlığı'nca defalarca telgrafla açıklanıp memuriyetinden istifa ile İstanbul'a dönmesi tavsiye edilmiş ve bildirilmiş olduğu halde, bunları yerine getirmeyip kışkırtmalara devam etmekte olduğu her gün yerlerinden vâki olan resmî bildirmelerden ve bizzat kendisi tarafından gelen telgraflardan anlaşıldığından ve bugün hâlâ ordu müfettişi sıfatıyla etrafa tehlikeli emirler verdiği ve 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan ve bir işgal mahiyetinde olmadığı mümessiller tarafından garanti olunan İngiliz Birliği'ne karşı adeta savunma durumu alınmasını ast kumandanlara emrederek işbu Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere Devleti ile önemli anlaşmazlıkların çıkmasına sebep verecek derecede tehlikeli sonuçlara doğru gittiği görüldüğünden bu müfettişlikten azli hakkında adı geçen nâzırlıkça tanzim edilip bu tutanağa ekli olarak matluben arzedilmiş olan irade tasarısının bir an evvel onaylanmasının Padişah müsaadesine bağlı olduğu yüksek bilgilerine vardığında her hususta emir ve ferman efendimizindir.

9 Şevval 1337/8 Temmuz 1335 (1919)

Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri	Vekiller Heyeti'ne memur Ayân'dan Tevfik Paşa (görevle Paris'te)
Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan Ahmet İzzet	Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan İbrahim Haydarî
Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan Reşit Akif	Harbiye Nâzırı Ferid Paşa (bulunamadı)
Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan Abuk Ahmet	Bahriye Nâzırı Ahmet Avni
Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan Abdurrahman Şeref	Vekiller Heyeti'ne m. Ayân'dan Ali Rıza
Adliye Nâzırı ve Dev. Şû. Bşk. V. Vasfi Efendi (bulunamadı)	Nafia Nâzırı ve Maliye Nâzırı V. Ferit
Ticaret ve Ziraat Nâzırı ve Dahiliye Nâzırı V. Ethem Bey (İmza sırasında bulunamadı)	Maarif Nâzırı Said Bey (İmza sırasında bulunamadı)
Evkaf Nâzırı Mehmed Hamdi	Vekiller Heyeti'ne memur İsmail Hakkı

İrâde-i Seniyye
Mehmet Vahdeddin
Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın
memuriyetine son verilmiştir.

İşbu Padişah iradesinin yürütülmesine Harbiye Nâzırı memurdur.
9 Şevval 1337/8 Temmuz 1335 (1919)

Sadrazam Vekili Mustafa Sabri	Harbiye Nâzırı Ferid

MAZBATAYI HAZIRLAYAN KABİNE ÜYELERİNDEN BAZILARI HAKKINDA BİLGİ, NE İDİLER VE SONLARI NE OLDU?

Yukarıda gördüğünüz, Padişah'a sunulan Vekiller Heyeti 'mazbatasının' klişesi tarihi bir ibret levhası, aynı zamanda Millî Mücadele tarihinin önemli bir belgesidir. Üzerinde, o zamanın usulüne göre Padişah'tan Mustafa Kemal Paşa'nın azlini isteyen vekillerin imzaları vardır.

Bu sırada Damat Ferit Paşa, Paris'te Barış Konferansı'nda bulunduğu için Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, sadrazam vekili olarak kabineye başkanlık etmektedir. Bu sebeple baştaki imza onundur. Diğer imzalar

Vekiller Heyeti kararı ve irade-i seniyyenin fotokopoisi

protokola göre mazbatada sıralanmış bulunmaktadır.

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam (son) verilmiştir," suretindeki irade-i seniyye fıkrasının üstündeki imza da Vahdeddin'indir.

Mazbata metnine göre az önce yukarıda yazdığım gibi Mustafa Kemal Paşa'nın güya Müslüman halkını öbür unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtmak (!) istemesinden dolayı İstanbul'a getirilmesini İngiliz Fevkalâde Komiseri ısrarla istemiştir. Fakat Paşa dinlememiştir.

İngiltere Devleti ile mühim ihtilaflara sebep olacağından korkulduğu için bu yola gidilmiştir.

Milletin kaderini ellerinde tutmak isteyen bu insanların sonları ne olmuştur? Herhalde merak edilmeye değer bir konudur sanırım.

Şeyhülislam Efendi'den başlayalım:

1- Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi. Meşrutiyet Devri'nde Tokat mebusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmiştir. Hürriyet ve İtilâf Partisi kurucularındandır. Muhalif eski politikacılardandır. İngiliz himayesine girmekten başka kurtuluş yolu olmadığını iddia edenlerdendir. Millîl Mücadele'nin şiddetli düşmanıdır. Kürdistan Cemiyeti adında siyasi bir kurul ile müşterek, vatanın parçalanmasına yol açan bir anlaşmayı, reisi olduğu Hürriyet ve İtilâf Partisi Umumi Merkezi namına imzalamıştır.[10] Sadrazam vekili olduğu sırada Ali Galib'i Sıvas Kongresi üzerine yürümeye teşvik edenler arasındadır. 'Kuva-yı Milliyeciler'in katli vaciptir' fetvasını yazan odur, imza eden Dürrüzâde'dir.

Sonuç: Yüzellilik listede yer almıştır.

2- Adliye Nâzırı Hoca Vasfi Efendi. Hoca Mustafa Sabri Efendi'nin yoldaşıdır. O da, yukarıda yazdığım, vatan aleyhindeki anlaşma varakasını imza edenler arasındadır ve aynı siyasi hayatı yaşamıştır. 31 Mart 1909 irtica vakasında, asileri müdafaa ederek, "gailenin ortadan kaldırılması için tekliflerin kabülünden başka çare olmadığını," ileri sürmüştür.[11]

Bu da Yüzellilik listeye girmiştir.

3- Meclis-i Vükelâ'ya memur Ayân'dan Tevfik Paşa. Damad Ferit Kabinesi'ndedir. Bu sırada barış konferansında başdelege Damad'ın yanında Paris'tedir. Paşa, Sultan Abdülhamid devri ricalindendir. Uzun süre Sultan Abdülhamid'e Hariciye Nâzırlığı ve bir ara da sadrazamlık yapmıştır. Meşrutiyet Devri'nde Londra'da büyükelçi olarak memleketi temsil etmiştir.

Vahdeddin'in dünürüdür. Onun zamanında çok defa sadrazam olmuş, hemen hemen her kabinede bulunmuştur. Paşa, klasik bir diplomattır, uzlaştırıcı bir politikanın temsilcisi sayılırdı. İçte ve dışta şahsına saygı sağlamıştır. Fakat memleket hesabına bir başarısına rastlanmamaktadır. Sonuç: Vahdeddin'in son sadrazamı olarak, 600 yılı aşan Osmanlı Saltanatı, bu zatın elinde can vermiştir.

4- Meclis-i Vükelâ'ya memur Ayân'dan Müşir Ahmet İzzet Paşa, İstibdat Devri'nden temiz ve bilgili bir asker olarak Meşrutiyet Devri'ne mal olmuştur. Yeni devirde de bu vasfını koruduğu için yükselmiştir. Bütün manasıyla tam bir Osmanlı'dır. Mütareke arefesinde Sadrazam Talât Paşa istifa ettiği zaman yerine, paşayı Sultan Vahdeddin'e tavsiye etmiş ve böylelikle sadrazam olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Başyaver Naci Bey (General Eldeniz) yoluyla İzzet Paşa'nın sadrazamlığını Sultan'a hatırlatmıştır. Hükümet kurulur kurulmaz mütareke müzakereleri için sıra delege tayinine gelince, Sultan Vahdeddin eniştesi Ayân'dan Damad Ferit Paşa'yı öne sürmüş, kendisinin ve hanedadının haklarını korumak hususunda bu zata emniyeti olduğu için müzakereye onun memur edilmesini istemiştir. Fakat İzzet Paşa ve kabinesindeki arkadaşları ayaklanarak, "bu adam kabiliyetsizdir, olamaz" diye reddetmişlerdir. İzzet Paşa da Vahdeddin'e, "Padişahım, bu adam mecnundur. Böyle mühim bir vazife kendisine nasıl verilir," demiştir.

Şimdi bu 'kabiliyetsiz ve mecnun' adam sadrazamdır, imparatorluğu batırmakla meşguldür. İzzet Paşa da onun kabinesinde sorumluluğuna katılmaktadır. Mesele bundan ibaret değildir. İzzet Paşa sadrazam iken Harbiye Nezareti'ni (Millî Savunma Bakanlığı) ve Başkumandanlık Genelkurmay Başkanlığı'nı da üzerine almıştı. Mütareke hükümlerini bizzat uygulamakla uğraşıyordu. Mustafa Kemal Paşa da Yıldırım Orduları Kumandanı idi.

Bu sırada İngiliz Ordusu Kumandanı Mareşal Allenby İskenderun'u işgal etmek istemiş, İzzet Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya:

> Mütareke hükümlerince İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeye hakları yoksa da Halep ve çevresindeki ordularını beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri haklı bir istek sayılabilir, müsaade etmeliyiz,

demişti. Mustafa Kemal paşa, stratejik durumu, İngilizlerin esas maksatlarını anlatarak aldığı emri reddedince aralarında bir münakaşa kapısı açılmıştır. İzzet Paşa da:

> İngiliz Delegesi, mütareke müzakereleri sırasında birçok maddeleri değiştirerek vaktin darlığından bize yalnız sözle izahat ve teminat verebilmişti. Bu centilmenliğine mukabil isteklerini yerine getirmek bir cemile olur, aynı zamanda Yunanlıların (faaliyet sahasına) çıkmalarını önler...

diye görüşünde ısrar etmiştir. Mustafa Kemal de bu mütalâayı ve kendisine verilen; 'şehri teslim' emrini şu suretle kesin cevaplandırıyordu:

> İngiliz Delegesi'nin centilmenliğini ve buna mukabil bu tarzda bir cemîle gösterilmesini anlamak ve takdir etmek nezaketinden uzak bulunduğumu arzede-

rim. Yunanistan'ın 'faaliyet sahasına çıkarılmamasını' temin ile İngilizlerin İskenderun ve İskenderun–Halep yolu üzerinde yerleşmelerindeki mantıkî münasebeti anlayamadığım gibi bu hususta müsamahayı da pek mahzurlu görüyorum. Bundan dolayı durumun tarafınızdan İngiliz Suriye Ordusu Kumandanı'na bildirilmesine delâlette mazurum. İngilizlerin kandırıcı muamele, teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade haklı ve nazik gösterecek ve buna mukabil 'cemîle' gösterilmesini içine alacak emirleri yerine getirmeye yaradılışım müsait değildir.

Verdiğim bu kısa bilgiden sonra sayın okurlarıma anlatmak istediğim esas noktaya gelmiş bulunuyorum.

Olay 1918'de İzmir'in işgalinden önce geçmiştir.

Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya siyasi bir kehanet denilecek şu haberleri vermektedir:

Her ne sebebe dayanırsa dayansın, İngiltere ile yapılan mütarekenin imzalanan eldeki şekli, Osmanlı Devleti'nin korunmasını ve selâmetini sağlayacak mana ve mahiyette değlidir. Söylenen maddelerin mühim olan taraflarının ve delâlet ettiği manaların bir an evvel tesbiti lâzımdır. Yoksa İngilizlerin teklifine bugüne kadar olduğu tarzda devam edildiği takdirde bugün Payas–Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin, yarın Toros'a kadar olan Kılikya bölgesine daha sonra Konya–İzmir hattının işgali lüzumu tekliflerinin birbirine ekleneceği ve netice olarak ordunun kendileri tarafından sevk ve idaresini ve hatta Osmanlı Kabinesi'nin Britanya Hükümeti tarafından seçilmesinin lüzumu gibi tekliflerin karşısında kalmak da pek uzak değildir.[12]

Yukarıdaki klişede Ahmet İzzet Paşa'nın imzasını görüyorsunuz, ortada onun hesabına bir 'suçüstü' manzarası vardır. Çünkü Britanya Hükümeti Osmanlı Ordusu'nun 'sevk ve idaresine' karışmaktadır. İzzet Paşa da İngiliz temsilcilerinin müracaat ve şikâyetleri üzerine ordunun yüksek kademesinde bulunan bir generalin, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in azlini isteyen vekiller arasında, kabinededir.

Osmanlı Hükümeti'nin İngilizler tarafından seçilmesine ait bilgiyi ileride sırası gelince vereceğim. Müşir Paşa'nın buna da adı karışmaktadır.

Müşir Ahmet İzzet Paşa'yı, başta Atatürk olduğu halde Kuva-yı Millîyeciler, Millî dava namına kazanmak istemiştik. Bizim tarafa -hiç olmazsa- manevi kuvvet sağlayacağını sanıyorduk. Onun bu arzuyu mukabelesi Amerikan Mandası'nın kabulü için Sıvas Kongresi'ne uzun bir lâyiha göndermek oldu. Sonra da, Türkiye'nin mahvından başka bir mana ifade etmeyen mâhut Sevr Antlaşması'nı imza eden Sultanın Hükümeti ile birleşmek, 'mevcut ikiliği' kaldırmak isteği ile Ankara'ya geldi.

Ankara Hükümeti, Sevr paçavrasını yırtmak için uğraşıyordu. Sırası geldikçe okuyacaksınız, kendisinin ve beraberinde getirdiği heyetin Ankara'da kalması, bizimle beraber çalışmaları rica edildi. Paşa kabul etmedi ve bunun üzerine alıkonuldu. Bir süre sonra da 'İstanbul Hükümeti'-

nde görev almaması' teklifini, imza vererek kabul ettiği için geri dönmesine müsaade edildi.

Vahdeddin'in son hükümeti, Bâbıâlî'de, son sadrazamı Tevfik Paşa'nın başkanlığında toplanmıştı. Ankara'nın İstanbul Temsilcisi Hamit Bey'in (Hasancan) kesin ihtarı üzerine, kendilerinin Paris Barış Konferansı'na katılmayacağına dair, sadrazamın verdiği sözü karara geçirmek ve beyanname hazırlamak için konuşmaya başlayacakları sırada İstanbul Telgraf Müdürü soluk soluğa koştu geldi, sadrazama yaklaştı:

'Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, bir muhalif oya karşı ittifakla saltanatı kaldırdığını' elindeki telgrafı göstererek haber verdi.

Sonuç: Herkes şaşırmış, perişan hale gelmişti. Toplantıdan ayrılırken, kapı önünde bekleyen gazetecilere Ahmet İzzet Paşa, "Doğruca evime gidiyorum. Artık hiçbir işimiz kalmadı," diyebildi.

5- Meclis-i Vükelâ'ya memur Rıza Paşa. Aslında asker ve orgeneraldir. İstibdat Devri'nin pek meşhur olan 'hafiyelik' gibi kötülüklerine âlet olmadığı için Meşrutiyet Devri'nde tutulmuş, itibar görmüştür. Ayân âzâsı (senatör), Harbiye Nâzırı (Savunma Bakanı) olmuştur.

Kabinede Harbiye Nâzırı iken zamanın sadrazamı, azlini Abdülhamid'e teklif etmiştir. Ancak Abdülhamid'den kuşkulanan Meşrutiyet'in genç millet meclisi işe el koymuş Padişah'ın, Sadrazamın buna yetkisi olmadığını öne sürmüştür.

Bu hareket, memleketin o zamanki siyasi hayatında bir mesele haline gelmiştir.

1912 Balkan Harbi'nde, Paşa 'Garp Ordusu' (Selânik, Makedonya, Arnavutluk tarafları) Kumandanlığı'na atandı. Paşa'nın kumandası altındaki kuvvetler maalesef kısa bir süre sonra ve tarihin pek az kaydettiği feci bir şekilde yenilgiye uğradı.

Az sonra okuyacağınız Sıvas Kongresi'nin (1919) İstanbul Hükümeti'ne yaptığı baskı üzerine iktidardan uzaklaştırılan Damad Ferit Paşa'nın yerine Sadrazam (Başvekil) tayin olunmuştur. Vahdeddin, hükümetin değiştirilmesine razı olunca kendisine kabinenin Tevfik Paşa tarafından kurulması, Ali Rıza Paşa'nın Harbiye Nâzırı (Savunma Bakanı) olarak Tevfik Paşa Kabinesi'ne girmesinin muvafık olacağı söylendiği zaman şu cevabı vermiştir:

'Tevfik Paşa bizim son fişeğimizdir, şimdi kuracağımız kabine bir 'hülle' kabinesidir.'

Ali Rıza Paşa, Vahdeddin'in 'son fişeği' Tevfik Paşa'nın kabinesinde Dahiliye Nâzırıdır. Sonuç:

Millî Hükümet namına General Refet Bele, Trakya'yı, Doğu Trakya'yı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına teslim almak üzere İstanbul'a gelmiştir. Halk görülmedik sevinc içinde büyük törenlerle misafirini bağrına basmaktadır.

İstanbul Belediye reisi Ziya Bey, sayın Refet Bele'nin yanına sokuldu:

Dahiliye Nâzırı Paşa adına size arz-ı tâzimât ederim,

dedi. Refet Paşa'nın verdiği cevap ise kesindi:

Ali Rıza Paşa'nın gösterdiği nezakete teşekkürle beraber, söyliyeyim ki hükümetim tamamen halk tarafından Millî saltanat ile idare olunan bir demokrat hükümettir. Ben hükümetim adına bir Dahiliye Nâzırı tanımıyorum.[13]

Belediye Reisi sapsarı kesilmişti.

Yukarıda Meclis-i Vükelâ'ya memur Ayân'dan Abdurrahman Şeref Bey'in imzasını da görüyoruz. O da İngilizlerin isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın azlini uygun bulmaktadır.

Abdurrahman Şeref Bey, Vahdeddin'in saltanatı boyunca devam eden hemen bütün kabinelere girmiş, üzerine aldığı görev yüzünden devrin sorumluluğunu omuzlarında taşımıştır. Fakat bu hareketinin, kamuoyunda aleyhinde fazla bir allerji yarattığı görülmemiştir.

Mutedil tabiatlı oluşu, siyasetten ziyade, tarihçi, bir ilim adamı olarak tanınması, kendisinin yararına bu imkânı ona hazırlamıştır.

Büyük Atatürk, şahsını ilgilendiren ve davasını kökten mahvedebilecek böyle önemli bir kararda Abdurrahman Şeref Bey'in imzası bulunduğunu biliyor muydu, bilmiyor muydu, bir şey söyleyemem.

Belge, rahmetlinin ölümünden sonra elimize geçmiştir. Yalnız bildiğim vardır. Atatürk, yükselmiş isim yapmış gerek ilim adamlarının Büyük Millet Meclisi'nde görünüp çalışmalarını çok isterdi. Abdurrahman Şeref Bey'i de meclisin ikinci döneminde aday göstermişti ve üstad milletvekili olmuştu. Partinin meclis grubunda toplanmıştık. Cumhuriyet ilanı meselesini görüşüyorduk. Abdurrahman Şeref Bey de çıkageldi. Kendisine saygı gösterdik, aramıza aldık, oturduğu sandalyenin etrafında halka olduk. Ben de bu halkanın içindeyim. Kendilerini ilk defa görmüş oluyordum ve ne düşündüğünü merak ediyordum. Sorduk:

Ne dersiniz?

gayet rahat cevap verdi:

Mesele basittir. Doğmuş çocuğun adını koyacağız,

dedi. Müzakere başladı, o da söz istedi, kürsüye geldi. Özetle şöyle konuştu: Hükümetlerin şekillerini sıralamaya lüzum yok. 'Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir,' dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin...' Bu da böyle geçti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ÇEKİLSEYDİ NE OLURDU? SİNE-İ MİLLETTEKİ DURUMU AZİM VE İRADESİ NASILDI?

Esas konumuza gelelim: Yukarıda geçen vaka, ihtilal tarihimizin en önemli bir anıdır. Eğer Mustafa Kemal Paşa, Padişah ile telgraf makinası başındaki yazışmada 'maazallah' bir zaaf göstermiş olsaydı kanaatimce, **ihtilal muvaffak olamaz, memleket elden giderdi.**

Milletimizin büyük şansı olarak, sonuç böyle olmamış, aksi tecelli etmekle kurtuluş yolları açık kalmıştır.

Telgraf makinesi başı yazışmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, yanında bulunan arkadaşlarına endişeli, ümit kırıcı beyanda bulunduğunu bazı yazarlar eserlerinde kaydetmektedirler. Paşa'yı, bildiğimiz karakteri ile muhakeme ettiğimiz takdirde buna ihtimal vermek çok zordur. Paşa'nın Padişah ve hükümetinin İngilizlerin arzusuna uyarak görevinden geri alınmak istenmesinden üzüntü duyması kadar tabiî bir şey olamazdı. İstanbul Hükümeti'ni de kendi görüşüne imâleye muvaffak olmak, davasının başarısı için esaslı bir istinad noktası olabilirdi. Hiç olmazsa bunların düşmanla işbirliği yapmadan kendisine karşı müsamahalı hareket etmeleri yararlı olurdu. Sonuç bunun aksini göstermiştir. Tabiî olarak yeni duruma karşı yeni tedbir bulmak şartı meydana çıkmıştır.

Paşa, karşılaştığı herhangi önemli bir vakada; meseleyi ileri geri mütalâa ettiği zaman ilk önce en ileri menfi ihtimalleri düşünür, onları sıralar, mukabil ve müsbet tedbirlerini arar, bulurdu. Bu sistem, bu çalışma metodu onun değişmez âdetlerinden birini teşkil etmekteydi.

Bu da korku, ümitsizlik, hatta ciddi endişe değil bir mizaç ve tefekkür tarzı meselesidir, işi başlangıcında ele alış şeklidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdeddin'e çektiği, istifasını bildiren telgrafın özeti şöyleydi:

Şimdiye kadar gerek Zât-ı Hümayûnlarına ve gerek Harbiye Nezareti'ne vâki maruzatımda vatan ve milletin maruz olduğu elîm akıbetleri tekmil safhaları ve hakikati ile arzettim. Bunu îfâ etmekle mukaddesatımın nefs-i acizaneme yüklediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. Emellerimin ve teşebbüslerimin İngilizlere karşı hükümet-i seniyyelerini ne gibi bir tazyik ve elîm inhisar altında bulundurduğu ve bulunduracağı malûmdur. Bunun daha fazla şiddetlenmesine hiçbir suretle razı olamayacağımdan yalnız memuriyet-i acizaneme değil tekmil mubahatını vatan ve milletimin nur-ı feyz ve necâbetinden alan pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme veda suretiyle beyan-ı fedakârî eylerim. Necip milletimin, hayatımın son noktasına kadar haris ve sadık bir ferdi olarak kalacağıma itimad olunsun.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı ile 8/9 Temmuz 1919 saat 11'de telgrafhanede makina başında artık çökmekte olduğunu görmeye başladığı Os-

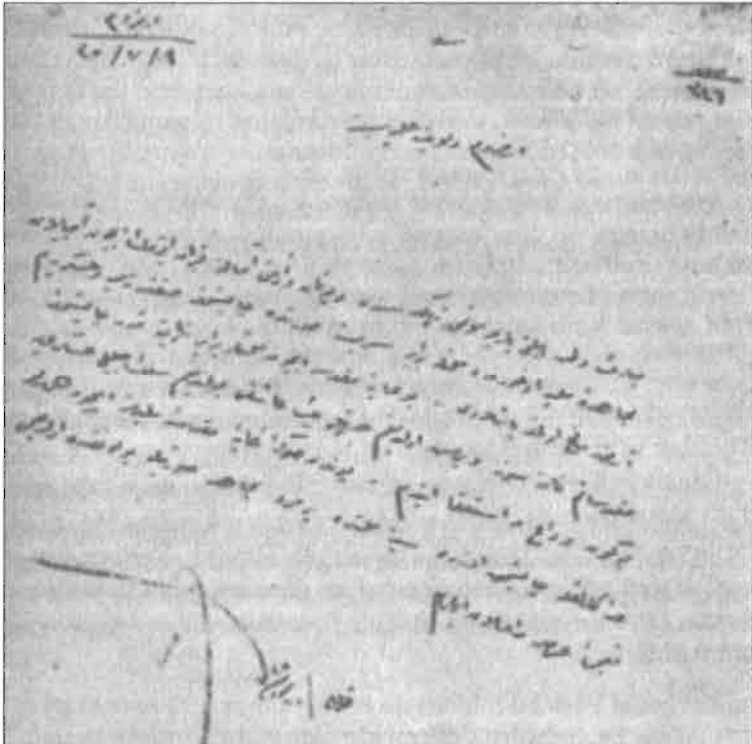
manlı Devleti'nin Paşalık üniformasını iade ederek millet sinesinde kendine güvenen fedakâr bir fert olarak kaldı ve çalışmaya başladı. Keyfiyet millete ve orduya ilan edildi.

İlanın şekli şöyleydi:

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için açılan mücahede-i Milliye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya sıfat-ı resmîye ve askeriyem artık mani olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddasatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silk-i celil-i askerîye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan ederim.[14]

Mustafa Kemal

Erzurum Valiliği'ne de gönderilen istifa mektubunun fotokopisini okurlarıma aşağıda takdim ediyorum:

İttihat ve Terakki valilerinden Mazhar Müfit Kansu dostumuz hatıratında, telgrafların yazışma sırasında 'faal arkadaşlarıyla' beraber Paşa'nın yanında bulunduğunu eserinde kaydettikten sonra şunları söylemektedir:

Erzurum'daki faaliyetlerimizin şâyi olması, İstanbul'daki alevli ve buhranlı vaziyetin tabiî tesirleri altında Mustafa Kemal Paşa'yı makina başına çağıran doğrudan doğruya Padişahtı. Muhabere saray ile cereyan ediyordu.

Paşa'nın İstanbul'a behemmehâl dönmesi irade ediliyor, her türlü vaadlerde bulunuluyordu. Padişah bilhassa teklifinde ısrar ediyordu.

Paşa, bütün teklifleri reddediyor ve muhabere bir saati geçmiş olmasına rağmen sertleşerek devam ediyordu. Paşa'yı faal hizmetten uzaklaştırmak, hiçbir işe karışmamasını temin etmek şekli ve sarayın ve hükümetin her türlü külfet ve fedakârlığa razı bulunduğu bariz bir surette anlaşılıyordu. Fakat Paşa için hedef tekti: Her türlü feragat ve fedakârlığa katlanarak, hatta ölümü göze alarak vatanı kurtarmak.

Bunun için de, İstanbul'da iken her türlü planını hazırlamış asker ve sivil arkadaşlarıyla mutabık kalmış ve tatbikat için Anadolu'ya geçmiş, geride bıraktığı köprülerin hepsini yakmış bulunuyordu.

Nihayet telgraf muhaberesinin sonu gelmiş ve Paşa'nın, "Katiyyen reddediyorum. İstanbul'a dönmeyeceğim," demesinden sonra Padişah da Paşa'ya, "O halde resmî vazifeniz sona ermiştir," tebliğini yapmıştı.

Paşa bu anda demir bir iradenin ve kesin bir kararın tesiri altında idi, bize, "Arkadaşlar mesaimizin en ciddi, en açık safhası şimdi başlıyor," diyerek tebliğ etti:

"Onlar beni azlediyorlar, fakat ben hem memuriyetimden, hem de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten de çekiliyorum..."

Ve derhal yani Saray'la telgraf muhaberesinin sona ermesini ve bu sözleri bize söylemesini takiben Saray'a ve Harbiye Nazerati'ne, istifasını bildirdi; istifa telgrafnamesi saat onbire on kala Harbiye Nezareti'ne onbirde Padişah'a çekildi.

Telgrafın çekilmesinden sonra Paşa, en küçük bir tereddüt ve hatta teessür kaydetmeyerek:

"Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmî sıfat ve memuriyetim yok, bir millet ferdi olarak vazifeye devam edeceğim."

Bu sözlerini söylerken biz ne kadar heyecanlı idiysek, O, o kadar sakin, huzurlu, azimli ve iradeliydi. İstikbale ümit ve neşeyle bakıyor, metin, kararlı hareket tavrıyla bizi teşcî ediyordu.[15]

Bu sırada Rauf Bey (Orbay), sadece Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında bulunmakla yetinmedi. Rauf Bey'e göre Mustafa Kemal Paşa, ordudan istifa edip ayrıldığı takdirde kendisine en karanlık gününde sevgi artacak, itibarı ve nüfuzu yükselecekti.

Bu tez ile Mustafa Kemal'in en karanlık gününde onu teselli ve teşvik etti, ayrıca da aşağıdaki açık beyanı ile kamuoyunu isabetli bir nokta üzerine toplamaya çalıştı.

Rauf Bey şöyle diyordu:

Vatan ve milletimin kat'i inkırâz ve inkısâmını (paylaşılmasını), hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ile İstanbul'daki eli ayağı bağlı ve esir olan hükümetimizin her şeye boyun eğişi karşısında hakiki toprağını, istiklalini müdafaa ve muhafazaya azmeden Millî irade uğrunda aciz bir fert olarak çalışmak kararı ile İstanbul'dan çıktım. Aydın yoluyla gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin ve bütün arkadaşlarının Millî cidâline katıldım.

İstanbul'un bütün namuslu ricali ve uleması ve temasta bulunduğu Bursa, Aydın, Balıkesir ve Sıvas Vilayetleri halkı tamamiyle bu ruhta olup mübarek Anadolu'nun Millî kudretine rabt-ı ümit ve âmâl eylemiştir.

Vatan ve milletin kurtuluş ve istiklali, saltanat ve hilâfetin korunması bilfiil temin oluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışacağımıza mukaddesatım namına ahdü peyman eylediğimizi arz ve ilâm ederim.

10 Temmuz 1919
Hüseyin Rauf

Erzurum Valiliğine de gönderilen bu mektubun fotokopisini okurlarıma burada sunuyorum:

Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da, Rauf Bey'den geri kalmak istemedi. Özel surette Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu mahalle gitti. İstifaları ile değişmiş bir şey olmadığını, yine 'emirlerinde' olduğunu temin etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Karargâhı'nda görevli Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettişlik Kalem Amiri Hayatî, Atatürk'ün Kalem-i Mahsus Müdürü Yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kumandanlarının hareketine uyarak kendiliklerinden ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmiş bulunuyorlardı. Diğer subaylar arasında da çekilenler vardı.

Yalnız Müfettişlik Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey (General Dirik), arkadaşlarına uymakta istisna teşkil ediyordu. O, askerlikte kalmayı tercih etmiş Erzurum Kale Kumandanlığı'na atanmıştı.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği'nden azil haberi şehir içinde yayılmaya başladı. Telgraf memurlarından sızan bu haber üzerine Müdafaa-i Hukuk Heyeti ilgilendi. Üyelerinden Süleyman Necati Bey'i şayianın tahkikine memur etti, Paşa'ya gönderdi. Necati Bey Paşa'yı gördü. Haberin doğruluğunu:

'Fakat Paşa'nın daha önce sine-i millette bir ferd-i mücahit sıfatı ile çalışabilmek için askerlikten istifa ettiğini bu istifanın bir beyanname ile bütün memlekete ilan edileceğini' gelip arkadaşlarına söylediği zaman, bu haber fevkalâde sevinç yarattı. Millet bir millî lider kazanmış oluyordu. 'Anafartalar Kumandanı, İstanbul Hükümeti ile arasındaki bütün köprüleri yıkmış' bulunuyordu.

9 Temmuz 1919 sabahı Yaver Cevat Abbas Bey, Paşa'nın çıkardığı ve imzaladığı bu konuya ait beyannameyi Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyeti'ne getirdi.

Bunun üzerine aşağıda suretini koyduğum mektup yazılıp yine Süleyman Necati Bey yoluyla Paşa'ya gönderildi."

Mücahid-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,
Numara: 191 Erzurum 10 Temmuz 1335 (1919)

İdare Heyeti Reisi Raif Efendi
Heyet-i idare âzâsından Emekli Binbaşı Süleyman Bey
" " " Kâzım Bey
" " " *Albayrak* gazetesi Md. Necati Bey
" " " Dursunbeyzâde Cevat Bey

Vatanı parçalanmaktan, hukuk-ı Milliye ve saltanat ve hilâfeti çiğnenmekten kurtarmak emeliyle açılan mücadele-i milliyeye, istifa ederek bu ferd-i mücahit sıfatıyla iştirak buyurduklarına dair 9 Temmuz 1335 (1919) tarih ve 346 numaralı tezkere-i âlîleri umumi bir vecd ve ihtiram ile ele alındı.

Tarihimize kıymetli sahifeler ilave eden askerî hayatınızdan çekilmek yolundaki fedakârlığı minnet ve şükran ile karşıladık. Erzurumlular da zât-ı vatanperveranelerine karşı beslemekte olduğu itimadı, hürmeti bu vesile ile de arzı bir vecibe addetti. Samimi ihtiramlarımızı sunarken cemiyetimizin başına geçerek vatanın temin-i selâmetine ve hukuk-ı millet ve saltanatın muhafazasına matuf âmâl-i Milliyenin tahakkukuna hasr-ı himmet buyurulmasını, müsellem olan hamiyet-i vataniyelerinden temenni ederiz.

İlişik olarak takdim kılınan talimatnamede yazılı çeşitli vatani vazife ile mükellef bulunan 'Heyet-i Faâle' başkanlığının zât-ı sâmileri ve ikinci başkanlığın muhterem Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından kabul buyurulmasını ve heyet-i maruzaya heyetimizden de yukarıda isimleri yazılı zatların tayin ve tefrik edildiğinin arzıyla başarılar dileriz.[16]

Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi.

Raif

14 Temmuz 1919 tarih *Albayrak* gazetesi bu tarihi olaydan şu suretle bahsediyordu:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin dercettiğimiz istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hamiyettir. Anafartalar'daki Millî şerefi, tarihin bugünkü neslinden beklenmekte olduğu mukaddes vazifeyi yükselten bu muhterem kumandanı halen de mücadele-i milliyenin başında görmek mes'ut bir temaşadır. Kemal-i azm ve iman ile vatanın hukukunu müdafaaya 'hasr-ı vücut' eden Mustafa Kemal Paşa etrafında millet pak, nezih, parlak bir hâle teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların birleşmesinden milletin hürriyet ve istiklal gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman her zorluğu iktihâma (yenmeye) kâfidir.

Paşa'nın yakınlarıyla beraber Rauf Bey'in hareketi, Kâzım Karabekir Paşa'nın teminatı, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin asli ve vatanperver bir düşünceye dayanan jesti, büyük adamın sarsılmak bilmeyen maneviyatı üzerinde müsbet birer unsur olmuştur.

Daima söylediğim gibi O'nun düşüncelerinde ve icraatında hissin ve bundan doğan endişenin yeri yoktu. Her şeyi sağlam hesaba istinad ederdi. Taze iman ile ele aldığı ödevi daha büyük azim ile yerine getirmeye çalışırdı. Ondan beklenen ancak bu olabilirdi, nitekim sonuna kadar böyle olmakta devam etmiştir.

BÖLÜM 11

ERZURUM KONGRESİ, PAŞA'NIN, RAUF BEY'İN ÜYE SEÇİLMELERİ

Erzurum Kongresi 10 Temmuz'da toplanacaktı, yetiştirilemediğinden 23 Temmuz 1919'da açılmıştır. Bu kısa tarih çalışanlar için üzüntülü bir devre olmuştur. Arada çeşitli vakalar geçmiştir.

Kongre üyelerinin Erzurum'da seçimleri tamamlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'da, Erzurum'dan seçilmeleri temayülü seziliyordu. Buna bir çare bulup Paşa'nın ve Rauf Bey'in üyeliklerinin temini lâzım geliyordu. Meşrutiyet İnkılâbı'na hizmeti geçenlerden İttihatçı Emekli Binbaşı Kâzım Bey bunun çaresini buldu. Kendisi daha önce seçildiği üyelikten istifa etti, yerine Mustafa Kemal Paşa seçildi. Dursun Beyzâde Cevat Bey de aynı surette istifa etti yerini Rauf Bey'e bıraktı.

Üyelik meselesi de bu suretle halledilmiş oldu.

Bu iki feragat sahibi zat da açıkta kalmadı. Daha sonra yer bulundu, onlar da kongrenin üyesi olmak şerefini muhafaza ettiler.

İNGİLİZ TEMSİLCİSİNİN TEHDİDİ, SONRA TEZİMİZE YAKLAŞMASI, İNGİLİZLERİN DURUMU ANLATIŞI, ATATÜRK'ÜN İSABETLİ GÖRÜŞÜ VE GELECEĞE AİT SÖZÜ, YORUMLAR

Bu arada bir de Kolonel (Albay) Rawlenson hadisesi vardır. Albay, Lord Curzon'un yeğenidir, nüfuzludur. Erzurum'da mütareke şartlarının uygulanmasını, alınan Türk Ordusu silahlarının yerleştirildiği depoları

kontrol etmektedir.[1] Ayrıca Müttefikler, kendisini bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını aramakla da görevlendirmişlerdir.

Kongre'nin küçük bir toplantı mahiyetinden kurtulup, başına Mustafa Kemal gibi kudretli bir kişinin seçim yoluyla geçmesi, önemini arttırmıştı.

Bu bakımdan İngiliz Mümessili de ilgilendi. Kongre'nin toplanmasına mani olmak istedi. Bu maksatla 9 Temmuz günü, yani Paşa'nın İstanbul ile makina başı telgrafla görüşüp istifasından hemen sonraki buhranlı bir anda, Paşa'dan randevu talebinde bulundu ve aralarında 132. sahifede anlatılan sert görüşmeler vuku buldu.

İngilizler Kars ve Sarıkamış'ı Ermenistan sınırları içinde sayıyorlardı. Yukarıda anlattığım çetin görüşmeden sonra Rawlenson'a Londra'dan emir geldi, askerî kuvvetleriyle gidip buradan Türkleri izleyecekti. İngilizler Anadolu'daki kuvvetlerini azaltmayı, Batum limanını boşaltmayı düşünmeye başlamışlardı.

Savaştan bıkmış olan İngiliz kamuoyu askerin terhisini, savaş yükünün hiç olmazsa hafifletilmesini istiyordu.

Rawlenson, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı konuşmanın etkisi altında kalmıştı. Millî Mücadele'nin esasları 'self-determinasyon' prensibine dayanan Mîsak-ı Millî'ye ait düşünceler kendisine izah olunmuş ve bunların kongrede görüşüleceği anlatılmıştı. Daha sonra da, umum sırasında kongre kararlarının adresine gönderilmesi unutulmamıştı.

Albay bu bilgi ile Londra'ya gitti. Ona göre, Türk meselesinin çıkar yolu bulunmuştu. İngiliz Hükümeti'ni uyarmaya çalıştı. Fakat bütün emekleri boşa gidiyordu.

Yalnız Lord Curzon ilgilenir gibi oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın bekleyebileceği barış şartlarının nelerden ibaret olduğunu öğrenmek istedi. Bu maksatla Rawlenson, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi. Fakat aradan zaman geçmişti. Paşa, doğudan ayrıldığı için buluşmak mümkün olmamıştı.

Türkiye'de Yunan işgallerinin yardımcısı denecek derecede aleyhimizde çalışan Amiral Sir A. Calthorpe bile batıda Ege Bölgesi'nde millî hareketlerin gittikçe şiddetlenmesi üzerine hükümetini uyarmak ihtiyacını duymuş, buna da aldırış eden olmamıştı.

Bu sıralarda İngiliz diplomatlarının insani düşüncelere aykırı duygularını ve çalışma tarzını tenkit eden bazı İngiliz yazarlarına da rastlanıyordu. *Türkiye Nasıl Doğdu?* adlı değerli eserinde Mr. H. Armstrong[2] şunları anlatmaktadır:

İstanbul, artık kâle alınmıyordu. Hükümetimiz buradaki temsilcilerine ehemmiyet vermemekte idi. Bunların verdikleri bilginin dikkate alınmamasını biz mutemadiyen hayretle karşılamakta idik. Fevkalâde Komiser'in önemli tavsiyelerinden hemen hiçbiri artık kabul olunmamıştı. Mesela, Yunanlıların İzmir'i işgallerinden önce Fevkalâde Komiser'in reyi alınmamıştı. Telli telsiz telgraflar, süratli

gemiler ve trenler onun iş görmek için haiz olduğu etkiyi ortadan kaldırıyordu. Hadise yüz yıl önce olsaydı Fevkalâde Komiser sorumluluğu üzerine alarak kararlarını yerine getirirdi. Esasen İngiltere İmparatorluğu bu gibi hareketlerin mahsulüdür.

Halbuki hal-i hazırda bu gibi adamlar telgraf telinin ucuna bağlıydı. Onların aldıkları emir, beklemekten ibarettir.

Mister Armstrong görüşlerini anlatmakta şöyle devam ediyor:

Paris Konferansı açıldığı zaman hiçbir kimse onun hedefini, toplanmasının sebebini bilmiyordu. Bütün dünya milletleri birden koşuyorlardı. Zaman geçtikçe her bir istikamette ve beklenilmeyen yerlerde harbin başıboş bıraktığı müthiş gür kuvvetler meydana çıkarak 'tehdidkâr' bir durum alıyordu. Bunlara karşı gelmek kolay değildi. Ordular terhis ile küçülüyordu. Faaliyet ve ideal ölüyor, milletleri takatsız bir halde bırakıyordu.

Türkiye'de elde edilen muvaffakiyet kesindi. Türkiye harap ve takatsız bir halde yere serilmişti. Herhangi sulh şartları ona kabul ettirilebilirdi. Yalnız uzakta, Anadolu'da Dokuzuncu Kafkas Ordusu mağlup olmamış ise de teslim olabilecek bir durum almıştı. Türkiye hareketsiz duruyor, mukadderatını bekliyordu.

İngilizleri Türklere karşı hasmane duygularla dolu görmüştüm. Ancak bazı uzmanlar ve bazı taraftarlar Türkler lehinde konuşuyorlardı. İngilizlerin çoğu Türklere düşmandı. Kiliseler Hıristiyanların katliam edildiklerini söylüyorlar, serbest kiliseler Ayasofya'nın tekrar kilise yapılmasını ve Türklerin Avrupa'dan tard edilmelerini ileri sürüyorlardı.

Din etkisi bulunmayanlar da Türklere düşmandı. Türkiye'nin hayatına son vermek üzere ittifak edilmişti. Lloyd George bu fikrin bayraktarı idi. Bununla beraber Türkiye hakkında verilecek karar Paris Konferansı'na aitti. Kongferansın halledeceği meseleler o kadar çok, o kadar karışık, o kadar sayısız idi ki bunların karşısında Türkiye ihmal olunmuştu. Çünkü 'Türkiye meselesi' ehemmiyetsiz addediliyor, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun parça parça olacağı kararlaşmış sayılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı kolayca süpürüleceği için daha önemli, daha zaruri meseleler öne alınıyordu.

Bu meselenin geciktirilmesinde tehlike vardı. Yavaş yavaş, birçok meseleler kendi kendine hallolunmaktaydı. İlk darbe, İtalyanların 29 Mart 1919'da Güneybatı Anadolu'ya (Kuşadası, Muğla ve havâlisi) asker çıkarmaları idi. Müttefiklerin protestolarına rağmen İtalyanlar Anadolu'yu süratle işgale devam ediyorlardı.

İtalya'nın belli açık bir siyaseti vardı. Maksadı Yakındoğu'da Avusturya İmparatorluğu'nun yerini almak... İtalyanlar Avusturyalıların bankalarını, Avusturyalıların gemilerini almışlardı. Kendilerine 1915'de, Sen Jean Aumouriene Konferansı'nda İzmir vaad olunmuştu, onu elde etmek istiyorlardı. İtalyanlar ilhak lehindeydi. Her sene yüz binlerce İtalyan, İtalya'dan göçmen oluyordu, memleket dışına çıkıyordu. Anadolu'nun toprağı ve iklimi bunlar için gayet elverişliydi. İtalya Hükümeti, çiftçileri Anadolu'ya fevc fevc [bölük bölük] göndermek ve İtalya'yı büyük bir devlet ve bir İmparatorluk yapmak istiyordu.

Yazar Armstrong İstanbul'da ataşe militerdir. Hadiseleri iç yüzünden

görüp anlatmaktadır. İngilizlerin görüşünden enteresan örnekler vermektedir ben de bunları okurlarıma sunmakta devam ediyorum:

Vakit geçirmeden ataşe militer sıfatıyla Elçilikte çalışmaya başladım. hayatım yine siyasetle doldu. Osmanlı İmparatorluğu tamamiyle yıkılmıştı. Onun geniş ülkeleri tarü mar olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan milletler ani bir serbesti ile gürlemiş ve vahşileşmişti. Türkler pek yorgundu. Kemal-i sükûnetle akıbetlerini bekliyorlardı. Bu sırada Türkler, kendilerine teklif olunacak sulh şartlarını, hiç mukavemet göstermeden kabul ederlerdi.[3]

Yakındoğu'da ve Ortadoğu'da istikrar ve mesâlemet vardı. İngilizler her tarafa kollarını uzatmışlar, Batum ve Mavera-i Kafkas, Kuzey İran, Basra ve Kudüs arasındaki havaliyi tutuyorlardı. Ancak Anadolu'nun doğusunda bazı isyan çalkantıları vardı. Burada mağlubiyete uğramayan dokuzuncu Türk ordusu silahını teslim etmiyordu. Bu taraftan Rusya'nın bir müdahalede bulunması gibi bir tehlike melhûzdu. Bu dakikalarda İngilizler bütün dünyaya hâkim olmanın zevkini tattılar.

Müttefiklerin nüfuzları müthişti. Bütün dünyaya şâmildi. Rusya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sükûtu gerçi ortalığı temizlemiş, fakat kararlaştırılacak pek büyük meseleler bırakmıştı. Bence memleketler eskiden bağlı olduğu hükümetten ayrılarak parça parça olmuştu. Eski sistemin enkazı yeni sistem olmak için faaliyet bekliyordu.

İngiliz Harbiye Nezareti'nde olduğu gibi İstanbul Elçilik binasının koridorları da uzmanlar ve ilgililerle dolu idi. Bunlar Gürcistan, Azerbaycan, İzmir, Pontus, Ermenistan ve Filistin'den gelmişlerdi. Bunların elinde yalanlarla dolu bir sürü haritalar vardı. Fakat hepsi de Müttefikler'in bir işaretiyle ve birkaç sözü ile her istediklerinin olmasını, istikballerinin tayinini bekliyorlardı.

Londra'da tesadüf ettiğim aksülamel râşesi, henüz Türkiye'de duyulmuyordu. Herkes konferansın toplanmasına intizar ettiği halde Paris'te daha müstacel meselelerle uğraşılıyordu.

Durumu düzeltmek kuvveti zaafa uğruyor, çünkü ordular terhis ile küçülüyordu. Askerî kuvvetler birbiri ardınca çekildikçe yeni memleketler kendi haline bırakılıyordu.

Müttefikler kendi aralarında kavga etmekteydiler. Bunların her biri kendi millî menfaatleri namına döğüşüyordu. Bir aralık Müttefikler bütün dünya için şartlar düşünüyorlardı. Fakat Paris Konferansı'nda ahenksizlik hareketlenince verilen her karar yekdiğerine rakip olan menfaatleri birbirine tekliften ibaret oluyordu. Aksülamelin buz gibi eli yeni bir dünya kurmak ümidini târ ü mar etmiş, milletler hakikatin iğbirar dolu yüzüyle karşılaşmıştı fakat Yakındoğu meseleleri hallolunmamıştı. Her yeni memleket, olayların baskısı altında kendisini kurtarmaya çalışıyordu.

Mister Armstrong "Yunan Ehl-i Salibi" başlığı altında yazılarına devam ediyor. Ben bunlara, bundan önceki ciltlerimizde geniş yer verdiğim halde burada da ele alarak nakletmekte fayda görüyorum:

Osmanlı İmparatorluğu zeval bulmuştu. Bu devlet merkezden idare olunuyor-

du. Devletin bütün ülkeleri bu merkezin etrafında toplanıyordu. Müttefikler bu merkezi tahrip ettiler. Artık bu merkez müzmahil ve haraptı. Onun yerine muhtariyetler verilmesi gerekiyordu. Bir aralık Müttefikler'in kuvvetleri bu kırık dökük parçaları bir araya getiriyordu. Fakat bu kuvvetlerin teşkil ettiği bağ da yavaş, yavaş gevşiyor ve kırılıyordu. Yeni milletler kendilerini düşmanla çevrilmiş görüyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türklere kalan şey cansızdı. Barış Konferansı'nın fena düşünülmüş bir hareketi bu cansız şeye can verdi. 1919 senesinin 15 Mayısı'nda Yunanlılar 'meclis-i âlî'nin emriyle İzmir'e çıkmışlar ve bu sahayı işgal etmişlerdi.

Bu işgalden önceki olaylar, Paris Konferansı'nın ne gibi şartlar altında çalıştığını gösterir. Harbin zor yıllarında yeni müttefikler kazanmak için gizli antlaşmalar yapmışlardı. İtalya'ya Anadolu'nun büyük kısımları vaad edildi. Yunanistan'a Batı Trakya verildi. İstanbul Rusya'ya verilmişti.[4]

Ortadoğu'nun önemli bir kısmı, Scaisse-Bicot Antlaşması ile İngiltere'yle Fransa arasında dağıtılmıştı. Araplara ve Hıristiyan azınlıklara bir çok vaadlerde bulunulmuştu. Fakat sulh zamanının hulûlüyle harbin hedefleri değişmişti. Yeni müttefikimiz Amerika, Müttefikleri bağlayan antlaşmalara iştirak etmemişti. Amerikalılar mahallî, millî adâvetten ve hırslardan dehşete kapılmışlardı. Gizli antlaşmaların birçok maddeleri birbirine aykırı olduğu için mesele büsbütün karışıyordu. İtalyanlar, Güneybatı Anadolu'yu ilhak için istedikleri müzahereti temin edememişlerdi. İngiltere ile Faransa İtalya'ya, Saint Jan Aumouriene'de verdikleri sözü tutmak istemiyorlardı. İtalyanlar işin sözden daha iyi olduğunu anlayarak işe başladılar ve askerleriyle, okullarıyla, tacirleriyle Güney Anadolu'ya girerek süratle İzmir'e doğru genişlediler. Paris'teki Yunan delegeleri İzmir hakkındaki iddiaları için uğraşıyorlardı. Fransızlar İngilizler, Yunanlıların lehindeydi. Amerikalı müşavirler, Yunanlıların arzusunu is'af etmeyi kabul etmiyorlardı. Amerikalılara göre Anadolu bir kül olarak nazarı dikkate alındığı zaman İzmir onlara lâzımdı. Çünkü İzmir Anadolu'nun cihana nâzır pencere ve kapısıdır.

Bu işle meşgul heyetler anlaşamıyorlardı. Yunanlılarla İtalyanlar her noktada ihtilaf halinde idiler.

Hadiseler, ani bir sür'atle hailevî bir şekil aldı. Sinyor Orlando ile Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, Paris'te Fiume meselesi üzerinde kavga etmişlerdi. Orlando ile bütün İtalyanlar konferansı terk ettiler. Paris'te Yunanlıları tutan kuvvetli bir fırka vardı. Bunlar kozlarını maharetle kullanıyorlardı. Venizelos, bir yığın telgraf göstererek İzmir'de Rumların Türkler tarafından katliam edilmekte olduklarını ileri sürdü. Bunun aslı astarı yoktu. Venizelos'un maiyetinde çalışanlar mükemmel, fakat esassız haritalar göstererek İzmir'de ve İzmir'in havâlisinde Rumların çoğunlukta olduklarını iddia ediyorlardı.

Büyük uçlar (İngiltere, Fransa, Amerika), İtalya'nın bu bölgeyi işgal etmelerini istemiyorlardı. Bunun için Sinyor Orlando'nun geri dönmesi için teşebbüslerde bulundular. Orlando gelmiş, fakat geç kalmıştı. Wilson müşavirleri ile görüşmeden Lloyd George ve Clémenceau ile karar vererek Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri için emir vermişlerdi. Bu emirden maksat, Türkleri cezalandırmak edğil, fakat İtalyanlara mukavemet etmekti.

Bu küçük kıvılcımdan büyük ve müthiş bir yangın çıktı. Yunanlılar Müttefik-

ler'in himayeleri altında geldiler. Yunanlıların işgali, İzmir Valisi'ne müttefikler'in işgali olarak bildirildi. Yunanlılar karaya çıkar çıkmaz katliama başladılar. Rıhtıma pek yakın olan İngiliz donanmasına bir şey yapmaması emrolunmuştu. İngiliz gemilerinin birkaç arşın ilerisinde Yunan askerleri insanları öldürüyor ve türlü türlü facialar irtikâb ediyorlardı. Yunanlılar İzmir'den katliamlar yaparak, yakarak, yağma ederek, her yeri mahvederek, Balkanlıların harpte yaptığı gibi, ilerlediler. Türkler kaçıyorlardı. Memleketin gerisi göçmenlerle doldu. Yunanlılar tayin olunan hattı geçmişler, fakat İzmir'i müdafaa için lüzumu kadar arazi işgal etmişler, sonra kendilerini takviyeye başlamışlardı.

Bütün Türkiye'de yeni bir ruh doğdu: Türk milletinin ruhu, daha evveli de; Türkler, geniş ve birbirine zıt unsurlarla dolu memleketlerinde bir 'millet' vücuda getirmek istemişlerdi. 1908'de Abdülhamid'in istibdadını yıkan Genç Türkler (İttihat ve Terakki Cemiyeti), Meşrutiyet'i ilan etmişler, bu sayede herkes müsavî olmuştu. Bunu müteakip, Genç Türkler, İmparatorluğu Türkleştirmeye başladılar. Necite bir felâketti, büyük devletler ganimet için ellerini uzatmışlardı. Avusturya Bosna ve Hersek'i ilhak, Bulgaristan istiklalini ilan, İtalyanlar Trablus ve Bingazi'yi işgal etmişler.[5] İngilizlerle Fransızlar iktisadi zincirlerini ağırlaştırmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlar Türk olmayı kabul etmediler, buna karşılık Türkler vücutlarındaki bu kanseri kesip atmak istediler. (Çok mübalağalı bir ifade / C. B.)

Türk düşmanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafını hissettiklerinden bunu Balkan Muharebesi takip etmiş,[6] nihayet Umumi Harp, Osmanlı İmparatorluğu'nu yere sermiştir.

Fakat Türkiye'de doğan milliyet fikri, yaşadı. Türk milliyeti bir dil, bir din ve bir kan esasına istinad ediyordu.[7]

Yunanlılar'ın İzmir'i işgali, onları tam bir izmihlâl ile tehdit ediyordu. Türkler, Umumi Harp mağlubiyetinin gevşekliğinden derhal silkindiler. Çünkü mahvedilmek üzereydiler. Türklerin arkasında bir Ermenistan'ın vücuda getirilmesi, sonra cenahlarında yine Rumlardan bir Pontus Hükümeti'nin kurulması teklif olunuyordu. İleride İzmir tehlikesi kıpkızıl bir renkle belirmişti. Bundan başka devletler Türkler'in geride kalan arazisini de kontrol etmeye karar vermişlerdi. Türk tarihinde evvelce de görüldüğü gibi, bu defa da gerçek tehlike karşısında bütün Türkler ayaklandılar, inkırazdan kurtulmak için müthiş bir hayatiyetle harekete geçtiler.

İlk önce birtakım hafif tehditler duyuldu. Dokuzuncu Kafkas Ordusu silahlarını teslim etmiyordu. Erzurum'da, Konya'da, İzmir'in karşısında muntazam teşkilât vücut buldu. Göçmenler silahlandırıldı. Dağlar Yunanlılara hücum eden 'gayri nizami' kuvvetlerle doldu. Köylüler, silaha davet olundu. Hıristiyanlar, silahlarını Müttefikler'e teslim etmiş bulunuyorlardı, fakat Türkler derhal silah buldular. Müttefikler'in kumandanları Türkler'in silahlarını toplamayı ihmal etmişlerdi. Bu mesele hakkında ileri sürülen fikirler, pek garipti. Yüksek rütbeli bir kurmay subayı, Yunanlıların silahlarını almadan Türklerin silahını almanın doğru olmayacağını söylemişti. Bir kıtaya kumanda eden bir subay, Anadolu'dan çekilmeye davet olunduğu zaman, Türk generaline teslim ettiği silahların makbuzunu getirmişti.

Anadolu'nun ücra taraflarında birdenbire birtakım teşkilât vücut buluvermişti. Ve bir adam meydana çıkarak bu duruma hâkim olmuştu. Bu adam Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal gayet çalışkan, sert, hesaplı ve liyakatlı bir kurmay subay

idi. İktidarını çeşitli cephelerde göstermişti. Trablusgarp'da (bulunduğu bölgede) İtalyanlara karşı harbi tanzim eden, o idi. Kemal, Gelibolu'da Avustralya askerlerinin ilerlemesine mani olmuş ve Türkleri mağlubiyetten kurtarmıştı. Suriye'de Mustafa Kemal'e bir avuç dolusu adam verilmiş, o da bunlarla Allenby'yi durdurmaya ve Halep'te yeni bir cephe vücuda getirmeye çalışmıştı.

Onun askerler ve halk arasında nüfuzu çok büyüktü. Mustafa Kemal, Anadolu'nun kuzey taraflarındaki ordunun müfettişliğine tayin olunmuş ve 1919 yılının Mayısı'nda hareket etmişti. Mustafa Kemal İstanbul'u terk ediyorken mukavemet hazırlamaya karar vermiş bulunuyordu.

Yorgun halk sulhe muntazır ve tarlaları ekip biçmek arzusunda olduğundan evvelemirde Mustafa Kemal Paşa halk tarafından pek fazla kabul görmemişti. Fakat Yunanlılar'ın İzmir'e asker çıkarmaları, Türkiye'nin kat'i izmihlâl tehlikesine uğraması, bütün memlekette dolaşan nefret dalgası onun istediği fırsatı hazırladı. O da bu fırsatı yakaladı. Eski Osmanlı İmparatorluğu ordusunun bakayâsından yeni bir kuvvet vücuda getiren Mustafa Kemal bu kuvveti tekemmül ettirdikçe onu Yunanlılara karşı sevketti.

Bu ana kadar Türkler ihtiyatla hareket ediyorlardı. Müttefikler'e karşı hislerini, onlara itaat etmekle gösteriyorlardı. Mukavemet teşebbüsleri mahallî ve dağınıktı. Yalnız Yunanlılara yakın tehlikeli bölgelerde etkiliydi, burada bütün göçmenler silahlanmışlardı, millî hareketin reisleri Anadolu'nun doğu tarafındaki yetişilmez ve erişilmez noktalarına gitmişti. Orada Sıvas ve Erzurum'da teşkilâta başlamışlardı. Bunlar, her lahza, Müttefikler'in asker gönderip onlarla mücadele etmelerini bekliyorlardı.

Bu hareketle iştigal edilecekse, ani bir hareket zaruri idi. İngiltere Fevkalâde Komiseri, harekete geçmek için defaatle telgrafla müracaat etti. Türkiye'nin yegâne kurtuluş ümidini, mütareke maddesini uygulamakta gören Sadrazam endişeye düştü ve durum ile meşgul olmak için müsaade istedi. Müttefik Hükümetler harbin aksülamelini hissediyorlardı. Hükümetler, her taraftan terhis talepleri ile bombardıman ediliyordu. Onun için yeni bir harekete geçmeye imkân yoktu. Müttefik Hükümetler, bir harekete girişilmemesi için emir verdiler. Çünkü bu işi, Padişah ile tebaası arasında bir olay telâkki ettiler. Fakat aynı zamanda Padişah'ın durumu ile meşgul olmak üzere asker toplanmasına müsaade etmediler. Şu sebeple ki durumun tehlikesini takdir etmiyor ve kendi işleri ile meşgul bulunuyorlardı.

Çok geçmeden Türkler Müttefikler'in aleyhinde bir harekette bulunup bulunamayacaklarını anladılar. Haziranın sonlarına doğru daha cesurane bir surette ileri atıldılar. 'Nizamsız' askerlerin (Kuva-yı Milliye demek istiyor) takviye ettiği nizamî askerler Yunanlıları devamlı surette iz'aç ediyor, bazan şiddetli müsademelere girişiyordu.

Temmuz ayında Erzurum'da Mustafa Kemal'in etrafında mükemmel bir kurul vücut bulmuştu. Dağınık kuvvetler derhal birleşti. Bu hareketi, kuvvetli kafalar idare ediyordu. Halkın hamâseti, Yunanlılardan nefreti bu harekete yardım ediyordu. Ordu büyüdükçe büyüdü. Bu teşkilât ile bu askerî kuvvetler batıya doğru harekete geçti. Geride ancak Ermenistan'ın muhtemel taarruzuna karşı duracak bir kuvvet bırakılmıştı.

Mustafa Kemal, bir devlet halini aldıktan sonra, İstanbul'daki Hükümet kuvvetini zayi etti. Bütün Türkler Yunan işgali aleyhinde birleşmişlerdi. Fakat Padişah

ile damadı Sadrazam Ferid, hâlâ Türkiye'nin ancak mütareke şartlarına riayetle ve Müttefikler'in teveccühünü kazanmakla kurtulacağını zannediyorlardı. Mustafa Kemal ise Müttefikler'e katiyyen inanmıyordu. Mustafa Kemal, Müttefikler'in Türkiye'yi mahva karar verdiklerini görüyordu. Türkler kendilerini ancak kuvvetli kolları ile kurtarabilirlerdi.

Sayın yazar doğru söylüyordu. Mustafa Kemal memleketimizi istila eden düşmanlara inanmıyordu. Ayrıca bunların Türkiye'yi yoketmeye karar verdiklerini tekrarlayıp duruyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın söyledikleri bundan ibaret değildi. O, düşmanların buna muktedir olmadığını da sözlerine ekliyordu. Yukarıda okuduğumuz satırların arasında bu görüşü teyit eden ifadelere rastlamaktayız:

"Hükümetler her taraftan terhis talepleriyle bombardıman ediliyordu. Onun için yeni bir harekete geçmeye imkân yoktu. Müttefik hükümetler bri harekete girişilmemesi için emir verdiler," denilmektedir.

Türkiye'de İtalyan askeri ilerlerken halkı da sosyalistlerin tahriki ile ayaklanmak üzere idi. Mitingler, grevler birbirini izliyordu.

"Yetişir artık evladlarımızı yanımızda görmek istiyoruz" sesleri yükseliyordu. Zaferden sonra bütün Avrupa gevşemişti. Herkes, viskisini, şarabını çekmek, dans edip eğlenmek istiyakında idi. Böylelikle dört harp yılının acısı çıkarılacaktı.

Psiko-politik durumu iyi izlediği anlaşılan Müttefik Fevkalâde Komiserliği'nde vazifeli Tom Hohler, Londra'da George Kidston'a gönderdiği ilginç telgrafta aynen şöyle diyordu:[8]

Memleketi (Türkiye'yi) tamamiyle yatıştırmak için 50 ila 100 bin kişilik bir kuvvet göndermek lâzımdır. Barış yapmadan ve şartlarını yüklemeden önce Müttefikler'in askerî kuvvetlerini tamamiyle azaltmalarını hiç bir zaman öngörmemekle beraber daima bunu işaret ettim.

Japonlar'ın prensibinin aksini tatbik eyledik. Yani "Muharebenin sonu miğferi sımsıkı bağlamanın zamanıdır," sözünü kaale almadık.

Samsun havalisinden taburumuz geri alındığı[9] zaman bilhassa üzüntü duymuştum. Bu hareket Mustafa'nın (Mustafa Kemal Paşa'nın) karşısında ric'at edildiği gibi gözüktü ve herhangi bir zaaf alâmeti bir şarklının nazarından kaçmaz.

Türkiye'de, Mustafa Kemal Paşa bu şikâyet olunan psikolojik hadiseyi gören tek adamdı. Sıvas'ta iken arkadaşlarından, İtilâf Devletleri ordularının terhis haberlerini izlemelerini rica etmişti. Kendisine:

"İngilizler, ordularını terhise başladı" denildiği zaman en büyük sevinci duymuştu. Söylediğim bu müjdeyi, Paşa'ya veren de rahmetli Hakkı Behiç'di. Paşa da:

Müsterih olunuz arkadaşlar, işimiz kolaylaştı, düşmanlarımız, tekrar seferber-

lik yapıp üzerimize gelemezler buna milletleri müsaade etmez. Karşımızda bir Yunanlılar kalır, ben de onları tepelerim, mesele kalmaz,

demişti. Erzurum, Sıvas Kongreleri sırasında Yunan resmî makamları durumu nasıl görüyor ve resmî organları yolu ile nasıl ifade ediyorlardı? Aşağıdaki satırlarda bunlar anlatılmaktadır:

(...) Mustafa Kemal'in başkanlığındaki teşkilât, gerek siyasi gerekse askerî bakımdan gün geçtikçe kuvvetleniyordu.

Nitekim Mustafa Kemal, çok geçmeden, Damad Ferid Paşa'ya Clémenceau tarafından verilen cevaba karşılık olarak Millî Misak'ı Müttefikler'e sunmuştur. Bu cür'etli teşebbüs, barış şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmenin, çetin mücadelelerin ve büyük fedakârlıkların göze alınmasıyla mümkün olabileceği hakkında hem Müttefikler'e hem de Yunanistan'a yapılmış bir ihtar mahiyetindeydi.

Türkiye'nin birinci Millî Kongresi, Mustafa Kemal'in başkanlığında 10/23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanmıştır. Kongre, Türkiye'nin kabul edebileceği barış şartlarını tayin ve tespit etmiştir. Kongre'nin kararları, Türk Milleti'ne ve bütün dünyaya bir beyanneme ile ilan edilmiştir.

Dikkate şayandır ki bu olay, Sevr Barış Antlaşması'nın[10] imzalanmasından bir yıl önce ve özellikle Yunanistan'ın barış şartlarını Türkiye'ye zorla kabul ettirebilecek derecede askerî bakımdan kuvvetli bulunduğuna dair Venizelos'un teminat verdiği bir sırada vukua gelmiştir. Venizelos, bu suretle, Türkiye'nin Millî Teşkilâtı'nı savaş yoluyla yok etmeyi üzerine almış bulunuyordu.

Yunanistan, Türkiye'nin önce Erzurum'da ve sonra Sıvas'ta toplanan Türk Millî Kongreleri'nin kabul ettikleri 'Millî Misak'ı' tahakkuk ettirecek kuvvete sahip olmasına böylelikle engel olacaktı.

Erzurum ve Sıvas'ta verilen bu kararlar, herkesten ziyade İstanbul'daki resmî Türk Hükümeti'ni telaşa düşürmüştü. Damad Ferid, Sultan'ın muvafakatıyla, Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etti. Kemal, bu emre itaat etmedi, (malûmdur ki Paşa istifa etmiş, bu sırada İstanbul Hükümeti tarafından görevine son verilmiştir) ve hatta yakalanması için emir verildi. Fakat artık geç kalınmıştı. Çünkü Mustafa Kemal'in elinde, artık kendisine bağlı büyük bir askerî kuvvet vardı. Bu kuvvet, herkesi ve her şeyi O'na itaate zorluyordu. O'na aleyhtar veya icraatına engel olan herkesi bu kuvvet yokediyordu.

ERZURUM KONGRESİ BAŞLIYOR

Erzurum Kongresi tam saat 11'de, mütevazı okul binasının hazırlanmış salonunda işe başlamışlardı. Delegeler okul sıralarında yerlerini almışlardı. İngiliz temsilcisinin tehdidine karşı ihtiyatî muhafaza tertibatı alınması da ihmal edilmemişti.

Yoklama yapılda, yukarıda bahsi geçen Elazığ Valisi Ali Galip ve Damad Ferid'e bağlı Diyarbakır Valisi'nin aldıkları aleyhte tedbir yüzünden bu iki vilayet delegelerinin bulunamadıkları anlaşıldı.[11]

Kongre başkanlığına, ukala ve muhalif tıynette bazı delegelerin dedikodularına rağmen Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Başkan vekillerine, Hoca Raif Efendi ile Trabzon delegesi İzzet Bey, kâtipliklere de Necati Bey ve Abdullah Hasip Efendi seçildiler.

Mustafa Kemal Paşa, alkışlar arasında makamını aldı ve tarihi nutkunu söyledi.

Nutuk inkılâba esas teşkil eden ruhu ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa tarihi büyük nutkunda, bu kongrede söylediklerini şöyle özetlemiştir:

Tarih ve hadiselerin sevkiyle, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecanlanmayacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Mütareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, binaenaleyh vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflasa mahkûm olduğunu söyledim. Vatan ve milletin mukadderatını tahlis ve himaye hususunda son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü yürütecek kuvvetin bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan milli cereyanın ruh-ı celâdeti olduğunu ifade ettim.

Kuve-i maneviyenin takviyesine medar olmak üzere de bütün mazlum milletlerin milli maksatlarına erişmek için, içinde bulunduğumuz tarihteki faaliyetlerine dair mevcut bazı malûmatı hülâsa ettim ve mukadderata hâkim bir irade-i milliyenin ancak Anadolu'dan zuhur edebileceğini tasrih ettim, ve irade-i milliyeye müstenid bir şûra-ı milli tesisini ve kuvvetini irade-i milliyeden alacak bir hükümetin teşkilini ilk iş, ilk hedef olarak gösterdim.[12]

Bu sırada Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris Barış Konferansı'nda maalesef Clémenceau'dan yediği çirkin darbenin etkisi altında vatana dönmüştü.[13] Fakat o bu tehlikenin farkında değilmiş gibi davranıyordu. Memlekete döner dönmez yüksekten atan bir demeç vermişti. Özetle diyordu ki:

Avrupa'da mühim işlerle meşgul olduğumuz sıralarda Anadolu'da arzu edilmeyen birtakım uygunsuz haller, iğtişaşlar başgöstermiş, idare, intizamını kaybetmiştir. Bunları önlemek için önemli vazifemiz olmuştur, bizzat çalışacağız.

Bununla, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak için azimli olduğunu göstermek istiyordu.

23 Temmuz'u 24 Temmuz'a bağlayan gecenin saat ikisinde Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan şifre ile bir haber geldi:

Hükümet, tevkifiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname neşrederek sizi 'asi' tanıdığını ilan etti.

Mustafa Kemal Paşa kendisine bağlı gizli teşkilâttan gelen bu haberi serinkanlılıkla karşıladı:

Daha bu başlangıcıdır, ileride daha zor durumda kalacağız. Ancak her çeşit zorluğu yeneceğiz,

demekle yetindi. Arkasından *Royter* ajansının hükümet beyannamesi ve tevkif emrini yayınlayan bülteni geldi. Damad Ferid bu beyannamesinde:

Anadolu'da iğtişaş vukua geldiğinden ve Kanun-ı Esâsîye'ye muhalif olarak Meclis-i Mebusan namı altında Erzurum'da içtima edildiğinden bunun bir isyan teşkil ettiğinden bahsediyor. Hem Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını 'asi' ilan eyliyor, hem de bu hareketin derhal askerî ve sivil makamlar tarafından önlenmesini ve asilerin tevkif edilip İstanbul'a gönderilmesi emrediliyordu.

Paşa, bu haberleri aldıktan sonra arkadaşlarına:

Ferid Paşa hangi Kanun-ı Esâsî'den bahsediyor? Bizzat ayaklar altına aldıkları, çiğnedikleri Kanun-ı Esâsî'yi mi? İşimize devam edeceğiz,

diyor, asla fütur göstermiyordu.

Şurasını takdirle söylemeliyiz ki İstanbul Hükümeti'nin şiddetle ve heyecanla, "yakalayın, gönderin" diye verdikleri emirler askerî makamlara gelince önemini kaybediyor, Kâzım Karabekir Paşa'nın yaptığı gibi bazen mukabeleyi de davet ediyordu. Yeni Harbiye Nâzırı Nazım Paşa da diğerleri gibi talihini denemek istemişti. Onbeşinci Kolordu Kumandanı, Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili Kâzım Karabekir Paşa'ya şu emir verilmişti:

Kemal Paşa ve Refet Bey'in hükümete muhalefetten hemen derdestleri (yakalanmaları) ile İstanbul'a gönderilmeleri Bâbıâlîce tensip edilmiş mahallî memurin-i mülkiyesine de lâzım gelen emirler verilmiş olduğundan kolorduca ciddi muavenette bulunulması ehemmiyetle rica olunur.

Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafa karşılık aşağıdaki tarihi değeri büyük cevabı vermiştir:

Bir ferd-i millet olarak vatanın selâmet ve tahlisine çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını tevkif edemem. Tevkif teşebbüsü de kanuna aykırı olur bu emrinizin arzettiğim sebeplerle kolorduca infazına imkân yoktur.

Bu hava içinde kongre müzakeresine devam ediyordu. Söz, az önce bahsettiğim Damad Ferid Paşa'nın ajans yoluyla yayınladığı beyannamesine geldi. Mustafa Kemal Paşa da söz isteyenler arasında bulunuyordu. Uzun ve heyecanlı bir konuşma yaptı. Sonunda Padişaha, Sadrazama, belediye reisleriyle cemiyetlere, bütün kumandanlara ve idare amirlerine kongre adına bir telgraf çekilmesini teklif etti. Kongrece hazırlanan ve müzakere olunup kararlaştırılan telgraf, aynen şöyledir:

Dün intişar eden 23 Temmuz 1335 (1919) tarihli ajansta Sadrazamın Anadolu'da iğtişaş zuhur ettiğine ve Kanun-ı Esâsî'ye muhalif olarak meclis-i mebusan namı altında toplantılar yapıldığına hukuk-ı şehriyarî (Padişahın hakları) ve menafî-i âlîye-i vataniyyeye muhalif olan bu hareketin memurin-i mülkiye ve askeriye tarafından men'i icabedeceğine dair vilayet ve elviye-i mustakileye tebliğ kılınan beyanatını, toplantı halinde bulunan kongremiz huzurunda kemal-i hayret ve telehhüfle mevzuu bahis eyledik.

Cenab-ı Hakkın bir lütf-ı mahsusu olarak, millet-i necibîlerinin avâkıb-ı umuru derk eylemesi cihetiyle en sakin zamanda bile emsaline tesadüf edilmeyecek derecede, sükûn ve asayişe mazhar olan vatanımızın Hükümet-i seniyyemiz ile İtilâf Devletleri arasında aktedilen mütarekenin 24. maddesi ahkâmına ithal edilmesini adeta temin ve teshil edecek mahiyette bulunan beyanatı-ı vakıanın devlet ve memleketin mes'uliyet-i mutlakasını temin buyuran zât-ı sâmileri (Sadrazam) lisanından sudûr-ı muvacehe-i millete gayrı kabil-i af ve netice-i müellime tevlid edebileceğine kanaat ederek, hakikate bil-külliye mugayereti ecnebilerin de taht-ı tasdikinde bulunan meselenin lisan-ı kat'i-i devletle tekzibini istirham eyleriz.

Makam-ı uzmayı (yüksek, ulu) hilâfet ve saltanatlarına mutî ve munkat olacağını her surete teyid ve tecdit eyleyen ve akıbetin havf (korku) ve dehşeti önünde millî hayatı ve efkârını bi-hakkın temsil eyleyen Kongre'yi, meclis-i meb'usan mahiyetinde göstererek esasen bir seneye karip müddetten beri her defa Kanun-ı Esâsî'nin madde-i mütekâllikasına muhalif hareket eden hükümetin millete bigayri hak atf-ı cürüm eylemesi hakikatin ne derecelerde tahrif edildiğine bariz bir nümunedir.

Memurin-i mülkiye ve askeriyenin menafî-i âlîye-i vataniyeyi (vatanın yüksek menfaatlerini) muhafazaya hadim heyetlerden olması itibariyle de muaveneti ibraz eylemeleri icap ederken men-i zecr ile ihtar buyurmaları iz'an-ı beşerin hüsn-i tevile kudretyâb olamayacağı mesâildendir.

Millet ezher cihet hukuku ve muhalif-i siyaset ve ihtiyat olan beyanat-ı vakıanın tashih ve tekzip ve keyfîyetten Bâbıâlî canibinden kongremize tatminat bahşolacak veçhile malûmat itâ buyurulmasını ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'de iltizam-ı basiret ve teennî olunmasını bilâ ifâte-i zaman (zaman kaybetmeden) içtimaa davet edilmesini dergâr olan hakk-ı tabiîyesine istinaden yek-zebandır (ağız birliği etmiştir) sevgili Padişahımız.

Umumi Kongre

Bu telgrafın İstanbul'da sonuç olarak sadece hiddet uyandırdığını söylemeye lüzum yoktur sanırım.

ERZURUM KONGRESİ'NİN KARARLARI NİZAMNAME VE BEYANNAMENIN KABULÜ, TEMEL PRENSİPLER

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışan 'Heyet-i Faale'nin' hazırladığı 'Şarkî Anadolu Vilayatı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nizamnamesinin (tüzük) tasarısı kongrede müzakere olunuyor. Bu sırada delege-

lerden biri yedinci maddenin tadilini teklif etti. İleride valilerin, ilçelerde kaymakamların başkan ve yardımcılarının da subay olmasını istiyordu. Böylelikle garip bir millî kurul vücuda gelmiş olacaktı.

Rauf bey de bu teklifin lehindeydi.

Takriri hararetle müdafaa edenler, "İdare amirlerinin ve asker reislerin teşkilât kademelerinin başında olması halkın rağbet ve cesaretini arttırır, hükümetle halk arasında işbirliği sağlar, millî mücadele azmini artırır," diyorlar ve bunda ısrar ediyorlardı.

Mukabil tez ise şöyleydi:

"Biz siyasi bir parti kurmuş değiliz. Böyle bir partinin kongresini de yapmıyor, bir nizamname görüşüyoruz. Biz burada istiklal mücadelesi için toplanmış bulunuyoruz. Kurduğumuz cemiyet her türlü siyaset ve politika ayrılığının ve fikriyatın üstünde bir vatan ve Müdafaa-i Hukuk-ı Millet Cemiyeti'dir, siyasi partiye çevrilemez.

"Biz halka dayanan bir cemiyetiz. Seçimlerin, cemiyet kongrelerinde kayıtsız şartsız serbest olması zaruridir. İdare amirlerinin ve askerî reislerin cemiyet teşkilâtının başına geçmesi iki bakımdan zararlıdır. Birinci olarak bu cemiyetin halk içinden doğmadığı şüphesini uyandırır. İkinci olarak da İstanbul Hükümeti idare ve zihniyetine bağlı olan memurların sabotajına ve muhalefetine maruz kalınır. Henüz bütün memurlar ve ordu mensupları bizimle birlik değildirler.

"Vatanı kurtarma yolundaki bu teşebbüsümüzü doğmadan öldürtemeyiz," diyorlardı.

Müzakere her iki tarafın düşüncelerinde ısrarları yüzünden uzayıp gidiyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa müdahale etmek zorunda kaldı ve şu teklifi yaptı:

Müsaade ederseniz her iki nokta-i nazarı müdafaa edenlerden kurulacak bir tali komisyon seçelim ve bir formül bulunmasını bu komisyona bırakalım.

Bu teklif kabul edildi. Komisyona Rauf (Orbay), Servet, Necati, Kâzım ve Cevat Beyler seçildi. Ancak komisyon da çabuk bir karar varamadı. Müzakereleri uzadıkça uzuyordu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa komisyon odasına gitti ve Rauf Bey'le hususi surette görüştü. Böylelikle idare amirlerinin, asker reislerinin teşkilât başına getirilmesi hakkındaki kayıt kaldırıldı, bazı tadilatla kongrenin kabul ettiği formül tespit edildi.

Beyannamenin müzakeresi sırasında, 7. madde şiddetli tartışmalara yol açtı. 7. madde sadeleştirilmiş şekliyle aynen şöyledir:

Milletimiz insanî ve asrî [zamana uygun] amaçları tebcil eder (yüceltir). Fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü; devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü mahfuz (saklı) kalmak üzere, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet

esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi devletin fenne, sanayiye, ekonomiye ait yatırımlarını hoşnutlukla karşılarız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına, böyle insaniyetli ve adaletli kuralları kapsayan bir barışın tez elden kararlaştırılması en büyük arzumuzdur.

İşte bu maddenin içinde "asrî" kelimesinin bulunması, hoca efendilerin gözüne batıyor, münakaşanın esasını teşkil ediyordu.

Meşrutiyet devrinde bazı aydınlar, özellikle, Ziya Gökalp'in ortaya attıkları nazariyeler arasında asrîlik, laiklik gibi prensipler vard. Ümmetçilik dururken halk önünde bütün bunlardan bahsolunması bir kısım hoca efendiler için hoşa giden şeyler değildi.

Kongre üyelerinden Mazhar Müfit (Kansu) Bey, kitabında bu 'asrî' meselesine temas etmekte ve şöyle demektedir:

Murahhas âzâlar arasındaki hocalardan o kadar aşırı tefsirlerde bulunanlar vardı ki bunları dinlerken şaşmamamın imkanı yoktu:

– Bu frenkleşmeyi kabul etmektir!..

– Küfre kadar gider!..

– Bari Müslümanlığı terk edip Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi ilan edelim!.. diyenler bile vardı.[14]

Kongre üyelerinden Cevat Dursunoğlu Bey de asrî kelimesi etrafında geçen olayları anlatmaktadır:

Hocalar, Ziya Gökalp'in ve onun temsil ettiği milliyetçiler grubunun şiddetle aleyhinde idiler. Asrî kelimesini de garpçiliğin şiarı ve adeta küfür sayıyorlardı.

Hocalar Ziya Gökalp ruhunun buraya kadar sokulduğunu görüyor ve sinirleniyorlardı. Kelimenin din ile, imanla alâkası olmamakla beraber hocalar bir noktada haklı idiler. Kongreye iştirak eden gençler, Türkçü ve garpçi, bu itibarla Ziya Gökalp'çi idiler. Hepimiz onun manevi talebesi idik. Fikir gıdamızı Yeni Mecmua'dan[15] almıştık. Bizler bu cihetleri tasrih etmeyerek ve sırf kelimenin lügat manasında kalarak tezimizi müdafaa ettik ve beyannamede değişiklik yaptırmadık.[16]

Yedinci maddenin tümü dikkatle gözden geçirildiği zaman görülür ki izlenecek iç ve dış politikaların esasları karar altına alınmıştır. Devletlerle geleceğe ait münasebetlerin derecesi, siyasi ve ekonomik yönlerinden gösterilmiştir. İçte ve dışta bağımsızlık istenilmiştir. "Misak-ı Millî'nin prensipleri fikir olarak ifade olunmuştur. 'Himaye' ve adı anılmadan 'manda'nın kabul olunmayacağı açıklanmıştır. Çünkü kongre en samimi kanaat halinde devlet ve milletin egemenliğini istiyordu.

Bu sırada eski deyimle 'sığar-kibar', büyük küçük siyasi İstanbul efendileri ikiye bölünmüş, İngiliz veya Amerikan mandasından hangisini tercih için birbirleriyle çekişiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın bunlardan haberi olması mümkün değildi. O içte ve dışta kesin 'tam istiklal' (bağım-

sızlık) ve tam 'millî hürriyet' istiyordu ve bunun temini için çalışıyordu.

Eski Valilerden Bekir Sami Bey, Amasya'daki Beşinci Tümen Kumandanı Arif Bey Yoluyla Paşa'ya şifreli bir telgraf gönderdi.[17] Telgrafında Bekir Sami Bey:

Tam bağımsızlık istenmesi halinde memleketin bölüneceğini, bu sonucu önlemek için Amerikan mandaterliğini istemenin uygun olacağını,

bildiriyordu. Kongreyi teşkil eden üyeler 'birkaç müstesna' milliyetçi ve millî haysiyetlerine bağlı insanlardı. Bu itibarla da Paşa, kendi görüşüne de uygun olmayan bu teklifi kongrenin gündemine almadı, 'manda' meselesinin burada açıktan konuşulmasına meydan vermedi.

BÖLÜM 12

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ÇALIŞMALARI, İLERİ SÜRDÜĞÜ FİKİR VE PRENSİPLER KUVA-Yİ MİLLİYE'DEKİ AYDINLARI MEMNUN EDİYORDU

Aydın Millî Cephesi'nde bulunduğum sırada doğrudan bazı haberler –az da olsa– bize kadar geliyordu. "Mustafa Kemal Paşa, değerli asker çalışıyor, millet arasında mukavemet cephesi hazırlıyor, ideoloji bakımından ona ruh ve siyasi iman veriyor," deniliyordu. O zamanın etkisi altında bundan önceki cildimizde[1] şunları yazmıştım:

Bu sıralarda, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan yükselen sesler, umduklarını bulan Kuva-yı Milliyeci memleket aydınlarının kalbinde ferahlatıcı akisler yaratıyordu.

23 Temmuz 1919 (27 Temmuz değil) tarihinde 'Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' yolu ile toplanan Erzurum Kongresi, Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başlamıştı. Burada Atatürk'ün ileri sürdüğü ana fikirlerden biri:

Başlamış olan Millî Mücadele'nin mahallî (bölgesel) olmayıp bütün memleketi içine alması,

diğeri de, "Millî iradenin hâkim kılınması" idi. Bu suretle ilk defa kongre kararı ile millî iradeden bahsolunuyordu ve:

"Kuva-yı Milliye'yi âmil, irade-i milliye'yi hâkim kılmak esastır" denili-

yordu. Ayrıca da:

"Meclis-i Millî'nin derhal toplanmasını ve hükümeti murakabe etmesini temin için çalışılacaktır," sözü ortaya atılıyordu.

Yedinci cildimizde ele aldığım bu konu ile, az önce yukarıda yazdıklarımın devamı olarak bahsi burada tamamlamak istiyorum. Kongre'nin kararları, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Hey'eti adı ile isimlendirilen tüzükte ve kongre namına kamuoyuna sunulan 'beyanname'de yer almıştır.[2]

Bunların da bazı önemli kısımlarını aşağıda özet halinde kaydediyorum:

A- Doğu vilayetleri, Trabzon Vilayeti ve Canik (Samsun) Sancağı ayrılığı kaabil olmayan Osmanlı Topluluğu'nun bir rüknü olmak üzre bir bütün teşkil eder.

Trabzon Vilayeti, Canik Sancağı ile Doğu Vilayetleri namını taşıyan Erzurum, Sıvas, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis ve bu aradaki müstakil livalar hiçbir sebep ve bahane ile birbirlerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütün olup saadet ve felâkette, tam iştiraki kabul ve mukadderat hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu bölgede yaşayan tekmil İslam unsurlar birbirlerine karşılıklı hürmet ve fedakârlık duyguları ile dolu kardeşlerdir.

(Nizamname madde: 1)

Bu sırada Osmanlı Topluluğu'ndan kopmak, ayrılmak amacıyla bazı yerli kurullar meydana çıkmıştı. Bunların üyeleri Müslümanlardı. Fakat 'ırk' esasına göre hareket ediyorlardı. Kurullar Arap, Kürt, hatta Çerkez siyasetçilerinin emir ve idaresindeydi. Kongre, aldığı kararlar ile bu tehlikeli durumun önüne geçmek istemiş, sonunda başarı da elde etmiştir.

B- Her çeşit işgal ve müdahaleyi Rumluk, Ermenilik gayesine matuf olarak telâkki edeceğimizden müttehiden (birlikte) müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Rum ve Ermenilerin bizzat veya dolayısıyla gizli ve açık her ne şekil ve surette olursa olsun Osmanlı hâkimiyetini, İslam hukukunu ve millî varlığımızı bozucu bir durum almalarına kesin olarak müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımıza zarar verecek her çeşit teşebbüslerine karşı milletimiz bütün maddi ve manevi vasıtalarla karşı koymakta kendini hak sahibi ve yetkili telâkki eder. Bu yolda İtilâf Devletleri'nin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüslerine, aynı gayenin elde edilmesine matuf bir sebep telâkki edeceğimizen, bu takdirde dahi haklarımızı ve mukaddesatımızı büün varlığımızla müdafaada kat'iyyen tereddüt edilmeyecektir. Gereken savunma tedbirlerinin alınması zaruri görülmüştür.

(Nizamname madde: 2)

C- Osmanlı Hükümeti, devletlerin bir baskısı karşısında buraları terk ve ihmal etmek zorunluluğunda kaldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askerî vaziyetlerin tayin ve tesbiti.

(Nizamname madde: 3)

D- Osmanlı Hükümeti devletlerin baskısı karşısında (Allah göstermesin) umum vatanın izmihlâline (yok olmasına) bir başlangıç demek olan buraları terk ve ihmal etmek zorunluğunda kaldığı takdirde mukaddes Hilâfet'e ve Osmanlı Saltanatı'na bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Ermeni ve Rum ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal bölgesi belli Doğu Anadolu'da bir geçici idare kurulacaktır. Halen mevcut kurullar, Osmanlı Devleti'nin kanunları dairesinde işlerin yürütülmesine devam edecektir. Bütün mülki ve askerî reisler ve devlet memurları işbu geçici idareye tâbi olacaklardır. Geçici idare, tekmil yabancı devletlere yeni durumu usulüne göre resmen bildirecektir.

Bahis konusu olan geçici idare, millî teşkilâtımızın vücuda getirdiği kongrece, seçilecek hey'ettir. Tasavvur edilen hal kongrenin toplanmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde, 'Heyet-i Temsiliye' işbu seçim görevini üzerine alarak vak'ayı hemen vilayetlere bildirecek ve kongreyi davet eyleyecektir.

(Nizamname madde: 4)

Burada, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin fikir alanında temellerinin atıldığı, esas binanın nasıl inşa edileceği açıklanmaktadır.

Atatürk'ün değerli âdetlerinden biri de işlerini tesadüflerin seyrine bırakmamaktı. Bu bakımdan durum, ne kadar zorluklar içinde ve ne kadar karanlık olursa olsun yılmadan ona hal çaresi bulmanın şuurlu bir surette hazırlıkları görülmektedir.

TEŞKİLAT-I ESÂSÎYE KANUNU'NUN DAYANMIŞ OLDUĞU ESAS TEMEL ATATÜRK ANAYASASI'NIN RUHU

Erzurum Kongresi'nin en esaslı kararlarından biri olarak neşrolunan 'Beyanname'nin' ikinci maddesini burada tekrarlamak yerinde bir iş olur sanırım:

Vatanın tamamiyeti, millî istiklalimizin temini için Kuva-yı Milliye'yi âmil, millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

İleride sırası gelince göreceğiz; bu düsturu, Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu takip etmiş, ona daha açık ve sarih hüviyet vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1336 (1920) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu 'projesinde' siyasal, sosyal, idari ve askerî görüşlerini bildirmiştir. İşte inkılâbımızın ilk Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu, bu 'projenin' mahsulüdür.

Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu'nda ise şöyle denilmektedir:

1- Hâkimiyet bilâ kayd-ı şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenidir.

2- İcra kudreti ve teşri selâhiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.
3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.

491 numaralı, 1924 tarihli son Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu'nda (Atatürk Anayasası), 'Türkiye Devleti bir cumhuriyettir' dendikten sonra yedinci maddesi ile değişik olarak:

Meclis, icra yetkisini, kendi tarafından seçilen Reis-i Cumhur ve onun tayin edeceği bir icra Vekilleri Hey'eti marifetiyle kullanır,

kaydı konmuş, milletin hak ve iradesine ilişkin, esas yetkileri titizlikle korunmuştur.
Padişahlığın, yani medeni âlemde artık eşine rastlanmayan yarı teokratik şahsi saltanat rejiminin kaldırılmasına ait kanunda bir fıkra vardır, ziyadesiyle dikkati çekmektedir. Burada:

İrade-i Milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar (verilmiştir),

denilmektedir. Millî irade yolunu açan cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün bu problemi teyid ve tefsir eden diğer bir sözünü de buraya alacağım ve "Atatürk'ün yolundayız" diyenlere ithaf edeceğim.

Hâkimiyeti, milletin uhdesinde tutmak demek, bir zerresini, sınıfı, ismi ne olursa olsun hiçbir makama verdirmemek demektir.

Bütün bunlar, yukarıdaki beyannamenin ikinci maddesine eklendiği takdirde, Atatürk görüşlerinin ve rejiminin, bugünkü deyimiyle siyasi ilkelerinin özü ifade edilmiş olur.
Görülüyor ki başlangıçtaki Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu ile Cumhuriyet'in ilanından sonraki 1924 tarihli Atatürk Anayasası'nın ruhu, milletin en felâketli anlarında kurtuluş çareleri aranırken Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in dehasından alınmıştır.
Bir kanundan beklenilen faydayı elde edebilmek için o kanunun milletin esas bünyesine uygun olması gerekir.
Atatürk Anayasası, millet yararına istenilen şartları nefsinde topladığı ve kökü doğrudan doğruya millete dayandığı için memlekette istikrarlı bir hükümet kurulmuştur.
Birinci Dünya Savaşı'nda perişan çıkan ordunun enkazından yeni ve kuvvetli bir millî ordu vücuda getirilmiş, istilacı düşman veya düşmanlar denize dökülmüş, 'Millî Misak'ın çizdiği sınıflar içinde millî hürriyet ve

millî istiklalimiz (egemenliğimiz) tam manasıyla sağlanmıştır.

Atatürk Anayasası yürürlükte kaldığı süre içinde siyasi isyanların kötü sonucundan ve her çeşit zararlı akımların anarşik hareketlerinden memleket korunmuştur. Milletin birlik, beraberlik ve emniyet içerisinde yaşamasının, ilerlemesinin yolu bulunmuştur.

Şu ciheti de önemle belirtmek isterim:

Ben ve samimi ideal arkadaşlarım, Demokrat Parti'nin onbeş yıl devam eden hayatı boyunca, Atatürk Anayasası'nı değiştirmeyi bir dakika bile düşünmemiştik. Çünkü bu anayasa yukarıda özetlediğim faydalarıyla beraber, vatandaşa en geniş hürriyeti vermekte ve bu hürriyetin dönüp kendisini yok etmesine engel olmakta idi.

ATATÜRK ANAYASASI'YLA 1961 ANAYASASI'NIN ÖZELLİKLERİ

Egemenlik, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renk ve işarette ortaklık kabul etmez. (1922)

MUSTAFA KEMAL

Atatürk'ün bu düşünce ve ifadesini buraya aldıktan sonra 1924 Atatürk Anayasası ile 1961 Anayasası'nın özelliklerini gösteren bazı kısımları *Başvekilim Adnan Menderes* adlı kitabımızdan aktarma suretiyle okurlarıma sunuyorum:

1961 Anayasası, 1924 Atatürk Anayasası'ndan hangi noktalarda ayrılır? Kanaatimce, en önemli ayrılık, 'ulusal egemenliğin 'kimin tarafından' ve 'nasıl kullanılacağı' noktasındaki ayrılıktır. Atatürk Anayasası'na göre: 'hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder.

1961 Anayasası'nda da 'hâkimiyet kayıtsız şartsız millete bırakılmıştır. Ama, kullanış biçimi değiştirilmiştir. Yeni Anayasaya göre, 'Millet, egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır.'

Demek oluyor ki, 1961 Anayasası, ulusal egemenliğin kullanılışına, yeni ortaklar getirmektedir. Vatandaş oyunun kuracağı Millet Meclisi'nin, bu egemenliği iyi kullanabileceği noktasında kuşku vardır. Bu ulusal egemenliğin kullanılışını güvenle yerine getirmek için müesseseler ihdas edilmiştir. Senato, Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu, Muhtar Üniversite, Muhtar *TRT*, Planlama vb.

İnce araştırmalara girmeden kabaca söylemek gerekirse, ulusal egemenliğin 'kanun yapma gücü' Senato, Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı'nın anayasa muhafızlığı görevi ile daraltılmakta, frenlenmekte, barajlanmaktadır. Bu daraltma, frenleme ve barajlama, vatandaş oyu'na karşı duyulan, fakat açıklanmayan güvensizliği gösterir.

Önemli olan, devletin gerçek sahibi olan milletin yanıma getirilen, yeni ortaklardır!.. Anayasanın karakterine bakarak bu yeni ortakları, 'ordu' ve 'aydın' diye niteleyebiliriz. Ordu, Millî Güvenlik Kurulu ile, aydın ve Anayasa Mahkemesi, Üniversite, *TRT*, Planlama ve hatta Senato'nun seçim dışı gelen üyeleriyle devlet ortaklığına girmektedir.

Biz, Osmanlı'daki saray–medrese–ordu üçlüsünün devleti şeklen yönettiğini, gerçekte ordu ve medresenin tabandan gelen yönetimin temsilcileri olduğunu biliyorduk. Ne Yeniçeri, ne onun yerine gelen Nizam-ı Cedid, Sekban-ı Cedid ve Osmanlı Ordusu, bir sınıf ordusu değildi. Medrese de bir sınıfın elinde tekelleşmemişti. Çünkü, Türk toplumunda batı anlamıyla sınıf yoktur. Ordu ve medrese, halkın içinden gelen bilgiye ve savaşa elverişli kimseler topluluğudur. Ordu ve medrese, 'biât' etmeden bir padişah tahta çıkamayacağına göre, bunlar bir çeşit 'müntehib-i sâniler', ikinci seçicilerdir.

Atatürk, bu temel gerçeği görmüş ve 1924 Anayasası'nı bu gerçeğin tefekkürü üstüne oturtmuştur. Yani, orduyu ve aydını devlet ortaklığından çıkarmış, bu görevi, halk tefekkürünün mümessilleri sayılabilecek 'müntehib-i sânilere', ikinci seçicilere kaydırmıştır. Atatürk Anayasası'nın en derin özelliği budur. Saray'ın kanun yapma ve yürütme yetkisini Büyük Millet Meclisi'ne vermiş, ordunun ve medresenin denetim gücünü 'seçim mekanizmasına bağlayarak' ikinci seçicilere kaydırmış, böylece devleti, en kısa yoldan halka götürmüştür.

1924 Anayasası'nın, güçlerin birleştirilmesi esasına dayanmasının sebebi de budur. En doğru tefekkürün, halk tefekkürü kaynağından geleceği düşüncesinden hareket edilerek, müesseselere itibar edilmemiş ve bütün kuvvet Büyük Millet Meclisi'nin şahsında toplanmıştır.

Halk tefekkürüne dayanan yönetim biçimi, bugün de bütün insanların varmak istediği merhaledir. Batı toplumları, sınıflara dayanan bünyelerinin icabı olarak henüz buna ulaşamamışlardır. Biz, bu noktaya devrim yolu ile gelmiş bulunuyorduk.

Bizim görüşümüz budur!.. Yani, **devlet ağacını: 'Kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti' ile aşılayan ve bunun kullanılmasını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne veren Atatürk'tür.** Biz bu görüşe inandık ve tatbikatçılığını yaptık. Aynı kitabın diğer bir fıkrası:

27 Mayıs fiili durumunu yapan subaylar daha o sabah Üniversiteyi temsil eden bir 'Profesörler Kurulu'nu davet etmişler, yani öteki ortağın düşüncesini öğrenmek istemişlerdir. Öteki ortak hemen gelip duruma bir teşhis koymuş, bir rapor hazırlamıştır. Dikkat edilecek olursa bu raporda bütün suçlamalar, mesnet gösterilmeksizin yapılmış, ancak, 24 Nisan olayları sırasında Üniversite'de cereyan ettiği iddia olunan bir iki zabıta vak'ası müşahhas olarak zikredilmiştir. Bu, kendisini bilkuvve devlet ortağı hisseden Üniversite'nin, olayları bu açıdan değerlendirdiğini gösterir.

Rapor, meşruiyet konusunda da aynen şunları söylemektedir:

"Bir hükümetin meşruiyeti, sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda kendisini bu mevkiye getiren anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamıyla mümkündür."

1924 Anayasası'nın temel fikirlerine göre, hükümet meşruiyetini anayasa ve halk idaresiyle sınırlandırmak elbette doğrudur. Fakat 'ordu, kaza ve ilim müesseseleriyle işbirliği' yolu ile ortaklaşa devlet yönetiminin 1924 Atatürk Anayası'nın hangi maddelerinde yazılı olduğunu bilmeye imkân yoktur. Bu, apaçık şunu göstermektedir. Üniversite, Anayasa'da yazılı olsun, olmasın, kendisini devletin ortağı saymakta ve hükümetin meşruiyetini, bu ortaklığı tanımasına bağlamaktadır. Bir başka deyimle, hükümet ve iktidar, Anayasa'da yazılı ödev ve görevlerini yapmadığı için değil, Anayasa'da yazılı olmayan fakat, var sayılmış birtakım ödev ve görevlerini yapmadığı için suçlanmaktadır.

Bu sözlerimin hiçbirini, 27 Mayıs'ta sona eren Demokrat Parti İktidarı'nı savunmak için söylemiyorum. Böyle bir savunma söz konusu değildir. Benim iyice belirtmek istediğim, 1924 Anayasası'nın, Devlet Yönetimi Ortaklığı'ndan çıkardığı Üniversite'nin, bil-fiil yönetime katılmamakla beraber, bil-kuvve yönetimde kaldığı ve bu, medreseden elde ettiği mirası, 27 Mayıs'ta bil-fiil kullanmaya başladığıdır. Üniversite'nin genel oyu, son sınırına kadar güçsüzleştiren bir Anayasa tasarısı hazırlanması, devlet başkanlığına padişah gücünü hatırlatan yetkiler vermesi de hep bu devlet mirasının tazelenmiş sahipliğinden gelmektedir.[3]

ANAYASA, MİLLÎ İRADE, FRANSIZ İHTİLALİ'NİN MANASI İLE SONUÇLARI, ATATÜRK İLKELERİ VE 9. CİLDİMİZE GEÇİŞ HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Egemenlik, millî irade bahislerini ve bunlara ilişkin 'Atatürk'ün Görüşleri'ni burada, 8. cildimizde özetlemek, ileride sırasıyla yeri geldikçe, tekrar ele alıp daha geniş bilgi vermek istiyordum.

Ancak 8. cildimiz hacim bakımından tamamlandı fakat, yukarıda okuduğunuz 'Atatürk Anayasası'ya 1961 Anayasası'nın özelliklerini' anlatan yazımız sona ermedi. Bütün bunlara, hazırlamakta olduğum 9. cildimizde* devam etmek zarureti başgösterdi.

Ama ne var ki, sözünü ettiğim ve yukarıdan beri devem edegelen yazılarımın bu kısmını bağlamak için, Anayasa konusuyla çok yakın ilgisi, bir başka deyimle ayrılmaz bir bahsi olduğu için '22 Frimaire Sene VIII Anayasası' ile onun yaratıcısı Fransa'nın en haris generali, Napoléon'a burada yer vermeyi uygun buldum.

Napoléon Bonapart'ın Fransa için ne iç ve ne de dış tehlike gibi mazereti olmayan '18 Brumaire hükümet darbesinden sonra evinde topladığı

* *Ben de Yazdım*'ın 9. cildi yayımlanmadı. / Y. N.

kişilere' özellikle devlet adamı ve tarihçi olan Profesör Daunou'ya dikte edip yazdırdığı '22 Frimaire' Anayasası'nın hazırlık safhasını kısaca anlatmaya çalışacağım.

Şimdiden söyleyelim ki bu Anayasa'ya, o zamanın yorumcuları, "Cumhuriyetin müsaderes" adını vermişlerdir.

Biz bu görüşe, "Millî iradenin boğulması" sözlerini de ekleyebiliriz.

Aslında papaz olan meşhur Sieyès, Fransız İhtilali'nin 'politik nazariyecisi' (théoricien) olarak siyasete atılmıştı. Kendisi Consul (Konsül) seçildiği halde milletinin bu yüksek itimadından tatmin olmuş görünmüyordu, daha büyük nüfuz ve kudret sahibi olmak ihtirası içinde idi. Esas arzusuna kavuşmak için 'karışık' ve ihtilal prensipleri ile telifi güç, anayasa projeleri hazırlamak peşinde idi.

Düşüncülerinin kabul edilmesi, özellikle uygulanması için bir kılıca hitiyacı olduğunu söylüyordu. Ancak bu kılıcın Napoléon'unkinden daha kısa bir kılıç olmasını gerekli buluyordu. Çünkü ona güveni tam değildi. General Moreau'ya başvurdu.

General samimi ve cumhuriyetçi idi. İhtilalin getirdiği prensiplere sadıktı ve ihtilal ordusunun başta gelen namlı kumandanlarındandı. Avusturya Ordusu'nu o, yalnız mağlup değil, kendini bir daha toparlayamayacak surette yere sermişti.

Bu muzaffer kumandan şerefi kalmak istedi. Sieyès'in siyasi entrikalarına âlet olmadı, teklifi reddetti.[4]

Directoire Devri Hükümeti, General Napoléon'u Mısır'ı istilaya memur etmişti. Napoléon burada geçen savaşlarda askerî dehasını gösteremedi, ordusunu bırakıp kendiliğinden Fransa'ya döndü. Buna rağmen halk, eski zaferlerinin etkisi altında onu, muhteşem törenlerle karşıladı.

Bu millî muhabbet, genç ve dahi generalin ihtirasını kamçıladı. Artık geleceğe ait şahsi ümit ve düşüncelerinin açıklanması zamanının geldiğine hükmetti.

Bu sırada Sieyés'in de Napoléon'a yaklaşmak istediği görüldü. Sieyès kendisi ve Napoléon ile bir üçüncü Consul yapmak projesinden Joseph Bonapart'a bahsetti. Napoléon için de 'askerler arasında en çok sivil olan odur' demeyi ihmal etmedi. Napoléon gibi kabına sığmayan enerjik bir adam ile işbirliğinin mahzuruna da işaretle; "İleride başıma gelecekleri bilirim," dedi. Bunun manası, "Başarıdan sonra insanı silker atar" demekti. Bu hikâye Bonapart'a anlatıldığı zaman güldü, "Bu hayırlı bir faldır, yaşasın akıllı insanlar," dedi.[5]

Sieyès hazırladığı anayasa taslağını Napoléon'a kabul ettirmek için çok uğraştı, fakat muvaffak olamadı.

Bu projenin umumi havası Napoléon'un hoşuna gidiyordu. 'Millî İktidarı' görünüşte millete bırakıp onu hiçe indirmek fikrini sevimli buluyordu. Dilsiz, sadece "evet efendim" işaretini öğrenmiş bir Corps Légis-

latif (teşrii hey'et) onun idealiydi.

Yetkisi sınırlı bir 'Devlet Başkanı' ve bütün kuvvetleri toplayan bir 'Millet Meclisi' fikri bile onu ürkütmeye kâfi geliyordu. Napoléon esas gayesine varabilmek için dehasına ve elindeki uzun kılıcına güveniyordu. İlk adım olarak, orduya dayanan bir idare sistemi olan militarizmi ele almayı, onu zayıf bir parlamenterizm manzarası ile maskelemeyi düşündü.

Bir gün Sieyès'i çağırdı, ona:

Bazı kabiliyyetleri ve bir parça haysiyyeti olan bir kişinin, birkaç milyonun yemliğine bağlanan bir domuz rolüne razı olacağını nasıl tasavvur edebildiniz?[6]

dedikten sonra Daunou, Napolèon'un istediği şekilde anayasayı yazmaya memur edildi. Kendisine yardımcılar verildi. Ortaya atılan Sieyès ve Daunou projelerinin bir karikatürü olarak '22 Frimaire sene VIII' Anayasası meydana geldi.

Napoléon, Sieyés, Daunou ve suç ortalarının şimdi okuyacağınız şu formülü, hayret içinde herkesin dikkatini çekti:

"Hâkimiyet milletindir. 'İtimad' aşağıdan, 'kuvvet ve kudret' yukarıdan gelmelidir."[7]

Bunun gerekçesi de, "Millet cahildir, hâkimiyetini doğrudan doğruya kendisi kullanmamalıdır. Havale etmesi lâzımdır," düşüncesine dayanıyor, büyük ihtilali ile bütün insanlığa ışık tutmuş bir memleketin fedakâr evlatlarına iftira ediliyordu.

Zaten gelmiş, geçmiş bütün müstebit hükümdarların, türedi diktatörlerin, totaliter idare taraflılarının hodbin şiarı, milletlerin masum ve tabiî haklarını 'cahildir' bahanesiyle ayaklar altına almak değil midir? Onlar da aşağı yukarı bundan 160 yıl önce böyle yapmışlardı.

Formülün içindeki 'itimad aşağıdan' fıkrasıyla, 'yukarıdaki kuvvet ve kudret' sahibi, hâkim ve imtiyazlı zümre hesabına açıktan güven istenildiği görülmektedir. Ama mesele bu değildir, daha ileridir, 'itimad' kelimesinin altında kocaman bir kesin itaat mefhumu yatmaktadır. Yapılacak dar ve sıkı seçim kanunları ile millet namına, Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri 'hiç'e indirmek suretiyle bu kesin itaat, kanuni zorunluk haline getirilecekti. Bu da arzularına göre temin olundu, memleketin asıl sahibi milletin dili kesildi.

'Millet hâkimdir' sözü, hâlâ etkisi altında kalan 'yaşasın cumhuriyet, yaşasın demokrasi' diye bağıran büyük vatandaş kitlesini aldatmak için kuru ve süslü bir laftan ibaret kaldı.

Nihayet Birinci Consul olan Napoléon Bonapart, bütün 'kuvvet ve kudreti' nefsinde toladı. Böylelikle birinci hedefe varıldı. Bundan sonra yapılacak bir şey kalıyordu: Ona imparatorluk sıfatının verilmesi...

Bu satırları yazarken bizim dahimiz büyük Atatürk'ün hatırasını min-

net ve şükran duyguları ile tazîz ettim. O'nun en değerli vasfı ve başarılarının sebebi, kendisinin de söylediği gibi milletinin yüksek kabiliyetine inanmış olmasıydı. Bütün sözleri, yazıları, meydanda olan eserleri bu gerçeğin şahididir.

Özellikle arkadaşça görüşmelerinde, hasbihallerinde bu temiz duygusunu daha açık, daha kuvvetli ifade ettiğini görürdük:

Ben milletimi, muharebe meydanlarında, ölüm karşısında tanıdım. Büyük millettir. İmparatorluklar idare etmiştir. Ona inanan kazanır ve muvaffak olur,

dediği çok defa işitilmiştir.

Birtakım kozmopolit ruhlu veya kendisini beğenmiş kısa görüşlü, Fransızların, 'Borné' dedikleri tipteki insanların 'bunlardan ne beklenir?' diye konuştuklarını işittiği zaman heyecanlanır, pençe pençeye kavga ediyormuşcasına münakaşa eder, onları uyarmaya çalışırdı.

Çankaya'da, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde söyleyeceği nutku hazırlıyordu. Ben de yanında idim. Rahmetli Recep Peker de oradaydı.

"Köylü Efendimizdir" terimini formüle ettiği zaman gözlerimiz yaşardı, çok samimiydi.

Ben Atatürk'ü, anlattığım bu kanaatı ile tanıdım ve bu kanaatını muhafaza ederek Allah'ın rahmetine kavuştuğunu gördüm.

Atatürk, herkes bilir ki, Büyük Millet Meclisi için, "En büyük eserimdir" der ve haklı olarak eseri ile iftihar ederdi. Çünkü onun ruhunda ve aslında demokrasi'nin, en mütekâmil şeklini görürdü. Aynı zamanda millî iradeyi kayıtsız şartsız temsil eden eserinin emrine, kararlarına herkesten ziyade saygı gösterirdi. Yunanlılarla yapılan Altıntaş muharebesini kaybetmiştik. Tehlike büyüktü:

Millet Meclisi duruma müdahale etti, uzun ve tarihi bir müzakereden sonra Meclis, yetkisini kullanarak Mustafa Kemal'i Başkumandan tayin etti. O da milli iradenin emrine girdi.

Bu suretle tarihi şaşırtan emsalsiz zaferlerimiz elde edilmiş oldu.

Bilinen mutlu sonuçtan sonra Atatürk'ün padişah ve halife olmasını isteyenler zuhur etti.

O, milletinin bir ferdi kalmakla övündü, kabul etmedi.

Bu anda dahi isimleri hafızamdadır. İyi niyetli bazı arkadaşlarımız, hayatı boyunca Cumhurbaşkanı kalması için teşebbüste bulunmak istemişlerdi. Prensip sahibi Büyük Adam bu arzuya da karşı geldi, reddetti.

Atatürk, her şeyden önce feragat içinde milletine hizmet isteyen müstesna bir şahsiyetti.

Hiç unutmam, Büyük Millet Meclisi Ankara'da yeni işe başlamıştı. Atatürk Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu için hazırlıklarını tamamlamıştı.

Yalnız, tanıdığı milletvekilleri'nin düşüncelerini de öğrenmek istiyordu. Hususi mahiyette görüştük. Anladım ki Fransız Büyük İhtilalini her yönü ile inceden inceye etüd etmişti. Laf Napoléon'a ve anayasasına intikal edince, elinin tersiyle işaret ederek, yarı öfkeyle:

Bırak efendim! O adam, milletinin insanlık için yüksek değeri olan büyük ihtilaline hıyanet etmiştir,

dedi. Ne kadar haklıydı.

Aziz okurlarım,

Dokuzuncu cildimizde aşağıdaki bahisleri anlatacağım:

1- Ordu, Politika ve Atatürk,

2- Atatürk'ün demokrasi, muhalefet ve Milletvekilleri'nin Meclis'te Hükümeti denetlemesi anlayışı.

3- Atatürk Anayasası'nın ekonomik etkileri, Türkiye'nin başlangıç ekonomisi nasıldı? Kısa bir süre sonrası için bir yabancının görüşü.

Bundan sonra esas konumuza tarih sırasıyla devam edeceğim. Arz ederim.

8. cildin sonu

BELGELER
VE
FOTOKOPİLER

BELGE 1

Denizli'de geçen feci olaylar hakkında
Emekli Orgeneral Fahrettin Altay'ın yazdıkları.

Bakınız: 8. Cilt, s. 19.

Hatıralarımdan:
İstiklal mücadelemizde Denizli vakasının müteakip Demirci Mehmet Efe'nin yazdığı telgrafa rahmetli Atatürk'ün verdiği cevabın suretini aşağıda yazarak tarihe mal ediyorm. Ancak bunun yeni nesil tarafından iyi anlaşılabilmesi için o vakitki halimizi hülasaten bildirmek lâzım geliyor:

Birinci Cihan Harbi mütarekesi bizim idam hükmümüzün bir mukaddemesi olarak imzalanmış, vatanperverlerimiz her tarafta bundan kurtulmak yolunu araştırmaya başlamış. Yunanlıların İzmir'i işgallerini müteakip etrafında millî mukavemet hareketleri belirmiş. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Samsun'a gelmiş vatanperverane hareketleri ve millî mukavemetleri bir elden idareye ve bir millî hükümet teşkilâtını tertiplemeğe başlamış.

Aydın cephesinde millî kuvvetlerin başında Demirci Mehmet Efe isminde bir zeybek kabadayısı bulunuyor; ilkin bunun müstear bir nam olduğu sanılmıştı, bu zannın yanlışlığı az sonra her tarafta anlaşıldı. Bu bölgede İzmir'deki kolordunun 57. Fırka'sı (tümen) bulunuyordu. Fırka Kumandanı Çanakkale Muharebesi'nin Arıburnu Cephesi kahramanlarından Miralay (Albay) Şefik Bey (Aker) idi. İzmir'in işgali üzerine kolordusundan ayrı düşürek müstakil kalan bu tümen daha sonraları benim emrimdeki 12. Kolordu'ya bağlandı. Tümenin kuvveti pek azalmış, adeta kadro halinde bulunuyordu. Silahlarının fazlasını işgal kuvvetleri toplamıştı. Yunanlılara karşı mukavemeti ordu değil millet yapıyordu, kıymet ve siyasi icap da bunda idi. Ordu mensuplarından isteyenler istifa ederek millî mukavemet teşkilâtına katılıyordu. Tümenin bazı subaylarıyla erleri zeybek kıyafetine girmiş ve Efe'nin maiyetine geçmişlerdi. Demirci Mehmet Efe 'Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı' ünvanını almış ve böyle bir büyük mühür de kazdırarak bununla resmî muhaberata girişmişti. Tümen Kumandanı Şefik Bey'le temas eden Efe kendisinden çok hoşlanmış ve has müşaviri gibi muamele etmeye, mesai teşrikine başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de bu kuvvetlerin idare ve iaşesini temine çalışıyordu. Herkes ümidini Demirci Efe'ye bağlamış, onun da nüfuzu artmış, astığı astık, kestiği kestik olmuştu.

Bir aralık Nazilli'ye giderek kendisiyle görüştüm, bana karşı hürmetkâr görünmekle beraber beni kendisini amiri değil misafiri gibi görüyordu. Onun yegâne tanıdığı âmir Mustafa Kemal idi. Zeybek kıyafetiyle oldukça yapılı görünen bu ufak tefek adam hakikatte fena bir adam değildi. Cahil ve eşkiyalıktan gelme olduğundan hissiyatına mağlup fakat akl-i selim sahibi idi. Bu kuvvetler Yunan muntazam ordusuna karşı koyacak bir değerde değildi. Fakat elde başka kuvvet de yoktu. Halkın münevver kısmı ve bunlara inananlar azlık olmakla beraber selâmeti bu mukavemette görüyordu. Çokluk ise İstanbul Hükümeti'nin siyaset

yoluyla ve az zararla vaziyeti kurtaracağını sanıyordu.

Padişah ve Halife'nin yeryüzünde Allahın gölgesi olduğuna inandırılmış olan bu çokluk onun kudret ve kutsiyetine güveniyordu; Demirci Mehmet Efe de Padişahın ismini besmele ile ağza alanlardan başka değildi. İşte böyle bir adamı millî kuvvetlerin başına getirerek padişahın iradesine karşı bir mukavemet cephesi yaratmak hakikaten muazzam bir iş idi. İstanbul Hükümeti bu adamı kazanmak için çok çalıştı, muvaffak olamadı. Muvaffak olsaydı hal çok fena olabilirdi. Onu bu işin başına getirenler buna meydan bırakmadığı gibi onun fıtratındaki temiz kan ve vatanperverlik hissi buna mani oldu. Onu bu işin başına getirenlerin kiyaset ve dirayetli hareketleridir ki bugünkü millî teşkilâtımızın ve kurtuluşumuzun temel taşlarından birisini teşkil eder.

Nihayet bu mukavemet cephesi de diğerleri gibi Yunanlıların büyük kuvvetlerle yaptıkları taarruzlara dayanamıyarak çökmeğe ve Sarayköy'e kadar çekilmeğe mecbur oldu. Yunanlılar bu bölgede bu kadar ilerlemeği kendileri için kafi gördüler. Menderes Nehri'ni aramızda hudut tanıyarak burada yalnız bir müdafaa kuvveti bıraktılar, büyük kuvvetlerini şimal bölgelere naklettiler. Şimdiye kadar kendisini harp bölgesinden uzak sanan Denizli sancağı artık harp bölgesi olmuştu ve müstakil bir sancak halini almıştı. Muğla, Antalya, Burdur, Isparta, Dinar bölgeleri de Demirci Efe kuvvetlerini besleyen geri mıntıka oluyor ve buraların Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri hep onun için çalışıyordu. Efe de kendisini bu geniş mıntıkanın vis ruva'sı gibi görüyordu. Yazılarını kâtipleri yazıyor ama kendisine okurlarken bazı kelimeler ilave ettirir, kocaman mührü de bastı mı ferman meydana gelmiş olurdu. Canı sıkılırsa trene atlar istediği yere gider, oradaki işini derhal gördürürdü.

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerdeki Rumları silah altına alarak bunlardan yeni yeni tümenler teşkil ettiklerini haber alan Demirci Efe, Aydın ve Nazilli Bölgesi'ni tahliyeden evvel buralardaki Rumları Isparta tarafına nakletmişti. Zeybeklerin bir kısmının köyleri ve aileleri düşman işgali altında kalmış ve muharebe de duraklamış olduğundan bunlar ve bunlara iltihak eden bazı kötü yapılı köylüler serserileşmeye başladılar, içkiye düşkünlük, zenginlerden para çekmek, güzel duydukları kadınlara el atmak gibi uygunsuzluklar işitilmeye başlamıştı. Demirci Efe bu gibi hallere karşı çok şiddetli inzibatî tedbirler alıyor, mütecasirleri idam ediyor ise de tamamiyle önleyemiyor, şehir ve köylerde itimatsızlık ve mukavemet başlıyor; Padişah taraftarı gizli kimse de bu hallerden istifade ederek millî mukavemet aleyhinde propagandalarını genişletiyorlar, zeybekler de şüphelendiklerini vatanperver olmamakla itham ve tazyik ediyorlar.

Tümen Kumandanı Şefik Bey'in de Demirci yanında tesiri zayıflamaya başlıyor. Denizli Mutasarrıfı olan zat ümitsizliğe düşerek Ankara'ya gidiyor, yerine Kadı Efendi'yi vekil bırakıyor. Denizli'de bir de Askerî Kalem Dairesi Reisi Miralay Tevfik Bey vardır. Bu zat enerjisi az fakat temiz ve namuslu bir askerdir. Askerlik şubelerinin amiri olmak dolayısıyle asker firarilerini toplattırarak cepheye ve onların istedikleri seneler efradını silah altına çağırmak gibi işlerle uğraşıyor, halkın kendisine teveccüh ve itimadı vardır. Şefik Bey'den daha kıdemli olmasına rağmen hal onu öbürünün emri altına koymuştur, belki bu yüzden biraz kırgındır. Kolordunun diğer tümeni Alaşehir cephesindedir. Yunanlılar büyük kuvvetlerini burada toplayarak Uşak'a doğru tecavüzlerini genişlettiklerinden daha

çok bu cephede meşgul bulunuyorduk. Garp Cephesi de ordu kumandanlığı da daha şimalde meşgul olduğundan Kumandan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Denizli cephesine gelmek fırsatını bulamamıştır.

Muhabere cephesi Denizli sancağına gelince Demirci Mehmet Efe karargâhını Sarayköy'le Denizli arasında Goncalı'da kuruyor ve Denizli'deki Rumların da diğerleri gibi geriye naklilerine emir veriyor, bu emri Denizli halkıyla hükümet erkânı uygun bulmuyor, Efe'ye bundan vazgeçmesi için müşterek bir telgraf yazıyorlar, ileri gelen birkaç kişi ile mutasarrıf vekili Kadı Efendi ve kalem reisi Tevfik Bey de bu telgrafı imzalıyorlar, telgrafın ifadesi biraz serttir; Mehmet Efe Rumların bir türlü geriye nakledilmediklerini görünce kendi muavinlerinden ve en çok güvenip sevdiklerinden Sökeli Efe kumandasında bir zeybek müfrezesini Denizli'ye gönderiyor ve Rumların derhal sevkini bunlara emir ediyor. Bu müfreze aldığı emri yerine getirerek Rumları topluyor ve trene bindirerek Eğridir'e yolluyor. Bu icraatın akıbetinden endişeye düşen bir kısım halk muhaliflerin propagandasıyla ayaklanıyor, zeybeklerin de uygunsuz bazı hareketleri rivayet ediliyor, aralarında münazaa oluyor, neticede Sökeli Efe ile birkaç arkadaşı öldürülüyor, birkaçı da yarılı olarak Goncalı'ya kaçıyor. Bunlardan vakayı haber alan Efe fevkalâde hiddetlenerek yanındaki muhafız zeybekleri ve Tümen Kumandanı Şefik Bey'i beraberine alarak trenle Denizli'ye gelmelerini emir ediyor. Onun geldiğini haber alan Denizli halkı korkmaya başlıyor ve dükkânlarını kapayarak evlerine sığınıyor bir kısmı da kazalara savuşuyor.

Denizli İstasyonu'nu işgal eden Efe'nin adamları orada tesadüf ettikleri müsellâh bir sivili öldürüyorlar, etraftan tek tük silah sesleri geliyor, hükümete bir müfreze göndererek telgrafhaneyi işgal ediyorlar, muhabereye mani oluyorlar. Kalem Reisi Tevfik Bey'le Jandarma Kumandanı istasyona geliyor, bir yaralı zeybeğin kalem reisinin kendilerini himaye etmediğini söylemesi üzerine içlerinde Efe'nin kendisinin de bulunduğu yığın, zavallı Tevfik Bey'in üzerine çullanarak onu linç ediyorlar, bu muhterem şehidin cesedini çiğneyerek geçen bu yığın, hükümet konağına geliyor, yollarda bazı kimseler de yok ediliyor, bilhassa telgrafta imzası bulunanlar aranıyor, kaçamamış olanlar getirilip boğazlanıyorlar. Bunların arasında Mutasarrıf Vekili Kadı Efendi de şahadet şerbetini içiyor. Gece yarısı fedakâr bir telgraf muhabere memurunun Çal Kaymakamı Fazlı Bey'e (Güleç) vakayı bildirmesiyle iş anlaşılıyor; etrafa yapılan mübalağalı şâiayı yerinde bizzat tahkik için hemen otomobille Afyon'dan Dinar'a hareket ediyorum, oradan da Denizli'ye trenle gideceğim. Cephe Kumandanına malûmat veriyorum.

Yolda kendisinden aldığım cevapta hareketimde isabet olmakla beraber herhangi muhtemel bir tehlikeden siyanet tedbirlerinde kusur edilmemesi bildiriliyordu. Tek siyanet tedbiri oraya varınca işi mühimsememiş görünmek olduğunu kestirdim. Denizli İstasyonu'nda Demirci Efe ve maiyeti ile halk tarafından tezahüratla karşılandım. Efe beni kendi ikametgâhında misafir etti ve vakayı kendi nokta-i nazariyle anlattı. Yunanlıların Sarayköy'e kadar ilerleyebilmesi sebebini gerilerdeki hainlerin fesatlarıyla milleti aldatmaları olduğunu, beş on hainin temizlenmiş olması cephe mukavemetini artıracağını kendi mantığıyle anlattı. Vakaya ehemmiyet vermemiş görünerek dinledim, tahkikata gelmiş görünmemek zaruri idi. Zaten kimsede ağız açacak hal kalmamıştı. En yakın akrabası öldürülenler bile bir şey diyemiyordu. Boynu kesilen bir ağır yaralının mucize kabilin-

den kurtulduğunu hikâye ettiler, memleket hastahanesine giderek o zatı ziyaret ettim. Hakikaten boynunun yarısı kesilmiş olduğu halde yarası sarılmış yatıyordu, teselli ederek ayrıldım, sonraları bu zatın tamamen iyileştiğini haber aldım.

Yattığım binanın kapısında zeybekler ihtiram nöbeti tutuyorlardı, şüphesiz bunların asıl vazifesi kimsenin gelip bana şikâyette bulunmasına meydan vermemek idi. Albay Şefik Bey'le yalnız konuşmayı şimdilik uygun bulmadım. Şöyle böyle etrafı yalnız koklamakla iktifa ettim. Dinar'a avdet ederken istasyonda bir aralık Şefik Bey'e, "Bu işin ne kadar fena olduğunu takdir ettiğinize eminim," dedim, o da "Ben olmasaydım çok daha fena olabilirdi, ben vicdanıma karşı mesul değilim," tarzında cevap verdi.

Ayrılırken, Demirci Efe'ye de Denizli'ye yeni bir mutasarrıfın süratle geleceğinin tabiî olduğunu, dahili işleri ona bırakmasının ve kendisinin Yunanlılarla uğraşmasının memleket menfaatine daha uygun geleceğini söyledim. "Hareketinizden sonra ben de cepheye döneceği," dedi. Umumi halinden korku içinde bulunduğunu fakat sezdirmemek istediğini anlar gibi olmuştum. Şiddetli bir muameleye maruz kalırsa bu korku tesiriyle zeybeklerini toplayarak dağa çekilmesi ve başımıza yeni bir gaile açması ihtimalden uzak değildi. Vakayı bütün bütün ehemmiyetsiz tutmak da daha fazla şımarmasına sebep olabilirdi. Ne yolda bir hareket tarzı tutulması ve nasıl bir teklifte bulunmaklığımı yol boyunca düşündüm. İlk iş münasip bir mutasarrıf bulmak ve Şefik Bey'i oradan almak olduğuna kail oldum. Çanakkale kahramanlığına rağmen bu kirli işin içinde bir kumandan olarak bulunmuş olmak talihsizliğine dûçar olması ve devlet otoritesini temsil edenlerle arkadaşı bir albayın gözü önünde kanlarının dökülmesi artık onun orada kalmasını imkânsız kılıyordu. Hem de böyle bir halin günün birinde onun da başına gelmeyeceğini kim temin edebilirdi. Ondan sonra Efe'nin cezalandırılması lâzım geliyordu.

Afyon'a avdetimde cephe kumandanına maruzatta bulundum. Albay Nazmi Bey'in (Solok) 57. Tümen Kumandanlığı'na ve Denizli Mutasarrıflığı vekaletine tayini, Şefik Bey'in de, Eskişehir'de 56. Tümen Kumandanlığına nakli kararlaştırılarak Ankara'dan emrini aldılar. Şefik Bey'in bu vaka üzerine değiştirilmesi bir nevi ceza tesiri yapacağından, emrin tebliğinden evvel onu tatmin etmek ve arkadaşlığından ayrılmasından Demirci'nin müteessir olmamasının yine kendi tarafından temin edilmesini sağlamak için bu tayin emrinin derhal tebliğ edilmemesini; Dinar'a çağırdığım Şefik Bey'le görüştükten, ona lâzım gelen talimatı verdikten sonra tebligatın yapılmasını Fuat Paşa'dan rica ettim.

Verdiği cevapta, "İş'arınız pek doğru fakat ne yapalım ki Dahiliye Vekaleti alelâde tayinlerin tebliğleri gibi, bunu Denizli'ye tebliğ etmiştir; Demirci Efe bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir şifreli telgraf yazmıştır, o da kendisine cevap vermiştir. İşte o telgrafların suretlerini size bildiriyorum, artık bu emr-i vâki karşısında siz işi münasip surette idare ederiniz," dedi.

Demirci Mehmet Efe'nin Atatürk'e telgrafının sureti:

Umur-ı Dahiliye Vekaleti'nden mevrut 17.7.36 tarih ve 1675 numaralı telgrafta 57. Fırka Kumandanlığı'na tayin edilmiş olan Nazmi Bey'in aynı zamanda Denizli Mutasarrıflığı vekaletini de îfâ edeceği bildirilmektedir. Fırka Kumandanı Şefik

Bey'in şu müşkül zamanda şu müstesna muhitte îfâ ettiği hizmeti Allah biliyor. Bir seneden beri arkadaş gibi çalıştığım mumaileyhin ani olarak tebdil edilmesi beni pek müteessir etti. Nazmi Bey'in pek değerli bir kumandan olması hasebiyle teşrifinden pek memnun isem de vazifesi uğrunda icabında bir nefer gibi istihkâr-ı hayat eden bir fırka kumandanının takdir yerine bilâ sebep tebdili muvafık madelet olmadığı ve bunu arz etmeyi bir vazife addediyorum. İcra ettirilmekte olan tahkikatlarda müşevvik ve vakai-i cinayenin mürettibi olduğu tahakkuk etmekte olan ve Pandezoplos Fabrikası sahibi vasıtasıyla dekik tadariki ile iştigal yüzünden efkâr-ı ahâliye rağmen Rum zükur'unun tehcirine aleyhdar olan, Yunanın takrîbi ve cephe mücahidinin ihtiyacatının Yunanın eline geçmemesini temin için Dinar'a naklettirilen onlar meyanında kendisine ait olanların naklinden muğber olan Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey ve hempalarının mütemadi şikâyetinin tesiratı neticesi olduğuna şüphe etmiyorum. Nazmi Bey'in mutasarrıflığa tayini ile Şefik Bey'in kemâ-kân fırka kumandanlığında ibka buyurulmasını selâmet-i memleket namına ve mukaddes gayemizin istihsali namına rica ederim. Hükümet-i muvakkate teşkile Kuva-yı Milliye rüesası taraftarının kasabayı terk etmelerini tehditkâr bir vaziyette teklif ederek Bolu ve Yozgat vesair mahallerde olduğu gibi Kuva-yı Milliye aleyhinde tertip edilen vaka-i müessife cinaiye hakkında tarafımızdan arz edilen malûmat kanaatbahş olamıyorsa acilen heyet-i tahkikiye-i adliyenin izâmiyle hakikat-ı ahvale ıttıla hasıl edilmesini hasseten rica ederim.

Demirci Mehmet Efe.

Bu telgrafta Efe'nin Tevfik Bey hakkındaki iş'aratı kendi icraatını haklı göstermeye matuftur. Bolu ve Yozgat isyanlarından bahsetmesi de oralarda da benim gibi icraatta bulunulmuş olsaydı o hadiseler meydana gelemezdi demek istediği anlaşılmaktadır.

Atütürk'ün buna verdiği cevap da işte budur:

Son harekât-ı Yunaniye üzerine her cephede vukua gelen ricat safahatı Büyük Millet Meclisi'nde ariz-i amik bahis ve tetkik olunmuş ve hükümet bütün nizamiye fırka kumandanlarından vâsî mikyasta tebeddülât yapmaya mecbur kalmıştır. Bu ciheti suret-i mahremanede ıttılâ-ı âlîlerine vaz ederim. İtâ buyurulan malûmat bittabi kanaatbahş görülmüş olduğundan başka bir muameleye lüzum olmadığını temin eder ve şimdiye kadar mesbuk olan hidemât-ı âlîye-i vatanperveranelerinin yeni fırka kumandanıyla da münasebat-ı samimane dairesinde devam edeceğine itimat ve intizar eylediğimi suret-i mahsusada zikr ve dermayan eylerim efendim.

Mustafa Kemal

Bunun üzerine her şey yolunda cereyan etmeye başladı, birçok hadisat oldu. Nihayet Çerkez Ethem'le beraber Demirci Efe'nin isyanı vâki oldu ve bastırıldı. Ethem Yunanlılara iltica etti. Mehmet Efe ise nedametle dehâlet etti, affa mazhar oldu.

Em. Org. F. ALTAY

BELGE 2

Mütarekeyi müteakip Anadolu'yu Yunan istilasına karşı müdafaa etmek maksadıyla, askerle ahâliyi teşvik ve silahlı bir millî teşkilât kurmak için isim ve kıyafet değiştirerek Aydın havalisine gittiğim zaman.

Bakınız: 8. Cilt, s. 23.

Halk arasında Galip Hoca

Aydın Cephesi'nden ayrılıp, Akhisar'da Milli Alay Kumandanı olarak işe başladığım sıralarda emir erimle çekilmiş fotoğrafım.

Aydın Milli Cephesi'nde Demirci Mehmet ve diğer efelerle beraber olduğumuz sıralarda.

Akhisar'da millî cepheyi ziyaret edenler.
Sağdan itibaren: Ben, Kâzım Bey'in kardeşi, Kâzım Özalp, Sındırgılı Mehmet, Yarbay Sabri ve Osmanzâde Hamdi Beyler.

BELGE 3

26 Temmuz 1919 tarihinde başlayıp 30 Temmuz'da tamamlanan Balıkesir Kongresi'nin kararları, Padişaha, Sadrazam'a, İtilâf Devletleri Siyasi Mümessilleri'ne gönderilen muhtıralar ve İmzalar.

Bakınız: 8. Cilt, s. 28.

Balıkesir Millî Kongresi Kararları

Balıkesir'de Yunan tecavüzatına karşı müdafaat ve mücadelâtı tevhid ve tespit etmek üzere, 26 Temmuz 1335 tarihinde teşekkül ve içtima eden Millî Kongre'nin ittihaz ettiği mukarrerat ber-vech-i âtidir:

Madde 1– Balıkesir, kazası namına murahhas Hacim Muhiddin, Mehmet Vehbi, Sabri, Keçecizâde Hafız Mehmed, Koca Yırcalızâde Şükrü, Arabacızâde Hacı Hafız Mehmed, Kocabıyıkzâde Mehmed, Kunduracı Nuri, Basribeyzâde Şevki, Gönenli Osman, Keşkeşzâde Hacı Baha, Barutçuzâde Süleyman; Bandırma namına Yapla Sezai, Rıza; Burhaniye namına İbrahim, Hasan; Balya namına Mustafa Çavuş, İsmail; Soma namına Müfti-i sabık Hafız Osman, Müftü İsmail; Erdek namına Said; Saib; Akhisar namına Reşad, Kâmil, Hüsnü; Kırkağaç namına Ahmed Faik, Müderris Hüseyin; Sındırgı namına Mustafa, Şatırzâde Emin; Giresun nahiyesi namına Abdulgafur, Hatib Mustafa; Fart nahiyesi namına Daniş, İbrahim; Kebsud nahiyesi namına Basri, Hafız Arif; Şamlı nahiyesi namına Hafız Mehmed; İvrindi nahiyesi namına Mustafa; Konakpınarı nahiyesi namına Lütfü Bey ve efendilerden teşekkül etmiştir.

Madde 2– Kongre müzakerâtı devam ettiği müddetçe riyasete Hacim Muhittin Bey, kitabete Abdulgafur ve Hasan Efendiler ve reis vekaletlerine Vehbi ve Sabri Beyler intihab edilmişlerdir.

Madde 3– Teşekkül eden kongremiz hiçbir Fırka-i Siyasiye ile alâkadar olmamakla beraber çetecilikten nefret ve teşkilât-ı muntazama dahilinde Yunanlıları Anadolu'dan tard etmeye azmetmiştir.

Madde 4– Kongre'nin maksat ve gayesi, istihlas-ı vatandır. Her ne suretle olursa olsun siyasetle iştigali nefretle reddeder.

Madde 5– Kongre, müzakeratı devam ettiği müddetçe sabahleyin gurubî saat 2'den 5'e ve 2 saat teneffüsten sonra 7'den 10'a kadar her gün içtimaı kabul etmiştir.

Madde 6– "Redd-i İlhak" tabiri vaziyet-i hazıraya göre nakis olduğundan bu tabirin "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Hey'eti" suretine ifrağı münasib görülmüştür.

Madde 7– Yunan'a karşı harekât devam ettiği müddetçe millî seferberlik umumi olup herkes hizmet-i vataniye ile mükelleftir. Yalnız şimdilik bazı menatıkta alınan tevellüdat-ı muhtelife erbabı vazifelerinden ibka edilmek şartiyle, 300'den

309'a kadar ve icab-ı hale göre diğer tevellüdât erbabı da peyderpey celb ve sevk olunacaktır.

Madde 8- Merkez Liva'da olduğu gibi kazalarda dahi teşkilât, maliye, levazım heyetleri teşekkül edecek ve kaza ve nevahiden gönderilen efradın masarifi bilâhare mesarif-i umumiyeden mahsub edilmek üzere kendilerine ait olacak ve başlarında eşraftan bir zat bulunacak ve cephede efradla beraber kalacaktır.

Madde 9- Takib edilen gayeye vusûl ve bütün harekâtı tevhid ve tesbit etmek için Heyet-i Merkeziye teşkil ve vezaifi tesbit olunmuştur.

Madde 10- Heyeti Merkeziyede kalacak âzânın intihabından evvel mıntıkalara taksim usulü teemmül edilmiş ve Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere 5 mıntıkaya bittefrik Balıkesir'den 2, diğer mıntıkalardan birer zatın intihabı takarrür etmiştir.

Madde 11- İcra edilen intihab neticesinde Heyet-i Merkeziye'ye Balıkesir namına Hacim Muhiddin, Yörükzâde İbrahim; Bandırma namına Gönenli Osman, Ayvalık namına Vasıf, Akhisar namına Kâmil, Soma namına Hafız Osman Bey, Efendiler âzâ ve Balıkesir namına Şükrü, Hacı Baha, Bandırma namına Ömer, Ayvalık namına Hoca Mehmed, Akhisar namına Sındırgılı Azmi, Soma namına Niyazizâde Hüseyin Bey ve efendiler mülâzemete intihab ve tefrik edilmişlerdir.

Madde 12- Heyet-i Merkeziye'nin vezaifi ber-vech-i âti takarrur etmiştir:

1) Menatik ve Heyat-ı mahalliye, Kongrece kabul edilen şekli ve mesaisinde müstakil ve Heyet-i Merkeziye'nin murakabesine tâbidir.

2) Menatık ve kazalar, hal edemedikleri hususatda Heyet-i Merkeziye'nin delâletine müracaat ederler.

3) Kazaların deruhte edecekleri masarif bir bütçe mes'elesi olup hal ve idaresi Kongreye aittir.

4) Asker celb ve cem'inde halihazır menatıkın şimdiye kadar vücuda getirdiği hususata müdahale edemez.

5) Menâtık-ı hazıra haricindeki mahallerin hareket-i milliyeye temin-i iştirakine Heyet-i Merkeziye çalışacaktır.

6) Menatıktan toplanıp teçhiz edilen askerin bir mıntıkadan diğerine sevk ve iaşesine Heyet-i Merkeziye tavasut eder.

7) Heyet-i Merkeziye, istihbarat ve vukubulan fecayiin enzâr-ı medeniyeye arzı hususatını da idare edecektir.

Madde 13- Cephelerdeki umum askerlerin iaşe, ilbas ve hastalarının tedavisi, teçhizatının ikmali ve ihtiyat bölümleri bulundurulması hususatını düşünüp vakt-ı zamaniyle te'min için cepheler karargâhı gerilerinde bu işle meşgul birer menzil müfettişliği bulundurulması münasip görülmüştür.

Madde 14- Masarif-i umumiyenin, her yerin cesamet ve serveti nisbetinde taksim edilmesi münasip görülmüş ve neticede Balıkesir Kazası masarif-i umumiyenin % 21'ine, Edremit % 17'sine, Burhaniye % 7'sine, Balya % 4'üne, Bandırma % 10'una, Gönen % 6'sına, Sındırgı % 4'üne, Gördes % 4'üne, Soma % 5'ine, Bergama % 2'sine iştirak etmesi takarrur etmiştir.

Madde 15- Menzil teşkilâtı, Ayvalık, Soma, Akhisar cephelerinde olacak ve bunlardan Ayvalık 1, Bergama-Soma 2, Akhisar 3 numaralı Menzil Müfettişliği

namını alacaktır.

Madde 16– Zâbitan ve efrâda verilecek maaşat ve ikramiye mahalleri'nin takdir ve selâhiyetine terkedilmiştir.

Madde 17– Zahirenin İzmir'e men-i ihracı esas olmak üzere, tarz-ı icrası Heyet-i Merkeziye'ye bırakılmıştır.

Madde 18– Kongre'nin hitamında, kongrenin ne maksatla teşekkül ettiği hakkında hâk-i pây-i şâhâne'ye, Makam-ı Sadarete ve İtilâf Mümessil-i Siyasiyeleri'ne birer ariza-i telgrafiye yazılması takarrur etti.

Madde 19– Kongrenin maksad-ı içtima'ı hakkında bir beyanname tanzimi ve münasib muhallere irsâl ve ta'ilki tensib edildi.

Madde 20– Şehit olanların ailelerine, mecruhlara verilecek hediyenin miktar ve derecesi mahalleri takdirine bırakılmıştır.

Madde 21– Kongrenin küşâdını telgrafla tebrik eden Soma Kumandanı Hulusi Bey'e teşekkür telgrafı çekilmesi takarrur etti.

Madde 22– "Hareket-i Milliye Reddi- İlhak Hey'eti" namıyla hak edilecek olan mühürlerin yeknesak bir suretle Heyet-i Merkeziye tarafından yaptırılarak mahallerine gönderilmesi kabul edildi.

Madde 23– Her kaza heyeti, göndereceği gerek kumandan ve gerek efrada birer vesika itâ edecektir. Binaenaleyh, kumandanlar, millî orduya dahil olacak zâbitan ve efrâddan vesikasız olanları kabul etmeyecek, vesikalarda almış oldukları eşya ve paranın miktarı muharrer bulunacaktır.

Madde 24– Heyet-i Merkeziye'nin hesabat ve muameletını tedvir için kâfi kâtip ve muhasip istihdam edilmesi ve bunlara verilecek maaşatın miktarının tayini hususu Heyet-i Merkeziye'nin dahilindedir.

Madde 25– Ahâli yedinde bulunan silahların toplanması esas olarak kabul edilmiştir. Yalnız bazı mahallerin hususiyetine binaen bu hususta yapılacak icraat ora Hareket-i Milliye Heyetleri'nin idare ve icraatına bırakılmıştır.

Madde 26– Yunanlılarla hiçbir surette müzakere edilmemesi tensib edilmiştir.

Madde 27– Yunanlıları memleketimizin her tarafından tard edinceye kadar harbe devam etmek, vezaifin en birincisi olmak üzere kabul edilmiştir.

Madde 28– Vazife-i vataniyeye davet edilip de gitmemek için firar edenlerle, cepheden firar edenlerin ailelerine dokunulmamak şartiyle kendileri memleket haricine çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir.

Madde 29– Kongre, Eylül ibtidâsında 100 kişilik olmak ve her mahallin vereceği paranın yüzdesi nisbetinde âzâ iştirak etmek üzere tekrar içtima edecektir.

ATEBE-İ FELEK MERTEBE-İ CENÂB-I HİLÂFET PENAHİYE

On asırdan beri Türk'ün zafer teranelerine bir ma'kes olan sevgili Anadolumuzun aziz kalbgâhına saldıran sefil bir düşmanın vahşiyane savletleri yurdumuzun matemdâr âfâkanda derin bir velcele-i heyecan husule getirdi. Tarihin sine-i hadisatına en muazzam bir abide-i saltanat rekzeden büyük Osman Gazi'nin ruh-ı

giryânı bir hale-i nur içinde Türk'e en büyük vazifesini ihtar ediyor. Bu semavî davete icabet eden biz Garbî Anadolu mümessilleri, büyük Hakanımızın hep iclal ve nebalete bir timsâl-i nevin olan tahtgâh-ı saltanatı etrafında müttehiden içtima ettik. Zafer ve şan için dökülen Türk ve İslam kanlarının bir ma'kes-i la'l-gûnu olan hilalimizi ebediyyen çiğnemek isteyen Yunanlıları memleketten tard edinceye kadar mücadele etmeye ahd-ü peyman ile küşâd edilen kongremiz, herşeyden evvel zat-ı akdes-i Hilâfet-penahî'ye fart-ı ubudiyet ve sadakati bir iş'ar-ı esas olarak kabul etmiş ve şanlı Fatih'in bir vedia-ı kıymetdarı olan İstanbul tacgâh-ı saltanatını ser-nîgûn ettirmemek için millî düşmanlarımızla sonuna kadar muharebeye karar vermiştir.

Validelerimizi parçalayan, zümrüdün ovalarımızı harabezâra çeviren, hemşirelerimizin bikr ve ismetlerini çiğneyen Yunan süngüleri ecdadımızın kudsî mezarlarını inletirken bizlerin bihareket kalmasına imkân olmadığını bütün âlem-i beşeriyete karşı fiilen isbat edeceğiz.

Bu ateşin karar-ı milliyi, ruhlarımızdan kopan sada-yı ubudiyetimize terdifen südde-i seniyye-i hazret-i tâcdâri'ye arzına mücaseret ve "Padişahım, devletinle, milletinle, iclalinle çok yaşa!" dua-yı hâlisanesini ref-i bârigâh-ı ahâdiyet eyleriz. Ferman.

MAKÂM-I SÂMİ-İ SADÂRET-İ UZMÂ'YA

Her türlü hukuk-ı tarihiyye ve uhud-i medeniyyenin ahkâm-ı sarihhasını çiğneyerek Anadolumuza taarruz eden Yunanlıların vahşiyane savlet ve cinayetleri bütün Türklük ve Müslümanlık âleminde hakiki bir endişe-i hayat ve rasin bir hareket-i milliye husule getirdi. Düvel-i medeniyenin mümessilleri gözleri önünde Yunanlıların bilâ tereddüd îkaa ettikleri vahşet ve zulümlerin dehşet ve fecâyi'i, hukuk ve saadet-i beşer namına hareket eden medeni kitleleri tarik-i insaf ve hakkaniyete isâl etmesi lâzım gelirken, pay-mal olan ismet ve hayatımızın hiçbir taraftan müdafaa edilmediğini gören bizler, kendi silahlarımızla ve kendi sinelerimizle namus ve hayatımızı kurtarmaya ahd ü peyman eyledik. Sarsılmaz bir iman-ı millinin mevlidi olan bu karar-ı kat'imizi daha müsmîr bir şekle ifrağ ve düşman-ı tarihimiz olan Yunanlıları Anadolu'dan tardetmeyi temin için millî bir kongre halinde içtima ettik.

Zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penahînin tahtgâh-ı saltanatı etrafında fart-ı sadakatle toplanarak istihlâs-ı vatan için sonuna kadar mücadeleye karar veren kongremiz, netice-i müzakerâtta takrir ettiği bervech-i zîr mevâddı, hükümet-i seniyyemize arza mücaseret eyler:

1- Wilson Prensipleri'nde de kabul edildiği veçhile, Anadolu Türk ve İslamdır. Bu aziz yurda hiçbir düşman ayak basamaz, basmaya mücaseret edecek olan düşmanları ölünceye kadar kahr etmeye bütün Anadolulular azm etmiştir.

2- Bu esası temin edecek olan hükümetimize bütün kuva-yi maddiye ve maneviye ile tahiriz.

3- Millî Kongre'miz, hiçbir fırka ve meslek ihtirasıyla hareket etmeyen vatanperverlerden müteşekkildir. Gayemiz yurdun halâsıdır. Bu fiilen temin edildikten sonra, harekât-ı milliye tevakkuf edecektir.

4- Merkez-i saltanatımıza ebediyyen tâbi ve sadık kalarak bu gaaye vasıl olmaya çalışacak ve bu hususta her türlü mevanil ve müşkülâtı izale edeceğiz.

İNGİLTERE, AMERİKA, FRANSA, İTALYA MÜMESSİL-İ SİYASİLERİNE

On asırdan beri Türklerin en mukaddes ve asil bir yurdu olan Anadolu'nun bakir topraklarına, seciye-i esasiyeleri zulm ve cinayetten başka bir şey olmayan Yunanlıların her türlü hukuk-i tarihiye ve milliye hilâfına olarak ayak bastıkları günden beri bütün Türklük ve Müslümanlık âleminde şedit bir galeyan husule geldi. Milletlerin hayat ve saadeti namına harbettiklerini dermayan eden düvel-i fahime-i medeniyenin hissiyat-ı adaletkârilerine itimad gösteren Türkler, dört senelik bir mücadele-i mütemadiyeden sonra Cemiyet-i Akvam gibi beşeriyetin kâfil-i halâsı olan desaktir-i ulviye namına teslim-i silah etmişlerdir. Heyhat ki, düvel-i medeniye, bu suretle silahları alınan Türkleri bugün zümrüdün ve yeşil ovalarımızı zulümleriyle, gard'larıyla bir harabezâr-ı mateme çeviren, kadın ve çocuklarımızı gaddar süngüleri altında parçalayan, hemşirelerimizin enkaz-ı bikr ve ismeti üstünde medeniyet teraneleri yükselten, mukaddes mabetlerimizi meyhanelere tebdil eden bir vahşi muhterem düvel-i muazzamanın mümessillerinin hak ve hakikat namına tanzim ettikleri raporlarda da mezkûr olan ve kalb-i medeniyeti ebediyyen cerîhedâr edecek kadar caniyane olan Yunan zulm fecayii karşısında biz Türkler, sırf istihfaz-ı hayatımız için millî silahlarımıza sarılmak mecburiyetinde kaldık. Ebedî ve tarihi düşmanımız olan Yunanlılardan topraklarımızı tathîr edinceye kadar mücadeleye karar verdik. Karesi, Saruhan ve civarı havalisi ahâlisi, âmâl-i milliyelerini daha müsbet ve müsmîr bir şekilde tayin ve izhar için, 26 Temmuz sene 335 tarihinde büyük bir Millî Kongre akdini takrir ettiler. İşte bu kongrede ahâli ve Kuva-yi Milliye mümessilleri sıfatıyla isbat-ı vücud eden bizler, düvel-i muazzamanın simah-ı ıttılâ ve hakkaniyetine ber-vech-i zîr mukarreratı iblağ eyler:

1– Anadolu, ekseriyet-i kahire-i nüfus, an'anat-ı tarihiyye, temayülât-ı milliye, umran ve medeniyet-i maziyye itibariyle tamamiyle Türk ve İslamdır. Sulh-ı cihana esas ittahaz edilen Wilson Prensipleri mucibince de Anadolu'nun hiçbir yeri ecnebilere teslim edilemez.

2- Anadolu Türkleri, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinin derhal tatbik edileceğine ve Amerika gibi muazzam bir devlet-i medeniyenin muhterem Reis-i Cumhuru tarafından Amerika milleti namına irad edilen sözlerin yalanlardan ibaret olamayacağına kanîdirler.

3- Anadolu Türkleri, yurtları âfâkını Yunanın mülevves bayrağından kurtarıncaya kadar millî muharebeye katiyyen azm etmişlerdir. Bu gayeye vusul için her türlü müşkülat ve mevâni-i zîr-ü zeber edecekler ve hiçbir tavsiye ve ihtarı kabul etmeyeceklerdir.

4- Harekât ve mücâdelât-ı milliyenin istihdaf ettiği maksat, sırf istihlas-ı vatandır. Bu ulvi gaaye fiilen temin edildikten sonra bütün harekât-ı milliyeye nihayet verileceğini taahhüt ederiz.

5- Asrî medeniyetin bütün esasâtından düvel-i muazzamın irşadât-ı medeniyeleri sayesinde istifade etmek ve bu suretle şarkta âmil-i sulh ve müsâlemet olacak olan Osmanlı Devleti'ni kâvî ve zinde yaşatmak isteyen Türkler, tarihen, milliyeten, nüfusen tamamiyle haksız olan Yunan işgali devam ettikçe Şark'ın unsûr-ı şûriş ve ihtilali olacaklarından dolayı müteessirdir.

6- Binaenaleyh, cihanı ebedî bir sulha mazhar etmek gibi bir emel-i mübeccel ile kılıçlarını çektiğini ilan eden düvel-i fâhima-i medeniyenin maksad-ı esasiyeleri temin-i müsâlemet ise, Anadolu'yu hemen ecnebi işgallerinden halâs etmemeli ve Türk'ün hukuk-ı sarîhasını kabul etmelidir.

7- Aksi takdirde Türk, son zerre-i hayatını da sarf edecek ve fakat hiçbir kuvvet ve tehdit karşısında hiçbir zaman işgalleri kabul etmeyecektir.

Reis Vekili
Eşrafdan
VEHBİ

Harekât-i Milliye Kongresi
Reisi ve Balıkesir Murahhası
HACİM

Balıkesir Murahhası
Keçecizâde
HAFIZ MEHMED EMİN

Reisi Vekili
Eşrafdan
SABRİ

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Yırcalızâde
ŞÜKRÜ

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Arabacızâde
HACI HAFIZ MEHMED

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Kocabıyıkzâde
MEHMED

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Beypazarzâde
HAFIZ MEHMED

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Kunduracızâde
NURİ

Balıkesir Murahhası
Basribeyzâde
ŞEVKİ

Balıkesir Murahhası
Gönen Eşrafından
OSMAN

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Keşkekzâde
HACI BAHAADDİN

Balıkesir Murahhası
Eşrafdan Barutçuzâde
SÜLEYMAN

Bandırma Kazası Murahhası
Eşrafdan
YAHYA SEZAYİ

Bandırma Murahhası
Eşrafdan
RIZA

Burhaniye Kuva-yi Milliye
Kumandanı
HAMDİ

Burhaniye Murahhası
Eşrafdan Kâtipzâde
OSMAN

Burhaniye Murahhası
Eşrafdan Mütfü
HOCA MEHMED

Edremit Murahhası
Eşrafdan Horanlı
HASAN KÂMİL

Edremit Murahhası
Eşrafdan
VASIF

Edremit Murahhası
Eşrafdan
MUSTAFA

Gönen Murahhası
Eşrafdan
HASAN

Gönen Murahhası
Eşrafdan
İSMAİL

Soma Murahhası
Müfti
İSMAİL HAKKI

Erdek Murahhası
Eşrafdan Seyidefendizâde
SÂİB

Sındırgı Murahhası
Eşrafdan Şatırzâde
EMİN

Akhisar Murahhası
Eşrafdan
KÂMİL

Kırkağaç Murahhası
Eşrafdan
AHMET FAİK

Fart Nahiyesi Murahhası
Müderris
İBRAHİM

Kebsud Murahhası
Eşrafdan
HAFIZ ARİF

Giresun Murahhası
Eşrafdan Müftizâde
ABDÜLGAFUR

Şamlı Murahhası
Eşrafdan
HAFIZ MEHMET

İvrindi Murahhası
Eşrafdan
MEHMED

Bigadiç Murahhası
Eşrafdan Âzâzâde
MUSTAFA

Balya Murahhası
Müfti-i Sabık
OSMAN

Erdek Murahhası
Eşrafdan Hacı Eminbeyzâde
SAİD

Sındırgı Murahhası
Eşrafdan Zühtübeyzâde
MUSTAFA

Akhisar Kuva-yi Milliye
Kumandanı
HÜSNÜ

Akhisar Murahhası
Eşrafdan
REŞAD

Kırkağaç Murahhası
Müderris
HÜSEYİN

Fart Nahiyesi Murahhası
Eşrafdan
DÂNİŞ

Kebsud Murahhası
Eşrafdan
BASRİ

Giresun Murahhası
Eşrafdan
HATİP MUSTAFA

İvrinde Murahhası
Eşrafdan
HAFIZ HAMİD

Bigadiç Murahhası
Eşrafdan Emirzâde
ALİ

Konakpınar Nahiyesi
Murahhası Eşrafdan
LÜTFÜ

BELGE 4

16 Ağustos 1919 günü başlayıp 25 Ağustos'ta tamamlanan Alaşehir Kongresi'nin mukarreratı ve Padişah ile Sadrazam'a mukarreratın kongrece beyanı. Kongrenin yayınladığı beyanname, İtilâf Devletleri Siyasi Mümessilleri'yle General Milne'ye ve mahallî Demir Yolları İdaresi'ne nota ve imzalar.

Bakınız: 8. Cilt, s. 28.

Alaşehir Millî Kongre Mukarrerâtı

Yunan tecavüzatına karşı mücadelât ve müdafaati tevhit etmek ve bilhassa hareket-i milliyenin muvaffakiyet ve tesiri neticesi olarak Paris Sulh Konferansı tarafından muvakkat olan Yunan saha-i işgalinin tahdidi ve işgal menâtıkında ve hatta Yunanlılar tarafından îkaa olunan mezâlim ve fecayiin tesbiti için düvel-i muhtelite generallerinden mürekkepbüyük bir tahkikat komisyonunun İzmir'e gönderildiği şu mühim zamanda mezkûr komisyona mufassal raporlar takdim eylemek üzere Aydın'dan Bandırma'ya kadar bütün cephelerde Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak heyetleri murahhaslarından mürekkep olarak fî 16 Ağustos sene 335 tarihine müsadif Cumartesi günü küşât edilen ve fî 25 Ağustos sene 335 tarihinde Pazartesi günü müzakerâtına hitam verilen Alaşehir Harekât-ı Milliye ve Redd-i İlhak büyük kongresi mevad-ı âtiyeyi takdir eylemiştir.

Madde 1– Kongre'de esâmîsi zîrde muharrer murahhaslar bulunmuştur:
Alaşehir Murahhası Belediye Reisi Galip Bey, Alaşehir Murahhası ve Kongre Kâtibi Ömer Bey, Alaşehir Murahhası Akif Bey, Alaşehir Murahhası Cevdet Bey, Alaşehir Murahhası Nazmi Bey, Alaşehir Murahhası Hacı Ali Bey, Alaşehir Murahhası ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey, Eşme Murahhası Müftü Hacı Nazif Efendi, Eşme Murahhası Belediye Reisi Yunus Efendi, İnegöl Murahhası Ethem Efendi, İnegöl Murahhası Mazlum Bey, Ödemiş Birgi Murahhası Salih Vecdi Bey, Ödemiş Birgi Murahhası İsmail Hakkı Efendi, Ödemiş Murahhası İbrahim Ethem Efendi, Ödemiş Murahhası Ali Efendi, Ödemiş Kaymakçı Murahhası Mehmet Ağa, Ödemiş Bozdağ Cephe Murahhası Postlu Mestan Efe, Akhisar Cephe Murahhası Süleyman Efendi, Ayvalık Cephe Murahhası Hacı Ali Bey, Ayvalık Cephe Murahhası Mustafa Bey, Aydın ve Denizli Murahhası Şükrü Bey, Aydın ve Denizli Murahhası Tahir Bey, Balıkesir Murahhası ve Kongre Reisi Hacim Muhittin Bey, Balıkesir Heyet-i Merkeziye Murahhası Akhisar Belediye Reisi Kâmil Efendi, Balıkesir Murahhası ve Kongre Kâtibi Müftüzâde Abdülgafur Efendi, Buldan Murahhası, Hatttatzâde Mehmet Efendi, Demirci Murahhası Müderris Mustafa Efendi, Sarayköy Murahhası Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Soma Cephe Murahhası Refet Efendi, Sındırgı Murahhası ve Akhisar Cephe Kumandanı İzmirli Ethem Bey, Salihli Murahhası Müft-i sabık Mehmet Lütfi Efendi, Salihli Murahhası Sabık Kadı Zahit Molla Bey, Uşak Murahhası İbrahim Bey, Kasaba Murahhası Süleyman Bey, Kula Murahhası Raşit Efendi, Kula Murahhası Hacı

Fehmi Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Fâkir Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Haydar Bey, Karahisar-ı Sahib Murahhası Ahmed Efendi, Gördes Murahhası Müftü-i sabık İsmail Hakkı Efendi, Manisa Murahhası Bahri Bey, Manisa Murahhası Süleyman Bey, Manisa Murahhası Ramazan Bey, Nazilli Murahhası İlhami Bey, Nazilli Murahhası Ali Enveri Bey.

Madde 2– Kongre müzakerâtı devam ettiği müddetçe riyasete Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi Murahhası Hacim Muhittin ve Reis Vekaletlerine Alaşehir Kuva-yi Milliye Kumandanı Hüseyin Paşazâde Mustafa ve Uşak Murahhası İbrahim Bey ve Efendiler ve Kongre kitabetine de Alaşehir Murahhası Ethem Beyzâde Ömer Beyle Balıkesir Murahhası Müftüzâde Abdülgafur Efendi intihap edilmişlerdir.

Madde 3– Kongre ilk içtimaını akteylediği Alaşehir eşrafından Mustafa Bey'in salonunu Harekât-i Milliye - Redd-i İlhakın tarihi bir hatırası olarak ruznâmesinde kaydeder.

Madde 4– Büyük kongreye atfen umum Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti hâk-i pây-ı hilâfetpenahî ve südde-i saltanat-ı Osmaniye ve seniyyeye sadakat-i kâmileyi bir akide olarak hıfzeder.

Madde 5– Hareket-i Milliye'nin gaye-i yegânesi, bin beş yüz seneyi mütecaviz bir zamandan beri Türk ve İslam olan sevgili memleketlerimizden vahşi ve adüvv-i ırkımız olan Yunanlıların tardından ibaret olduğuna göre, vatan tehlikesi karşısında bir kütle-i muvahhide halinde birleşen kardeşler her türlü fırka ihtirasatiyle mesâlik-i saire efkâr ve hissiyatının suret-i katiyede merdut addedilmesi kongrece alel-ıtlâk kabul edilmiştir.

Madde 6– Hareket-i Milliye - Redd-i İlhak bu gaayeye matuf Hareket-i Milliye'yi teşkilât-ı muntazam ile yaptığı gibi icabederse bundan sonra aynı tarzda kabul edildiğinden şekâvete müncer çeteciliği nefretle redder.

Madde 7– Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen Hareket-i Milliye Redd-i İlhak ismi Alaşehir büyük kongresine aynen kabul edilmiştir.

Madde 8– Harekât-ı harbiye-i milliye devam ettiği müddetçe Alaşehir Kongresi de millî umumi seferberlik kabul eder. Fakat muhtelif menatik ve cephelerde şimdiye kadar tatbik edilen usuller de ikba edilecek ve hareket-i milliye heyetleri lüzum görülen esnan erbâbını silah altına alacaklardır.

Madde 9– Kongre makasid-i teşekkülünün en esaslarından birisi de Yunan mezâlim ve cinayatını tedkik ve telfikiyle İzmir'deki muhtelit tahkikat komisyonuna arzolunduğunu ve bu tahkikat komisyonu riyasetinde bulunan İngiliz Genarali Milne Cenapları'na iblağını kabul etmiştir.

(Mektubun sureti 1 numara ile zîrde muharrerdir.)

Madde 10– Kongrenin maksad-ı teşekkülünün hâk-ı pây-ı şâhâneye arz ve makam-ı sadarete iblağına karar verildi (suretleri nihayette 2, 3 numarada muharrerdir.)

Madde 11– Kongrenin maksad-ı teşkili hakkında enzar-ı umumiyeye bir beyanneme neşretmesi takarrür etmiştir. (Sureti nihayette 4 numarada muharrerdir.)

Madde 12– Hareket-i Milliye - Redd-i İlhak heyetleriyle Heyet-i Merkeziye'lerinin suret-i teşkili ve vezaîfinin taksim talimatnamesi Alaşehir kongresinde umumi olarak kabul edilmiştir. (Talimatname sureti merbuttur.)

Madde 13– Merbut Talimatnamede görüleceği veçhile Alaşehir ve civarında bir sah-i mesai kabul edilerek burada ayrıca yedi kişilik bir Heyet-i Merkeziye teşkiline karar verilmiştir.

Madde 14– Denizli, Nazilli cihetlerinde bir saha-i mesai olarak orada da bir He-

yet-i Milliye-i Merkeziye teşkiline karar verilmiştir.

Madde 15– Talimatname-i mahsusuna tevfikan heyet-i merkeziyelerin heyetin hülâsası olarak merkezi Alaşehir'de olmak üzere ve üçü heyet-i merkeziyelerce müntehap, birisi hariçten olmak üzere Encümen-i Müdiran namıyla bir heyet teşkil olunacaktır.

Madde 16– Kaza menzil müfettişlikleri ve heyet-i merkeziyeler ile Merkez-i Umumi mühürlerinin Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen tarzda ve yeknesak olarak hak ettirilmesi karargir oldu.

Madde 17– Kongreyi tebrik eden Balıkesir heyet-i merkeziyesine ve Aydın Kuva-yi Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'e beyan-ı teşekkür edilmesi karargir oldu.

Madde 18– Yunanlıların işgal sahalarında yaptıkları mezâlim hakkında umumi bir rapor tanzim ve İzmir'deki muhtelit tahkikat komisyonuna iblağ edilmesi kabul edilmiştir.

Madde 19– Zahirenin İzmir'e serbesti-i ihraç, memnuiyeti meselesinin tevhidi ile men'inde hiçbir fayda olmayacağı gibi bilâkis su-i istimali intaç edeceği kongrece kanaat hasıl olduğundan Hareket-i Milliye'nin bu hususla meşgul olmaması muvafık görüldü. Mahallî hükümet ve belediyelerin ittihaz edecekleri mukarrerata bittâbi müdahele edilemez.

Madde 20– Harb-i millîde şehit olanların aileleriyle mecruh düşenlere muavenet-i muktaziyenin icrası esas kabul edilmiş fakat muavenetin tarz-ı icrası tesbiti gayri mümkün olmakla beraber muavenetin mikdar-ı muayyenle takriri Hareket-i Milliye'nin kıymet-i vatanpervarenesini tenzil edeceği hediye miktarının tayini kumandanlarla millî heyetlerinin ara-yı müşterekesine bırakılmıştır.

Madde 21– Bir cepheden firar veya herhangi bir sebeple infikâk edenlerin diğer cephelere kabulü ancak mahalleri kumandan veya heyetlerinin müsaadesine mütevakkıftır.

Madde 22– Harb-i millî devam ettiği müddetçe Yunanlılara hiçbir veçhile müzakere edilmemesi kabul olunmuştur.

Madde 23– Yunanlıları memleketlerimizden tamamen tard edinceye kadar harb-i millîde devam Hareket-i Milliye'ye atfen kongrece esas olarak telâkki edilmiştir.

Madde 24– Kongrenin hitâm-ı müzakeresiyle hülâsa-i mukarrerattan bahisle hâk-i pây-ı şâhâneye ariza-i telgrafiye takdimi ve düvel-i mutelife mümessillerine telgraf yazılması karargir oldu. (Suretleri 5, 6 numaraları varakada münderiçtir.

Madde 25– Nakliye ücretlerini tenzili ve nakliyatta suhulet ibrazı için şimendifer kumpanyası nezdinde teşebbüsat-ı lâzımede bulunulması hakkında karar verildi (suretleri zîrde münderiçtir).

Numara (1) sureti:

İzmir'de İtilâf Orduları Başkumandanı ve Muhtelit Tahkikat
Komisyonu Reisi General Milne Cenapları'na,

Düvel-i Muazzama-i Mutelifenin İzmir şehrini muvakkaten Yunan işgal-i askerîsi altında alınacağına dair hükümet-i seniyyemize tebliğ buyurulan nota üzerine icra-yı hareket eden Yunan askerleri, karar hilâfına İzmir şehrine tecavüz ile malûm olan mevkie kadar sahne-i işgalini teşmil ve masum ahâliye birçok mezâ-

lim ikaa edilmesiyle memlekette efkâr-ı vatanpervarane galeyana gelerek millî kuvvetlerle müdafaa-i vatan mecburiyeti hasıl olmuş ve anın neticesi olarak Balıkesir, Alaşehir, Uşak, Karahisar ve Aydın ve havalisi taraflarından mürsel murahhasların içtimaiyle Alaşehir'de bir kongre aktedilmiştir. İşbu kongrenin istihdaf eylediği gaye, memleketin sükûn ve asayişini ihlal edecek çeteler teşkili olmayıp hakk-ı istiklal ve tarihimizi tanımayarak vilayetimizin memleketlerine ilhak ve ihrazı ekseriyet ümidiyle, olanca fecayii ikaa eden düşman Yunan askerlerinin memleketimizden ihracı ve Yunan mezâlim ve cinayatının âlem-i medeniyete arz ve enzar-ı amme-i hâk ve vatanperveraneye vazını ve sırf bu gayeye matuf ittihaz-ı mukarrerattan ibaret bulunduğunu zât- asilânelerine arz ve izah ile kesb-i şeref eyleriz. 18 Ağustos 335

(Kongre Heyeti tarafından imza edilmiştir.)

Numara (2) sureti:

Atabe-i Felek Mertebe-i Cenab-ı Hilafetpenahi'ye

Yunan askerlerinin her türlü uhut ve hukuk hilâfına memleketimizi işgal ve envai mezâlim ikaa eylemesinden mutahassıl galeyan ve heyecan-ı millî neticesinde sevgili mukaddes yurdumuzdan düşmanı tard ve teb'id ve muhafaza-i vatan ve namus emniyesiyle memlekette sükun ve asayişi ihlal maksadından azade ve sırf gaye-i vatan ile mütehassıs olarak vücude gelen muntazam kuvvetlerle icra edilen müdafaa neticesinde Yunanlıların men-i tecavüzatı hakkında tedabir-i ciddiye ittihat ve vukua getirilen fecayiin enzar-ı medeniyeye arz ve iblağı maksatlarını istihdaf ederek Balıkesir, Saruhan livalarıyla, Alaşehir, Uşak, Aydın, Denizli ve havalisinden müntehap âzâların içtimaiyle Alaşehir'de akteylediğimiz kongrenin gaye-i âmâli, asâkir-i mezkûrenin men-i tecavüzat ve vilayetimizden ihracı maksad-ı vatanperveranesine matuf olup, mezâlim ve şenayii vakıa teessüratından mütevellit şiddet ve zaruret neticesinde ihtiyar olunan bir müdafaa-i vataniyeden ibaret olduğu zât-ı akdes-i şehr-yârilerine ve zât-ı saltanatlarına merbutiyet ve sadakatnamemizin fatiha ve gaye-i muvaffakiyeti bilerek, her an izdiyad-ı ömür ve afiyet-i şâhâneleri duasını ref-i bergâh-ı ahâdiyetle hâk-i pây-ı celil-i tacidârilerine arz eyleriz, ferman. 18 Ağustos 335.

Alaşehir Millî Kongresi Reisi
Hacim Muhittin

Numara (3) sureti:

Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya

Yunan askerlerinin her türlü uhut ve hukuk hilâfına olarak memleketimizi işgal ve ahâli-i Müslimeye envaı mezâlim eylemesinden mütehassıl galeyan-ı millî neticesinde, sevgili ve mukaddes yurdumuzdan düşmanı tard ve teb-id muhafaza-i vatan ve namus emniyesiyle her taraf'ta vücuda gelen memlekette sükûn ve asayişi ihlal maksadından âzâde ve sırf ve endişe-i vatan ile icra edilen müdafaa ile düşmanın men-i tecavüzatı hakkında tedabir-i ciddiye ittihaz ve vukua gelen fecayiin enzâr-ı Saruhan, Aydın, Denizli livaları, Alaşehir ve Uşak havâlisinden müntehap âzâların içtimaiyle Alaşehir'de men-i tevavüzatı ve vilayetimizden ih-

racı maksad-ı vatanperveranesinden ve mezâlim ve şenayi-i vakıanın tesiratından mütevellik zaruretle ihtiyar olunan bir müdafaa-i vataniyeden ibaret olduğunu arz eyleriz, ol babta, 18 Ağustos 335.

Alaşehir Millî Kongre Reisi
Hacim Muhittin

Numara (4) sureti:

Alaşehirli Millî Kongre Beyanmesi

En sarih düstur-i milliye ve hukuk-i tarihiyemiz hilâfına sevgili Anadolumuzun aziz cangâhına saldırıp kurun-ı kadime vahşetlerini gölgede bırakan fecayii ikaiyle zümrüdin ovalarımızı harabezâra çeviren, bakir ismetleri çâk eden, binlerce masum Müslüman kardeşlerimizi gaddar süngüleriyle parçalayan, zavallı mağdur halkın köylerini ihrak ve tarümar ederek sefil ve perişanı içinde bir seyl-i muhacerete sebebiyet veren Yunanlıların memleketimize ayak bastığı günden beri bil-umum Türklük ve Müslümanlık âleminin âfak-ı mâtemdarında mahsus olan galeyan ve ıztırab-ı millîden mülhem olarak harekete gelen millî ordular, iki aydan beri inayet-i subbaniye ve imdad-ı ruhaniyet-i nevebiyeye istinaden vazife-i vataniyesini îfâ etmekte bulunmuş ve bil-lütfihi kerim birçok muvaffakiyat ihzariyle düşmanın tevsi-i işgalini durdurmuştur.

Şimdiye kadar muntazam millî kıtaatı ihzar eden, çetecilikten ve dahili gavali ihdasından pek müteneffir olan Hareket-i Milliye - Redd-i İlhak heyetleri âmâl-i milliyenin daha müsbet bir şekilde tebarüz ve tecellisi için Karesi, Saruhan, Aydın, Denizli, Uşak, Eşme, Ödemiş havâlisinden müntehap âzâların iştirakiyle Alaşehir'de millî bir kongre aktedilmiştir.

Hâk-i pây-ı Hazret-i Hilâfetpenahîye ve makam-ı saltanat-ı seniyyeye sadakat-i kâmile ile merbût ve her türlü fırka ihtirasat ve mesâllik-i saire efkârından tamamiyle tecerrüt ederek vatan tehlikesi karşısında birleşen kardeşlerden mürekkep kongrenin istihdaf eylediği maksat ve gaye, harekât-ı milliyenin tevhit ve tensiki ve zalim düşmanın tamamen memleketimizden tardını izhar edecek eshâb ve vasaitin istikmâliyle işgal gününden bu ana kadar Yunanlılar tarafından irtikâb olunan cinayet ve itisâfatın tetkik ve telfiki ve âlem-i medeniyet ve insaniyetin enzar-ı hakperveranesine vaz'ından ibaret olduğunu yurdumuzun en aziz parçasını Yunanlılar gibi fıtrıt-ı esâsiyeleri kadar zulm ile muhammer sefil bir düşmanın çiğnemesinden muztarip bulunan bil-umum Türk kardeşlerimize arz eyleriz.

20 Ağustos 335
Alaşehir Millî Kongresi Reisi

Hacim Muhittin

Ebb-i Müşrîkimiz Şevketmeab Efendimiz Hazretleri,

Bin seneyi mütecaviz bir zamandan beri Türk ve Müslüman olan memleketimiz ve fedakâr dinimizin kanlarıyle muhammer mukaddes topraklarımıza tarih-i vahşetin bile kaydedilmediği fecayiin irtikâbını kendileri için bir şeref addeden Yunanlılar tasallut anından beri İzmir ve civarında bilâ sebep şehit edilen yirmi

bini mütecaviz kardeşlerimizin mübarek ruhlarının feryat ve istimdadına koşan Anadolu vatandaşlarımız bir hissi-i dini ve vatanperverî ile iki buçuk aydan beri kahraman eslâfının bihakkın ahlâfı olduklarını isbat ederek çalıştılar ve el'an da çarpışıyorlar. Altı yüz seneden beri ecdad-ı izam-ı şâhâneleri etrafında kanlarının isalini bir vazife telâkki eden Türkler bugün de aynı hissi-i fedakâriyi besliyorlar. Yunanlıların memleketlerimizden tardı gaye-i yegânesi etrafında ve Yunan tehlikesi karşısında her türlü fırka ihtirasatı ve mesalik-i saire efkârından tecerrütle birleşen evlatlarımızın Denizli'den Bandırma'ya kadar bütün cepheler ve Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyetleri'nin muhassalası olarak Alaşehir'de içtima edip bu kere muzakerâta hitam veren kongresi, zât-ı akdeş-i hümayûnları ve makam-ı hilâfet-i İslamiyeye sadakat-i kâmile ile merbutiyet-i ebediyeyi kendisi için bir vazife-i akide bilerek südde-i seniyye-i mülûkânelerine arz-ı ubudiyet ederken düşmanlarını ebediyen ihraç edinceye kadar çalışmayı da bir vacibe-i vataniye telâkkisine matuf mesail-i âcizanesinin hâk-i pây-ı seniyyelerince mazhar-ı teveccüh buyurulmasını istirham ve ilâ âhiril eyyam sertac-ı mübahatımız olarak taht-ı âlî-i Osmaniye'de daim ve ber-karar buyurulmasını cenâb-ül atâyadan tazarru ve niyâz eyleriz, ebb-i müşfikimiz efendimiz. 25 Ağustos 335.

Alaşehir Millî Kongresi Reisi Hacim Muhittin	Reis Vekili Uşak Murahhası İbrahim
Balıkesir Murahhası Kongre Kâtibi Abdulgafur	Alaşehir Murahhası Kongre Kâtibi Ömer

Dersaadet (İstanbul) İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya
Siyasi Mümessilleri'ne,

Milletlerin hayat ve saadeti namına harb ettiklerini dermeyan eden düvel-i fahime-i medeniyenin her an teminden hali kalmadığı hayat-ı adaletkâraneye itimat, Cemiyet-i Akvam teşkili gibi beşeriyein kâfil-i refah ve necatı olan desâtir-i âlîyeye rabt-ı kalb eden Türkler, aynı maksatla girildiği zannında bulunduğu harpte dört senelik bir mücadele-i vataniyeden sonra teslim-i silah ettikleri vakit saadet-i mev'udeye mukabil yeşil ve zümridin ovalarını samia-çâk zulümleriyle bir harabezâra çeviren, kadınları ve çocuklarını gaddar süngüleri altında parçalayan, masum hemşirelerinin enkaz-ı bikr ve ismeti üzerinde medeniyet teranelerini fısıldayan, mukaddes mabetlerini meyhanelere tebdil eden vahşi ve hiss-i hasisa-i insaniyeden mahrum bir milletin cinayetkâr hücum ve savletlerine maruz kaldılar. Yalnız Osmanlılar değil Türk ırkının en mukaddes ve asil yurdu olduğu yirmi asırlık bir tarihin âdil ve tevil tabul etmez şahâdetiyle sabit olan Anadolu'nun bu mübarek kıta-i arzın, bakîr ve feyiznak mübarek topraklarını seciye-i tarihleri ve vasf-ı mümeyyizleri zulüm ve vahşet olan Yunanlıların her türlü hukuk ve milliyet hilâfına sevk-i talih ile ayak bastıkları günden bu ana kadar âlem-i medeniyetin ve hatta bütün beşeriyetin yüzünü kızartacak surette irtikâbından çekinmedikleri zulüm ve vahşet umum Türk ve Müslümanlık âleminde ani ve şe-

dît ve herhalde tabiî ve muhakkak bir galeyan husule getirdi. İşte bu fecayi-i hunharâneye doğrudan doğruya şehit veya eserden müessirini istidlal suretiyle ve vesaik-i müsbitesi delâletiyle vakıf olan hakşinas ve adalet-istinas muhterem cânibin hak ve hakikat namına tanzim ettikleri raporlarda ve yerli gayri müslimlerin tahriri şahadetnamelerinde tafsili mezkûr ve kalb-i insaniyet ve hürriyet-i edebiyen cerîhâdar edecek olan bu Yunan zulüm ve fecayii karşısında şehâmet-i tarihiye ve selâbet-i ırkiye ve diniyelerine sadık ve ecdad-ı izamlarına layık Türkler elbette lakayt kalamazlardı. İstihfaz-ı hayat ve istihlâs-ı hukuk-ı vatan için silahının kudretinden ziyade aşkının ulviyet ve kudsiyetine güvenen Türkler bittabî derhal harekete geçtiler ve düşmanlarını ecdadlarından mevrus topraklarından kovuncaya kadar mücadeleye ve kadın ve çocuk bir tek Türk kalmayıncaya kadar ölmeye, gayri kabil-i rücû bir surette yemin ettiler. İşte Bandırma'dan Eğridir ve Karahisar'a kadar kalpleri aynı gaye-i mukaddes için daraban eden bütün Türk ve Müslümanların haiz-i selâhiyet murahhaslarından ve umum Kuva-yı Milliye mümessillerinden mürekkep Alaşehir'de in'ikad eden büyük ve müttehit kongre bu maksad-ı mukaddes'in husulü için ittihazı lâzım gelen tedabiri itmamdan sonra, mefkûre-i maşukasına ve adalet ve hakkaniyeti siyaset-i mahsus ittihaz eden düvel-i mufahhama-i İtilâfiyenin sımâh-ı adalet ve insaniyetine berveçh-i zîr arz ve maruzatımızın hüsn-ü telâkkisinden kaviyyen ümitvar olarak şimdiden takdim-i teşekküre karar verilmiştir:

1- Anadolu ekseriyet-i kahire-i nüfusu anânât-ı tarihiye, temayülât-ı milliye, umran ve medeniyet-i milliye itibariyle tamamiyle Türk ve Müslümandır. Sulh-ı cihana esas ittihaz edilen Wilson Prensipleri mucibince de Anadolu'nun hiçbir parçası vahdet-i hazırasından ayrılamaz.

2- Anadolu Türkleri Wilson Prensipleri'nin on ikinci maddesinin derhal tatbik edileceğine ve Amerika gibi muazzam, medeni bir devletin muhterem Reis-i Cumhuru tarafından Amerika milleti namına irad edilen sözlerin yalanlardan ibaret olmayacağına kanidir.

3- Türkler yurtlarının temiz âfâkını Yunan'ın mazlum kanları akıtan bayrağından kurtarıncaya kadar millî muharebeye katiyen azmetmişlerdir, bu gayeye vüsul için her türlü müşkülât ve mevânii iktihâma karar vermişlerdir.

4- Asr-ı medeniyetin bütün esasatından düvel-i muazzamanın irşadat-ı medeniyeleri sayesinde istifade etmek ve bu suretle Şarkta âmil-i sulh ve müsâlemet olacak olan Osmanlı Devleti'ni kavî ve zinde yaşatmak isteyen Türkler, tarihen ve milliyeten nüfusen tamamiyle haksız olan Yunan işgali devam ettikçe Şarkın unsur-ı şûriş-i ihtilali olacaklarından dolayı müteessirdiler.

5- Harekât, mücadelât-ı milliyenin istihdaf ettiği maksat sırf istihlas-ı vatandır. Bu ulvi gaye fiilen temin edildikten sonra bütün harekât-ı milliyeye nihayet verileceğini taahhüt ederiz. 25 Ağustos 335

(Bütün kongre heyeti tarafından imza edilmiştir.)

İzmir Asya-yı Suğra Ordusu Kumandanı
General Milne Cenapları'na,

Asaletmeab,

Denizli'den Ayvalık ve Bandırma'ya kadar Yunanlılar karşısında bulunan Kuva-yı Milliye - Reddi-i İlhak heyet-i murahhaslarndan mürekkep olarak 16 Ağus-

tos 1919 tarihine müsadif Cumartesi günü ilk içtimaını Alaşehir'de akteden millî ve büyük kongre, hal-i içtimada bulunduğu bir sırada taraf-ı asilânelerinden hükmet-i seniyyeye bir nota verildiğinden ve işbu notada Asya-yı Suğra müttefikin başkumandanı bulunmanız hasebiyle daha fazla sefk-i demâya mani olmak üzere Yunanlıların elyevm bulundukları noktadan ileri gitmemelerine itâ-yı emr eylendiği ve ancak Kuva-yı Milliye tarafından taarruz vukubulduğu takdirde bu hal müttefikin kıtıaatına karşı bir taarruz şeklinde bittelâkki temin-i asayişleri için daha ilerideki mevâki ve nukatın Yunan âsâkiri tarafından zaptına müsaade edileceği dermiyan buyurulduğundan haberdar olmuştur. Büyük ve müttehit kongre bu müsebetle mevâdd-i âtîyenin huzur-ı asilânelerine arzını kendisi için bir vazife-i vataniye addeder ve maruzatının hüsn-i telâkkisini zât-i asilânelerinden rica eyler.

1- Yunanlıların Düvel-i İtilâfiye tensibiyle İzmir ve civarını işgal ettikleri tarihten işbu tensik ve mezuniyetin Yunanlılar tarafından su-i istimal suretiyle daire-i işgali tevsi ve teşmile sâyî bulundukları bu ana kadar Türk ve Müslümanlara karşı irtikâb ettikleri pek feci ve müselsel cinayet karşısında galeyan harekât-ı milliyenin yegâne emel ve gayesi, mukaddema Nazilli ve Balıkesir'de in'ikad eden millî ve münferit kongre kararıyla suret-i katiyede neşr ve düvel-i mufahhanama-i İtilâfiye mümessilin-i muhteremesine bit-telgraf arz edilmişti. İşbu telgrafnameler suretleri merbuten takdim kılındığından mütalâa buyurulduğu takdirde zât-ı asilânelerince de kanaat buyurulacaktır ki İzmir vilayeti ve Karesi müstakil livası Türk ve Müslümanların müttehiden ve teşkilât-ı muntazamaya tâbi Kuva-yı Milliyeleri'yle müdafaa ettikleri cihet, sırf Yunanlıların haksız ve hilekârane tecavüzatından ve esha-yı işgal ve tecavüzatlarında mürtekibi oldukları şenayi ve cinayata mani olmaktan ibaret olup, düvel-i mutelifeye karşı hiçbir fikri mahsusları yoktur ve düvel-i müşârün-ileyhmâya mukabele fikri hiç kimsenin hatırından geçmeyen bir hatıra-i vahimdir. Binaenaleyh, büyük kongre Kuva-yı Milliye'nin hakkaniyet ve meşrutiyeti umum insaniyet-i mütefekkirece karin-i kabul ve tasdik olacağı kanaatinde bulunduğu harekât-ı mebhusesinden müttefikin kıtaatına karşı taarruz manasının istişmam edilmesini şu hakikat-i müsbiteye karşı azim bir insafsızlık telâkki eder. Ve bundan dolayı teessürât-ı amîkasını arzeyler.

2- Asya-yı Suğra'da müttefikin başkumandanı bulunmanız hasebiyle daha ziyade sefk-i demâya mani olmak için Yunan kıtaatının şimdiki mevkilerinden ileri getirilmemeleri hususunda itâ-yı emir buyurulacağı hakkındaki beyanat-ı necîbâneleri kongre âzâsını amîk bir hiss-i minnet ve şükranla mütehassıs kılmıştır. Pek necib ve pek insani olan şu arzu-yı asilâneleri şüphesiz ki en büyük takdirlere seza bir fıtrat-ı âlîye ve recibe mahsulüdür.

Ancak Yunan kıtaatının şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri hakkında arzu-yı asilânelerine Yunanlılar tarafından ne dereceye kadar riayet edileceği kongrece meşkûk olduğu gibi Yunanlıların ıslah kabul etmez hilkat-ı tecavüzkârileri de malûm bulunduğundan işbu talimat-ı kumandanileri kanaatbahş görülememiş ve mâhaza işbu teminat-ı necibaneleri kati ve kabil-i tatbik olsa dahi bu hal Yunanlıların menatık-ı meşgulede mezâlim-i hunharânelerine men-i devamları teminatını da gayri mutazammın bulunmuş olmasından dolayı maalesef ve bihakkın müteessir ve endişenaktır.

3- Kongre Yunan kuvvetlerini elyevm bulundukları halde kalmalarına razı olmayı Yunan zulmünden tahlîs-i giribân eden yüz binlerce biçare muhacirinin

uzun bir zaman daha şurada burada sefil ve perişan bir halde mahv ve tebah olmakla müsavî addeder.

4- Yunan kıtaatının menatıki meşgulelerinde kura ve ahâli-i İslamiyeye taaddi ve tecavüzü ve ahâli-i İslamiyeyi mahv ve ifna etmeyi kendi siyasetine şiar ittihaz ettiğini delâil-i adîdesiyle istintac eden kongre, Yunan kuvvetlerinin bulundukları mahalde kalmalarını dahi kendi dava-yı muhikkasiyle kabil-i telif görmediğinden menatık-ı meşgulenin Yunanlılardan işgali huzur ve sükûnu âlem için çare-i yegâne olarak arz ve bu temenniyatının kabülünü vicdan-ı asilânelerinden rica eder.

5- Yunanlılar tarafından Türk ve Müslümanlara karşı reva görülen ve tarih-i ümemde bir misli daha görülmeyen fecayiin âdil ve hakşinas düvel-i mutelife tarafından tahkike karar verilmesi hakkın tecellisine beraat-i istilal eden kongre, mezâlim-i mezkûreden müteessir ve etraf ve cevanibe hicret eden yüz binlerce mazluminin tevhîn-i ıstıraplarını ve işbu fecayiin emin ve bitarafane bir suret-i tahkiki muhacirinin yurtlarına avdetleriyle kabil ve bunun da ancak Yunanlıların menatık-ı meşguleden çekilmeleriyle mümkün olabileceğine kani ve kali olur. Kuva-yı Milliye'nin tevkif-i harekâtı için işbu maruzatının hüsn-i telâkkisini zât-ı âlîlerinden rica eder.

6- Velhasıl düvel-i munafama-l itilâfiye İzmir ve civarının işgalinde mutlak bir zaruret-i siyasiye gördüğü surette, işbu işgali Amiral Calthorpe cenaplarının ilk beyannamelerinde tasrih buyurduları veçhile muvakkat ve İzmir civarına münhasır olmak üzere ve zalim gaddar Yunan âsâkiri tarafından ve asıl şîme-i insaniyet ve medeniyetle mütehalli olan düvel-i mutelife-i mütemeddine askerleri tarafından teminini kongre zât-ı asilânelerinden rica ve ihtiramat-ı faikasını arz ile kesb-i şeref ve mefharet eyler. 23 Ağustos 335.

(Bütün kongre heyeti tarafından imza edilmiştir.)

İzmir'de Tahkikat Komisyonu Âzâ-yı Muhteremesinden
Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya generallerine,

Denizli'den Ayvalık ve Bandırmaya kadar Yunanlıların karşısında bulunan Kuva-yı Milliye ve Redd-i İlhak Heyeti murahhaslarından mürekkep olarak 16 Ağustos 1919 tarihine müsadif Cumartesi günü ilk içtimâını Alaşehir'de akteden büyük kongre, hal-i içtimada bulunduğu bir sırada Akhisar ve Marmara civarında sekbeden muharebattan bahisle müsadematın durdurulması ve aksi taktirde bunun müttefikin kıtaatına karşı taarruz şeklinde telâkki edileceğini natık Bahr-i Sefid Kumandanı General Milne tarafından hükümet-i seniyyeye bir nota verildiğinden haberdar olmuştur. Büyük ve müttehit kongre bu münasebetle mavadd-i âtiyenin huzur-ı asilânelerine arzını kendisi için bir vazife-i vataniye ve insaniye addeder. Ve maruzatının hüsn-i telâkkisini zât-ı asilânelerinden rica eder.

1- Yunanlıların Düvel-i İtilâfiye tensibiyle İzmir ve civarını işgal ettikler tarihten işbu tensib ve mezuniyeti süiistimal ile tesvi-i daire-i işgale sayi bulundukları zamana kadar Türk ve Müslümanlara karşı irtikâb ettikleri ek feci ve müteselsil cinayet karşısında galeyan eden Türk ve Müslüman efkâr-ı umumiyesinin doğurduğu ve harekât-ı milliyenin yegâne emel ve gaayesi mukaddema Nazilli ve Balıkesir'de in'ikad eden millî ve münferit kongre kararlarıyle suret-i katiyede tesbit ve düvel-i mütelifenin mümessil-i muhteremesi'ne bit-telgraf arz edilmişti. İşbu

telgrafnameler suretleri merbuten takdim kılındığından mütalâasına tenezzül buyurulduğu takdirde anlaşılır ki İzmir Vilayeti ve Karesi Türk ve Müslümanları müttehiden ve teşkilât-ı muntazamaya tâbi Kuva-yı Milliyeleriyle müdafaa ettikleri cihet sırf Yunanlıların haksız tahribatına ve âlem-i insaniyet için cidden hicabaver mezâlime mani olmaktan ibaret olup, düvel-i mutelifeye karşı hiçbir fikr-i muhsusları yoktur ve düvel-i müşarun-ilehümaya karşı mukabele fikri hiç kimsenin hatırından geçmeyen bir vahimedir. Binaenaleyh, büyük kongre Kuva-yı Milliye'nin hakkaniyet ve meşrutiyeti umum insaniyet-i mütefekkirece karin-i kabul ve tasdik olacağı kanaatinde bulunduğu harekât-ı mebhusesinden müttefikin kıtaatına karşı bir taarruz manasının istismam edilmemesini bir kere daha rica eder.

2- General Milne Cenapları mezkûr noktada: Asya-yı Suğra'da müttefikin başkumandanı bulunmaları hasebiyle daha fazla sefk-i demaya mani olmak için Yunan kıtaatının şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri hususunda itâ-yı emr eylediklerinden... bahis buyuruyor. Muhterem generalin daha fazla sefk-i demeya mani olmak hususundaki emel-i necibelerini şüphesiz en büyük takdirlere seza bir fıtrat-ı âlîye mahsulüdür. Kongre pek necip ve pek insani olan şu arzu-yu insanîlerinden dolayı müşarün-ileyh generale amik bir hiss-i minnet ve şükran ile mütehassistir.

Ancak muhterem generalin Yunan kıtaatının şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri hususundaki teminatları Yunanlıların menâtık-ı meşgulelelirndeki mezâlim-i hunharanelerinin men-i devamları teminatını tazammun etmemesine ve Yunanlıların bulundukları mevkilerde Türk ve Müslümanlar için gayri kabil-i tahammül bulunmasına binaen kongre, general cenaplarının bayanıt-ı mezkûrelerine efkâr-ı umumiye-i İslamiyeyi tatmir ve âmâl-i muhikka-i meşruasını temin mahiyetinde görmemekte ve maalesef bu hususta mütefekkir ve endişenaktır. Çünkü yunan kuvvetlerinin elyevm bulundukları mahallelerde kalmasına razı olmak Yunan mezâliminden tahlis-i gariban edebilen yüz binlerce muhacirinin uzun bir zaman daha şurada burada perişan bir halde mahv ve tebâh olmasına razı olmakla müsavîdir.

3- Düvel-i Mufahhama-i İtilâfiye'ye karşı hürmet ve meveddetle meşbu olan kongre bütün âlem-i insaniyeti huzur ve sükûn-ı ebediye nâil etmek maksad-ı ulviyesiyle içtima eden Versay Konferansı'nın tahkik-i fecâiye memur kıldığı heyet-i muhthereme-i tahkikaya arz ile şerefyap olur ki; Türk ve Müslüman için Yunanlılarla karşı karşıya kalmak gayri kabil-i tahammül bir mecburiyet-i elîme olmakla beraber bu hal şimdiye kadar sebkeden emsali ile sabit olduğu veçhile yine Yunanlılar tarafından sebebiyet verilen Türkelere atfolunacak birçok vakayi intaç edeceği gibi yüz binlerce muhacirinin temadi-i mazlumiyetlerini mucip olmayacak ve îfâsını lütfen deruhte buyurduğunuz tahkik-i fecayi vazife-i âlîyesinin bir suret-i salimede tamami-i icrası da adeta imkânsız kalacaktır. Binaenaleyh, Yunanlıların zaten fuzuli olarak işgal ettikleri topraklardan kâmilen çıkarılması ve Yunan işgaline her yerde nihayet verilmesi hem mukteza-yı adalet ve hak ve hem de amme-i cihan için müstelzim ve emn-ü istirahat olacaktır. Düvel-i mütemeddine-i İtilâfiye âsâkiri tarafından işgal edilen memâlik-i sâire-i Osmaniye ahâlisinin işbu işgale karşı ilzâm-ı sükût ve Versay Konferansı'nın ittihaz edeceği karara itminan-ı tam ile kaani olduğu intizarla iktifa etmesi sıdk-ı maruzatını senet ittihaz eden kongre bu talebindeki isabetin hakşinas ve âdil olan efkâr-ı umumiye-i cihan tarafından tasdik olunacağına asla şek ve şüphe etmemelidir.

Mamafih kongre düvel-i mufahhama-i İtilâfiye İzmir ve civarını muvakkaten işgalde bir zaruret-i siyasiye görüyorsa işbu zaruretin hunhar Yunan âsâkirine mukabil şime-i medeniyet ve insaniyet ile mütehalli olan kendi askeriyle teminini âlem-i insaniyet ve medeniyetten bir kere daha rica ve ihtiramat-ı fâikiyesini arz ve iblağ ile kesbi şeref eyler. 23 Ağustos 335.

(Bütün kongre heyeti tarafından imza edilmiştir.)

İzmir-Kasaba ve Temadi-i Osmanlı Devir Yolları
Müdüriyet-i Umumiyesi'ne

Efendim:

Her türlü kavaid-i hukukiye ve medeniyeyi çiğneyerek fuzulen memleketimizin bazı aksamını işgal ve ahâli-i Müslimeye karşı envaı mezâlim ve fazâyihi irtikâb eden Yunanlıların vatan-ı mübareklerinden tardı maksadiyle teşekkül eden Hareket-i Milliye Redd-i İlhak ve Kuva-yı Milliye murahhaslarından mürekkep olarak Alaşehir'de in'ikad eden büyük ve müttehid kongre tarafından ittihaz edilip muhterem kumpanyanıza taallûk eden kararını zât-ı âlîlerine berveçh-i âti arz ile şerefyap oluruz.

1- Kongre İzmir–Kasaba Demiryolu'nu Osmanlı hattı olmak üzere tanıdığından hukuk ve mânefi-i milliye için işbu hattan azami istifade hakkında malikiyetini pek tabiî addeyler ve kumpanyanın dahi milletin sarih olan şu hukukunu reddetmeyeceği kanaatini izhâr eder.

Binaenaleyh, kongre işbu kanaata istinaden arzeder ki, memleketimizi lâgarez-i istila emel-i harisânesini besleyen Yunan kuva-yi askerîye-i işgaliyesine kadar bilâ itiraz nakleden kumpanyanın, vatanını muhik ve meşru bir surette müdafaa azmiyle hareket eden Kuva-yı Milliye'ye karşı da aynı müzâheret ve teshilâtı göstermesi lâzım ve aksi hal kumpanyanın yalnız sıfat-ı Osmaniyesi'ne değil hatta menâfi-i esasiyesine de münâfidir.

2- Kongre, temsil ettiği memleket ve milletin menafii ile gayri kabil-i telif gördüğü şu müsavatsızlığı şimdilik kumpanya idare veya şahsiyet-i maneviyesinin tesbitinden ziyade Yunanlılar kadar memleketimize hiss-i âdâvetle hareket eden bazı müstahdeminin âmvl-ı mahsûsası olarak bit-telâkki bu hale nihayet verilmesi ricasını kemal-i hulûs ve hüsn-i niyetle beyan eder.

3- Kongre işbu ricasını müderiyet-i âlîyelerince hüsn-i telâkki edileceğinde ümitvar olmakla beraber daha ziyade sabır ve tahammül olmadığını beyan ve âsâr-ı fiiliyesine kemal-i ehemmiyet ve süratle intizar eder.

4- Gerek muhterem kumpanyanız ve gerekse şirketlerin temsil ettiği Fransa hükümet-i fahimesine karşı pek samimi bir surette hüsn-i hürmete meşbu olan kongre, memleketi en sarih bir surette temsil eden Türk ve Müslüman milletiyle kumpanya arasında gerginlikler icrasıyla hasseten tevaggul ettiğine gayri kabil bir halde kanaat ettiği gayri Müslim memurlarına her iki hizbi hüsn-i idare, mütekabil hürmet ve emniyeti idame edebilecek Müslüman memurlar istihdamına maruzatını hüsn-i tatbikine temin edecek yegâne bir çare olmak üzere telâkki eder.

5- Kongre, maksad-ı vatanperveranesine münâfi gördüğü işbu halâtın men-i tekerrrünü esas olarak telâkki-i bilkabül ettiğinden işbu maksad-ı ulvisine vusul için indelicap vesait-i mümkünenin kâffesine maalesef müracaatta kendisinde

bir hak gördüğünü beyan ve müdüriyet-i muhteremelerince hâlât-ı müessife hudusuna meydan vermemek hususunda kendisiyle hem fikir olacağı kanaatinde bulunduğunu dermeyan eyler.

İhtirâmât-ı fâikamızın kabülü ricasını arz ile kesb-i mefharet olunur.

23 Ağustos 335

Alaşehir Millî Kongre Reisi
ve Balıkesir Heyet-i
Merkeziye Murahhası
HACİM MUHİTTİN

Reis Vekili ve Uşak
Murahhası
İBRAHİM

Reis Vekili ve Alaşehir
Murahhası
Kuva-yı Milliye Kumandanı
MUSTAFA

Kâtip ve Alaşehir
Murahhası
ÖMER LÜTFİ

Alaşehir Murahhası ve
Belediye Reisi
GALİP

Kâtip ve Balıkesir
Murahhası Müftüzâde
ABDÜLGAFUR

Alaşehir Murahhası
HACI ALİ

Alaşehir Murahhası
AKİF

Alaşehir Murahhası
CEVDET

Alaşehir Murahhası
AHMET NAZMİ

Eşme Murahhası
ve Belediye Reisi
YUNUS

Eşme Murahhası ve Müftü
Kuva-yı Milliye Kumandanı
NAZİF

Ödemiş Birgi Murahhası
SALİH VECDİ

İnegöl Murahhası
MAZLUM

İnegöl Murahhası ve
Belediye Reisi
ETHEM

Ödemiş Murahhası
ALİ EFENDİ

Ödemiş Murahhası
İBRAHİM ETHEM

Ödemiş Birgi Murahhası
İSMAİL HAKKI

Ödemiş Birgi Murahhası
SALİH VECDİ

Ayvalık Cephe Murahhası
Kuva-yı Milliye Kumandanı
Hacı ALİ GALİP

Akhisar Cephe Murahhası
SÜLEYMAN SIRRI

Ödemiş Bozdağ Murahhası ve
Kuva-yı Milliye Kumandanı
Postlu MESTAN EFE

Ödemiş Kaymakçı Murahhası
MEHMET

Balıkesir Heyet-i Merkeziye
ve Akhisar Murahhası
Belediye Reisi
KÂMİL

Aydın Denizli
Murahhası
TAHİR

Aydın Denizli Murahhası
ŞÜKRÜ

Sarayköy Murahhası Müftü
AHMET ŞÜKRÜ

Demirci Murahhası Müderris
MUSTAFA

Buldan Murahhası
Hattatzâde
MEHMET

Sındırgı Murahhası ve
Akhisar Cephe Kumandanı
ETHEM

Soma Murahhası ve
Kuva-yı Milliye Kumandanı
REFET

Kasaba Murahhası
SÜLEYMAN

Kula Murahhası
HACI FEHMİ

Kula Murahhası
RAŞİT

Manisa Murahhası
RAMAZAN

Manisa Murahhası
BAHRİ

Gördes Murahhası
İSMAİL HAKKI

Karahisar-ı Sahib Murahhası
AHMET

Nazilli Murahhası
ALİ ENVERÎ

Nazilli Murahhası
İLHAMİ

Salihli Murahhası
Kadı-ı Sâbık
ZAHİT

Salihli Murahhası Müftü-i
Sâbık
MEHMET LÜTFİ

Karahisar Sahib Murahhası
FAKİR

Karahisar Sahib Murahhası
HAYDAR

BELGE 5

Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgali üzerine Dahiliye Nâzırı'nın emriyle Ayvalık'a giderek İşgal Kumandanı'yla konuşan Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in İstanbul'a iki telgrafı ve sadrazamlığın talimatı.

Bakınız: 8. Cilt, s. 42.

BÂBIÂLÎ 8020
Dahiliye Nezareti 1011
Kalem-i Mahsus 8 Haziran 1135/1919

Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığı'nın 4 Haziran 1335 tarihli telgrafnamesi sureti.

Şimdi Balıkesir'e geldim: Ayvalık hakkında raporumu aşağıda olduğu gibi arzediyorum:

İşgal kuvveti el'an Ayvalık'ın ilerisine geçmiştir, savunma hattına geldiğimde Bölge Komutanlığı'nın da tensibi ile Ayvalık'ta İngiliz Devleti Siyasi Mümessili Atkinson'a hitaben, Ayvalık'a geleceğimi ve getirmek için özel bir memurun gönderilmesini bildiren yazdığım bir mektubu bir subay ve bir er'e vererek gönderdim. Subay ve erimiz ileri karakolları tarafından karşılanarak gözleri bağlı olduğu halde kasabaya götürülmüş ve cevabı alınarak tekrar aynı suretle geri gönderilmiştir. Cevabında da başıbozukların ateş etmesinden dolayı Yunan Komutanlığı'nın özel memur gönderemediği, konuşma memurlarımızın hareketi gibi benim de aynı suretle Ayvalık'a gitmemin kabil olduğu bildiriliyordu. Memuriyet sıfatım hasebiyle göz bağlanmasına razı olamayacağımdan bir süre tereddütten sonra bağlanmak arzu edildiği takdirde geri dönmek niyeti ile harekete karar verdim. Hayvanlara binip tekrar aynı subay ve erimizi yanıma alarak hareketim esnasında Kuva-yı Milliye tarafından itiraz vuku buldu, Mutasarrıf Ayvalık'ı Yunanlılara teslim etmeye gidiyor diyorlar idi ve silahla karşı koymaya karar verildi, ateş edeceklerini bildirdiler, vaziyet kendilerine izah edilerek bin müşkilatla mümanaatları kaldırıldı ve hareket olundu. Biz de aynı suretle işgal edildik, gözlerimizi bağlamadılar, hazırladıkları arabaya binerek piyade ve efzun askerlerinin muhafazası altında kasabaya geldik. Kasaba kâmilen ne bir dükkân ne de bir ev istisna edilmemek şartıyla kâmilen Yunan bayrakları ile donatılmıştı. Ahâli fevc fevc sokaklarda toplanıyor seyrediyorlar idi, kimseden tahkir ve tezyifi mutazammın nazarlara tesadüf etmedikse de ufak bir hürmet eseri de görmedik. Belediye Dairesi önünde arabamız durdu fakat Metropolithane'ye gidileceği tebliğ edildi oraya sevkolunduk. Metropolit Efendi merdivenlerin üst başında istikbal ile el sıkışmak suretiyle hoş geldiniz dedi ve biz işgal Kuvvetleri Komutanı Dimitri Toma'nın oturduğu odaya götürdü.

Komutan yerinden kalmak suretiyle karşıladı, yer gösterdi, sigara ve kahve ik-

ram olundu. O sırada Atkinson geldi. Metropolit ile iki maiyyetim dışarıya çıkarıldı, odada komutan ve Atkinson'dan maada Yunan torpidosu Komutanı ve kasabanın ileri gelenlerinden bir zat kaldı.

Komutan tarafından ziyaret sebebim soruldu, ilk önce Ayvalık'ın konulan kayıt ve şekillere riayet olunmaksızın işgal edildiğinden, askerî kuvvetler tarafından savunulmaya mecburiyet hasıl olduğunu izah ettim. Hükümetin Yunanistan ile harp halinde bulunmasına mebni işgalin bu suretle fiilen protesto edildiğini bilâhare askerî kuvvet kullanmaktan özel emirle vazgeçildiğini, işgal kuvvetlerinin gerek İzmir civarında, gerek Manisa havalisinde icra ettiği müessif muameleler bütün sancak halkınca şayi olduğundan hasıl olan heyecan hasebi ile civar ahâlinin aile ve çocuklarını daha uzak mahallere naklettiklerini ve birtakımlarının işgale mani olmak için silaha sarıldıklarını ve işgal gününden sonra teati edilen ateşin bunlar tarafından vâki olduğu, hükümetçe bu işin men'i kararlaştırılarak o suretle icabettiği derecede çalışılmakta olduğu, fakat milletin şiddetli galeyanı hasebiyle mani olmak mümkün olamamakta bulunduğu, hatta Ayvalık'a gelmek arzusu haber alındığında bu arzuya fiilen mani olmaya kalktıkları ve her türlü hukuki ve medeni kaidelere aykırı bir surette yapılmakta olan işgal hasebiyle hasıl olan millî galeyan ve infial olduğundan bu halin, dünyanın emniyet ve asayişini temin emelinde bulunan büyük İtilâf Devletleri'nin de arzusuna herhalde muvafık olamayacağını beyan ettim.

Atkinson bu beyanatı tercüme etmekle beraber gerek komutanın gerek kendisinin cevap ve mütalâasını birleştirerek, Yunanlıların adalet ve asayişi temin için geldiklerini ve Yunan Hükümeti'nin emri gereğince Ayvalık Kasabası ile oniki kilometre içerilere kadar işgal edilmek lâzım geldiğinden, askerî kuvvetlerin tamamen kendilerine teslim edilmelerini ve vapurla bunların Bursa'ya sevkolunacaklarını, Yunanlılar'ın beyan edilen muameleleri vâki olmayıp bazı ecnebi ajansları tarafından bu şayiaların kasıtlı olarak tertip edildiğini ifade eyledi, bu suretle İtalyanları kastettiğini zannederim. Askerin vazifesine, hareketlerine müdahaleye selâhiyetim olmayıp Harbiye Nezareti'nden alacakları emre göre harekete mecbur bulunduklarından teslim teklifinin tebliğ olunamayacağını cevaben bildirdim. O takdirde on iki kilometre içerilere çekilsinler şimdilik aldığımız emir bu şekildedir. Sonra daha fazla ilerlemek hakkında emir gelir ise o vakit ayırca tebligatta bulunacağını fakat herhalde 'Kuva-yı Müdafaa'nın kasabanın hemen yakınında bulunan Zeytin ormanlarından çıkmaları lâzımdır dediler.

Kuva-yı müdafaanın def ve tardını kendileri yapacaklar ise de askerin o civarda daima kendileri ile temas halinde bulunması Kuva-yı Müdafaa'nın tahribini mucip olduğundan evvel emirde askerin hükümetin emri ile geri çekilmesini istiyorlar. Bizim taraftan taarruz edilmedikçe silah atmayacaklarını fakat askerin geri çekilmesi hakkında tebligat îfâsı ile kendilerinin de bu tebliğden çabukça haberdar edilmelerini ifade ettiler. Bu arada Atkinson güya özel surette gizli olarak söylediğini ifham eder bir tarzda konferansca, oralarının Yunanistan'a verildiğini kendisi bu bapda telgrafla haber almış ise de henüz resmen ilan olunmadığını söyledi.

Rumeli Muhacirleri'nin yerlerini terk etmelerinin muvafık olacağını, çünkü bu muharebenin haksızlıkları tamir için yapıldığını ve Rumlar'ın tekrar eski yerlerine iade olunacağını Atkinson ilave etti, Rumeli Muhacirleri'nin de sonra yerlerine gönderileceği ümidini izah etti. Dönüşte İşgal Komutanı civar köylere hitaben

yazdığı beyannamelerden birkaç nüsha vererek bunların köylere gönderilmesini rica ile herhalde heyecanı teskin için istifade olunacağını beyan etti.

Ayvalıkta kalıp Atkinson'un korunmasına bırakılan ailelerin kendi evlerine iade olunduklarını ve taarruzdan korunmaları için her eve ikişer asker de koyduklarını kalan memurların da serbest bulunduklarını, katiyyen kimse tarafından taarruz görmediklerini söyledi ise de dönüşte kasaba içerisinden geçerken kalan birkaç memurumuzun bir binanın üst katına hapsedilip kapısının süngülü nöbetçiler tarafından muhafaza olunmakta olduğunu gördüm. Memurlarımızın diğer yerlerde olduğu gibi vazifelerini îfâya müsaade edilip edilmeyeceği ve müsaade edildiği takdirde gönderileceklerini, işgal esnasında yerli ahâli tarafından hükümetin yağma edildiğine vukufum bulunmasına rağmen bilitizam sordum. Komutan, memurların bir defa kaçtıkları cihetle şimdi kabulünde mazur olduğunu maamafih merciine yazdıktan sonra alacağı emre göre hareket edeceğini bildirdi. Görüşmenin sonunda tekrar Zeytin ormanlarının tahliyesi talep edildi ve asker kuvvetinin geri çekilmesi hakkında tebligatta bulunulduğunu bildiren habere intizar ettiğini bildirdi. Meşhudatıma göre işgal kuvveti tahminen ikibinden fazla değil ve eylem ilk çıkarma hareketindeki mevkiinde durmaktadır, işgal alanı kasabadan içerilere doğru bir kilometreyi geçmiyor, iki kilometreye yakın mahalli de ateş alanı olarak boş duruyor.

Mutasarrıf
HİLMİ

Balıkesir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in diğer telgrafı

Telgrafname
"Dakika tehiri caiz değildir"

Dahiliye Nezareti'ne
Balıkesir: 137

Bugün arzettiğim rapordan sonra Burhaniye'den aldığım telgrafta: "Gömeç iskelesine gelen bir torpidoyla konuşma talep edildiği bildirilmişti." Hâlâ Gömeç'te bulunduğum düşüncesiyle vuku bulan bu talebin Balıkesir'e dönülmüş olması dolayısıyla yerine getirilmesi kabil olamadığından Nahiye Müdürü'nün torpidoya giderek geri dönmüş olduğumun bildirilmesini ve müracaatları sebeplerinin soruşturularak alınacak cevabın bildirilmesini cevaben bildirmiştim. Şimdi gelen telgrafname özel önem taşıması ve vakit geçirilmesine uygun olmadığından aynen aşağıya nakli ve emirlerinize makina başında intizar olunur.

Mutasarrıf
HİLMİ

Suret: Yüksek emirlerinize uyarak Gömeç iskelesine gelen Yunan torpidosuna gidip İngiltere Devleti'nin Ayvalığa memur Siyasi Sahil Mümessili Atkinson Bey ve bir Yunan Subayı ile görüştüm. Atkinson Bey tercümanlık yaptı. Yunan subay sizinle Ayvalık'ta yapılan müzakereler üzerine intizar ettikleri cevabı henüz ala-

madıklarından ve bugün cepheye beyaz bayraklar ile konuşma memurları çıkardıkları halde kimseye tesadüf edemediklerinden Gömeç iskelesine kadar gelmeye mecbur kaldıklarını ve yapılan işgalin tekrar metbu hükümetlerden verilen emir gereğince şimdilik Ayvalık kazasına şâmil olup maamafih ileride diğer bir emir alınır ise derhal Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ edeceklerini ve işbu işgalin yalnız Ayvalık Rum ahâlisinin zeytinliklerinde tarlalarında serbesti ile çalışmalarını teminden ibaret olup Ayvalık memurlarının memuriyetleri başına dönerek vazifelerini yapmaya başlamalarını ve şu halde cepheyi teşkil eden Ayvalık Mıntıka Kumandanı Ali Bey tarafından asker ile silahlı ahâlinin Ayvalık Kazası sınırları dışına çekilmesi ve hatta Ali Bey isterse askerini Bursa'ya kadar çekebileceğini ve maksatları harp olmayıp hiçbir suretle kan dökülmesi arzu ve kararları dışında olup Hıristiyan ve Müslüman bütün ahâlinin mal ve can ırzlarının emniyet altına alınacağını ve yarın öğleye kadar Ayvalık'ta tarafımdan cevap verilmesini bekleyeceklerini ve aksi takdirde fena olacağını tebliğ etti.

Atkinson Bey de hükümeti namına İzmir feci olaylarının tekerrürüne kesin surette meydan ve imkân bırakılmayacağını ve işbu işgalin Barış Konferansı kararlarına matuf bulunduğunun Yunan Hükümeti tarafından tebliğ edilegelmekte bulunduğu ve imkânın müsaadesi oranında yarın öğle vaktine kadar konuşma ve görüşmenin her ne suretle olursa olsun herhalde temin edilmesi lüzumunun ileri sürüldüğü, bilgi için arz olunur.

İRFAN

Mutasarrıf Hilmi Bey'in telgraflarından sonra Sadrazamlık'ın tebliğleri

Sadaret Dairesi
İdari İşler Kalemi
288/391 Haziran 1335 (1919)

Dahiliye Nezaret-i Âlîyesine
ve Hariciye Nezareti Vekalet-i Âlîyesine
Harbiye Nezaret-i Âlîyesine,

Ayvalık'taki askerî vaziyetimize dair Harbiye Nezaretinden gelen tezkere ile Karesi Mutasarrıfı'nın, 'Ayvalık'taki askerî vaziyetime dair 5 Haziran 1335 tarih ve 3379 sayılı telgrafında', Karasi Mutasarrıfı'nın Ayvalık'a giderek oradaki İngiliz Siyasi Mümessili ve Yunan Kumandanları ile vuku bulan mülâkatını hâvi beyanının iliştirilerek gönderilen 5 Haziran 1335 tarih ve 1011 sayılı yazıları ve Gömeç Nahiye Müdürü'nün Gömeç iskelesindeki Yunan torpidosuna giderek aynı İngiliz Siyasi Mümessili ve diğer bir Yunan subayı ile yaptığı konuşmasını bildiren Karesi Mutasarrıflığı'ndan alınan diğer telgrafname ile birlikte Meclis-i Vükelâda okunduktan sonra Ayvalık Mıntıka Kumandanlığı'nın Harbiye Nezareti'nden müzeyyet telgrafnamesi muhteviyatını göre oradaki askerî kuvvetlerimizin Rumların hayatı mesabesinde bulunan zeytin ormanlarını yed-i işgalinde savunma halinde bulundukları ve askerimiz oradan çekilecek olursa zaten müteheyyiç olan İslam ahâlinin herc-ü merç içinde kalacakları ve Yunan işgal kıtaları-

nın pek kolayca genişleyeceği anlaşılmasına ve Karesi Mutasarrıflığı'nın telgrafnamelerine de Kuva-yı Müdafaamızın mezkûr zeytin ormanlarından geri çekilmeleri için Yunan Komutanı ile Siyasi Mümessil'in tekrar alettekrar beyanat ve ifadelerde bulundukları ve bu cihetin asıl emel ve hedefleri olduğu bildirilmesine göre Yunanlıların ileri hareketlerine ve taarruz ve eşkiyalık çevrelerinin genişlemesine imkân bırakılmamak üzere askerî kuvvetlerimizin eskisi gibi savunma halinde olarak mevkilerini muhafaza ve vaziyeti o suretle idare eylemeleri için komutanlığa tebliğat yapılmasının Harbiye Nezareti'ne ve evvelce bildirilen telgrafnamelerdeki Yunan askerî kuvvetinin Ayvalık'tan yalnız içerilere doğru bir kilometre alanı işgal edebildiği ve fakat Yunan Hükümeti'nce on iki kilometre içerilere kadar işgal için emir verilmiş olduğunu Siyasi Mümessil Atkinson ile Yunan Komutanı'nın ifade eyledikleri gösterilmekle beraber mezkûr telgrafnameler muhteviyatından, asıl şayan-ı dikkat olan cihet Karesi Mutasarrıfı'nın doğrudan doğruya siyasi mümessil ile vuku bulan mülâkatında mümessilin özel surette ve gizli olarak söylediğini ifham ve işrab eder bir tarzda güya oralarının Paris Barış Konferansı'nca Yunanistan'a verildiğini telgrafla haber aldığını ve fakat henüz resmen ilan edilmemiş olduğunu ifade eylediği halde aynı zatın Gömeç iskelesinde davet üzerine Karesi Mutasarrıfı adına kendisine mülâki olan Gömeç Nahiyesi Müdürü'ne yapılan işgalin Paris Barış Konferansı kararlarına müstenit olduğunu Yunan Hükümeti'nin tebliğine atfen beyan eylemiş ve her iki ifadesinin birbirine uymaması keyfiyeti olmasıyla bu bapta İngiliz Fevkalâde Komiserliği nezdinde resmî teşebbüslerde bulunarak Paris Barış Konferansı'nın bu hususa dair kararları olduğu takdirde her neden ibaret ise onun resmen tebliği lâzım geleceğinin ve aksi takdirde o havalice İngiliz Siyasi Mümessili önde olduğu halde devam edegelen fuzuli işgallere ve kanlar dökülmesine artık son verilmesi taht-ı vücup ve ehemmiyette bulunduğunun ekîden (sarih ve kat'i olarak) beyanı hususunun Hariciye Nezareti Vekaleti'ne ve Barış Konferansı'nın işgal keyfiyeti hakkında mumaileyh siyasi mümessil tarafından güya gizli surette haber verilen kararından hükümetçe kat'a malûmat olmadığı cihetle böyle bir karar olduğu halde buraca fevkalade komiserlikler cânibinden resmî surette muamele îfâsı kabil olmadığının tekrar mülâkat vukuunda siyasi mümessile ve icap edenlere beyan ve ifade olunduğu gibi asayiş ve inzibatın teminine ve İslam ahâli tarafından muhaceret vukuuna meydan verilmemesi sebeplerinin geliştirilmesine devam ve gayret olunmasının Mutasarrıflığa tebliğ edilmek üzere Nezaretinizce bildirilmesi uygun görülmüş olduğundan Nezaretinizce gereğince himmet buyrulması.

BELGE 6

İtilâf Devletler Mümessilleri'nin;
Ege Bölgesi'ndeki İşgal hattının aşılması,
Venizelos'un tutumu, Akhisar ve Aydın'ın işgali ve
ihtimaller hakkındaki rapor ve telgrafları.

Bakınız: 8. Cilt, s. 73.

457 numaralı belgeden[1]
129 sayılı 1. kısım telgraf (337/1/15544)

Amiral Sir A. Calthorpe'dan (İstanbul)
Mr. Balfour'a (Paris'te 17 Temmuz'da alınmıştır)

İstanbul, 16 Temmuz 1919

Kısım 1

54 numaralı, 10 Temmuz tarihli telgrafınıza:
Aşağıdaki yazı İzmir'den Commodore Fitzmaurice'den alınmıştır.
Evvela müttefik konseyin talimatına rağmen Yunanlılar tarafından başlangıçta işgal edilen yerler şunlardır:
Nazilli'nin güneyine kadar, Manisa ve Kasaba kazaları ile Menderes vadisi, stratejik noktalar olan Manisa ve Kasaba hariç, bu işgali mazur gösterecek hiçbir sebep yoktur. Müttefik konsey tarafından tebarüz ettirilen hudutlar haricindeki şu yerler el'an Yunan işgali altında bulunmaktadır. Manisa, Kasaba, Aydın, Menderes Vadisi ve Ayvalık Kazasının doğusundaki birkaç millik arazi.
Yunanlıların talimatıma itaat etmedikleri hususlar aşağıdadır:
a) Akhisar işgali,
b) Ayasuluk-Aydın demiryolunun işgali,
c) Menderes Nehri'nin ötesindeki Girova'nın güneyine kadar olan bölgede muharebeye girişmek.
d) Manisa'nın kuzey doğusunda bulunan Yeni Çiftlik üzerine sebepsiz hücumda bulunmak,
e) Aydın'ın tekrar işgali.
Saniyen, siyasi hareketlerle hazırlanan ve daha fazla kan dökümüne sebep olacak ve bugünkü huzursuzluğu memleketin daha da doğusuna götürecek olan M. Venizelos'un teklif ettiği yeni hudutlara tamamen muhalifim. Teklif ettiği hudutlar idaresi güç ve elde tutulması imkânsız yerlerdir. Venizelos aşağıdaki hudutların kabul edilmesini istemektedir. Bugünkü İzmir Sancağı (bu sancak dahilinde Yunanlılar kendilerine uygun olan mevzilere yerleşeceklerdi) yalnız bu sancağın güney hududu, doğu istikametinde sahilden Ayasuluk'a ve oradan da demiryolunu takiben Aziziye'nin güneyine kadar uzanmış olacak ve oradan da doğu istikametinden sancak hududuna inecektir. Hududun bu tahdidine gösterilen sebep Aziziye kuzeyindeki tünellerin kontrol edilmesi uzun ve ehemmiyetlidir. Yunan askerleri tarafından bugün işgal altında bulundurulan hudutların kuzeyinde, yani Ayvalık'ın yedi mil kuzey doğusundaki bir sahil noktasından başlayan ve oradan güney doğu istikametinde İzmir sancağının hududunda bulunan Bağözü'ne veya

takriben oraya yakın bir yere kadar uzanan ilave bir arazi parçası istemektedir.

Manisa ve Kasaba yakınlarında, İzmir Sancağı'nın batı ve güney hudutları tanınacak, kuzey hududunu Gediz Nehri teşkil edecektir. Doğu hududu, Kasaba'nın iki mil doğusundan başlayıp kuzeye, Gediz Çayı'ndan geçerek İzmir Sancağı hududu üzerinde bulunan Ovacık'ın doğusundaki bir mevkie kuzeyden güney istikametine uzanan bir hattan teşekkül edecektir.

Bu hudutlar Yunanlılara biraz fazla arazi kazandırmakta olup, İzmir'in müdafaası bakımından kendilerine gayet mükemmel stratejik mevkiler temin etmektedir. Bu tasvip edildiği takdirde yukarıdaki hudutları askerî sebepler bakımından şayan-ı tavsiye bulduğum takdirde, bir veya iki mil uzatabilmeme müsaade edilip edilmeyeceğini bildiriniz.

Muvaffakiyetsizlikle neticeleneceğine emin olduğum, Türk ve Yunan askerlerinden müteşekkil karma bir komisyona taraftar değilim. Erkân-ı Harbiye'nin coğrafya bölümünün hazırladığı İzmir, Ayvalık ve Aydın haritalarına bakınız.

Yukarıda tebarüz ettirilen tahmini hudutlar kabul edilmeden ve Menderes vadisi Türklere iade edilmeden Yunan işgalinin sulh yolu ile hal edilmesine imkân olmadığı fikrindeyim. Fakat Yunanlılar teklif edilen hudutlara avdet ettikleri ve konferans kararı Türklere bildirildiği takdirde, tertipli taarruzlar durmuş olacaktır.

Yunanlıların Aydın Vilayeti'ni tahliye etmeleri tasvip olunduğu takdirde bu, muntazam Türk ordularının mezkûr yeri işgal hazırlıkları tamamlanmadan yapılmalıdır. Bu hususun Türk ve Yunan Hükümetlerine bildirilmesini ve tahliye işinin şahsi nezaretim altında yapılmasını teklif ediyorum.

Yukarıdaki mülâhazalar, Yunanlıların bir karara varılıncaya kadar, statüye riayet etmelerine bağlıdır. Statüye riayet etmedikleri takdirde bunu birçok ihtilâtlar takip edecektir.

458 numaları belgeden
129 sayılı 2. kısım telgraf (357 / 3 / 15545)

Amiral Sir A. Calthorpe'dan (İstanbul)
Mr. Balfour'a (Paris'te 17 Temmuz'da alınmıştır)

İstanbul, 16 Temmuz 1919

Kısım 2

Commodore'un işaret ettiği noktaları tamamen tasvip ediyor ve bu tekliflerinin kabul edilmesinde ısrar ediyorum.

Yunanlılar karışısında bulunan Türk askerleri hakkkında M. Venizelos'un tahminlerinin pek mübalağalı olmadığını zannediyorum. Muntazam Türk askerlerinin 2000'den fazla olacağını tahmin etmiyorum. Geri kalan kısım gayrı muntazam kuvvetlerden teşekkül etmektedir ki miktarı tabiatıyla belli olmaz.

Bu kuvvetler, Yunan ilerlemesinin devamı dolayısıyle buraya getirilmiş olup büyük bir ihtimalle, Yunanlılar tayin ve tesbit edilmiş hudutlar dahilinde müdafaada kalmaları halinde, miktarları otomatik bir surette azalacaktır. Vücutça sağlam olup da silahı bulunan veya eline silah geçiren her şahsın, bölgesi tehdit edilir edilmez böyle bir harekete tevessül edeceği hatırda tutulmalıdır. Neye karar verilirse verilsin, Bâbıâlî'ye bir nota şeklinde, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri'nin buradaki yüksek komiserleri tarafından emir ve talimat verilmesini ısrarla isteyeceğim.

BELGE 7

İtilâf Devletleri Mümessilleri'nin Anadolu'nun işgali üzerine Paris'te Venizelos ile müzakereleri ve düşüncelerine ait telgrafları.

Bakınız: 8. Cilt, s. 73.

453 numaralı belgeden
54 sayılı telgraf (357 / 1/ 14763)

Mr. Balfour'dan (Paris)
Amiral Sir A. Calthorpe'a (İstanbul'da 12 Temmuz'da alınmıştır)

Paris 11 Temmuz 1919

Kısım 1

Yunan işgal hudutlarının tesbiti hakkında bir anlaşmaya varılması gayesi ile M. Venizelos ile temas halinde bulunmaktayım. Dörtler Konseyi tarafından tesbit edilen hudutların, sadece sizin rızanız olmaksızın değil, talimat hilâfına da aykırı olarak Yunan makamları tarafından aşılması takdirinde, en iyi çarenin, Yunan askerlerinin derhal İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazası hudutları gerisine çekilmesi olacağı fikrinde bulunduğumu ve bu meselenin Beşler Konseyi'ne gelmesinden evvel bu dostane tavsiyelerin yerine getirilmesinin iyi olacağını kendisine bildirdim.

M. Venizelos şu sebepler dolayısıyla bu fikrimi değiştirmemi ısrarla istemiştir. Evvela, ilerleme bakımından mahallî Yunan makamlarının verilen talimata uymadıklarını itiraf etmekle beraber, Paris ile İzmir arasındaki muhaberatın güçlükle yapıldığı bir devrede ve bu bölgede bulunan hiç kimsenin neye selâhiyet verilip verilmediğini katiyetle bilmediği bir zamanda bu ilerleme yapılmıştır. Venizelos, ilk ilerlemenin, İtalyan'ların Menderes istikametindeki yürüyüşlerini durdurmak için yapıldığına işaret ediyor. Saniyen, Yunanlıları İzmir Sancağı hudutları dahilinde tutmaya mecbur etmenin, onları gayet fena bir stratejik duruma sokmak olacağını, zira böyle bir durumun Türklere Manisa Demiryolu üzerinde asker toplama imkânı vereceğini ve buradan da İzmir'e taarruz etmeye teşebbüs etmelerinin kolay olacağını söylüyor. Binaenaleyh hiçbir tarafın aşmaya yetkili olmayacağı işgal hudutlarının kat'i olarak tesbitini isteyen M. Venizelos, Edremit'ten başlayan ve Soma, Akhisar, Salihli, Akçe ve Menderes köprülerinden geçen yerlerin Yunanlılar tarafından işgaline müsaade olunmasını ısrarla istedi. Bu yerlerin işgal hattı olarak kabul edilmesi ile, bölgeyi daha az askerle tutabilmesi imkânının da kendisine verileceğini çünkü böylelikle, muhtelif demiryolları arasında yanlardan yapılacak münakalenin Türkler için imkânsız hale geleceğni, halbuki sancak dahilinde kalmaya icbar edildiği takdirde hem daha fazla asker bulundurmak mecburiyetinde kalacağını hem de zayıf düşecek olan Yunan askerî durumunun daimi bir Türk tehdidi altına gireceğini söylemektedir.

Kısım 2

Aşağıdaki hususlar hakkında bana bir telgraf gönderirseniz minnettar olacağım.

1) Yunan makamları talimatınıza ne derece riayet etmişler ve İtalyanların ilerlemesi ile Türklerin asker toplamaları hadiseleri bu harekete ne derece kadar hak vermiştir?

2) Venizelos'un teklifler hakkındaki tavsiyelerinizi öğrenmek istiyorum. Bu tavsiyelerinizi bildirirken, işgal edilecek hattın, sulh konferansının Türkiye hakkında kat'i bir karara varmasına kadar elde tutulabilecek şekilde olmasını hatırlamanızı istiyorum. Bugün en mühim şeyin, kat'i bir hudut çizmek ve gerek Türklere, gerekse Yunanlılara bu hatt'a riayet etmelerini ve bunu hiçbirinin geçemeyeceğini bildirmek olduğu fikrindeyim, herkes de bu fikirdedir. Bu hattın çizilişi, şüphesiz Türkiye'den, şayet yapılacaksa hangi toprak parçalarının alınıp Yunanlılara verileceği hususundaki kat'i anlaşmaya bir zarar vermeyecek şekilde yapılmalıdır.

Mahallî şartlar hakkındaki malûmatlarının noksan olduğunu söyleyen buradaki askerî müşavirlerinin nokta-i nazarları aşağıdadır.

M. Venizelos'un karşısında bulunan Türk askerlerinin 60.000 olduğu hakkındaki tahmini pek mübalağalıdır. Yunan askerleri Küçük Asya'da ne kadar ilerlerse, taahhüt ve mesuliyetlerinin o nispette çoğalacağı kanaatindedirler. Türklerin İzmir Vilayeti'ne demiryolu tarîki ile ilerleyeceği hakkındaki Yunan tahminlerine iştirak etmiyorlar. Yunanlıların, İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazası'nı ellerinde tutacak miktarda askerleri bulunduğunu söylüyorlar. Fakat Yunanlıların Türklerden hissettikleri endişeyi teskin etmek için İzmir'e giden Türk demiryollarının muayyen stratejik mevkilerine Türk ve Yunan subaylarından müteşekkil küçük bir komisyon yerleştirilmesinin şayan-ı tavsiye olup olmadığını mülâhaza edebileceğinizi ileri sürüyorlar.

Bu son teklifin tatbik kabiliyetinden şüpheliyim. Bu hususta sizin fikriniz nedir? Bu telgrafın umumu hakkında İzmir'deki kıdemli bahriye subayının nokta-i nazarını en kısa zamanda öğrenmekten de memnun olacağım. Telgrafın meali kendisine derhal ulaştırılmalıdır.

BELGE 8

**Lord Curzon'a gönderilen,
Harp Konseyi'nin Yunanistan İtalya ve Türkiye'yi ilgilendiren kararlarına ait telgraf.**

Bakınız: 8. Cilt, s. 73.

459 numaralı belgeden
1164 sayılı telgraf (104108 / 7101/44)

Mr. Balfour'dan (Paris)
Earl Curzon'a (17 Temmuzda alınmıştır)

Paris, 16 Temmuz 1919

Aşağıdaki yazı harp kabinesinindir.

Konsey, Küçük Asya'daki durum hakkında bugün öğleden sonra M. Venizelos'u dinlemiştir. Venizelos, durumun pek huzursuz olduğunu çünkü Türklerin İzmir'den ancak 40 km. uzakta bulunduklarını söylemiş v ya halen Türklerin devam etmekte olan toplanmasına mani olmak için lüzumlu tedbirleri almak üzere Yunan askerlerine hareket serbestisi verilmesini veya bu bölgedeki stratejik demiryolunun müttefik askerleri tarafından işgal edilmesini istemiştir. Bunun ise Yunanlılar için manevi bir teminat teşkil edeceğini ilave etmiştir. Bu takdirde Yunanlılar, Küçük Asya'daki askerî kuvvetlerini azaltacak ve Bulgarları susturmak üzere Makedonya'ya gönderilecektir. Yunanlılar ile İtalyanlar arasında işbirliği yapılması üzerine ısrarla durmuş ve bu hususun temini için Signor Tittoni'den yardım istemiştir. Tittoni ise bunu yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.

Sonra Mr. Balfour durum hakkındaki fikirlerini izah etmiştir. Bu müşkilin büyük bir sebebi, Yunanlılarla İtalyanlar arasında mevcut olan karşılıklı korkudur. Türkler, Aydın'a kadar ilerlemiş olan Yunanlıların daha da ilerlemesinden fazlası ile korkmakta idiler. Bugünkü vaziyet devam edecek olursa, katliamın devam edeceği pek muhtemeldir. Türklere teminat verilebilir ve muayyen bir noktadan daha ileriye doğru bir ilerleme yapılmayacağını gösterebilirsek, tehlike ortadan kalkmış olur. Yunanlılarla İtalyanlar arasındaki ve her ikisi ile Türkler arasındaki hudutların hatları tespit edilmeli ve Türklere bu hudutların geçilmeyeceği söylenmelidir. Mr. Balfour, bütün Türk İmparatorluğu dahilinde en yüksek müttefik makam olan general Allenby'ye muhasımların hiçbirisinin geçmeyeceği hudutlar meselesini halletmesi fikrini ileri sürdü.

Signor Tittoni Türklere teminat verilmesine razı olduğunu, fakat bu yolda ilerlemenin en iyi çaresinin İtalyanlarla Yunanlıların direkt bir anlaşmaya varmaları ve bugünkü hudutlarını geçmemeleri olacağı kanaatinde bulunduğunu ifade etmiştir.[2]

M. Clemenceau planın lehinde bulunmuştur. Signor Tittoni M. Clémenceau ile M. Venizelos'un yarın anlaşmaya varmaya çalışmalarını ve ondan sonra konferansın Türklere, herhangi bir istiladan korkmalarına mahâl olmadığını bildirmesini ileri sürmüştür. M. Venizelos ile Signor Tittoni'nin bu mevzu üzerinde yarın bir anlaşmaya varmaya çalışmaları kararlaştırıldı.

BELGE 9

İtilâf Devletleri'nin dolaylı davranışlarıyla Pontus Hükümeti için Hıristiyan din adamlarının gayretleri ve doğru olmayan beyanlarından bir nümune; Trabzon Metropolit'i Hrisantos'un Paris Sulh Konferansı'na gönderdiği muhtıralardan biri.
(*Pontus Meselesi* isimli kitaptaki belgeden alınmıştır.)

Bakınız: 8. Cilt, s. 102.

Efendiler,

Pontus Meselesi'ne dair sulh konferansına müteaddid muhtıralar takdim edilmişti. Bu defa da gayri kabil-i red birtakım vesaika istinad eden bu sulh için müşkil kararlar verecek olan zevatın hükümlerini tenvir edebilecek olan bu muhtırayı da ilave etmekliğime müsaade buyrulsun:

Trabzon, Sıvas vilayetlerinin bir kısmı Karahisar ve Amasya Sancakları, Kastamonu Vilayeti'nin bir kısmı Sinop Sancağı'nı ihtiva eden Pontus Mıntıkası 600.000'den fazla Rum ile meskûndur ki buna ayrıca güney Rusya ve Kafkasya'ya hicret etmiş olan 250.000 Rum'u ilave etmek icabeder. Bunlar oralara 1880'den beri Türk idaresinden kurtulmak için hicret eylemişler ve yuvalarına avdet için vatanlarının hürriyetini kemal-i endişe ile bekliyorlar.

Ahâlinin miktarı berveç-i âti esasta istinad eylemektedir:

Trabzon Vilayeti'nin 1908'deki salname, yani resmî istatistiği Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor. 1912'de Hürriyetperver Kâmil Paşa Hükümeti patrikhane ile bir itilâfı müteakip üç Trabzon, iki Samsun, bir Karahisar ve bir de Sinop daire-i intihabiyesi için olmak üzere Pontus'dan yedi mebus bir de Sinop (milletvekili) intihabına muvafakat etmiştir.

100.000 kişiye bir mebus olduğuna nazaran Kâmil Paşa Hükümeti aynı zamanda Pontus'da 700.000 Rum'un mevcudiyetini tasdik ediyordu. Genç Türk Hükümeti bile ikisi Trabzon, biri Karahisar ve birisi de Samsun için olmak üzere Pontus Rumlarının ehemmiyetli bir yekûn teşkil ettiklerini takdir ederek Pontus Rumları'ndan 4 mebus intihabını (seçimini) tasvibe mecbur olmuştu. İşbu muhtelif esaslara istinad ederek Pontus Rumları'nın mikdarı 600.000 olarak kabul edilebilir. Bu miktar Patrikhane'nin talebler mevcuduna göre tanzim tahakkuk ettirdiği 550.000 kişilik bir miktara karşılıktır. Böylece Rusya sahilleri ve Kafkasya'da bulunan 250.000 göçmenle birlikte Pontus'un Rum halkı tutarı 850.000'e çıkar.

Aynı bölgenin Müslüman ahâlisi 232,000'i Lazistan Sancağı'na ait olmak üzere 1.068.000'dir. Pontus için 836.000 Müslüman kalıyor. Diğer sebepler ve şartlar yönünden Müslüman ve Rum nüfusu arasında ortalama olarak bir beraberlik vardır.

Pontus Müslümanları muhtelif milletlerdendir. Bu Müslüman mevcudu dahilinde 340.000 hakiki Türk, 200.000 Sürmeneli, 50.000 Kafkasyalı, 200.000 Of'lu ve 5.000 Stavriyon vardır.

Stavriyonlar Hıristiyanlardır. Fakat müteaddid protestolarına rağmen hükümet

zorla kendilerini İslamiyet dahilinde tutmak istiyor. Oflu ve Tonya'lılar kendileri nin aslen Rum olduklarını unutmamışlardır. Ofluların İslam edilmesi 180 sene evveldir. Bunlar henüz Hıristiyan âdetlerini ve İncil'i kutsal emanet gibi muhafaza eder. Kadınları sadece Rumca konuşurlar ve başka lisan bilmezler. Rus işgali altında bunlar bir heyetle Kilisenin koynuna dönmek arzusunu göstermişler fakat istekleri nazar-ı itibara alınmamıştır. Hakikaten arzuları üzerine bunları kendi himayeme aldığım için bunun din gayretiyle benim ileri sürdüğüm zannı hasıl olmuştu.

İşbu ahâliye mukabil Pontus Bölgesi'nde 50.000'i Trabzon Vilayeti'nde ve arta kalanı Sıvas Vilayeti'nin Amasya ve Karahisar Sancakları'nda olmak üzere 78.000 Ermeni vardır.

Pontus Rumları'nın seciyeleri, varlıkları işbu muharebe esnasında Türkler, Ruslar ve İtilâf Devletleri Mümessilleri'nce resmen tanınmıştır. İşbu muhtıraya ilave edilen aşikâr vesikalar bunu teyid eder. Rusların ilerlemeleri üzerine ve Trabzon Şehri'ne girmeden iki gün evvel Cemal Azmi Bey bana bir mektup göndererek memleketin idaresini bana ve Jorj Fuşirepulos, Paraşkevagra Matikapulos, Jorj Kongalides'den mürekkep üç Rum'dan teşkil edilmiş bir heyete teslim etti.

Hükümetin idaresini bana bırakırken vali, "Bu memleketi Rumlardan almıştık ve şimdi de onlara teslim ediyoruz. Cami'ye çevirdiğimiz kiliseleri de size terk ediyoruz. Muvafık görürseniz onları yeniden kiliseye çeviriniz. İhtiraslarınıza mağlup olmayarak onlara dokunmamanız zannedersem daha iyidir," demiştir.

Trabzon Şehri'nin Rus idaresine teslimi konuşmaları günü Amerikan konsolosu M. Haizer'in yardımını istedim ve bu zat muvakkat hükümet namına ve bu hükümetin bir murahhasıyla birlikte Trabzon Bölgesi'nin Ruslara teslimi hakkındaki müzakereleri üzerine aldı. Rus Ordusu Kumandanı General Viladimirliyahof benim memuriyetimi tasdik etti ve binaenaleyh ben de General'in muvafakatıyla belediye seçimi yaptırdım ki neticede Rum ekseriyetini haiz bir heyet meydana çıktı.

İşgalin devamı müddetince Rus Hükümeti'nin emriyle askerî memurlar arafından mahallî halka ait herhangi tedbir benimle resmen istişare edilmeden konmamıştır. Ruslar, Bolşevik olduktan sonra da Rum tebaasına itimat göstermiş olmak için benim memuriyetimi tasdik etmişlerdir. Bolşevikler benim kendileriyle iştirak eylemekliğim için ısrarla rica eyledilerse de ben bilakis onları iyi idare ederek Bolşevik tesirlerine kapılmış olanları tedbirlerimle kurtarmaya çalıştım.

Aynı zamanda Kolonel Chardini, İtilâf Hükümetleri namına bana bir mektup göndererek ve aynı tesirle Pontus Rumları'nın ehemmiyetini takdir ederek bir Pontus Alay'ı teşkil etmekliğimi talep eyliyordu.

Gerek Rus işgali sırasında ve gerekse bu bölge işgalsiz kaldığı zamanlarda ayırmaksızın bütün halkı gerek teşkil ettiğim hükümeti ve gerekse arkadaşlarımı daima tanımış ve bize büyük bir ehemmiyet ve itimat göstermişlerdir.

Rumlar, bu itimada şayan olduklarını göstermişler ve Müslüman Hıristiyanların emlak ve eşyalarını ve canlarını muhafaza edebilmişlerdir. Umumi vicdanın tezelzül etmesine ve müşkülâta rağmen memlekette ne kargaşalık ve ne de katil vukuatı olmamıştır. Üçüncü Türk Ordusu Kumandanı Vehip Paşa bana gönderdiği mektupta buna tasdik ediyor.

Bütün bu şeyler ispat eder ki:

1- Pontus Rum nüfusu Kafkasya ve Rusya sahillerindeki göçmenler de döndükleri takdirde İslam nüfusu kadar olacaktır.

2- İşbu Müslüman ahâlinin büyük bir kısmı aslen Rum olup ne asıllarını ve ne de konuşmakta oldukları Rum lisanını unutmamışlardır.

3- Pontus Bölgesi dahilinde Ermeniler zayıf bir azınlık teşkil ederler.

4- Türkler, yalnız Rumlar'ın kendilerine halef olabileceklerini ve ancak Rumlar'ın memleketi idareye muktedir (iktidar sahibi) olduklarını tanımış ve bir defa Türk hâkimiyeti feshedildiği zaman gidişlerinden evvel hükümeti onlara bırakmışlardır.

5- Ruslar ve diğer İtilâf Hükümetleri zımnî bir şekilde Pontus Mahallî Hükümeti'ni ve her suretle Rum uyruklulanın üstün nüfuzunu tanımışlardır.

6- Eski ahâli bu hükümete itaatla kalmamış ona kat'i bir itimad göstermişlerdir.

7- En müşkül zamanlarda Rum Mahallî Hükümeti ve Rum halkı mükemmel bir asayiş temin edebilmişlerdir.

Bu şartlar dahilinde, Pontus Bölgesi'nin muhtar (özerk) bir Rum memleketi olması zaruri ve halkının sarsılması kabil olmayan arzuları dolayısıyla hiçbir ecnebi boyunduruğuna girmemek de kararlaşmıştır.

Müstakbel (ilerideki) Ermenistan hükümeti ile komşuluk, ekonomik ilişki ve çekilen müşterek eziyetler, her iki millet arasındaki rabıta doğuruyor ki biz bu rabıtayı (bağlılık-ilişki) daha ziyade kuvvetleştirmek istiyoruz. Her iki millet arasında gizli ve gönülden bağlılıklar kurmaya hazırız. Fakat bu her iki millet ve muhtar memleketin de kat'i istiklali üzerine olabiliyor.

Teşekkürat-ı amîkamla (derin teşekkürlerimle) üstün istirhamlarımın kabulünü rica eylerim. Efendiler.

Paris, 2 Mayıs 1919
Trabzon Metropoliti ve gayr-ı
müstahlas (kurtarılmamış)
Rumların Murahhası

HRİSANTOS[3]

BELGE 10

Millî Mücadele Tarihi'mizin dönüm noktalarından ilki olarak, İstanbul Hükümeti'ne karşı Anadolu'da millî bir hükümetin temelini atan gizli Amasya Kararları hülâsası.

Bakınız: 8. Cilt, s. 115.

19/20 Haziran 1335

1- Vatanın tamamiyyeti, milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziye İtilâf Devletleri'nin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mes'uliyetin icabatını îfâ edememektedir. Bu hal milletimizi mâdum tanıttırıyor. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Milletin hal ve vaziyetini derpiş etmek sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bil-muhabere her taraftan vâki olan teklif ve arzu-i millî üzerine Anadolu'nun bil-vücuh en emin mahalli olan Sıvas'da millî bir kongrenin serîan inikadi tekarrur etmiştir. Bunun için tekmil vilayatı Osmaniye'nin her livasından fırka (parti) ihtilafat nazar-ı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üçer zatın sür'at-ı mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icab etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı millî halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallelerde seyahatin mütenekkiren icrası.

2- Vilayat-ı Şarkiye namına 10 Temmuz'da Erzurum'da inikadı mukarrer kongre için vilayat-ı mezkûrenin Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nden müntehip âzâlar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır. O vakite kadar vilayat-ı sairemizin murahhasları da Sıvas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin âzâsı tensip edeceği zamanda içtima-i umumiyye dahil olmak üzere Sıvas'a hareket edecektir.

3- Yukarıdaki mevada göre murahhaslar Müdafaa-i Hukuk - Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri tarafından ve suver-i saire ile intihap edecektir.

4- Bu mukarreratın tatbikine 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Esbak Bahriye Nâzırı Rauf Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Cevdet Bey, 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selâhattin Bey, 25. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuat Paşa, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, diğer bazı mülkî ve askerî mühim zevat tarafından çalışacaklardır. Bundan başka sadr-ı sabık Müşir Ahmet Paşa, Nafıa Nâzırı Ferit Bey, Ayân âzâsından Ahmet Rıza Bey, gibi zevatın fikir ve mütalâaları alınacaktır.

5- Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerce kabul edilerek çekilmemesi Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinden tamim edilmiştir. Bu husus suret-i katiyede reddedile-

rek behemahal serbestçe muhaberatın temini için tezahüratta bulunarak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır.

6- Teşkilât-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmiyecektir. Kumanda hiçbir suretle terk ve hara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafında yeniden vâki olunacak düşman işgal harekâtı umum orduyu alâkadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-yı memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat kat'iyyen elden çıkarılmıyacaktır.

Mustafa Kemal   Ali Fuat   Hüseyin Rauf   Refet

BELGE 11

Paris Konferansı'na gidecek İstanbul Hükümeti Delegeleri'ne Türk Milleti'nin iradesini dile getiren bir ifade ile Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas valiliğine çektiği tarihi şifre telgraf.

Bakınız. 8. Cilt, s. 118.

Havza
3 Haziran 1335

Sıvas Vali Vekili Hasbi Efendi Hazretlerine
Fransa Mümessil-i Siyasisi (Siyasi Mümessili) M. de France'ın nezd-i sadaretpenâhiye gelerek Hukuk-ı Osmaniye'yi (Osmanlı haklarını) konferans huzurunda müdafaa için Paris'e azimet edebileceklerini (gidebileceklerini) tebliğ eylediği Dahiliye Nezareti'nin tebligat-ı resmîyesinden (resmî tebligatından) ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyyet-i milliye (üstün milliyetçilik) ve bu suretle istiklaliyetin muhafazası hususunda tezahür eden kat'i azminin neticesi olan bu mazhariyyet şâyan-ı şükrandır. Fakat buna rağmen istila edenler İzmir Vilayeti'nde işgalden alıkonulmuş değildir. Her halde milletin hukukunu anlayan ve onu çiğnetmemek için yek vücut olarak fedakârane harekete amade olduğu İtilâf Devletleri'ne karşı izhar ve isbata devam edildikçe adı geçen devletlerin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur. Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda Osmanlı haklarını müdafaa için bezi-i himmet (bol bol gayret) buyuracakları tabiîdir. Ancak, milletçe kat'i surette müdafaası istenen ve lüzumlu görülen haklar bilhassa ilk noktada ehemmiyet kesbetti. Birincisi:
Mutlaka devlet ve milletin noksansız istiklali.
İkincisi de: Vatanın aslî parçasında ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Paris'e harekete hazır heyetin içtihadı (o iş hakkındaki fikri, görüşü) ile millî vicdan'ın kat'i (tereddüde yer bırakmayan, kesin) isteği arasında noksansız mutabakat (uygunluk) şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkil vaziyette ve telâfisi gayri kabil emrivâkiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlid eden (doğuran) sebepler şunlardır:
Sadrazam Paşa Hazretleri mesmu (işitilmiş) olan beyanatında bir Ermeni muhtâriyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan, Doğu Vilayetleri ahâlisi bittabi müteessir ve keyfiyyeti istizaha mecbur oldu (hadisenin geçişinin açıklanmasını istemeye mecbur oldu). İn'ikaad etmiş (toplanmış) olan Şâra-i Saltanat'da da[4] hemen hemen heyet-i umumiye, millî istiklakın muhafazası millet mukadderatnın, bir Şâra-i Milliye'ye tevdiini (bırakması, emanet etmesi) istediği halde, yalnız hükümetin istinat ettiği (dayandığı) İtilâf ve Hürriyet Partisi namına reis Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtâriyeti vasıtasını ve devletin bir yabancı himayesini kabul mesailinde, (problemlerinde) millî arzu ile meydandaki hükümetin fikir birliğinde olmadığı görülüyor.

Sadrazam Paşa Hazretleriyle beraberinde hareket edecek olan heyetin, milletin haklarını müdafaada takip edeceği esaslar ve program milletçe bilinmediği müddetçe mârr-ül-arz (bildirilmesi geçmiş olan) noktalarda endişe verici olmaktan kendini menedemez. Bu suretle vilayet ve civardaki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'ni temsil eden heyetleri ve henüz teşkilâtı tamamlanamayan yerlerde de belediye heyetleri, Sadrazam Paşa Hazretleri'ne ve doğrudan doğruya Zât-ı Şâhâne'ye (Sultan'a, Vahdettin'e) telgrafnamelerle müracaat ederek noksansız millî istiklalin dokunulmazlığını ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esaslarını millete resmen ve açıkca ulaştırılmasın istemelidir. Milletin bu tarzdaki hareketiyle gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasların malûm olacak ve tabiî olarak daha ziyade ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak heyetin vazifesini kolaylaştıracaktır. Mütalâat-ı mesrûdenin (söylenmiş düşüncelerin) icab edenlere tebliğini şahsınızın büyük vatanseverliğinizden özellikle istirham eylerim.

Mustafa Kemal

BELGE 12

İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Hükümeti'nden Mustafa Kemal'in azlini isteyen dolayısıyla, iç işlerine müdahalesini gösteren telgrafı ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin cevabı.

Bakınız: 8. Cilt, s. 136.

460 numaralı belgeden
1230 sayılı telgraf (109747/75458/44) ve ekleri

Amiral Sir A. Calthorpe'dan (İstanbul)
Earl Curzon'a (Paris'te 30 Temmuz'da alınmıştır)

İstanbul, 17 Temmuz 1919

Lordum,
General Mustafa Kemal Paşa ile General Cemal Paşa'nın mevkilerinden azil edilmeleri hakkında Türk Harbiye Nâzırı'na hitaben yazdığım 2 Temmuz tarihli mektup ile 10 Temmuz'da aldığım cevabın birer nüshalarını malûmatınıza arz etmekle şeref duymaktayım.
Bu yazının bir nüshası da Paris'te Mr. Balfour'a gönderilmiştir.

Hürmetlerimle
A. CALTHORPE

460 numaralı belgeye 1. ek

Amiral Sir A. Calthorpe'dan (İstanbul)
Türk Hariciye Vekaleti'ne
No: 2002

İstanbul, 2 Temmuz 1919

Efendim,

1- Sıvas ve Konya Vilayetlerinde silahlı eşkiyalar teşkili ve müttefiklerin menfaatlarına aykırı harekette bulunmak gayesi ile ciddi bir faaliyet mevcut olduğunun alınan raporlardan anlaşıldğını Ekselansınıza bildirmekle şerefyabım.

2- Bu hareketin, İttihat ve Terakki Cemiyeti ajanları tarafından idare edildiği ve Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak hareket edilmesinin tamim olunduğu anlaşılıyor.

3- Bu hareketin başlıca müşevvikleri, Sıvas'ta General Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da General Cemal Paşa'lardır.

4- 6 Haziran'da Karadeniz Ordusu Başkumandanı, Sıvasta General Mustafa Kemal Paşa'nın azlini Harbiye Nâzırı'ndan istemiştir. Bu hususta Harbiye Nâzırı 8

Haziran tarihinde bu subaya bir emir göndermiştir. Fakat bugüne kadar bu emre itaat edilmemiştir.

5- Aynı hislerle 17 Temmuz'da Ekselansınıza bir mektup gönderdim. Mektubuma cevap verilmediği gibi, orada tebarüz ettirilen müracaatımızın tahakkuku hususunda bir teşebbüse geçilmemiştir.

6- Memleket dahilinden gelen ve oradan çirkin hadiselerin vukuu ile hadiselerin tahaddüs ettirdiği yıkıcı tesirleri bildiren malûmatın vehametini, kayıtsız şartsız olarak ve bilâhare General Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşaların derhal İstanbul'a çağrılması lüzumuna Ekselansınızın dikkatlerini çekmeyi vazife addediyorum.

7- Bir kopyası da Britanya Majeste Hükümeti'ne gönderilen bu mektubumun alınmasından sonra ne gibi bir faaliyete geçildiğinin tarafıma derhal bildirilmesini talep ederim.

Hürmetlerimle
A. CALTHORPE

460 numaralı belgeye 2. ek

Türkiye Hariciye Vekaleti Vekili'nden
Amiral Sir. A. Calthorpe'a

BÂBIÂLÎ
Hariciye Nezareti
H. Gl. 16744
H. Sl. 315

İstanbul, 10 Temmuz 1919

Bay Yüksek Komiser,

Ekselansınızın, Sıvas ve Konya'da hüküm sürdüğü söylenen huzursuzluk ile Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar'ı İstanbul'a geri çağırmak hususunda. 2 Temmuz'da bana göndermek lütfunda bulunduğunuz notu almak şeferine nail oldum.

Cevap olarak, Ekselansınıza hemen şunu bildirmek isterim ki: Kemal Paşa gecikmeden İstanbul'a dönmesi hususunda kendisine verilen emre derhal itaat etmediğinden, irade-i seniye ile 3. Askerî Mıntıka Müfettişliği'nden azledilmiştir. Şu halde kendisinin artık hiçbir resmî sıfatı yoktur. Bu husus, mezkûr mıntıkadaki bütün mülkî ve askerî makamlara bildirilmiştir.

Konya'da ordu müfettişi olan Cemal Paşa'ya gelince, kendisi bir haftadan ziyade bir zamandan beri İstanbul'da bulunmaktadır.

Mezkûr huzursuzluk mevzuunda; evvela bunun, Yunan kıtalarının İzmir'in işgalinden önce mevcut olmadığına ve kabahati sadece İttihat ve Terakki mensuplarına hamletmenin doğru olmayacağına dikkati çekmek cür'etinde bulunacağım. Bu huzursuzluk, her şeyden önce Aydın Vilayeti'yle Edremit Kazası'nın mezkûr kıtalar tarafından nahâk yere istila edilmesinin tevlit ettiği derin teessürden ve bu kıtaların tesadüf ettikleri yerlerde teşkil ettikleri Rum çeteleriyle müştereken ikâ ettikleri görülmemiş dehşet ve vahşet sahnelerinden ileri gelmiştir.

Müslüman halkın heyecanı, Ermeni Cumhuriyeti arazisinin Sıvas'a kadar tevsiline ve Trabzon Vilayeti'nde Pontus Cumhuriyeti namıyla yeni bir Rum Devleti teşkiline dair şayialarla da artmıştır.

Müslüman halkın tamamıyla anlaşılır bir şey olan bu heyecanına, tabiatıyla yeniden birtakım istilalar olması halinde şereflerini, hayatlarını ve mallarını korumak endişesi de inzimam etmiştir.

Her ne kadar Yunanlılar tarafından ikâ edilen her çeşit katliam, hetk-i ırz ve yağmacılık fiilleri halkın mevzu-u bahs galeyanını ve endişelerinin haklı kılmaktan hâli değilse de memlekette asayişin muhafazasını ve her türlü iğtişaşın önlenmesini kuvvetle arzu eden Hükümet-i Âlîye, elinde kalan bütün vasıtalarla zihinlerin teskinine çalışmaktan ve daima itidal tavsiye etmekten geri durmamış ve durmamaktadır.

Kanaatimce; böyle bir vaziyette, mevzu-i bahs halkın daha fazla infiale kapılmasını intaç edebilecek aşırı şiddet tedbirlerine müracaat etmemek evlâdır. Bu mahzur, Osmanlı Ordusu mevcudunun bugün olduğu gibi mühim mıkyasda tenkise uğramış bulunmaması halinde dahi varit olurdu.

Bununla beraber mezkûr vilayetlerdeki saltanat makamları kendilerine verilen kati ve mükerrer emirlere tevfikan çok şükür bozulmuş telâkki edilemeyecek asayişi muhafaza için bütün gayretlerini sarfetmektedirler.

Bu münasebetle bazı kilise müesseselerinden himaye ve yardım gören birtakım siyasi tahrik teşekküllerinin karışıklıklar çıkarmaya ve Müslüman unsurları çileden çıkararak misillemeler ve ifratlara sevketmek maksadıyla tahrikler ve tecavüzlerde bulunmaya kalkışmalarına Ekselansınızın en ciddi dikkatini bir kere daha çekmeyi bir vazife telâkki ediyorum. Bunların takip ettikleri gaye, evvelce de kaydetmek vesilesini bulduğum cihetle, bedihîdir. Bunlar böylelikle, nekbet ve hacâleti Türk halkının üzerine atmak, hükümetin vazifelerini ihâdan aciz olduğu fikrini terviç etmek ve bu suretle bütün Rum emel ve ihtiraslarını tahakkuk ettirmek istemektedirler.

Sözümü bitirmeden önce şunu ifade etmek cür'etinde bulunacağım ki, zihinleri yatıştırmanın ve sükûnetin hüküm sürmesini temin etmenin en müessir çaresi; Yunan kıtalarını, Osmanlı Hükümeti'nin ve Türk Milleti'nin en itiraz götürmez haklarını istihkâr ederek, Küçük Asya'da istila ettikleri ve Rum gürûhunun da müzahereti sayesinde en menfur cinayetlerle telvise devam ettikleri toprakları tahliyeye mecbur tutmak olacaktır.

Saygılarımın kabulü ricasıyla,

(Hariciye Nâzırı Vekili)[5]

BELGE 13

Milli kuruluşumuza açılan ilk pencere olarak nitelendirdiğimiz, 23 Temmuz 919 tarihinde başlayan Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin seçim merkezleriyle, isimleri.

Bakınız: 8. Cilt, s. 161.

Erzurum	Merkez	Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) eski Ordu Komutanı
"	"	Hüseyin Rauf Bey (Orbay), eski Bahriye Nâzırı
"	"	Hoca Raif Efendi (Dinç), eski mebus
"	Bayburt	Tevfik Bey (Çoruh), eski mebus
"	"	Abdullahağazâde Zahit Bey, eşraftan çiftçi.
"	Hınıs	Celâl Bey, çiftçi
"	İspir	Cemal Bey, dava vekili
"	Kiği	Yazıcızâde Sait Bey, eşraftan çiftçi
"	"	Kahraman Bey, eşraftan çitfçi
"	Narman	Sait Bey, eşraftan çiftçi
"	Pasinler	Kağızmanlı Battal Bey, tüccar
"	(Hasankale)	Cevat Bey (Dursunoğlu) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu Kâtip üyesi
"	Tercan	Namıkefendizâde Ahmet Bey (Erverdi), eşraftan çiftçi
"	"	Kâzım Bey (Yurtalan), emekli binbaşı
"	Yusufeli (Kiskim)	Ahmet Bey, eşraftan çiftçi
"	Doğubeyazıt	Künbetli Gençağazâde Hüseyin Avni (Ulaş) avukat
"	Diyadin	Nalbantoğlu İsmail Bey, emekli yüzbaşı
"	"	Mustafa Bey, tüccar
"	Karaköse (Karakilise)	Necati Bey (Gürer), Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu üyesi, *Albayrak* gazetesi sahibi
"	Erzincan	Hacı Fevzi Efendi, Nakşibendi Şeyhi
"	Kuruçay	Şevki Efendi, müftü
"	Pülümür	Abbas Efendi, emekli komiser
"	Refahiye	Kemal Efendi, çiftçi
"	Eleşgirt	Maksut Efendi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi, eski evrak müdürü

Trabzon	Merkez	Hacısalihzâde Servet Bey, eski mebus
"	"	Abanozzâde Hüseyin Efendi, eşraftan
"	Gümüşhane	Kadirbeyzâde Zeki Bey, eşraftan tüccar
"	Kelkit	Osman Efendi, müftü
"	Şiran	Hasan Fahri Efendi (Polat)
"	Maçka	Eyübzâde İzzet Bey, eski mebus
"	Rize	Hemşinli Hoca Necati Efendi, *Sada-i Millet* gazetesi sahibi
"	"	Abaza Hakkı Efendi, dava vekili
"	Of	Yunus Efendi, merkez müderrisi (öğretmen)
"	Sürmene	Eyübzâde Ömer Fevzi Bey, avukat ve gazeteci
"	"	Kulaçzâde Ahmet Efendi, tüccar
"	Akçaabat (Pulathane)	Serdarzâde Hasan Efendi, çiftçi, il genel meclisi üyesi
"	Vakfıkebir	Kellecioğlu Abdullah Hasih Efendi (Ataman), idadi müdürü (ortaokul müdürü)
"	Giresun	Ali Naci Bey (Duyduk) doktor ve gazeteci
"	"	Katipzâde İbrahim Hamdi Bey (Elgen), mühendis ve gazeteci
"	Tirebolu	Yusuf Ziya Efendi, eski bucak müdürü
"	Ordu	Hasan Efendi, avukat
Sıvas	Merkez	Fazlullah Efendi (Moralı), idâdi müdürü
"	"	Ziya Bey, il bayındırlık müdürü
"	Amasya	İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), eski mutasarrıf
"	Tokat	Rifat Bey, İl Bayındırlık Müdürü
"	Suşehri	Hakkı Bey, çiftçi
"	Zara	Recep Efendi, emekli yüzbaşı
"	Mesudiye	Mustafa Efendi, eski mebus
"	Reşadiye	Sırrı Efendi, emekli alay kâtibi
"	Ş. Karahisar	Mumcuoğlu Cemil Bey (Şencan), Erzurum bulaşıcı hastalıklar doktoru
"	Alurca	Hüseyin Efendi, emekli memur
Bitlis	Merkez	Süleyman Bey, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu muhasip üyesi, emekli binbaşı
"	Siirt	Hacı Recep Efendizâde Hacı Hafız Efendi, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu üyesi
"	"	Hafız Cemil Efendi, Kur'an öğretmeni
Van	Merkez	Kâzım Bey, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu üyesi, gümrük mütevellisi
"	"	Malyemez Tevfik Bey (Alyanak), tüccar ve çiftçi.

BELGE 14

23 Temmuz 1919 tarihinde toplanan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın açış nutku.

Bakınız: 8. Cilt, s. 162.

Muhterem Murahhas Efendiler!

Kongremiz heyet-i riyâsetine acizlerini intihap eylemek suretiyle gösterilen âsar-ı itimat ve teveccühe hasseten teşekkür ederim. Bu münasebetle bazı maruzatta bulunmak isterim.

Efendiler!

Tarih ve hadisatın sevki ile, bilfiil içine düştüğümüz bugünkü kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyiç ve müteessir olmayacak hiçbir vatanperver tasavvur edilemez.

Harb-i Umumi'nin sonlarına doğru milliyetler esasına müstenid vaadler üzerine Hükümet-i Osmaniye'miz de âdilâne bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. İstiklal uğrunda namus ve şahâmetiyle (yiğitliğiyle) döğüşen milletimiz, 30/10/1334'de imzalanan mütarekename ile silahını elinden bıraktı.

Devletlerin şahsiyet-i maneviyesi ve vazıülimza (imzasını koyan, imza eden) murahhasların namus-u zâtileri zıman ve kefaletinde bulunan işbu mütareke ahkâmı bir tarafa bırakılarak İtilâf Devletleri kuva-yı askerîyesi pâyitaht-ı saltanat ve makarrı celîl-i hilâfet olan İstanbulumuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle hukuk-ı hilâfet ve saltanat, haysiyet-i hükümet, izzet-i nefs-i millîmiz tecavüz ve taadilere (saldırma, adaletsizlik) uğradı. Osmanlı tebaası olan Rum ve Ermeni unsurları gördükleri teşvik ve müzaheretin neticeleriyle, namus-u millîmizi ceriha-dâr (yaralı) edecek taşkınlıklardan başlayarak nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahâne tecavüzlere koyuldular. Fakat derin bir telehhüf (kederle yanıp yakılma, mahzun olma) ile itiraf etmeliyiz ki bu cür'etler, sekiz aydan beri, birbirini takiben mevki-i merkeziyenin birinin diğerinden daha fena olarak gösterdiği zaaf ve acz âsarından ve pâyitahtta bazı matbuatta görülen ve pek mezmum (beğenilmemiş, ayıplanmış) ihtiraslardan ve millî vicdanın inkâr, Kuva-yı Milliye'nin ihmal olunmasından naşi vüs'at bulmuştur (genişlemiştir).

Salifülarz (arzedilmiş) sebepler ve saltanat pâyitahtının (saltanat merkezinin) da mahsur ve tamamiyle mürakebeye tâbi kalması yüzünden artık bu vatanda mukaddesat ve mukadderata sahip bir kudret ve millî iradenin mevcut olmadığı zehab-ı batılı (yanlış, yalan fikre düşme) hükümran olmuş ve cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstehak ise, bi-muhâbâ (çekinmeden) onların tatbikatına, İtilâf Devletleri'nce başlanmıştır.

Vatanın inkisamı (parçalanması) mevzu-ı bahis ve karar olarak şark vilayetlerimizde 'Ermenistan' ile Adana ve Kozan havalisinde Kılikya nam Ermenistan, Garbî Anadolu'nun İzmir ve Aydın havalisinde Yunanistan, Trakya'da pâyitahtı-

mızın (hükümet merkezimizin) kapısına kadar kezâlik Yunanistan, Karadeniz sahillerinde 'Pontus' krallığı ve ondan sonra kalan bakiye-i aksam-ı vatanda da (geride kalan, artan vatan parçalarında) ecnebi işgal ve himayesi gibi artık 650 seneden beri müstakillen saltanat sürmüş ve tarihi adlü celâdetini (adalet yiğitliğini) vaktiyle Hindistan hududuna, Afrika ortasına ve Macaristan'ın garbına kadar yürütmüş olan bu milletin esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet bu devletin tarih sayfasını kapatarak, ve medeniyetle ve alelhusus milliyet esasâtıyla kabil-i telif olmayan emeller cây-i kabul (kabul yeri) ve tasvip bulmuş ve görülüyor ki tatbikat devresi de başlamıştır.

Bu tatbikat bu anda gözümüzün önünde hazin bir surette cereyan ediyor: İzmir, Aydın, Bergama, Manisa ve havalisinde şimdiye kadar binlerce anaların, babaların, kahramanların, çocukların reva olan hûn-u pâki, (akıp giden temiz kanı) Aydın gibi Anadolu'nun en güzide bir şehrinin Yunanlıların zalim ve ateşin tahribatına kurban olduğu, muhtelif memleket parçalarının, İtalyan ve saire işgali altına alınışı ve dahile doğru elim bir surette muhaceret yapılması, elbette gayret-i ilâhiye ve gayret-i milliye dokunmuştur.

Efendiler!

Malûm hakayıktandır ki: tarih; bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh nikab-ı bâtılın (yalan perdesi) arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, kanaatlar muhakkak iflasa mahkûmdur ve işte bütün menfur zulümlerden ve bu bedbaht acizlerden, tarihimize reva görülen haksızlıklardan müteessir olan millî vicdan nihayet sayha-i intibahını yükseltmiş ve Müdafaa-i Vatan ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye, ve Redd-i İlhak gibi muhtelif namlarda fakat aynı mukaddesatın temin-i siyâneti (korumasının) için tebarüz eden millî cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor.

İşte bu şebeke-i azimkâranenin vücuda getirdiği ruh-u celâdettir ki mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis (kurtarma) ve himayeye müstenit son sözünü söyleyecek, hükmünü tatbik ettirecektir.

Efendiler!

Vaziyet-i umumiye ve hususiye hakkında cümlenizce malûm olan bazı hususatı burada tekrar hatırlatmayı faydadan hali bulmuyorum:

A- Dört aydan beri Mısır'da millî istiklalin temin ve istirdadı için pek kanlı vakayı ve ihtilâfât devam ediyor, nihayet İngilizler tarafından tevkif edilerek Malta'ya götürülmüş olan murahhaslar tahliye olunmuş ve Paris Sulh Konferansı'na azimetlerine (gitmelerine) muvafakate mecbur olmuşlardır.

B- Hindistan'da istiklal için vâsi mikdarda ihtilaller oluyor. Millî maksatlarına vüsûl için bankalar, Avrupa müesseseleri, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

Afganistan Ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladığı hudud kabilelerinin dahi Afganîlere iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeye mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

C- Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve ecnebilerin tahakküm ve idaresinden tekmil Arabistan hâl-i galeyandadır. Arabistan'ın her yerinde ecnebi boyunduruğu reddolunuyor. Arabistan'ın her yerinde ecnebi boyunduruğu reddolunuyor. Yalnız refah ve memleket saadeti için ecnebilerin iktisadi, ümranî, medeni vesaitin-

den muavenete rıza gösteriliyor. Bağdat ve Şam içtima-ı umumileri her tarafa bu kararı neşretmiştir.

D- Ahiren (sonradan) devletler arasında hasıl olan rekabet münasebetiyle İngilizlerin Kafkasya'dan kâmilen çekilmesine karar verilmiş ve tatbikat bir müddetten beri başlamıştır. İtalyan kuvvetlerinin Batum tarîkiyle Kafkasya'ya gelmeleri mukarrer ise de İtalyanlar Kafkasya'daki ahvâl-i dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikinden korkuyorlar.

E- Millî istiklallerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus Milleti bu tahakküm-ü umumiye karşı bütün efrad-ı milletinin müşterek kudretiyle çarpışan umumun malûmu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirâyetine almakta bulmuştur.

F- Şimdi Kafkas, Azerbaycan ve Gürcistan birbirleriyle ittihat ederek millî mevcudiyetleri aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusunu harben tazyik ve Karadeniz sahiline sürmüştür.

G- Ermenistan'a gelince: Bir istila fikri perverde eden (istila fikri ile yetiştirilmiş) Ermeniler, Nahcivan'dan Oltu'ya bütün İslam ahâlisini tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmakerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve hicrete mecbur ederek şark vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrüp etmek (yaklaşmak, yanaşmak) ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisi'ni, bir istinatgâh (dayanak) olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.

Karadeniz'in garp tarafındaki vakayie gelince; Macar ve Bulgarlar memleketlerinin mühim bir kısmını istila etmek isteyenlere karşı, bütün millî mevcutlarıyla çalışıyorlar.

Meriç Nehri garbında yani Balkan Harbi'nden evvel devletlerimizin malikânesi (beylik arazisi) olan Garbî Trakya'nın Bulgarlardan alınarak Yunanlılara verilmesi İtilâf Devletleri'nce karargir olmasından nâşi harekât-ı tatbikiye başlamış ve Yunan İşgal Kuvvetleri'ne karşı Bulgar kuva-yi milliyesi tarafından takviye edilen Bulgar kuvvetleri Trakya mıntıkası dahilinde verdikleri muharebeler neticesinde müteaddid Yunan fırkalarını (tümenlerini) defetmişlerdir.

Vaziyet-i hususiyemize gelince: Daha Dersaadet'ten (İstanbul'dan) çıkmadan evvel vatan ve milletin çare-i tahlisi (kurtulması) hakkında birçok rical-i mes'ule ve muktedire ile görüştüm. Pâyitahttaki münevveranın, (aydınların) din ve devlete hizmetleri mesbuk (geçmiş) zevat-ı âlîyenin (büyük kişilerin) mesai-i masrufeleri (sarfedilmiş çalışmaları) kıymettar olmakla beraber, tesir ve murakaba altında mahsur bir muhit, kendilerini daima tehdit ve akâmetle mütessir etmektedir.

Her halde mukadderata hâkim bir millî iradenin müdahaleden masun bir surette zuhuru ancak Anadolu'dan muntazırdır (beklenmektedir). Buna istinadendir ki bir şâra-ı millînin vücudunu ve ancak kuvvetini irade-i millîden alacak mes'ul bir hükümetin mevcudiyetini talep etmek, bilhassa son zamanlarda pâyitahtın hemen tekmil tabakaat-ı müteferekkîrini (düşünür tabakaları, düşünürleri) için bir fikr-i sabit halini almıştır.

Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arzedeyim ki, memleketimizde külliyetli ecnebi parası ve birçok propagandal cereyan ediyor. Bundaki gaye pek aşikârdır ki hareket-i millîyeyi akim bırakmak, âmâl-i millîyeyi felce uğratmak, Yunan, Er-

meni âmâlini ve bazı aksam-ı mühimme-i vatanı işgal gayelerini teshil (kolaylaştırma) etmektir.

Bununla beraber, her devirde her memlekette ve her zaman zuhur ettiği gibi, bizde de kalp ve asabı zayıf, gayri müdrik (idrak edemeyen) insanlarla beraber, vatansız ve aynı zamanda refah ve menfeat-ı şahsiyesini vatan ve milletinin zararında arayan esafil de (pek aşağı ve bayağı olanlar) vardır.

Şark umurunu tedvirde ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız, memleketimizde bunu adeta bir teşkilât haline getirmişlerdir. Fakat mukaddesatının gaaye-i necabetiyle çırpınan bütün millet, işbu tarîk-i azim ve mücahedesinde (savaş) her türlü mevanii (engelleri) muhakkak ve mutlaka kırıp süpürecektir.

Bütün bu gaayeleri istihsal için vakf-ı âmâl eyleyen millet-i necibemizin (soyu sopu temiz) içinde bir ferd-i millî gibi çalışmaktan mütehassıl (meydana gelen) zevk ve mübahatı (övünmeyi) burada şükran ve mefharetle (iftihar duyarak) arzeylerim.

En son olarak niyazım şudur ki, cenâb-ı vacibül âmâl hasretleri, Habib-i Ekrem'i hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyanet-i celîle-i ahmediye'nin (Hz. Muhammed'in ulu dininin) ilâyevmikıyame (kıyamet gününe kadar) haris-i asdâkı (samimi muhafızı, koruyucusu) olan millet-i necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilâfet-i kübrâyı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun... Amin.

23 Temmuz 1335 (1919)

BELGE 15

23 Temmuz günü başlayarak 7 Ağustos'ta tamamlanan Erzurum Kongresi'nde alınan tarihi kararlar.

Bakınız: 8. Cilt, s. 169.

Nizamname

Bismillahirrahmanirrahim,

Şarkî Anadolu'nun İttifak-ı tammı ile 10-23 Temmuz sene 1335 tarihinde Erzurum'da akdolunan ilk kongrenin mukarreratıdır.

1- Vilayat-ı Şarkiye ve Trabzon vilayeti ve Canik sancağı (Samsun Vilayeti) gayr-ı kabil-i infikâk ve camia-i Osmaniye'nin birer rüknü olmak üzre kül teşkil eder:

Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayat-ı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sıvas, Diyarbekir, Mamûretilaziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki Elviye-i müstakile hiçbir sebep bahane ile yekdiğerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen, bir kül olup saadet ve felâkete iştirak-i tammı kabul ve mukarreratı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu mıntıkada yaşayan, bilcümle anasır-ı islamiye, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve hissi fedakâri ile meşhûn ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkâr öz kardeştirler.

2- Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gaayesine matuf olarak telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız bilcümle anasır-ı Hıristiyaniye'nin kavanin-i Devlet-i Âlîye-i Osmaniye ile müeyyet hukuk-ı müktesebelerine tamamen riayetkârız. Bunların mal, can ve ırzlarının masuniyeti, mukteziyat-ı diniye ve ananat-ı milliye ve esasat-ı kanuniyemizden olmakla, bu esas kongrenin kanaat-i umumiyesiyle de tekrar edilmiştir. Ancak Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta hafî ve celî her ne şekil ve surette olursa olsun, hâkimiyet-i Osmaniye ve hukuk-ı İslamiye'yi ve mevcudiyet-i milliyemizi muhil bir vaziyet almalarına kat'iyyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararını müeddi her nevi teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesait-i maddiye ve maneviyesiyle müdafaa ve mukabelede kendini sahib-i hak ve selâhiyet telâkki eder. Bu bapta Düvel-i İtilâfiye'nin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüsatını aynı gaayenin husulüne matuf bir sebep telâkki eyleyeceğimizden bu takdirde dahi hukuk ve mukaddesatımızı bütün varlığımızla müdafaada kat'iyyen tereddüt edilmeyecektir. İcab eden esbap ve tedâbir-i tedafüiyye ıttıhazı zaruri görülmüştür.

3- Hükümet-i Osmaniye'nin tehlike-i inhilaline karşı saltanat ve Hilâfet-i Osmaniye ve İslamiye'nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle vilayet-i saire ile müttehiden ve temin-i iştirak mümkün olduğu takdirde Anadolu şarkî vilayetle-

rince münferiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Gaaye-i mukaddesenin temini için şarkî Anadolu vilayetlerince vilayat-ı saire ile her nokta-i nazardan iştirak-ı mesaiyi temin emeli kat'idir.

Ancak hasb-el vaz'iyye bu mesaiye bilfiil iştirak vilayat-i mezkûrece imân görülmediği takdirde dahi esas maksat mahfuzdur. Yani bir kül teşkil eden şarkî Anadolu vilayetlerince müttehiden gaye-i mukaddedesenin istihsali için teşebbüsata devam edilecektir. Taht-ı işgalde bulunup iradelerini istimal ve serbesti ızhar edemeyen mahallerdeki dindaşlarımızı serdolunan şerait-i mücbirenin zevaline kadar mazur göreceğiz.

4- Hükümet-i Osmaniye, bir tazyik-i düveli karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askerî vaziyetin tayin ve tesbiti":

Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-ı düveli karşısında (Allah göstermesin) vatan-ı umuminin izmihlâl namına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde yani şarkî Anadolu vilayatanın Hükümet-î Osmaniye'ye ve makam-ı hilâfet'e merbutiyet-i muhedat imza edilmek ve Düvel-i İtilâfiye'ye muhtıra ve notalar itâ olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaik-i saire-i siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkük eylediği halde Hilâfet-i Mukaddese'ye ve Saltanat-ı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal mıntıkası musarrah olan şarkî Anadolu'da bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilât ve kavanin-i mevzua-i Devlet-i Âlîye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edecektir. Ve bilcümle mülki ve askerî rüesa ve memurin-i devlet işbu idare-i muvakkate'ye tâbi olacaktır. İdare-i muvakkate, tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyet-i ciddiyeyi usulen ve resmen iblağ edecektir. Mevzu-i bahsolan idare-i muvakkate, teşkilât-ı mülkiyemizin vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal, kongrenin mün'akit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde 'Heyet-i Temsiliye' işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek derhal vilayatı haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa davet eyelecektir.

5- Heyet-i Temsiliye tarafından, heyet-i merkeziyeler vasıtasıyla tebliğat icra edilmedikçe muhaceret memnudur. Heyet-i Temsiliye muhaceretin vilayat-ı şarkiye dahilinde olmak üzere, tarz-ı icrasını ve mahallini ihzar ve tesbit edecektir."

Heyet-i Temsiliye dûçar-ı taarruz ihtimali olan mahalleri şimdiden nazar-ı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüs'atini teemmül edecektir. Buna nazaran icap eden ahâlinin siyanet-i hayatları için mesken, iaşe, vesaireyi nokta-i nazarlarından, mahallî heyet-i idarelerin tetkikatına müsteniden bir plan yapacaktır. Bu plan ve bunun suret-i icrası, tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir. Ancak esbab-ı muhtelifeden dolayı planı mutasavver mahalline vakt-ü zamanıyla tebliği edemediği takdirde mahallî heyet-i idareler, hudûsiyle planın tadbiki lüzumun kanaat-i tamme hasıl eder ise mesuliyeti üzerine alarak tadbir etmekle beraber Heyet-i Temsiliye'yi haberdar eyleyecektir. Mesele gayet mühim ve nazik ve her türlü tedâbire rağmen şayan-ı arzu olmayan ahval-i perişaniyi mucip olabileceğinden son derece iltizam-i dikkat ve ihtiyat olunmalıdır. Ahâlinin bulunduğu yerden nakil suretiyle imkân-ı tahaffuz bulunmadığı takdirde ahâliyi yerinden oynatmamak şayan-ı tercih olacağından bu takdirde dahi mucib-

i zarar olamayacak tarz-ı hareket iltizam ve aynı zamanda gayri muntazam kuvvetlerin mahallî tecavüzüne karşı tedâbir ittihaz eylemek sureti kabul edilecektir.

6- Yedi vilayetin nasıl yekdiğerinden gayri münfek bir kül teşkil ettiğini ve buradaki hukuk-i İslamiye istikrar ve şümulünün hiçbir suretle kabil-i izale olmadığını efkâr-ı umumiye-i cihan'a karşı izhar ve kongremizin hitamıyla beraber teşkilât-ı milliyemiz'deki gaye ve kongremizin in'ikadındaki maksat ve mesleki harekâtımıza dair kongrece tekerrür eden hususat, hülâsa milletimizin âmâl ve metabilibat-ı vicdaniyesi gayet sarih ve kat'i bir beyanname ile millete ve hükümet-i merkeziye'ye ve ecnebilere iblağ olunacaktır.

Bundan başka, maksat ve mesleki teşkilâtımızı neşr-i tâmimi ve her tarafça hüsn-i tefhim ve telkin hususunda âzâ-i cemiyetten her biri ve bittabi bilcümle Heyet-i Temsiliye mükellef ve muvazzafdır. Bu bapta mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır. Elyevm gazete çıkmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkân-ı tadbiki bulunan bilcümle merakizde ekâllî bir gazeteyi o mahallin heyet-i idaresi taht-ı himayesine alacaktır.

Kongrece ittihat edilmiş ve vicdan-i milliye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhinde kavlen, kalemen, fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından su-i tesirat ve telkinatta bulunulduğu takdirde, harekât-ı vakıa bütün manasıyla millet ve vatana hıyanet ve cinayet telâkki edilecektir.

7- Teşkilâtımızın bu tasavvuratı saha-i imkâna çıkarılabilecek bir hale ifraı ve vatanımızın maruz kaldığı hadisat ve vekayi karşısında ve tamamen aynı maksatla vicdan-ı millî'den doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakıyla hasıl olmuş olan kütle-i umumiye (Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanıyla tevsim kılınmıştır. İşbu millî cemiyet her türlü fırka cereyanlarından âridir.

BELGE 16

Erzurum Kongresi'nin tamamlandığı 7 Ağustos 1919 gecesi, bütün Türkiye'ye telgraflarla ilan edilen tarihi beyanname.

Bakınız: 8. Cilt, s. 169.

Mütareke'nin akdini müteakip gittikçe artan âhidşikânene muamelat İzmir ve Antalya, Adana ve havalisi gibi aksam-ı mühimme-i memalikimizin fiilen işgal ve Aydın vilayetinde îka edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve imha-i İslam siyasetiyle istila hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların, bu meyanda müsellâh eşkiya çetelerinin sevk ve celp edimesi gibi hadisat karşısında mukaddes vatanın intisam ve inhilâl tehlikesini gören milletimiz, hiçbir irade-i milliyeye istinat etmeyen hükümet-i merkeziyemizin bu âlâm ve faciaya, çare olamayacağına emsal-i meş'umesiyle kaani ve birçok müessirat tahtında ihtimal ki daha elîm ve gayr-ı kabil-i hazım mukarrerata da serfuru edeceğinden tamamiyle endişenak bulunuyor. Binaenaleyh kendini ve yakın ve en hunîn tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu vilayatının mukaddesatını, bizzat muhafazaya gayesiyle her taraftan vicdan-ı millîden doğmuş cemiyetlerin iştirakiyle ahiren mün'akit olan Erzurum Kongresi yedi Ağustos sene 1335 tarihinde mesaisine hitam ve vererek bilütf-i taâlâ bervech-i âti mukarrerâtı ittihaz etti:

1- Trabzon vilayeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Vilayat-ı Şarkiye namını taşıyan, Erzurum, Sıvas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis vilayeti ve bu saha dahilindeki elviye-i mustakile hiçbir sebep ve bahane ile yek diğerinden ve Camia-i Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir küldür. Saadet ve felâkette iştiraki tam kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedefe ittiha zeyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anasır-ı İslamiye yek diğerine karşı mütekabil bir hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeştirler.

2- Osmanlı vatanının tamamiyet ve istiklal-i milliyemizin temini ve makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için Kuva-yi Milliye'yi âmil ve irade-i milliye'yi hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili ve gayesine matuf telâkki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyeyi muhil olacak surette anasır-ı Hıristiyaniye'ye yeni birtakım imtiyazlar îtası kabul edilmeyecektir.

4- Hükümet-i merkeziyenin bir tazyik-ı düvel karşısında buraları terk ve ihmal ıztırarında kalması ihtimaline göre, makam-ı hilâfet ve saltanat'a merbutiyet ve hukuk-ı milliye'yi kâfil tedâbir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5- Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasır-ı gayri Müslimenin Ka-

vanin-i Devlet-i Osmaniye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelerine tamamiyle riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteziyat-ı diniye, an'anat-ı milliye ve esasat-ı kanuniyemizden olmakla, işbu esas kongremizin kanaat-ı umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6- Düvel-i İtilâfiye'ce mütarekenin imza olunduğu 30 teşrin-i evvel sene 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilayetlerinde ekseriyet-i kaireyi İslamlar teşkil eden ve harsî, iktisadi teveffuku Müslümanlara ait bulunan ve yek diğerinden gayr-i kabil-i infikak, öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin, mukaseme nazariyesinden bilkülliye sarf-ı nazar ile mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, ırkiye ve diniyemize riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamiyle hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur.

7- Milletimiz, insani ve asrî gayeleri tebcil ve fenni ve sınai, iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklali ve vatanımızın temasisi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede, musarrah hudud dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli besleyen herhangi devletin, fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen tekerrürü selâmet-i beşer ve sükûn-i amme namına ahsas- âmâl-i milliyemizdendir.

8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümet-i merkeziyemizin de irade-i milliyeye gayr-i müstenit herhangi bir hey'et hükümetin indî ve şahsi mukarreratı milletçe mutâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı, şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hâl-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükümet-i merkeziyemizin meclis-i millîyi hemen ve bilâ ifate-i zaman toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz edilecek bilcümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakabesine arzetmesi mecburidir.

9- Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hadisat ile ve aynı maksat ile vicdan-ı millîden doğan emniyetlerin ittihat ve itifakından hasıl olan kütle-i umumiye bu kere Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen ârîdir. Bilcümle İslam vatandaşlar cemiyetin âzâ-i tabiîyesindendir.

10- Kongre tarafından müntehap bir 'Heyet-i Temsiliye' kabul ve köylerden bilitibar vilayet merkezlerine kadar mevcut teşkilât-ı milliye tevhit ve teyid edil-.miştir.

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- Albay Şefik Aker'in arşivimde bulunan notlarından alınmıştır:

Nuri Bey' Efe'yi, bir Kavalalı Mehmet Ali Paşa, kendisini de o paşanın müşavirliğini yapmış olan meşhur Sami Paşa yerine koydu.

Nuri Bey'in ağzından işittim: (Bu konuda) şöyle diyordu: "Kavalalı Mehmet Ali Ağa'yı, Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa yapan, müşaviri Sami Bey'dir. Ben geldikten sonra Efe hakiki ve layık olduğu mevkie geçmiştir."

2- *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli,* Cilt 3, s. 11.

3- *Millî Mücadele'de Denizli,* Ahmet Akif Tütenek (İsmet İnönü Lisesi Tarih Öğretmeni), s. 42-43.

4- *Denizli Tarihi,* Tarhan Taner, s. 147.

5- *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli,* Cilt 3, s. 196.

6- *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli,* Cilt 3, s. 198.

7- İleride sırası gelince Anzavur Ahmet Paşa İsyanı'ndan tafsilatıyla bahsedeceğim. Sultan Vahdeddin ve Damat Ferit Paşa Hükümeti, eski bir jandarma subayı olan Anzavur'u paşa yaparak Kuva-yi Milliye'nin ortadan kaldırılmasına memur etmişlerdi. Balıkesir ve Biga'da olduğu gibi Adapazarı, Düzce ve havalisinde de başkaldıran bu adamın tenkili için üzerine Aydın cephesinden de kuvvetler gönderilmişti ve başarılı hizmetleri de olmuştu. Zeybekler Anzavur'un mahiyetini yakinen öğrendikleri için Kuva-yi Milliye'ye muhalif işlere 'Anzavurluk' diyorlardı. Kendilerine göre Efe'ye gerçeği anlatmak için bu yolda lisan kullanıyorlardı.

8- 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli, Cilt 3, s. 214.

9- Millî Mücadele'de Denizli, s. 46.

BÖLÜM 2

1- Emekli Orgeneral Fahrettin Altay'ın bir hatıra yazısından... Yazının tam metni Belgeler Bölümü'ndedir. Belge sıra No: 1. Değerli bir tarihi vesikadır.

2- 7. Cildimizin 144 numaralı sahifesinin devamıdır.

3- Keleşzâde, bugünkü adları ile Keleşoğlu, Sayın Mehmet ve Hakkı Ağalar Kuva-yi Milliye'ye hizmetlerinden dolayı Yunanlıların husumetine hedef olmuştur. Kula'yı işgal ettikleri zaman kendilerini yakalayıp Yunanistan'a götürmüşler, orada esir muamelesi yapmışlardır. Mehmet

Ağa Girit'de altı ay sürgün, Hakkı Ağa, Atina tutuklu evinde 38 ay kalmışlardır.

4- Müftü Hacı Nazif Efendi, muntazam ordu haline getirilinceye kadar Kuva-yı Milliye'de çalışmıştır. Eşme'de Kuva-yi Milliye lehindeki ve aleyhindeki mücadele şiddetli olmuştur. Lehteki hareketi Müftü Nazıf Efendi, aleyhteki cereyanı da Madanoğlu Mustafa temsil eylemiştir. Lozan Barış Antlaşması gereğince Millî Mücadele aleyhinde bulunanların 150'lik listeye dahil edilerek memleket dışına çıkarıldığı zamanda, Eşme'de Kâmil Güvenda tarafından Muhterem Müftü Efendi'nin siyasi husûmet sebebi ile şehit edildiği söylenilmektedir. Kamil Güvenda, millî mücadelenin tanınmış düşmanlarından Madanoğlu Mustafa'nın kız kardeşinin oğludur.

Madanoğlu, Eşme ilçesinde Kuva-yi Milliye kurulduğu ilk anlarda bu kurulun tahsildarı atanmış topladığı paraları alıp İzmir'e savuşmuştur. Yunanlıların Uşak ilini elde edinceye kadar orada, yanlarında bulunmuş, yukarıda adı geçen Eşme Kaymakamı Şevki Bey'i, rivayete göre 'Türk çeteleri ile haberleşiyor' diye tevfik ettirmiş: Yunanlılar da kaymakamı yolda öldürmüşlerdir.

Bundan sonra Madanoğlu Mustafa, Yunanlıların Eşme kaymakamı olmuş: Kardeşi Mehmet Efendi'yi eytam müdürü (yetimlerin paralarını muhafaza ve işletmeye memur) kardeşinin oğlu Mustafa Bey'i mal müdürü, bu da amcası Lütfü Bey'i Güre bucağı tahsildarı tayin eylemiştir. Yeni kaymakam ilçe merkezine altı kilometre mesafede kendi köyü olan Kıran'da yetmiş, seksen kişilik maaşlı ve silahlı bir kuvvet vücuda getirmiş, merkezi Güney Köy istasyonu olan Papayorgi adındaki Yunanlı kumandan ile işbirliği yapmış; bu suretle Eşme ilçesini idaresi altında bulundurmuştur.

Yunan işgal bölgesindeki şimendifer hattını bozmak ve köprüleri tahrip etmekle görevli gönüllü milis kuvvetlerimiz, Güney Köy istasyonuna giderlerken Yunan hizmetindeki kaymakamın Kıran köyündeki kuvvetleri ile karşılaşmışlar, aralarında yedi saat devam eden müsademe olmuş. Milis kuvvetlerimizden biri yaralı olarak gizlendiği yerden geçen bir çobandan, kendisine yardım ricasında bulunmuş, hamiyetli çoban bu ricayı is'af ederek Tokmak köyünden Ömer Hoca adındaki birisine haber vermiş, bunun da delâletiyle yaralı fedai Çırpıcılar köyünde arkadaşlarına teslim olunmuş, zavallının hayatı kurtarılmıştır. Ömer Hoca'nın isteği ile müfrezenin kumandanından yaralının teslim alındığına dair bir de mektup alınmış. Ömer Hoca bu teslim mektubunu saklamıştır.

Madanoğlu Mustafa, Yunanlılara iki sene kaymakamlık yapmıştır. Son zaferin tahakkuku karşısında Yunanlılar memleketi bırakıp kaçarlarken, o da Kula'da ordu kumandanına teslim olmuş ve muhakeme edilmiştir. Ömer Hoca'nın sakladığı mektubu meydana çıkarması üzerine Türk ordu-

suna silah kullandıkları da anlaşılmış ve nihayet yukarıda yazdığım 150'lik listede yerini almıştır. (Eşme'de yapılan bir etütden mealen özetlenmiştir.)

5- Biz Rum memura karşı birşey yapmadık, fakat o silahlı adamların kapısına kadar gelmesinden korkarak ertesi sabah ilk trenle Akhisar'ı terk etmiş. İzmir'e gitmiştir.

6- O zamanın hatırası olarak bazı resimleri belgeler bölümümüzde okurlarıma sunuyorum. (Belge Sıra No: 2)

7- *Ben de Yazdım,* Cilt 7. s. 145 görünüz.

8- Akhisarlı Reşat Bey maliye memurlarındandı. Eline aldığı işi titizlikle yapardı ve herkesin de böyle çalışmasını isterdi. Sonraları Birinci Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilmiştir.

9- Sonraları bu talihsiz arkadaş Çerkez Ethem hadiselerine karıştığından 150'lik listeye alınmıştır.

10- Hafız Bey, ileride bahsedeceğim Demirci muharebelerinde şehit düşmüştür. Ankara'da Hacı Bayram Camii'nde cenaze namazı büyük cemaatle kılınarak Allah'ın rahmetine tevdi olunmuş, ilk şehitlerimizdendir.

11- *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele,* s. 57.

12- Bunlar sıkı ve devamlı çalışmışlardır. İleride Anadolu isyanlarını bastırmak için Ankara'dan geçerlerken beni ziyaret ederek dostluklarının hatırasını teyit etmişlerdir.

BÖLÜM 3

1- İleride tafsilatı verilecektir.

2- Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri'nin kararlarını tam metin halinde belgeler bölümümüzde bulacaksınız. Belge Sıra No 3, 4.

3- *Histoire Diplomatique de la Grece* adlı kitabın 7. cildinin Türkiye ile ilgili kısmının tercümesinden.

4- Bekir Sami Bey'den, Cilt 6, s. 110-114'te bahsolunmuştur. Görünüz.

5- Bu toplar da kesin zafer temin edildiği sırada, 10 Eylül 1922 tarihinde, Yunanlıların esir edilen Menderes grubundan geri alınmıştır.

6- Mutasarrıf Hüsnü Bey Yunanlıların Manisa'yı işgallerinden sonra da vazifesi başında kalarak aleyhimizde çalıştığı için yüz ellilik listeye girmiştir.

7- *Türkiye Cumhuriyeti Devleti Hâlikı Gazi Mustafa Kemal,* s. 161-162.

8- Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan üyesi olarak bulunan Reşat Bey'dir.

9- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 159.

10- *Ben de Yazdım*, Cilt 6, s. 129 görünüz.

11- İngiltere Kraliyet Maiyet Ofisince 1952'de, *Documents on British Foreign Policy* adlı kitapta neşredilen gizli raporlarda İngiliz amiralinin ismi yukarıdaki şekilde yazılıdır, düzeltiriz.

12- *Türk İstiklal Harbinin Başında Millî Mücadele,* s. 30.

13- Gerçekte, İzmir'de bulunan işgal kumandanı, oradaki İngiliz temsilcisi ile görüşerek Ayvalık çıkarması için muvafakatini sağlamıştı. Fakat bu sefer Türk Garnizonu'nun şiddetle mukavemet etmeye hazırlanmakta olduğu hakkındaki bilgiler, ortaya yeni bir durum çıkarmıştı. Bu yüzden çıkarma işinin geciktirilmesine zaruret görülmüştü. Bu haber Yunanistan'ın Ayvalık'ta bulunan *Naphkatoussa* muhribi kumandanı tarafından işgal kumandanlığına verilmişti.

Bunun üzerine işgal kuvvetleri kumandanı Albay Zafiryo, üçüncü defa olarak işgal kuvvetlerini artırmak ve topçu ile de takviye etmek zorunda kaldı. Tümen kumandanı, bu maksatla verdiği 27 Mayıs 1919 tarihli emrinde özet olarak:

1- Alınan haberlere göre, Ayvalık civarındaki 400 kişilik Türk kuvveti mevkilerinde kalmakta ısrar etmektedirler.

2- Bu kuvvetlerin taarruzuna mani olmak üzere Binbaşı Vlasos kumandasında gönderilmiş olan birlikler, 8. Girit Alayı'ndan iki piyade ve bir makineli tüfenk bölüğü ile takviye edilecektir. Bunlara II. Dağ Topçu Grubu'ndan bir top takımı verilecektir.

3- Bu kıtalar yarın saat 10'da Punta'da hazır bulunan *Esperya* şilebine bindirilecektir. *Esperya*'ya iki muhrip refaket edecektir.

4- Bu müfreze Ayvalık'ın iki kilometre kuzeyinde bulunan Dilop (Dolap) mevkiine çıkarılacak ve buradan ilerleyecektir. Evvelce gönderilmiş olan müfreze dahi zamanında gereken yere gönderilerek şehrin işgali temin edilecektir.

5- Binbaşı Vlasos mahallî hükümet vasıtasıyla Türk kuvvetlerine şehri terk etmelerini yahut silahlarını bırakarak kışlalarında kalmalarını ihtar edecektir. Bunların İstanbul veya Bursa'ya sevklerini sonradan ben emir edeceğim. Türk erlerinin iaşesi işgal müfrezesi kumandanı tarafından sağlanacaktır.

6- 8 günlük yem ve erzakın beraber bulunması lâzımdır.

7- İşgal işi tamamlanıncaya kadar nakliye vapurları Ayvalık'tan ayrılmayacaktır. Her şeyden zamanında haberdar edileceğim,

denilmekte idi. (*Türk İstiklal Harbi*, İkinci Cilt, "Batı Cephesi" Birinci Kısım, adındaki eserden. Not: Bu eserde Ayvalık'ın işgaline ait geniş malûmat vardır.)

14- Mutassarrıf Hilmi Bey'in görüşmesine ait İstanbul'a çektiği uzun telgrafın sureti ve bunun üzerine Bâbıâlî'nin tebliğ kararı belgeler bölümündedir. (Belge Sıra No: 5)

BÖLÜM 4

1- Ali Orhan İlkkurşun, Ödemiş'te, Yunanlılara karşı koyan mücahittir. *Ben de Yazdım,* Cilt 6, s. 118-122'de tafsilat vardır.

2- Mülâzim Ali Efendi, Yedeksubay Ali Orhan İlkkurşun'dur. Ödemiş'deki hareketlerde adı geçmiştir.

3- Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri hakkında, *Alaşehir ve Balıkesir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları* adlı kitabında geniş bilgi vardır. Görünüz.

4- İzmir'de Atatürk aleyhinde hazırlanan suikastı haber veren Şevki Bey'dir.

5- Bu genci Yunanlılar bir baskında yakalayıp idam etmişlerdir.

6- *Ben de Yazdım,* Cilt 6'da malûmat vardır.

7- Millî Mücadele sırasında memurların ruh haletini, sırası geldikçe anlatmaya çalıştım. Bunları birkaç bölümde toplamak mümkündür.
a- Millî Mücadele'ye kayıtsız şartsız bağlılık veya aleyhtarlık.
b- Yukarıda yazıldığı şekilde hareket.
c- Sırf şahsını, makamını korumak amacıyla idare-i maslahat şeklinde işleri oluruna göre yürütmek.
d- İkiyüzlülük: İstanbul'u, aynı zamanda Anadolu'yu da idare etmek. Hatırasını okuduğum bir kaymakam bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Allahın budala bir yaratığı, günün birinde beni ikiyüzlülükle suçlamaktan çekinmemiştir. Halbuki ben bizzat itiraf edeyim ki o sırada iki değil, beş on çeşit yüzüm ve siyasetim vardı. Yalnız kalbim birdi. O da ancak memleket içinde çarpardı. Düşünmelidir ki o zaman beni arkalayacak hangi kuvvet ve kudret mevcuttu. İstanbul Hükümeti bir irade ile azledebilir, 'Heyet-i Temsiliye' (Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği heyet) küçük bir hata veya isnat üzerine kovabilir, Çerkez Ethem, Demirci Efe öldürtebilir ve nihayet Fransız ve İngilizler her türlü zorluğu çıkarabilirdi. Onun için daima tetikte bulunmak ve basiretli hareket etmek lâzımdı.

8- Mustafa Bey'in Salihli'ye gönderdiği bir mektuptur. O zamanki düşüncenin, sevk ve idare zihniyetinin açık ve maddi delili olduğu için fotokopisini okurlarıma sunuyorum.

Salihli Kuva-yi Milliye Kumandanı Tahir Bey'e,

26 / Haziran / 35 (1919)

1- Süvari Mülâzımı Cemal Efendi kumandasında bu gece saat alaturka beşte Çerkez Osman ve Hacı Mustafa nam kimselerin 26 kişilik süvari kuvveti Salihli'ye müteveccihen yola çıkarılmıştır.
2- Bunların iaşe vesair ihtiyacatı Alaşehir Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nca temin olunacaktır.

3- Bu süvari kuvveti doğrudan doğruya Alaşehir Kuva-yı Milliyesi nizam harbindedir.

4- Emr-i kumandanız altında bulunan kıtaat tarafından baskın vesaire vukuunda bu müfreze haberdar edilirse size yardım edecektir. Vahdet-i harekât hususunun sizinle daimi temas temini için mülâzim Cemal Efendi'ye emir verilmiştir.

5- Bu müfreze efradı kâmilen gönüllüdür ve fedakâr kimselerden mürekkep ve serbest hayata alışmış adamlar olduğu için bu efradın buna göre hüsn-i istihdamı mülâzım Cemal Efendi'ye ayrıca emir olunmuştur.

Alaşehir Kuva-yı Milliye Kumandanı
Mustafa

9- Atatürk'e İzmir'deki suikastten dolayı asıldığı için yazar, Edip Bey'den bu surette bahsetmiştir.

10- *Bir Roman Gibi,* s. 192-193.

11- *Çerkez Ethem'in Hatıraları,* s. 15-17.

12- *Çerkes Ethem'in Hatıraları,* s. 18-22.

13- *Ben de Yazdım,* Cilt 7, s. 144-145 görünüz.

14- *Ben de Yazdım,* Cilt 6, s. 84-85'te bilgi vardır.

15- *Ben de Yazdım,* Cilt 7, s. 66-67.

BÖLÜM 5

1- Kemal Bey, İzmir'de Yunanlılar tarafından hapsedilmiş iken bir kolayını bulup kaçmaya muvaffak olmuş, yine Yunanlılara karşı mücadelesine devam ederek birçok hizmetlerde bulunmuştur.

2- Bu konuda Harbiye Nezareti'ne şöyle bir rapor gönderilmiştir:

Harbiye Nezareti'ne

Karasi
13-14 Haziran 1919

Bergama'yı işgal eden Yunan kuvvetinin ekserisinin yerli Rumlardan genç ve talim ve terbiyesi noksan çocuklarından olduğu ve bu kuvvetten bir zabitin (subayın) kumandasında otuz neferin Reşadiye'de bulunduğu ve Yunan taburunun Bergama cenub-î garbî (güneybatı) yakınında çadırlı ordugâhda bulunduğu ve işbu kuvvetin ileri harekâtına mani olmak üzere Ayvalık'tan Binbaşı Cemal Bey kumandasındaki bir miktar piyade ve iki makineli tüfenk ile Bergamalı Ekrem Bey idaresindeki millî kuvvetlerin, Bergama-Kozak yolu üzerindeki Belli Gedik mevkiini tutmak üzere sevk edildiği Ayvalık Mıntıka Kumandanlığı'ndan bildirilmiş olduğu maruzdur.

14. Kolordu Kumandanı
Yusuf İzzet

3- *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri,* s.183 (tercüme).

4- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 100'de bilgi vardır.

5- *İzmir Fecayii*, s. 14-21.

6- *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, vesika No: 121.

7- *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 44.

8- *Ben de Yazdım*, Cilt 6, s. 128-129 ve 147-151'de tafsilat vardır. Lütfen görünüz.

9- *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*'da bulunan resmî raporlardan özetlenmiştir. Raporlar tam metinleri ile belgeler bölümümüzdedir (Belge sıra No: 6, 7). Ayrıca Balfour'dan (Paris) Lord Curzon'a gönderilmiş bir yazı vardır. Bizi, Yunanlıları ve İtalyanları ilgilendirmektedir. Bu bahisleri daha geniş surette anlamak ve etüd etmek isteyenler için önemli bilgi vardır. O da aynen belgeler bölümümüze alınmıştır (Belge Sıra No: 8, 9).

BÖLÜM 6

1- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, 2-14 no'lu sahifeleri gözden geçiriniz. Buradaki yazılar yukarıdaki bahsimizin başlangıcı mahiyetindedir.

2- Ali Rıza Bey İstanbul'da Millî Mücadele'ye hizmet etmiş, Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilmiştir.

3- Bu bahsi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden dinledim. Bu son fıkrayı Paşa gülerek anlatmıştı. Bu vesile ile şu izahı yapmak isterim. Paşa'nın İstanbul'da geçen hayatı ve 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışları meselesi çok işlenmiştir. Birçok kimseler tarafından çeşitli şekilde yazılmıştır. Bu bahiste ben bizzat kendilerinden işittiklerimi veya bazı yazarlara dikte ettirirken tesadüfen yanlarında bulunarak dinlediklerimi tercih suretiyle anlatmaya çalışacağım...

4- Falih Rıfkı Atay'ın, *19 Mayıs* adlı eserinden.

5- *Millî Mücadele Hatıraları*, A. Fuat Cebesoy, s. 41.

6- *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, s. 237.

7- Falih Rıfkı Atay'ın *19 Mayıs* adlı eserinden.

8- *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 200.

9- *Ben de Yazdım*, 5. Ciltte Pontus meselesi hakkında tafsilat vardır, s. 21-32 görünüz. İleride de tamamlayıcı bilgi verilecektir.

10- *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 212.

11- Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutku'nda bu konuya ayrı bir yer ayırmıştır. Aynen şunları söylemiştir:

Benim bu iki kolorduya (3. ve 15. Kolordular) doğrudan doğruya emir ve kumandam cari olduğundan fazla bir yetkim vardı ki müfettişlik bölgesi civarında bulunan askerî kıtalara dahi tebligat yapabilecektim. Kezalik bölgemde bulunan ve bölgem civarında bulunan vilayetlere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbakır'daki Kolordu ile hemen bütün Anadolu mülkiye memurları, reisleriyle muhabere ve münasebette bulunabilecektim.

Bu geniş yetkinin, İstanbul'dan nefy ve teb'it (sürgün ve uzaklaştırma) maksadı ile Anadolu'ya gönderenler tarafından, nasıl tevdi edildiği istigrâbınızı mucip olabilir. Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçi-bâd-âbâd benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep (Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek) idi. Ben bu vazifenin îfâsı bir makam ve yetkiye sahip olmaya bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden (kokusunu alan) zatlar ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular. Yetki ile ilgili talimatı da ben kendim yazdım. Hatta Harbiye Nâzırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda mühürünü basmıştır.

12- *Ben de Yazdım,* Cilt 6'da İzmir işgali bütün tafsilatıyla anlatılmış, ve diğer ciltlerimizde de sırası geldikçe bu konuda izahat verilmiştir.

13- *Atatürk, Bir Milletin Doğuşu,* s. 247-248.

BÖLÜM 7

1- Atatürk'ün herhangi bir meseledeki beyanatını, sözlerini doğrudan doğruya kendisinin lisanından –olduğu gibi veya sadeleştirilmiş şekilde– nakletmeyi esas prensip olarak kabul ettim. Burada da aynı metodu tatbik ediyorum.

2- *Ben de Yazdım,* Cilt 6, s. 65'te ben de bundan bahsetmiştim.

3- Rauf Bey'dir... Atatürk, büyük *Nutku*'nda bu konuya ilişmiş, şunları söylemiştir:

İstanbul'u terketmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkib olacağım vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadeniz'de batıracaklarını mevsuken işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm ve hareket ettim. Kendisine de evvel ve ahir İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

4- Müfettişlik karargâhı adları aşağıda yazılı kişilerden ibarettir:

1- Kurmay Başkanı: Kurmay Albay Kâzım

(General Kâzım Dirik, İzmir Valisi ve Trakya Umumi Valisi.

2- Kurmay Başkanlığı emir subayı: Teğmen Hayati.
(Sonraları Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü).
3- Kurmay Başkan Yardımcısı: Kurmay Yarbay Mehmet Arif
(Mebus, İzmir suikastinden ölüme mahkûm olmuş ve asılmıştır.)
4- Harekât Şubesi Müdürü: Kurmay Binbaşı Hüsrev
(Hüsrev Gerede, Mebus, Büyükelçi).
5- Topçu Kumandanı: Binbaşı Kemal (Korgeneral Kemal Doğan).
6- Sıhhiye Reisi: Dr. Albay İbrahim Taliğ
(Mebus ve Doğu'da Umumi Müfettiş).
7- Sıhhiye Reisi Yardımcısı: Dr. Refik
(Refik Saydam, Mebus, Sıhhiye Vekili, Başvekil).
8- Başyaver: Cevat Abbas Gürer, (Bolu Mebusu).
9- Kurmay mülhâkı Yüzbaşı Mümtaz.
10- Kurmay mülhâkı İsmail Hakkı.
11- Emir Subayı Yüzbaşı Ali Şevket (sonraları Mebus olmuştur).
12- Karargâh Kumandanı: Mustafa (Tokat Mebusu).
13- İaşe Subayı: Yüzbaşı Abdullah.
14- Şifre: Kâtip Faik.
15- Şifre mülhâkı Kâtip Memduh.
16- Şifre mülhâkı Üsteğmen Hikmet
(Askerî Yargıç, Tümgeneral Hikmet Gerçekçi).
17- Emir Subayı: Teğmen Muzaffer (Muzaffer Kılıç, sonraları Mebus).

5- *Atatürk, Bir Memleketin Yeniden Doğuşu,* s. 237.

6- *Belgelerde Türk Tarihi Dergisi,* 3. Cilt, Sayı 14, s. 9.

7- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 24-32.

BÖLÜM 8

1- *Pontus Meselesi,* s. 6-7.

2- Bu muhtıranın tam metni belgeler bölümünde 9 sıra numarasındadır.

3- *İstiklal Harbinin Esasları,* s. 55.

4- *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,* s. 225.

5- Atatürk'ün beyanatı, genelgeleri, sözleri ve demeçlerinin aynen verilmesi prensipi kabul edilmiştir.

6- *İstiklal Harbi Esasları,* s. 57-58.

7- 9. Ordu'nun adı sonra değiştirilmiş 3. Ordu olmuştur.

8- *Ben de Yazdım,* Cilt 6, s. 100.

9- Bu dikte, Amasya'da yazılmış 22/6/1919/1335 tarihli 194 sayılı umumi genelge haline getirilmiştir. Yazının fotokopisi, *Ben de Yazdım* kitabımızın 7. cildinin 74. sayfasındadır.

BÖLÜM 9

1- Sayın Rauf Orbay'ın Batı Anadolu seyahatlerinden *Ben de Yazdım* kitabımızın 6. cildinin 114 sayılı sayfasında bahsetmiştim. Rauf Orbay Afyonkarahisarı'ndan 3 arkadaşı; İzmir Mutasarrıfı İbrahim Süreyya Yiğit, Yüzbaşı Osman Tufan (sonraları General) Hintli Teğmen Abdurrahman ile Ankara'ya gelmiş oradan Ali Fuat Paşa ile birlikte Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya mülâki olmuşlardır.

2- Az önce bahsedilmiştir. Yaveri Cevat Abbas Bey'e dikte ettiği metindir.

3- Amasya içtimaında 19-20 Haziran 335 (1919) kararlarının imza olunan metni belgeler bölümümüzdedir. No: 10.

4- *Nutuk,* Kemal Atatürk, Cilt 1, s. 35 (Türk Devrim Tarihi, Ağustos 1961 baskısı.)

Not: Yukarıda işaret edilen nutkun 30-35. sayfasında rahmetli Atatürk Amasya kararlarının esas ve mahiyetine önemli bir yer ayırmıştır. Arzu edenler bu bahsi buradan takip edebilirler. Bundan başka garip bir nokta vardır. Yukarıda siyasi kanaatlerine güvenilerek mektup gönderilenlerden dördünün Mustafa Kemal Paşa'nın azline ait kararnamede imzaları vardır. Bunların kim oldukları daha sonra vereceğimiz belgelerdeki fotokopiden öğrenilmiş olacaktır.

5- Mustafa Kemal Paşa özetlediğimiz bu yazıya bir de talimatname iliştirmiştir. Bunda da Sıvas'da millî bir kongrenin toplanacağı bildirilmiştir. Bunun tam metni fotokopi halinde *Ben de Yazdım* kitabımızın yedinci cildinin 185 sayılı sayfasındadır.

6- Mustafa Kemal Paşa bu tarihte azil edilmemişti. Vekiller heyeti kararı ile vazifesine son verildiği tarih 8 Temmuz 1919'dur. Az sonra göreceğiz.

7- *Reşit Paşa'nın Hatıratı,* s. 31.

8- Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan yayınladığı şifrelerden biri üzerinde Vali Reşit Paşa fazla durdu. Bu şifre, kendisi vilayete gelmeden önce vali vekili, Hâkim Hasbi Efendi'ye yazılmıştı. Şifre içindeki bahisler bakımından daha önemli görülüyordu. Adeta Paris Barış Konferansı'na giden Osmanlı delegelerine milletin direktiği mahiyetinde idi. Bu 'tebliği' önemine binaen (aynen) belgeler kısmına almayı faydalı buldum. Belge Sıra No: 11.

9- *Reşit Paşa'nın Hatıratı,* s. 37.

10- *Reşit Paşa'nın Hatıratı,* s. 43.

11- Emir Paşa daha sonraları Birinci Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilecektir.

12- *Reşit Paşa'nın Hatıratı,* s. 52-53.

13- *Reşit Paşa'nın Hatıratı,* s. 56-60.

14- Bundan önceki ciltlerimizde Emekli Kurmay Albay Ali Galip Bey'den bahsettim (*Ben de Yazdım*, Cilt 2, sahife 121-123). Yazılarımdan adamın siyasi karakteri, memlekete hizmet düşüncesinin sakatlığı anlaşılacak, bizde muhalefet fikir ve ihtirasının insanları nereye kadar sürükleyeceğinin tipik örneği görülecektir.

15- O tarihte İstanbul resmen değil, yalnız fiilen işgal edilmişti.

BÖLÜM 10

1- *Millî Mücadele Erzurum*, s. 89.

2- Rahmetli İbrahim Süreyya Yiğit (sonraları Büyük Millet Meclisi üyesi).

3- *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 30-33.

4- *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 45.

5- *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 21-23.

6- Bundan 6. cildimizde bahsolunmuştur. (*Ben de Yazdım*, Cilt 6, s. 115)

7- Cemal Paşa İstanbul'a izinli olarak gitmiş ve bir daha dönmemiştir.

8- *Documents on British Foreign Policy, 1919-1935*'da rastladığım bu konuya ait belgelerin tam metinlerini veriyorum. Okurlarımın ve bu bahsi daha da derinleştirmek isteyen yazarların işine yarayacaktır. (Belge No. 12)

9- Başyaver Cevat Abbas.

10- Yakın tarihimizin gizli kalmış bu büyük ihanetine ve onu hazırlayanlara 9. cildimizde belgelerle temas edeceğim. [*Ben de Yazdım*'ın 9. cildi yayımlanmadı / Y. N.]

11- *Ben de Yazdım*, Cilt 1 (2. baskı), s. 105.

12- *Ben de Yazdım*, Cilt 1 (2. baskı), s. 72-78'de tafsilat vardır. Aradaki yazışmanın suretleri de aynı cildin belgeler bölümündedir, okuyunuz.

13- *Emperyalizme Karşı Türkiye, 1922-1924*, s. 143.

14- Yedinci cildimizde, s. 71-78'de bu konu ile ilgili bilgi vardır. Aynı zamanda İstanbul Hükümeti'nin düşman ile el ele vererek nasıl çalıştıkları anlatılmıştır. Birlikte okunmasında fayda olduğu için sayın okurlarıma hatırlatırım.

15- *Erzurum'dan Ölümüne Kadar, Atatürk'le Beraber*, s. 37-39.

16- *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 92-93.

BÖLÜM 11

1- Bu konuda Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da aşağıdaki şifre telgrafı Harbiye Nezareti'ne (Millî Savunma Bakanlığı'na) yazmıştır. O zamanın hazin hayatından bir parçayı çok veciz surette özetlediği için aynen buraya aldım.

Erzurum'dan:
Harbiye Nazaret-i Celîlesi'ne mevrut şifredir.

1- Ermenilerin hudud haricinde İslamlara yaptıkları mezâlim haberlerinden meşbû ve binnetice dûçar-ı havf ve heyecan ve kama, sürgü kollarının Ermenistan dahilinden sevkedileceği ahâlinin kılü kâllerinden ve öteye beriye vâki olan şifahi müracaatları üzerine 24 / Temmuz / 35 tarih ve 5738/481 numaralı tahriratla Kolordu'ya vürûdeden müracaatlardan ve hulâsasından berveçh-i zîr arzeylerim. Sulh-ı umumi takarrür etmeden ve Vilayat-ı Şarkiyyedeki İslam hukuku tamamiyle temin edilmeden milletin burada silahların teslimine katiyyen muvafakat edilmeyeceği ve şayet bu emir mevki-i tatbikata konulacak olursa bunun hükümet eliyle millet, silahından ve ordusundan tecrit edilerek, düşmana teslim edileceği manasında telâkki olunarak eslihanın nakline kat'iyyen nümanâat olunacağı ve bu takdirde halk efrad-ı ailesini düşmanın eyâdii altına bırakmamak için kendi eliyle öldürüldükten sonra düşmana mukabele edeceği ve binaenaleyh hükümetin bu emri mevki-i tatbikata koymayacağından ümitvar bulundukları.

2- Bugün 26 / Temmuz / 35'de Müfti-i belde ile beraber onbir zattan mürekkep bir hey'et de nezd-i aciziyeye gelerek ifadat-ı âtiyede bulundular. Ermeniler hududun ötesinde İslam ahâliyi kırarken ve İzmir'i Yunanlılar işgal ederken bizim de kama ve sürgü kollarımızın trenle Ermeniler içerisinden sevkini haber aldık. Hukuk-ı İslamiye ve hayat-ı âtiyemiz için elimizde hiçbir teminat yok iken silahtan tecrit edilmemiz bizi son derecede heyecan ve endişeye düşürmüştür. Hayat-i âtiye ve efrad-ı ailemizi ve bunların bir daha Ermeni zulüm ve işkencesine maruz kalacaklarını düşününce irademiz elden gidiyor. İşte bu müracatımız da o korkunun sevk-i tabiîsiyledir. Hükümetimiz ikinci bir felâketten bizi siyanet ve hukuk-ı İslamiye ve hayat-ı âliye ve namusumuzu temin için sulh aktedilip mukarretamızı belli oluncaya kadar azgın Ermenilerin karşısında bizim silahlarımızı memleketimizden çıkarmasınlar. Hayat-ı namusumuz kaygısıyla silah teslimine mümanâattan kendimizi men edemeyeceğiz. Sonunda kalp incitmektense merdâne ölüm daha hayırlıdır dediler.

3- Bunları temin ve teksine çalıştım ve ifadelerini makam-ı sâmilerine iblağ edeceğimi beyan eyledim. Ahâlinin bu ihtisasat-ı müracaatını İngiliz Kaymakamı (Yarbay) Rawlenson'a da ihbar ve evvelce hududa doğru şimendiferle gönderilmiş olan bir vagon sürgü kolu kamaları Erzurum'a celbe mecbur oldum. Ahâlinin heyecan ve korkusunun teskini için namus ve hayatlarının taht-ı emniyette olduğunu kâfil olacak teminat itâ buyurulmasını istirham ve bu mıntıkadaki sürgü kolları ve kamaların İtilâf Hükümetleri'nin kontrolü altında ve Erzurum İçkale'sinde veya Hasankale'de her an endişe-i hayatla kıvranan halkın teskin-i heyecanı için muvafık bir çare olabileceğini ve bu suretle mütareke ahkâmının da tatbik edilmiş olacağını arzeylerim. Harbiye Nezareti'ne müfettişlik'e arzedilmiştir. Adât 172.

27/Temmuz/35
15. Kor. K.
Kâzım

(Genelkurmay Başkanlığı'nın *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı 6, Aralık 1953 muhtırası 242 numaralı belge.)

2- İngiliz 'Intelligence Service'ine bağlı olduğu anlaşılan bu zatın, bize ait meseleleri yakından izlediği ve tespit ettiği görülmektedir. Onun için burada kendisine fazla yer ayırdım.

3- Yanlıştır. Hükümetin bizi yakalamak için kovalamasına rağmen İzmir'in işgalinden önce Ödemiş ve Tire'de mukavemet için teşkilâtlanıyorduk. 5 ve 6. ciltlerimizde tafsilat vardır.

4- Yazar hatıralarının bir yerinde şöyle demektedir: "Beni Üsküdar'da büyük bir hastahaneye götürdüler. Penceremin altında Kırım harbinde ölmüş İngiliz subaylarının mezarları vardı. Bunlar Rusları İstanbul'a sokmamak için ölmüşlerdi. Altmış sene geçtikten sonra biz İstanbul'u, zafer mükafatı olarak Ruslara vaad ediyorduk."

5- İkinci cildimizde bu olaylardan, uzun boylu bahsetmiştik.

6- Balkan muharebesine ait yeteri kadar bilgiyi 3. cildimizde bulabilirsiniz.

7- Bu da izaha muhtaçtır. Kitabımızda yer yer ele alınmıştır.

8- *Documents on British Foreign Policy,* Cilt IV, Belge 533.

9- Bahis konusu İngiliz Taburunu, İngiliz hizmetindeki Hintli Müslüman askerlerini değiştirmekle beraber özellikle Sıvas'ta bulunduğunu sandıkları Mustafa Kemal Paşa'ya tehdit maksadıyla çıkardıkları halde yapılan baskı üzerine çekilmek zorunda kalmışlardır.

10- Sevres Barış Antlaşması ileride anlatılacaktır.

11- Delegelerin isimleri, belgeler bölümümüze alınmıştır. 12 numaradadır.

12- Nutkun tam metni belgeler bölümünde 14 numaradadır.

13- *Ben de Yazdım,* Cilt 7, s. 26'da bilgi verilmiştir, okuyunuz.

14- *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 104.

15- *Yeni Mecmua*, Ziya Gökalp'in idaresinde İttihat ve Terakki Umumi Merkezi tarafından çıkarılıyordu.

16- *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 118-119.

17- Manda meselesini 6. cildimizde yazmıştım. Bu konuyu Sıvas Kongresi'nde tekrar ele alacağız.

BÖLÜM 12

1- *Ben de Yazdım*, Cilt 7, s. 71.

2- Tüzük ve beyanname tam metinleri ile belgeler bölümünde 15 ve 16 numaralardadır.

3- *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 10-13 ve 15-16.

4- *Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları*, 3. Cilt, s. 956 (tercüme).

5- *Memoires du Roi Joseph,* Cilt 1, s. 77 (*Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi*, 3. Cilt, s. 956'dan mealen).

6- *Histoire d'un siècle*, Cilt 4, s. 8. "Comment avet-vous pu imaginer, ditil à Sieyès, qu'un homme de quelgue talent et d'un peu d'honneur voûlet se resigner au rôle d'un cochon à l'engrais de quelques million!"

7- *Fransa İhtilalinin Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi*, Cilt 3, s. 971 (Profesör A. Aulard'ın beşinci defa yayınlanan eserinden, Nazım Poroy'un tercümesi).

BELGELER VE FOTOKOPİLER

1- Alındığı kaynak 31. sayfada tafsilatıyla verilmiştir.

2- Mr. Balfour bu hususta; Paris'e gönderdiği 1 Temmuz 1919 tarihli notasında o sabah Signor Tittoni ile umumi bir mülâkat yaptığını bildirmiştir. (S. No. 4 Nota 3) Notada şöyle deniliyor:

Küçük Asya'daki askerler hakkında, Signor Tittoni, bana M. Venizelos'un eski bir arkadaşı olduğunu ve vazifede iken daima Yunan taraftarı bir politika göttüğünü, bu itibarla Yunan başvekili ile yapılacak dostane bir konuşmanın mesut neticelere yol açacağını söylemiştir. Onu bu fikrinde destekledim. Fakat bu askerî meselenin belki de en sür'atli ve müsmîr hal çaresinin İtalyanlarla Yunanlılar arasında iki tarafın muvafakatı ile hiçbirisinin geçemeyeceği bir hudut çizilmesi olacağını söylediği zaman, kendisine müsbet veya menfî bir cevap vermekten kaçındım.

Bana daima bir hayal mahsülü gibi gelen eski İtalyan talebini ortaya attı. Bu talep Küçük Asya'da kendilerine verilecek imtiyazlarını temin etmekte. Sonra, Baron Sonnino'nun daima hevesle ortaya attığı Heracila kömür madenleri meselesine avdet etti. Bu mevzuu M. Clémenceau'ya da açmuş bulunduğu anlaşılıyor.

3- *Pontus Meselesi*, 1338 (1922), s. 50-54.

4- Sevr Muahedesi'nin imzasından önce, İstanbul'da bizzat Sultan Vahdeddin'in başkanlığı altında padişahlığın büyük memurlarından ibaret fevkalâde meclis.

5- Bütün bu ilgili belgeler (6, 7, 8, 9, 10, 11, 12), İngiliz Hükümeti'nin resmî neşriyatı olarak, Kraliyet Maiyyet Ofisince 1952 yılında çıkarılan *Documents on British Foreign Policy* isimli kitaptan tercüme edilerek alınmıştır.

DIZIN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın sekizinci cildinde; Yunan işgali altındaki Aydın'da Kuva-yi Milliye örgütlenmesi, iç çekişmeler, Denizli'nin efeler tarafından yakılmak istenmesi, Akhisar Millî Alayı'nın kurulması, Menemen'in, Manisa'nın, Akhisar'ın ve Turgutlu'nun Yunanlılar tarafından işgali, katliamlar ve Millî kuvvetlerin gerilla taktikleriyle düzenledikleri saldırılar, Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişi, padişahla görüşmeleri, padişahın damadlık teklifi, Mustafa Kemal'in padişahın emriyle Samsun'a gönderilişi, Samsun yolculuğunun ayrıntıları, Karadeniz'de Rum çeteleri ve etkinlikleri, Amasya genelgesinin hazırlanışı, alınan gizli kararlar, İstanbul Hükümeti'nin Erzurum ve Sıvas Kongrelerini engelleme girişimleri ve İngiltere'nin baskısı, Mustafa Kemal'in ordudan azledilmesi, asi ilan edilmesi ve tutuklanması kararı, Erzurum Kongresi'nin temel ilkeleri, Atatürk Anayasası ile 61 Anayasası'nın karşılaştırılması gibi konular ele alınmaktadır.

ISBN 975-579-022-5